

КУЧҚОР НОРҚОБИ

КУЛИБ ШУР,
АЗИЗИМ

Қиссалар

«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА
АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
БОШ ТАҲРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ — 2004

84(55)6-4

UD 30753
382

2005 881	Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston MK
-------------	--

UD

Кўчкор Норқобилнинг «Кулиб тур, азизим», «Ўн саккизга кирмаган мен бор» ва «Қишдаги лола» қиссалари ўлим ва ҳаёт, инсон ва уруш мавзусидаги асарлар сирасига киради. Муаллиф ўз қиссаларида уруш даҳшатлари, турли фожиалар, инсон юрагининг оғриқлари билан бир қаторда ҳаётда энг тоза борлиқ — Муҳаббат бор, уруш ичидаги муҳаббат асар қаҳрамонига энг оғир дамларда куч-қувват, ишонч баҳшида этади, демоқчи.

ИЗТИРОБ

Кўчқор Норқобил шоир. Шунинг учун унинг насриям — шоирона. Мана бу жумлани ўқинг: «*Шоир сигарет тутатди. Нам ҳавода сигарет тутуни буралиб юксакка ўралади. Бу ҳолат шоир учун мароқли эди. Ёмғир. Ғира-ширалик. Салқин ҳаво... У кейинги бекаатгача яёв юргиси келди*». Бу ерда гап асар қаҳрамонининг шоирлиги ҳақида эмас, умуман тасвир ҳақида — аниқроғи, борлиқни қабул қилиш сонияси ҳақида кетяпти... Лекин Кўчқорнинг насрида мана бундай парчаларнинг ўқийсиз: *Манави ҳайкаллар нима қип турибди? — деб сўрайди мухбир. Бригадир жавоб беради: — Ош-нон сўрамаса, турибди-да, ука...*» Нақадар ҳаётий диалог. Энди мана бу даҳшатли парчани ўқиб кўринг, илтимос:

«*Ринат машинани тўхтатиб, кабинадан бошини чиқарди... Кейин АКСУ автоматини олиб, болага тўғрилади.*

- Нима қиляпсан? Шошма! - У башнядан чиқиб, Ринатнинг устига ўзини ташлади. Бўғиб олди. Юзига тарсаки туширди. Ринат бор овоз билан бақирар, «*Отман, сени ҳам отаман, ўзимни ҳам отаман, ҳаммангни отаман*», деб уввос соларди. Кейин машинадан тушиб, қўлида қурол билан ҳовлини гир айланиб югура бошлади. У кабинадан сувли идишни олиб, Ринатнинг йўлини тўсиб чиқди. Чалиб йиқитди. Бошидан идишдаги бор сувни қуйиб юборди. Ринатнинг овози ўчди. Атрофига аланглаб қараркан, эзилиб-эзилиб йиғларди. У Ринатни суяб машинага олиб келаркан, ўзи ҳам унсиз-унсиз йиғларди...»

Бу қандай таъсир бўлди? Ҳаётий десанг, ўхшамайроқ кетади: қаҳрамонга қўшилиб муаллиф ҳам эловсираётганга ўхшайди.

Ҳамма гап ана шунда, биродарлар!

Кўчқорнинг шоирона насрида реаллик билан нореаллик кўпинча омукта бўлиб кетадики, бунга эришиш жуда қийин-е: биринчидан, бундай ирреалистик наср тажрибалари бизда йўқ. Иккинчидан, бу йўл ман-ман деган

адибни ҳам улоқтириб-ўтлатиб кетади, демак, асар мақса-
садидан келиб чиқадиган чегарагина уни тутиб туриши
мумкин. Энди, асарнинг мақсади — уруш фожиясини —
урушнинг инсон руҳидаги ўзгартиришларини, руҳдаги из-
тиробли тўлғоқларни тасвирлаш ва оқибат унинг фо-
жия натижасини кўрсатишдан иборат бўлса, ҳали ёш,
дунёвий адабиётнинг бу борадаги тажрибалари билан
энди таниша бошлаган ва шу асно ўзини кашф этаётган
ёзувчига нақадар оғирлик тушади.

Аммо Қўчқорвой шу оғир йўлни танлаган кўринади.
Нимаям дер эдик?

Эй, Қўчқоржон, дадил бўлинг! Баланд дорга осилиб-
сиз... Энди туя миниб олисни кўзламоқ керак: бу омухта
насрода меросимиз бўлгудек асарлар яратишни мўлжал-
лаш ва ўзни шунга сафарбар этиш керак!

Акс ҳолда адабиётимиздаги жўн, содда, ишланган
йўллардан бирига тушиб олмоқ лозим...

Узр, тагин битта мулоҳаза туғилди: ўз йўлингизда
ўта ҳаётийликка интилиб, ҳаётдаги одамларни исми-
шарифлари ила ёзишингиз шартмиди?

Менимча, шарт эмас.

Шукур ХОЛМИРЗАЕВ,
Тошкент, июнь, Дўрмон.

ЖҰЛЫҒ ШҰР,
АЗИЗИМ

ЖАЛИБ НУР, АЗИЗИМ

*Хаётни борича тасвирлаш нечоғ-
лик қийин. Кўриб турганинг, ҳоди-
саларни қовоғга тушира билсанг ва
шунга ўзинг ҳам ишонсанг яхши. Агар
буни эглай олмасанг, ёзганларинг
сени бадном қилади.*

М у а л л и ф.

I

Ташқари тиник эди. (У айни шундай дейишни яхши кўради). Дераза рахига суяниб, боғ адоғигача чўзилган йўлакка разм солди. Йўлак оққа бўялган хашаматли темир эшикка бориб такалади. Тўрт кундирки, ҳар кун эрталаб ўрнидан туриши ҳамоно ана шу эшикка қарайди. Тўғри, хали қоровул уйғонмаган бўлади. Эшик ҳам ёпиқ. Азонлаб касалхонага биров йўқлаб ҳам келмаслигини яхши билади. Негадир, шу ёққа, дарвоза томон тез-тез қараб қўяверади. Чой ичаётганда, бирор китобни мутолаа қилиб чарчаганда ёки бекорчиликдан нима қиларини билмай диққати ошган паллада. Касалхона ховлисидаги боғ баҳор нафасини сезиб, уйғонай-уйғонай деб турибди. Ҳаво илиқ, ёқимли. Ўрик куртаклари бўртиб қолган. Эрта-индин гулга киради. Ана шунда бир ажиб манзара намоён бўлади. Ҳар ҳолда гул яхши, кўнглинг кўтарилади. Япагинг келади. «Сурхонга аллақачон баҳор кеп қўйди, бодом гуллаганига ўн беш кун бўлди», деган ўй ўтди хаёлидан. Шоир нега гулни яхши кўришини, умуман, гулни яхши кўрадими ўзи, тушунолмай қолди. “Йўқ, гулни яхши кўрмасам керак. Шунчаки, баҳорда қийғос гулга кирган дов-дарахт яшаш яхши деган ўйни кўнглимга жо этгани учун гулни севсам керак”, деб ўйлади. Қизиқ, баъзи бировлар тўйлар, туғилган кунлар, байрамлар қолиб, шу касалхонага, беморни кўргани ҳам гул кўтариб келишади. Ажойиб кунларда-ку тушунарли. Бетоб одамга нега гул беришади? “Шу ерга тушга-

нинг яхши бўлибди, табриклаймиз”, дейишганими бу? “Деразангга шу гулни қўйиб қўй, кайфиятинг кўтарилади”, дейишгани бўлса керак. Умуман олганда, ҳамма нарсани яхши-ёмон томонга бурса бўлади.

Шоир дераза қанотини очиб қўйди. Эрта баҳор хиди, енгил насимлар уфуриб кирди хонага. Очик деразадан узоклашаётиб боғ адоғидаги темир эшикка яна бир разм солди. Қоровул деганиям шунча ухлайдими... Очиб қўйса ўлармикин?

Ўрнига чўзилди. Тўрт кундирки, хотинини шу эшикдан кириб келишини кутиб ўша ёкка қарайди. Қаерда, хотини эса ухлаётганда, китоб ўқиётганда ёки чалқанча ётиб хаёл сураётганда палатага бостириб келади. Ёнида ўғли ёки кизини эргаштириб олган бўлади.

— Адажон! — деб бўйнига осилади ўғли (ё кизи)...

— Э-э..., — эсанкираб қолади. Бағрига босади. Вой бунча ширин бўлмаса. Кўнгли ийиб кетади.

Барно эса: “Тузукмисиз, яхшимисиз, камчилик йўқми”дан нарига ўтмай каравот бошидаги тумбага улбул нарса қўйган бўлади. Чорак соат ўтар-ўтмас онабола уйга қайтишга тараддудланади. Кичкина қизчасига кўшнининг боласи караб қолган. Кеч қолишса бўлмайди. Дили оғрийдимини. Бу атама Барноники. Унингча ҳеч кимнинг дили оғримаслиги керак... Кўп гапиради шу сўзни... “Вой дилини оғритманг, дили оғрибди-да... сиз ҳам қайсарсиз-да, дили оғрийди, деб ўйламадингизми?..” Қачонки хотини шу сўзни оғзига олса тамом — муросу мадорага чек қўйилади. Шоир жим бўлади — хотинининг гапи гап.

Шоир емак столи устидан ёзувчи Шукур Холмирзаевнинг қайта нашрдан чиққан “Ўн саккизга кирмаган ким бор...” китобини олиб, тагин чалқанча тушган кўйи ўқий бошлади. У бу китобни аввалги нашрда уч марта ўқиб чиққан. Ҳар гал мутолаа ниҳоясида хайратга тушган. Қандай қилиб шундай ёзиш мумкин? Бунчалар кучли бўлмаса, Шукур ака. Биронта ортиқча сўз йўқ китобида. Ҳаммасининг ўрни бор. Кўнглидаги туйғу ва хаяжонни қозоғга тўкиш жараёни ҳам одам боласи учун осон кечмайди-ку, ахир. Дилингдагини ёзиб бериш, ҳаммани ўз ҳолатингга солиш... Илҳомдан бошқа яна нимадир керакдир. Ана шу нимани эса ҳеч ким билмайди... Шоир шундай кайфиятда китобдаги манзаралар ичра, юкоридаги ўй-хаёлларга берилар, ўқигани сари ўша нимадирни ахтарар, иккинчи бир томондан эса китобдан

жазиллаб сачраган ўт унинг борлигини чулғаб, куйдирар эди.

У китобнинг анчагина саҳифасини ўқиб қўйди. Бироз толиқкандай бўлди, лекин қўлдан қўйгиси келмади. Очиқ саҳифани юзига босди. “Эҳ, Холмирзаев, Холмирзаев! Агар шу одам уруш қўрганда борми, менга ўхшаб майда-чуйда нарсаларни ёзиб ўтирмасди. Хар лахзани, урушнинг хар кунини битта китоб қиларди...” Унинг ичида оғрик қўзғалди. Ўрнидан даст туриб тумба устидаги сигаретга ёпишди. Нонушта қилмай эрталабдан тутатганиданми, кечаси билан ухлай олмаганиданми кўнгли беҳузур бўлди. Икки-уч бор тортиб, чала хумор холда сигаретни кулдонда эзғилади.

Деразага тирсаклаб ташкарига каради. Дарвоза очилибди. Яхши. “Бугун битта-ярим дўстларим келади, бир амаллаб кунни ўтказаман. Эртага уйга боришга жавоб оларман. Нима қилги, бир кунга. Врач кечаги гапига тармашиб қолмас, рухсат берар...” деган юпанч билан ўзини овутди.

Шоирнинг касалхонага тушганига тўрт кун бўлди.

Олдин қайсарлиги тутиб юраверди. Ўтказиб юбораман, деди. Йўқ, бўлмади. Юраги сиқилиб, нафас олиши оғирлашди. Боши ғувиллаб оғриди. Ишда охирги куни бужмайиб ўтирганча, боши билан столга йиқилди. Ўзига келтиришиб, ҳамкасблари уйига олиб келишди. Бош мухаррир орага тушиб, касалхонага ётқизишди. Шоир халқи содда ва меҳрибон бўлади-да. Бош мухаррир касалхона бош ҳакими билан гаплашиб, Ўзбекистондаги зўр ёш шоир шу, менинг ўринбосарим бўлади, дебди. Шоирнинг ўша куни бир саҳифа мақоласи босилган “Ўзбекистон овози”ни касалхона маъмуриятига бериб юборибди. Хуллас, шоирга бу ерда назорат кучайди. Алохида хона. Телевизор. Врачнинг хонасига кириб, бемалол телефон қилиши мумкин. Овқатни ҳам палатага олиб келиб беришади. Дори-дармон, укол ўз вақтида. Бир дақиқа ҳам кечикмайди.

Ҳамшира эрталабки нонушта келтирди. Ярим соатдан кейин уколга, деб чиқиб кетди.

Шоир қандай қилиб бўлса ҳам бош врачнинг кўнглини юмшатиш чораларини излади. Тузукроқ бахонами, сабаб тополмади.

Кеча кечқурун бош ҳаким бу масалага чек қўйди: “Мана жой. Нима камчилигингиз бор? Ҳаммасини «есть», қиламиз. Лекин, уйга ярим кунга ҳам жавоб бермайман.

Нима қилти? Хаётда ҳамма нарса бўлиши мумкин. Кўнглингизга қараб сизга ёмонлик қилишим мумкинлигини сезаяпсизми, ахир? Хўп, туғилган кунингиз бўлса, шу ерда иккаламиз бирга нишонлаймиз”.

— Ахир, уйда жўралар, ака-укалар...

— Тўғри... Қиттай-қиттай, ўйин-кулги. Кейин яна, ахволингиз, аввалгидай-а, шундайми?

— Сўз бераман... Ичмайман.

— Тушунган йигитсиз... Нима қиласиз, ортикча гапни. Шахсан мен сизга асло рухсат бермайман. Бу ерда мен тартиб-интизомга, керак бўлса, сизнинг соғлигингиз, айтаверайми, хаётингиз учун жавоб бераман. Мақолани эса зўр ёзган экансиз, яна ана шундай мақолалар ёзаман, деган ниятингиз бўлса, укам, гапимга қулок солинг. Ҳозирча хайр! — Бош ҳаким жиддий ва самимий қараш билан бош силкиб, чиқиб кетди.

Шоир бўлиб-ўтган шу гап-сўзларни эслади: бу бир сўзли одам, барибир жавоб бермайди. Онангни эмгур, армиядаги офицер бўп кет-ей”, — деб ғудради. Столдаги сутли овқатдан бир-икки татиб кўрди. Бўлмади. У умуман сутли овқатни, ширинликни еяолмайди. Ҳозир хотиним кеп қолса ажабмас, тузукрок нарса келтирар, деган ўй билан столдаги идиш-товокни йиғиштиришга уринди.

Ташқарида одамлар ғимирлаб қолган. Катта эшик ланг очик. “Тез ёрдам”лар, касалхонага келган енгил машиналар кириб-чиқиб турибди. Қоровул эса ўтган-кетган машиналарга, хайдовчиларга бош эгиб салом беради. Уларнинг дуосини олади. Пулиниям олади. Ха, йўқса, кириб кўрсин-чи... Ана, машинасини эшик ортида қолдирсин. Эҳ, тавба, ҳамма жойда пул ўлгур. Ҳаммаси оламан, дейди... Савоб ҳам, салом ҳам пул бўлиб бора-япти. Балки чолга ҳам қийиндир... Болалари йўқдир. Ёлғиздир. Хўп, болалари бор, дейлик. Уларнинг ҳам рўзғори, бола-чақаси, иссиқ-совуғи бор. Бугун ҳеч ким ўзидан ортмайди. Чоли тушмагур, камзулининг устидан ўнг кўксига киррали нишон тақиб олган. Демак, урушда бўлган. Жанг кўрган. Одам отган. Хаёт-да энди бу. Лекин шу кўксидагини бекор кўз-кўз қилаяпти-да. Урушда бўлган одамнинг ўтган-кетган хайдовчилардан қўл чўзиб, пул сўраши яхшимас.

Шоир ўз фикрини ўзи тасдиқлаб, деразани карсиллатиб ёпди. Телевизор қўйди. “Ассалом, Ўзбекистон” бўлаяпти. Кўрсатувни Салом Содик деган шоир олиб бора-яп-

ти. Агар телевизор тортиб кетмаса, у яхши шоир, хозирги ёшларнинг ичида дадили шу. Лирик кайфият билан эркаланиб ёзади у. Салом билан шоир университетда бирга ўқишди. Оралари анчагина якин. Ўрталарида борди-келди ҳам бор. Саломнинг шеъриятида водийга хос бир ёкимтой, чиройли тавозе, ички бир оғрик, жуда гўзал образлилик мавжуд. Кейин у осмондан шеър кидирмайдиган шоир... Буниси (ўзи) бошқачарок — чапани, исён, дард, хаяжон. Хуллас, икки кутб. Одамнинг табияти юриш-туришида, қарашларида тўлик намоён бўлади. Ижодкор ҳам худди шундай. Ўзидан келиб чиқиб ёзади, ижодига униб-ўсган жойининг нукси уриб қолади.

Телевизорда айтилаётган жуда жўн, алмойи-жалмойи кўшиқ шоирнинг энсасини қотирди. Кўзини юмди. Бошини ёстиқ остига беркитди. Шундай палағда нарсани бутун мамлакатга кўшиқ деб айтаётган дикиллаксифатни сўқди. Қараса, хали-бери тугамайдигандай. Бошида оғрик турди. Хе, пандовақи. Уялмайсанми, шуни кўшиқ дегани. Сенга буни қайси халигифуруш ёзиб берди. У ўрнидан даст туриб, телевизорни ўчирди. Кейинги пайтлар жиззаки бўлиб кетаётганини, арзимас нарсаларга эътибор бериб жизғанаги чиқиб қолаётганини сездди. Аммо бугун халққа алжираб куйлаб, ювиқсизлик қилишни арзимас нарса ҳам деб бўлмайди.

У каравотга узала тушди. Хаёлга толди. Доимо ана шундай махали — туғилган кунда бир гап чиқиб туриши тайин. У иримга ишонмайди. Лекин бугун оғриниб қўйди. Ўтган йили туғилган кунда ҳам хаста эди. Олдинги йили хотинининг акаси ўлди. Қайси бир йили сафарда эди — самолёт учмади. Афғондалигида туғилган кунининг икки йилида ҳам госпиталда бўлди. Яна бир йили қизи сарик касал бўлди. Бу йил бундай. Асаби кўзийди, орқа мия шамоллабди. Хуллас, ётиш керак.

Шоир бошида кўзгалган оғриқни ўтказиб юбориш учун кўзларини юмди. Қанийди, ухлай олса... Бошини иккита темир орасига олиб аллақандай куч қисаётгандай. Бош томирлари тортилиб, қақшаб оғрияпти...

У базўр ётган жойида тумба тортмасини очиб дори ичди. Кўзлари ич-ичига тортиб кетаяпти... Ўрнидан турай деса, халиги темир қўллар бошини мажақлаб, эзгилаб ташлайди. Йўқ, оғриққа чидаб бўлмайди. У каравот чети тегиб турган деворга суяниб, ўрнидан турмокчи бўлди... Эплай олмади. Жойига қайтиб йиқилди. Хозир бошида нимадир овоз чиқариб, дахшатли ғувиллайди.

Шунгача нимадир килиш керак. У бор овози билан бакирди...

— Дўхтир... Вой...

Хонада нимадир тарақлади. Эшик очилди, шекилли... Бир зумда шоирнинг тепасида бўлимдаги шифокорлар, ҳамширалар йиғилди. Икки-уч хил укол қилишди. Қон босими кўтарилиб кетибди.

Туш маҳали ўзига келди. Боши анча енгиллашиб қолган. Ёнида Барнони кўрди. Қизи оёқ учида ўтирибди. Оёғини укалаяпти. Қовоғида оғирлик сезди. Жилмайгиси келди, уддалай олмади. Бош силкиб қўйди. Кейин ҳамшира кириб кизини ҳам, хотинини ҳам олиб чиқиб кетди.

II

— Контузия асорати. Яхши даволанмаган. Бугун сиқилганга ўхшайди.

— Яна укол берайми?

— Албатта. Седуксин беринг. Томирга мадний жўнатинг. Йигирма фоизли мониза қуйинг. Лазекс борми, яхши. Ўнликдан укол қилинг. Хонадан ортикча кишиларни чиқаринг. Сиз доимо ёнида бўлинг.

— Бу сафаргиси ўтиши кийин кечса керак.

— Телевизорга нима бор, олиш керак.

— Ўзингиз айтувдингиз...

— Олиб чиқинг...

Шоир тепасидагилар билан гаплашгиси келиб, уларни кўришни истади. Уколлар таъсирида яна уйкуга кетди. Бошини лойка сув коплагандай, умуман, ўзини бўтана ичида ғарқ бўлаётгандек сезди. Нима бўлаётганини англай олмади. Қаердадир, кимлардир узук-юлук гапираяпти. Ҳар замонда бошининг орқа томиридан ушлаб кимдир қаттиқ тортаяпти. Шу азоб берапти. Бошининг орқасидан ўтган ингичка ил — томирни бояги қўл тортиши билан ихрайди, шунда кимларнингдир овози яна кучаяди. Аёл кишининг овози... Йўқ эркак ҳам гапираяпти. Кейин жони бир оз ором топди. Бош оғриғидан қутулгандек бўлди. Овозлар ҳам ўчди.

Ҳамшира пешонасига кафтини босди. Иссиғи пасайибди. Қон босими хануз баланд. Тағин битта укол қилди. У бош ҳақимнинг айтганига мувофиқ тумба ичидаги ортикча нарсаларни йиғиштириб қўйди. Қиз Хемингуэй, Ремарк, Эдгор По, Бальзак, Лермонтов, Пикуль каби

таниш-нотаниш улуғларнинг китобини елим халтага жойлади. Беморнинг ортидан келувчиларга бериб юбораман, деб ўйлади. Унга китоб ўқиш ҳам мумкин эмас. Ўзи эса шоир ётган қаравот ёнидаги ўриндиқда мункайиб ўтирган кўйи “Ўн саккизга кирмаган ким бор...”ни ўқий бошлади. Айтиш мумкинки, қиз дастлаб китобни вақт ўтказиш учун ўқиётган бўлса, бориб-бориб ҳаяжонга тушди, саҳифалардан бош кўтаролмай қолди. Бунча таниш воқеалар? (Ҳамшира қиз адабиётчилар тилида манзаралар демоқчи) бунчалар ҳаётий. Худди кўриб тургандек бўласан-а? Қиз қўнгли китобга ошно бўлди. Ҳамшира ўн саккизда эди.

Шоир кўзини очди. Ёнида унинг ҳол-аҳволига жавобгар қиз китоб ўқияпти. “Мен эса тузукроқ нарса ёзолмадим... Демак, шунча кунларим беҳуда кетибди”. Шоирнинг ичини оловли бир ўкинч қуйдириб ўтди.

Ҳа. У уруш ҳақида ёзмок юкини елкасига олган эди. Лекин, ўзининг тахминича, бу ишни эллай олмади. Мана, умр дегани ҳам шамолдай учаркан... Йўқ, умр шам, шу шамни умринг шамоли истаган пайтида ўчириши мумкин. Сендан сўраб ўтирмайди. Сен эса бошқалар кўрмаган урушни ўз кўзинг билан кўргансан, сен зўр ёзасан, деб тисланди. Шоирнинг юраги санчди. Кўзига ёш келди. Гапирмоқчи бўлиб тисланди. Ҳамшира уни тинчлантирди. Кўкрагидан охиста ушлаб, жиминг ишорасини килди.

— Китоб..., — у шундай деди.

— Китоб. Яхши китоб экан, — қиз негадир миннатдорона боқди.

— Мен... яхши ёзаман ҳали..., — у қийналди.

— Ухланг. Илтимос. Сизга гапириш мумкинмас. Озгина ухланг, ўтиб кетади.

Қиз беморга дори ичирди.

“Мен кўп нарсалар қилишим керак эди...”

Шоир “Кулиб тур, азизим” деган романига уч йил олдин қўл урди. Негадир кейин ёзолмади. Юраги бетламади. Чала қолди.

...Иккала томонида одам бўйи баробар пахса девор тикланган йўл қишлоққа олиб боради. Икки чақирим юрилгач қўрғонлар бошланади. У кузатувчилик қилаётган жанговар машина (БМП—2) қишлоққа қираверишда тўхтади. Машина устидаги пиёдалар деворни паналаб қишлоққа киришди. Орқада взводнинг тўртта ҳарбий машинаси келиб тўхтади ва уларда ўрнашган

пиёда аскарлар ҳам худди шу тарзда қишлоқ оралаб кетишди.

Кузнинг сокин тонги. Яланғоч дарахтлар қилт этмайдди. Совук этни жунжиктиради. Бу сирли сокинлик ичра ўлим ваҳми кезади. Кичик уйлар, хароба ҳовлилар расом тасвирлаган аллақандай сувратни эсга соларди. Кобулдан Саланг тоғларига озик-овқат олиб ўтаётган машиналарни қўриқлаб туриши лозим. Бу ер ўлим маскани, деб номланган Чорикорнинг бошланиш қисми.

Пиёдалар қишлоққа кириб бўлди. Машиналарда хайдовчи ва кузатувчи-отувчилар қолди. У БМП—2 ичкари-сига кириб, бошидаги шлемафон учини алоқага ўрнатди. Машинанинг отув милини рўпарадаги ҳовлига тўғрилаб, снаряд лентасини юкорига сурди. Отишга мослаб қўйди. Пулемёт лентасини отишга, тайёрлади. Ўқ-дори етарли. Хайдовчи билан ички алокани текширди. Жойида.

— Ринат, нега бунча жимлик? — деди ички алоқада хайдовчига.

Овози қалтираб чиқди.

— Билмадим. Отишга тайёрланиб тур. Ташки алоқада комбат ҳеч нарса демадими?..

— Йўқ, демади.

— Агар қочиб чиқиш керак бўлса, орқадаги учта машина бизга ҳалакит беради.

— Агар орқадан хужум қилишса-чи?

— Унда машинани олдинга қаратиб хайдайман. Сен тўхтовсиз отаверасан. Алокани узма.

— Хўп.

Беш дақиқа ўтди. Жимлик. Бундай пайтда имонинг олти бўлади. Қўркув ичингни кемириб, тўкиб адойи тамом қилади. Тезроқ бошлансаydi, деб сабрсизлик билан ўзингни даҳшат қомига ургинг келаверади.

Ичкаридан, қишлоқ тарафдан ўқ овози эшитилмасди. Қишлоқ гўёки бир аждахо, бутун бошли взводни ютиб юборгандек эди. Бу осудаликнинг ичида мудҳиш кўргулик борлигини хис қила бошлади. Отув мили белгисини кўрсатувчи ойнакдан бокиб, башняни ток билан айлантириб, ўнгу сўлга қараб чиқди.

— Эшитяпсанми? — деди Ринат ички алоқада безовталик билан.

— Нимани? — деб сўради у.

— Комбат алоқада ҳеч нарса демадими?

— Уф... Йўқ... Комбатингни ҳам, взводни ҳам ер ютганга ўхшайди. Энди мени чалғитмагин...

У оёқларини асабий қимирлатиб, қалтираган кўйи машина ичкарисиди чека бошлади. Сигарет тутунини босиб-босиб тортар, ботини музлаб борарди. Урушда энг дахшати шу: қачон, қай маҳал жанг бошланиб, сени ўққа тутишларини кутиб ўтириш. Бир маҳал ташқи алоқада комбатнинг хириллоқ овози эшитилди.

— “Размах”. “Размах?”. Мен “Сена”... Мен “Сена”, кабулга ўтаман.

— Мен “Размах”, — деб жавоб берди кишлоқ ичкарисига ўн дақиқа олдин кириб жойлашган взвод командири.

— “Размах”! Мен “Сена”! Ип ортидан серсоқоллар таёк ва бодринг ушлаб ўтишаяпти... Факат олдинга қараб олтмиш бир.

— Мен “Размах”! Сизни тушундим. Хамма қутичалар, мен “Размах”, соат 12.00 бўйича 61.

Серсоқоллар — душман. Таёк — қурол. Бодринг — миномёт. 61 — ҳаракатлан. Юр, дегани. Демак, душман ўраб олибди.

— Ринат! Тайёрлан... Машинани ёк. Олдинга юр. Қопконга тушибмиз. Биз қуршовдамиз, — деди у хайдовчига.

Алоқада қий-чув бошланди. Қопқада жойлашган ойнак орқали у орқага қаради. Шу захоти гумбурлаган овоз эшитилди. Ортдаги машина портлаб кетди.

— Ринат, бос! Тез. Хайда.

Машина олдга силжиди. Шу маҳал кўрғонлардан миномёт ва гранатомётлар ишлаб қолди. Саллалари душманлар тўп-тўп бўлиб чиқишиб машиналарга қарата ўт очди. Алоқада қий-чув бошланди. У сўл қўли билан пулемёт, ўнг қўли билан снаряд тугмасини босди. Башняни ўнгу сўлга автоматик равишда буриб, кўзи тушган душманга қарата отаверди. Машина хароба бинолар ичкарисига кириб борди. Кишлоқнинг кок ўртасига бориб қолди. Кишлоқ душманнынг уяси эди. Пиёдалар учун қочиб чиқиш йўллари беркилганди. У машинага қараб югуриб келаётган пиёда аскарни кўрди. Аскар жон-жаҳди билан чопяпти. Шу маҳал девор панасидан уни пойлаб турган душман гранатомёти олов пуркади. Оний бир ҳолатда аскар танаси тир тўзғиб кетди. Ўрнида қуюк тутун кўтарилди. У шахд билан башняни душманга қарата буриб, пушкадан кетма-кет снаряд отди. Девор култепага айланди. Душман бурда-бурда бўлиб кетди. У кўркувни унутди. Умуман ка-

рахт ҳолга тушди. Сўлдаги ҳовлиларнинг биридан чо-
пиб чиқаётган душманни кўрди.

— Ринат чапга! Чапга ол!

Машина душманга тўғри бўлди.

— Устидан хайда онағарнинг! Бос. Тезроқ бос! Қув.
Душман кўлидаги қурол билан рўпарадаги яқинлашиб
қолган баҳайбат машинани кўриб, ҳеч нарса қилолмас-
лигини сезди ва кўркувнинг зўридан ўзини девор пана-
сига олишни ҳам унутиб урра кочди.

— Бос! Тезроқ бос!

Душман жон ҳолатда югурди. Машина паст-баланд-
ликдан чайқалиб олдга учади. Ниҳоят душман машина-
нинг занжирли филдираклари остида қолади. У қутуриб
боради. Ринат қутуради. Машина қутуради. Башня ти-
нимсиз айланади. Отув мили оғзидан олов сочиб, снаряд
отади. Пулемёт тинимсиз ишлайди. Ичкаридан порох
хиди, ачимсик тутун ўрлайди.

— Ўнг томонга от, ўнгга от!

У башняни ўнгга олади. Япаски уй деразасидан авто-
мат ўт очаяпти. Уй бурчагида ўз взводдошининг ўлигини
кўрди. У отув милини деразага тўғрилади. Ва отди.

— Мана сенга! Мана! Мана! — телбанамо кичкира
бошлади.

— Тўхтат энди! Тўхтат...

Рўпарадаги кулба чанг тўзон ичида қолди.

Машина чуқур ариқдан тумшуғи ерга тегиб силкиниб
ўтди. Унинг юзи тўғридаги кузатув мосламасига тегди.
Оқриқни мутлақо сезмади. Башня тепасидаги қутига гра-
натомёт снаряди келиб тегди. Қути сочилиб кетди. Душ-
ман орқадан отди.

— Тезроқ хайда! Қочиб қолайлик... Онасини...

Ринат машинани хавфсиз йўл — бепоён тоқзор ичига
бурди. БМП—2 чуқур ариқли тоқзорни, пушталар узра
гоҳ пасайиб, гоҳ юқорилаб кесиб ўтарди. Бу анча ишончли
уриниш эди. Алоқадан комбатнинг шанғиллагани эши-
тилди.

— Хамма “Размах” қутиларига буюраман. Барчангиз
“Размах” — ўн тўртинчи қутининг орқасидан қоринг-
лар... “Размах” ўн тўртинчининг ортидан олтимиш бир..

Тоқзор тугаб яланглик бошланди. Машина ўкдай уча-
ди. Катта йўлга чиқиб олинса бўлди. Қисм ўша жойда
тўпланади. Ўн қақирим йўл босгандан сўнг қўшни киш-
лок бошланди. Кишлоқни тор йўл кесиб ўтади. Ринат
БМП—2ни тор кўча четидаги деворга қарата бурди. Ма-

шина деворни ўпириб ўтди. Ивирсиган, тўзғиб кетган, хонавайрон бир ховлига кириб борди. Кулба ичидан беш яшарлар чамасидаги болакай югуриб чиқди ва девор томон чопа кетди. Ринат машинани тўхтатиб, кабинадан бошини чиқарди... Кабинадан АКСУ автоматини олиб болага тўғрилади.

— Нима қилаяпсан? Шошма!

— Отаман. Ҳаммасини отаман. Уруғини куйдираман...

У башнядан чиқиб, ўзини Ринатнинг устига ташлади. Бўғиб олди. Юзига тарсаки туширди. Ринат бор овоз билан бакирар, тентакнамо бўлиб кичкирар, “отаман, сени ҳам отаман, ўзимни ҳам отаман, ҳаммангни отаман!”, деб уввос соларди. Машинадан тушиб қўлида курол, телбанамо кўйи ховлини гир айланиб, дод солиб югура бошлади. У кабинадаги сув идишини олиб, Ринатнинг йўлини тўсиб чиқди. Силтаб йикитди. Бошидан идишдаги бор сувни куйиб юборди. Ринатнинг овози ўчди. Атрофига аланглаб қаради. Манглайини чангаллаб, унсиз эзилиб-эзилиб йиғлади. У Ринатни суяб машинага олиб келди. Бўғзига нимадир тикилди. У ҳам йиғлади... Хароба ичидан чиқиб келган жувон эса икки қўлини фалакка чўзиб ув солар, шафқатсиз шўро аскарини қарғар, афтидан Ринат иккисига Худодан ўлим сўрар, хозиргина қўрқиб қочган боласини улар отиб ўлдирдилар, деган ўй билан зор қакшар эди.

Лекин болакай қочган томондан бошқа машиналар ҳам келаётгани аниқ, шўро аскарлари мислсиз ғазабга минган эди.

Зум ўтмай орқадан келиб тўхтаган БМП—2 устидаги аскарлар аёлга ўқ узди. Аёл бир силтанди, қўли хаволаниб, ичкарига сўнгги бора талпинди. Башня мили кулбани нишонга олди. Кетма-кет снаряд учди. Деворлари тўкилган кулба ичидан қип-қизил кўйлак кийган қизалок чириллаб чиқиб, ўзини аёл устига отди.

У кўзларини чирт юмиб олди. Машина юргандай бўлди... Алокадан буйруқ келди...

— Отишмани тўхтатинглар. Тезроқ йўлга чиқинглар. Нима қилаяпсанлар?

Урушда вақт қандай ўтганини сезмайсан. Взвод катта йўлда тўхтаган қисмга келиб қўшилганда, куёш уфққа оғган эди. Взводдан олти нафар жангчи омон қолди. Битта машина ёниб кетди. Ўн олти нафар жангчи ҳалок бўлди. Ўнта аскар яраланган эди.

Кечга бориб оғир артиллерия қишлоқни ўққа тутди.

Самолётлар бомба ташлади. Унинг қулоқлари шанғиллаб, иситмаси кўтарилиб, кўз олди қоронғилашиб борарди. Қисм фельдшери узатган ампула таъсир қилмади. Ринат "Охотничье" сигаретига наша "юклаб" тутди. Икки бора босиб тортди. Бир оз чалғиди, оғриқ пасайгандай бўлди. Кейин замбилга солишди. Тепасида меровланиб турган Ринатни кўрди. Кўзини юмди. Қовоқлари шишиб борарди гўё. Боши зил-замбил.

— Тезроқ, вертолётга олиб чиқинглар, — деган гап қулоғига чалинди. Кейин нима бўлди — билмайди.

* * *

Бошида гўнғир-гўнғир қилаётганларни пайқа-пайқамай ётибди. У госпиталдаман, деган хаёлга борди. Тирикликка амин бўлди.

— Боши қаттиқ лат еган. Контузия. Бу урушнинг асорати. Касали компрессияга айланса чаток бўлади. Олдини олиш зарур. Тутканоғи тутяпти.

Улар беморга тездан оғриқни оладиган укол қилишди.

— Миясидаги шиш оғриқ беряпти.

— Дўхтир, айтган дорингизни хотини топиб келди.

— Ҳозирмас. Етарли.

— Олдига ҳеч кимни қўйманг...

— Икки соатдан кейин сизга кўнғироқ қиламан, дўхтир...

— Яхши, профессор.

У тепасида айтилган гапларни узук-юлук эшитиб турар, лекин идрок этолмасди.

— Ринат... Ринат, — деди зўрға.

— Тутканоғи тутяпти, тагин. Глюкоза қуяйлик.

— Ринат. Воҳ бошим... От, Ринат!

Шифохона бош врач, невролог дўхтир ҳамда аллақердан чакирилган профессор палатани тарк этишди. Ҳамшира унинг қон босимини ўлчади... Томирига пиропетам уқолини юборди. Стол устида ҳозиргина Барно келтирган финоборбитал, маннитол, лазекс ва турли хил дорилар турарди.

Ташқарида баҳорий безовталиқ. Хаво тоза. Осмон мусаффо. Тирикликка жон қира бошлаган. Ҳовлидаги ўриндикда кенжа қизчасини бағрига босиб, Барно у ётган палата деразасига боқиб, юм-юм йиғлаяпти. Лаблари пирпираб учади. Эндигина йигирма беш ёшга кирган жувон урушни қарғаб, қирғин-баротларни лаънатлаб-лаънатлаб йиғлаяпти.

Ким билсин, уруш туфайли хонавайрон бўлган, бошига мусибат тушган кишиларнинг қарғиши-ю бегуноҳ болакайларнинг ох-зорлари боис ҳам эри шу жазога мустаҳқидир. Бирок, жувон бу ҳақда сира ўйламас эди. У эрига яратгандан шифо сўрарди...

III

— Ринат, от. А-а-а-а! От!

Одам ўлим чангалида қолганда ҳамма нарса кино-тасвирдайин кўз олдидан лип-лип этиб ўтаверади. Оний бир пайтда, масалан, қаршингда турган душман сени отиб ўлдириши мумкинлигини англаган маҳалинг, яқинларинг, ўзинг учун қадрдон нарсалар хаёлингда бирма-бир жонланади. Шоирнинг аҳволи оғир эди. Бу дард уни олиб кетиши ҳам мумкин. Ҳозирги ҳолатида унинг умри биргина Аллохнинг қўлида эди. Буни шифокорлар ҳам дил-дилдан хис қилар, ўзи билан ўзи бўлиб ётган беморга фақат Парвардигор даво бериши мумкинлигини англашарди. Дўхтирларки шу кўйга тушибди-ми, демак, унинг тирик қолишига мўъжиза деб қарамок керак. Кун бўйи берилган дори-уколлар унчалик таъсир қилмасди.

Унинг бошидаги оғрик мия чайқалиши ё эзилиш эмас, балки касали компрессияга айланиб бўлган эди. Бошидаги зўриқиш, юқори харорат беморни хушидан кеткизарди. Тутқаноқ ичида жон таслим қилиши ҳам ҳеч гап эмас эди. Бундай пайтда ўз-ўзидан кўз томирлари ҳам тортилиб, таранглашиб боради.

Кўзини очди. Шифт. Бошини қимирлатишга мажоли йўқ. Юқорига базўр қараб кўрди. Қовоғидан аллақандай куч босаётгандай бўлди. Боши орқага тортиб кетаяпти. Ихраб юборди. Пешонасини қимдир пайпаслади. Қириқларини очолмади. Тағин хушини йўқотди. Бошининг ичига кириб олиб нимадир тариллар, борган сайин мияси ташқарига отилиб чиққудай бўлар, кўз олдида оқ харир булутлар сузар, гоҳида бу оқлик зимистонлик ичра фарк бўлар, шунда орқа миясини аллақандай темир қўл жон-жаҳди билан суғуриб олишга уринарди. Жони бўғзига тикилиб, оғрик зўридан талвасага тушарди.

Бир зумда палатада дўхтирлар тўпланди. Эрталабки профессор, бош врач, невролог, ҳамшира, яна иккита дўхтир шоирнинг тепасида ҳозир бўлишди.

— Глюкоза қуйинглар. Пироцетам уқолини томирига

юбориш керак. Бошқа дориларни таъсири сезилмади, — деди профессор.

Осма укол қўйдилар. Профессор айтган ампулани беморнинг томирига жўнатишди. Бир оз ўтиб, шайтонлаб ётган бемор тинчлангандай бўлди. Жонига шу дорилар бир озгина ором берди. У уйқуга кетди. Мияси тиниклаша бошлади.

IV

Шоир телевидениеда туппа-тузук ишлаб юрганди. Кўрсатувлари ҳам эл оғзига тушиб қолган эди. Қўпинча долзарб мавзуларда жонли эфирда чиқар, шундай бўлсада, у олиб бораётган кўрсатувлар томошабинни бефарқ қолдирмас эди. Бюрократлар, эскича фикрдаги раҳбарлар, порахўрларнинг ҳикилдоғига ёпишадиган мавзуларга қўл урарди. Қайсар эди. “Ҳаётни бориचा ҳикоя қиламан, шундайлигича кўрсатаман, экраннинг вазифаси шу, унга тикилиб турган миллионлаб нигоҳларга чўп суколмайман, экранда алдаш шу халққа нисбатан хиёнатдир”, деб ўйларди. Ва шу тунунча билан иш юритарди. Унинг бу феъл-атвори айримларга ёқмади. Улар унинг устидан ишхонасига шикоят ёзишди. Қўли баландроқлари эса, тўғридан-тўғри телевидение раҳбариятига ультиматум қўйди: “Шу болангизни тартибга солинг, ё ишдан кеткизинг!” У парво қилмади. Бадиий кенгаш тузилиб, телебошловчилар синовидан ўтказилди. Шоирга эфирга чиқишга рухсат беришмади. Нега? Экранда ғамгин кўринар эмиш. Майли, деди. Кўрсатувларга сценарий ёзиб, муҳаррирлик қилиб юраверди. Қўплардан бир куни кўрсатуви жонли эфирга қўйилган тележурналист бетоб бўлиб қолган экан, ишга келмади. Дирекция бошлиғи шоирни чақириб, оғайни, кутқаринг, бир амаллаб йигирма дақиқалик кўрсатувни олиб боринг, деди. Ким келади, кимни чақирасизлар, қайси мавзуда? Ҳеч ким билмайди. Энди ўзингиздан қолар гап йўқ, биродар, ҳозир қайси йўналиш долзарб — бирорта олимними, сиёсатшуносними чақириб суҳбатлашинг.

Суҳбат бўлиб ўтди. Матбуотнинг зиммасидаги масъулият хусусида. Шоир топган суҳбатдош ҳам дангал ва дадил сўзлади. Ҳозирги газеталар деярли бир хил йўналишда чоп этиляпти. ЎЗА ахборотлари ва мақолаларини кўчириб босиш билан чекланиб қоляпти, газеталар шижоат кўрсатишмаяпти. Бу кўрсатув ҳам катта газеталар-

дан бирининг бош муҳарририга ёкмабди. У телевидение раҳбариятига қўнғирок қилди. Дирекция бошлиғидан тортиб оддий маъмургача тушунтириш хати ёзди. Шоир оқ қаргадай ажралиб, "ёмонотлик" бўлиб қолди. Буларнинг ҳаммаси унинг энсасини котиради.

* * *

Жазирама ёз куни. Қуёш нури ерга тигдай санчилади. Беадок далада хотин-халаж чопиқ қилаяпти. Йўл четида дала шийпони. Шундок катта йўлдан кўриниб турибди. Нафас олсанг олов ютадиган даражадаги иссиқда ишлаётган аёлларга, офтобда қуриб-қорайиб бораётган оналарга қараб ич-ичингдан тутайсан. Уларни ҳеч ким далага уриб-сўкиб ҳайдамагандир, ахир. Бирор-бир манфаати бордир. Майли, шундай экан, чопиқчи аёллар овқатланиб, хордик оладиган дала шийпониди аҳвол қандай экан? Шоир телеоператорни эргаштириб шийпонга кирди. Бу шармандалик эди. Шийпон молхонадан ҳам хароб, ичи ўйилиб ётарди. Тўшамчи солинмаган. Пешоб хиди анқийди. Боғча опа алюмин товоқда қатик эзаяпти. Шийпоннинг ярмига офтоб келиб қолган. Ўн кадам наридаги чуқурликда ҳар хил кимёвий дорилар уюми. Уюм ёнидан ўтган ариқ шийпон ҳовлисидаги ёғоч сўри тагидан оқади. Боғча опа ариқдан сўлокмондек чўмичда сув олиб, товоққа қуйиб, қатикни суйилтиришга киришарди.

Бундан ҳам дахшатли манзара, шийпоннинг кунчиқар томони, ўнгай бетида баҳайбат учта хайкал қад ростлаб турибди. Ярашмаган ямоққа ўхшаш бу манзаранинг дахшатли томони шундаки, истиқлолнинг учинчи йили кетаётган бир пайтда миллатни, халқни таназзулга учрашига сабаб бўлган, салтанат даҳоларининг хайкаллари атрофига райхонлар, алвон гуллар экилиб, қўйилган эди. Бу ёқда болалар афтода аҳволда. Учта «дохий»нинг хайкали эса, бу кунингдан ўл, қирилиб кет ҳамманг, эҳнодонлар, дейишаётгандай.

Шоирни титроқ босди.

— Қани бригадир?.. Қаерга кетди у? — деб сўради у куймангланаётган опадан.

— Билмасам, журиб эди. Чопиқ бошига кетгандир да...

— Шу сувни ичаяпсизми?.. Нега шийпон хароб. Манови гўрсўхталарнинг хайкали атрофига ким гул эқди?.. Эҳ..., — тишлари вижирлади шоирнинг.

Юрагида санчиқ турди. Аёлга гапириш бефойда эди.

Одам боласи шунчалар ўз қадрини ерга урадими?! Бу ернинг раисини кўзи борми, ҳокими қаёққа қарайди? Уйнинг куйгур мана шу катта йўлдан ҳар куни ўн маротаба ўтади. Раиснинг ҳам, ҳокимнинг ҳам уйига шу катта асфальт кўча олиб боради. Энг катта кўча шу. Тошкентга олиб боради. Истиклолни қўлга киритганимизга уч йил бўлса-ю, бу энағарлар ҳалиям ўша, дохийларга сифиниб юрса! Атрофини гулу райҳонга кўмганини кўр!

— Ол, тасвирга тушир, — деди, операторга, — аввал шийпоннинг шармандали аҳволини ол, кейин болаларга қарат камерани, бугун бизда шундай жойлар борлигини ҳамма билсин. Кейин манави «дохий»ларни ол. Бу ердаги раҳбарлар уларни ҳалиям ўз отасидай иззат қилишни билсинлар.

Шоир жаҳл устида аччиқ-аччиқ, кесиб-кесиб гапирди, операторгами, анқовсираб турган, офтобда қорайиб кетган муштипаргами, ўзигами, англай олмади. Ҳар ҳолда ичидагини тўкиб солди.

Ердан чиқдим, осмондан тушдим, бригадир пайдо бўлди.

— Нима гап мухбир укалар, — деди калтираб-салтираб...

— Шийпонни, манови аҳволни суратга олаяпмиз...

— Эртан тузатамиз... Қони журиг, бир пиёло чай ичайлик. Журинг оға, ҳей анови жойда солқин жер бор... Жўл журиб кегансизар...

Бригадир нима бўлаётганини англамай, хаёлотга бўлиб қараб турди. Шўрлик дехкон-да, барибир. Газет ўқишга-ям, телевизор кўришга-ям вақти бўлмайди. Бунинг кўлидан нима келарди. Ҳов анови белидан пасти офтобда қолиб ухлаётган болакайга гапирдинг нима, бунга гапирдинг нима?

— Манови ҳайкаллар нима кип турибди?

— Нима қилайик, олайикма?

Унга гапириш фойдасиз эди...

— Кеча Термиздан катталар келиб эди. Даламизди моқтаб кетди. Ғўзамиз авж, укалар. Майли, ҳайкаллар ҳам нон-ош сўрамаса, турибди-да.

Юраги эзилди шоирнинг. Жони сим-сим оғриди. Бошини ерга эгиб, индамай изига қайтди.

... Кўрсатув пайванддан чиқди. Кечқурун эфирга узатилиши керак.

Раҳбар уни ҳузурига чақирди.

— Кўрсатувинг бўлмайди!

- Нега?
- Шуни эфирга бериб бўладими?
- Нега, бу ахир... хаёт-ку?... Қачонгача?..
- Шундай нарсаларнинг борлиги кулгили, — деди

бошлиқ тебраниб.

— Ахир камеранинг кўзи алдамайди-ку. Ўзингиз тас-
вирда кўриб турибсиз. Кечки теледастурда ҳам бор...
“Йигирма биру ўттизда “Миллат” кўрсатуви”, деб ёзиб
кўйилган.

— Мени тушунасанми?! Нима сени деб, бошқалар
гап эшитиши керакми? Қачон қараса, шунака нарсалар-
ни топиб юрасан.

— Бу нарса эмас. Шу бугуннинг гапи. Бугун айтма-
сак эртага кеч бўлади. Матбуот айрим кишилар олдида
таъзим қиладиган бўлса, бундай тарбиявий воситанинг
боридан йўғи.

— Менга нима деяпсан?... Сен борган жойнинг ҳоки-
ми юқорига кўнғирок қилибди...

— Шунинг учун кўрсатувни... эфирга узатишга рух-
сат бермаяпсизми? Ўша ҳоким учун миллат қисмати ҳам,
эртаси ҳам бир пул. Агар шу кўрсатувни бермасак, ўшан-
дай калтабинлар яна кучаяди. Устимиздан кулади. Теле-
видениени мазах қилади. Биласизми, ўша куни, ту-
ман ҳокими менга нима деди? “Яхши, гапга кўнмадинг.
Барибир кўрсатувнинг чиқмайди, тирикчилигинг бўлса айт,
қилиб берай, сен ҳам давра кўрган одамдирсан, ахир”,
деб мени муттаҳам қилмоқчи бўлди. Охири нима деди
дейми? “Сенсиз ҳам таклифимга юрадиганлар топила-
ди”, деди.

Бошлиқ ўйга чўмган бўлиб, бир нуктага тикилиб тур-
ди.

— Яхши, сен боравер. Керак бўлсанг қақираман.

Шоирни бошқа қақирмади. Кўрсатув эфирга берил-
мади. Кассетани кимдир билмасдан ўчириб юборибди.

Орадан бир ой ўтиб, қайсидир вилоятда бир порахўр-
лик фoš этилди. Гапнинг учи вилоят ҳокимининг оёғидан
тортадигандек эди. Кўрсатув бу гал силлиқкина эфирга
кетди-ю, эртасига сичқоннинг ини минг танга бўлиб кет-
ди. Вилоят ҳокими тўполон кўтарибди. Кеча кўрсатувни
экранда намойиш қилиш зарурлигини маъқуллаб шоир-
ни табриклаган кичик раҳбарларнинг ҳам бугун қовоғи
уюлиб турибди. Эрталаб раҳбарнинг хонасида ййрилиш
бўлди. Ҳамма ўринбосарлар, раҳбарлар ва шоир. Бири
қўйиб-бири олаяпти. Шоирни сиёсий жихатдан саводсиз-

ликда, умуман, журналистикани тушунмасликда айблашди. Хўп, шундай экан, шу ердагиларнинг кўпчилиги кеча кўрсатувни қабул қилиб олиш жараёнида роса мақташган эди-ку. Булар ким? Одамми шулар? Буларнинг юзи нечта? Ичларида шайтон яшириниб олганми? Уларнинг ботинида ҳоинлик ўрнашиб олганми? Буларнинг ичи борми? Суврати-ю сийрати борми, буларнинг? Нега шунчалар ўриндигига ёпишиб, чумчуқ пир этса, юраклари шир этади? Шулар билан телевидениенинг савиясини кўтариб бўладими? Яхши журналистлар кўп. Лекин, телевидение раҳбарлари ичида уларни қўллайдиган шижоатли, довураги борми ўзи? Шоир ҳақиқатни энди англади. Буларга суяниб бўлмайди. Буларнинг беқарор кайфияти баҳор хавосига ўхшаб кетарди. Булар учун миллат ҳам, мафкура ҳам, истиқлол ҳам... (тилига гап келмади).

Йиғин вилоятдаги вазиятни ўрганиб, ҳолис кўрсатув тайёрлаш учун телевидениедан бошқа тележурналистларни юборадиган бўлишди. Юқори идоралардан шу масала бўйича комиссия тузилибди. Вилоят ҳокими жанжал кўтарётган эмиш. Шоирга алам қилгани шу бўлдики — соқолтой раҳбар билан, жип-жишлаган аёл раҳбар рус тилида гапирди. Шоирнинг устидан мағзава ағдардилар. Шу жойга келганда унинг тоқати-тоқ бўлиб, сабр косаси синди.

— Нега бунча ваҳима соласиз? Ана, судга берсин. Агар мен ноҳақ бўлсам жавоб беришга тайёрман. Мен ўз қадримни биламан. Бировга оёқости бўлиб қараб туравермайман. Шу миллат, шу халқнинг фарзандимиз ҳаммамиз. Унинг дардини айтмасак, келажагимиз йўлидаги тўсиқларни ошқора кўрсатмасак, телевидениенинг нима кераги бор? Ҳатто ўз она-тилида гапиришни эпломайдиган айрим раҳбарларнинг хозирги бетутирик гапларини сира тушунмаяпман. Улар кимнинг ёнини олаяпти? Халқними ё бир тўда муттаҳамларними? Лоакал, тилимизни ҳурмат қилмайдиган, ўзбек бўла туриб ўзбекчани билмайди, бундай кимсаларнинг ижод аҳли ишлайдиган ишхонада раҳбарлик қилиши ўзи мантиқсизлик.

Шоир титраб-қақшади. Халиги аёл ўрнидан туриб кетди.

— Просто кошмар, — деди.

Ҳамманинг рангидан қон қочди.

Аёл эшикка етганда чарм халтачасида уяли телефоннинг жиринглаши эшитилди.

— Алло! Слушаю. Сейчас еду. Да, просто так... ничего...

Эшикни тарақлатиб ёпиб кетди. Аёлнинг амали теле-видениеда баланд эди. Шунинг учун бўлса керак, маж-лис тугади-қўйди.

Ташқарида кичик рахбар шоирни қўлтиқлаб, таскин берган бўлди.

— Хафа бўлманг. Ўйлашгаям арзимайди.

— Ўйлашга арзимаса нимага арзийди? Ўлганларгина фикрламайди. Суйкалганнинг капалаги учди.

Кечки кузак хавоси совий бошлаган. Борлиқдан нам-лик уфурарди.

Ёмғир томчилай бошлади. Осмон билан ер бир-бири-га яқинлашиб бораётгандай, кишида эзгин кайфият уйғо-тарди. Шоирнинг юраги санчди. Босиб-босиб чекиб эди, бошига оғрик кирди. У ишхонадан тезроқ узоқлашиш мақсадида шаҳдам кадам ташлади. Санъат саройидан ўтиб, йўл четидаги емакхонага қараб юрди. Икки юз грамм отиб олишни ва хаммасига қўл силкишни истади.

Миясида бир фикр айланарди: “Ўлган одамларгина фикрламайди... Ўлган одамларгина фикрламайди...”

— Ўлган одамларгина фикрламайди. Ўлмаслик ке-рак...

У нега бундай деётганини ўзи сезмади. Бош оғриғи пасая бошлади.

Атрофга аланглади. Эшик қия очик турибди. Хамши-ра йўлакда столга кўксини бериб алланималарни ёзарди. Шоирнинг уйғонганини сезиб ичкарига кирди. Чехраси самимий, боқишлари беозор.

— Яхши бўлди турганингиз. Ҳозир сизга лимонли чой опкеламан. Анчагина ухладингиз, — деди у ҳеч нар-са билмагандек.

— Шу... бошим оғриб тортишди, кейин ухладим, шекилли.

— Йўк, сиз чарчаган экансиз. Укол қилдим. Кўпроқ ухладингиз, холос. Ҳозир.. Ахволингиз анча тузук. Қани энди, рухсатингиз билан манави лимонли чойни ичиб олинг. Қани қўлингизни беринг...

Қиз унинг қон босимини ўлчади.

— Яхши. Бошингизнинг оғриғи ҳам пасайибди, чоғи. Энди ором оласиз. Дарвоқе, Барно опам билан ҳам та-нишиб олдик. Келиб кетдилар. Ухлаётгандингиз, безовта қилмайин дедилар. Сизга товук шўрва олиб кептилар. Ҳозир ҳеч бўлмаса ярим косагина ичиб олинг.

— Барно кетдимиз?

— Кечроқ келадилар... Ахволингиз яхши эди, хотир-

жам бўлиб жўнадилар. Ялиниб-ёлвордилар, мана шу шўрвани ичаркансиэ. Қани, озгина бошингизни кўтаринг. Йўк, косани ўзим ушлаб тураман.

Шоир қошиққа чўзган ўнг қўлида оғрик сезди. Игна излари... кизариб турарди. Сўл қўлида ҳам худди шундай. Шоир ҳамширага саволомуз қаради.

— Энди хавотир олманг. Ўзингизни аянг. Ўтиб кетди.

Шоир шўрвадан уч-тўрт қошиқ хўплаган бўлди. Бошидаги “тутки” яна тортилди.

— Мен ётай...

Меҳрибонлик қилаётган қиз қаршисида хижолат тортди.

— Майли. Сиз кўпроқ ухлаб, камроқ фикрлашингиз керак. Ҳозир сизга финобарбитал қиламан. Олдин мана-вини ичиб олинг.

“Камроқ фикрлашингиз керак”. Шоирнинг лаблари беихтиёр пичирлади: Ўлган одамларгина фикрламайдилар. Қачон, қаерда айтувди бу гапни? Эслай олмади. Унинг мияси чарчаган, ўйлаш учун ҳеч бир куч тополмасди ўзида. Идрокини кетма-кет берилган дори-уколлар босиб, жиловлаб турарди. У шу холида қаршисида эмранибгина турган, уни деб ўзини қойитаётган, соғайиб кетишини жон-дилидан истаётган қизга нимадир дегиси, яхши гап айтгиси келди. Ўзини қарздор, деб билиб, уялгандай бўлди. Бирор гап айтиб ўртадаги хижолат туманини тарқатгиси келарди.

Шоир ҳамширанинг бурчи шундай, мен беморман, у менга қараши, керак, деб тушунолмасди. Унинг учун бурч совуққонликка ўхшаган бир нарса эди, инсон меҳрини олдида бош эгиш ва бу туйғуни эъозлаш керак, деб тушунарди у.

Бу кайфият унда болалигидаёқ пайдо бўлган эди. Ким яхши гапирса, ўша одамни қалбига яқин оларди. Айёрликни билмасди. Ҳамқишлоқлар ток юмшатиш, лойсувоқ ёки ўт ўришга ҳашарга чақирса бас, ҳаммадан олдин борарди. Шу одамнинг иши тушибди, деб бошқа ўртоқларига нисбатан кўпроқ ишлар, тиним билмасди. Ҳашар охирига етмагунча кетмасди. Гўёки, у бу ердан кетса, иш тўхтаб қоладигандай тасаввур қиларди.

Ёшлигида эшакнинг устида ўт таширди, негаки уйдаги барча мол-ҳолнинг ташвиши унинг бўйнида эди. Саратоннинг жиззанагида ҳам далама-дала ўт ахтариб юрарди. Чап қўлининг бармоқларини неча бора ўроққа

олдириб бўлганди. Каналнинг ости, каналнинг усти, Обшир кишлок даласи, говтўда, жона, чорбоғ, беш гектар, ок тепа, бакирок кўл сингари ёввойи ўт кўп далалар халак, шоирнинг болалиги халак, чўлок эшаги халак эди у паллалар. Лагерь, оромгоҳ нималигини билмасди. Хатто таътилда ҳам саёхат нималигини билмасди. Билгани шу — дала, хуржун тўла ўт, еб тўймас мол-хол эди. Юкори синфга ўтганда отасининг жонига оро кирди. Ота-бола пахса ура бошлашди. Дастлаб уялгандай бўлди. Бировларнинг ишини қилиш, деворини уриб беришга юзи чидамади. Лекин, отасига раҳми келди. Бир ўзи оилани боқишга қийналиб қолаяпти. Кейин ота-боланинг бирга пахса уришига одамлар ҳам кўникди. Домлалар, мактабдошлари ҳам ўрганиб қолишди. Синфдош қизларидан ҳам уялмайдиган бўлди. Отасининг бир гапини юрагига муҳрлаб олди: Фақат ўз меҳнатинг билан унасан. Тоза топганинг татийди".

Баҳорда одамларнинг боғини юмшатиб, ёзда деворини тиклаб, ўсмирлик билан хайрлашди. Ёшлигиданок ҳаётнинг паст-баландини кўрди. Кунлари қийинчилик билан кечганиданми, эзилгани кўрса, кўнгли ачийди, бағри куяди. Ўзига нисбатан яхшилик қилганларни бошига кўтаргиси келади.

Шоир ўзини яхши хис қила бошлади. Харорати тушиб, жиққа терлабди. Хамшира дори-дармон терилган стол устидан аллақандай шишага шприц тикиб, суюқликни тортиб олаяпти.

— Синглим, энди буниси қандай укол бўлди? — деди у зада бўлган оҳангда.

— Қўркманг, ачитмайди. Лазекс. Мускул орасига юбo-рамиз, Асабингизни тинчлантиради.

— Раҳмат. Бу яхшиликларингизни қачон қайтараман... Мендан қайтмаса, Худодан қайтсин.

— Мен сизга нима яхшилик қилибман,... уялтирманг. Орқангизни ўғиринг, шуни ҳам олсангиз тузалиб кетасиз. Вой-бў, жуда терлабсиз-ку. Бу яхшилик аломати.

— Синглим, сизнинг олдингизда барибир карздорман...

— Унда бундай киламиз... Худди Шукур Холмирзаевникидай ҳаётий китоблар топиб берасиз. Соғайиб кетсангиз, кейин шеърларингиздан ўқиб берасиз.

— Келишдик. Шукур аканинг китоби ёқдими?

— Зўр экан, энди ўқиб тугатяпман.

— Янгангиз келса айтаман, уйда у кишининг бошка китоблариям бор, олиб келади. Сизга совға қиламан.

- Вой, бунча зўр...
- Адабиётни яхши кўрасизми?

— Ҳа. Майли, гаплашиб ҳам олдик... Энди уколдан кейин бироз мизғиб олиб... Режимга риоя қилсак, тузалиб кетасиз.

Кун бўйи оғрик хуружидан чарчаган шоирни яна уйқу элитди. Толғинлик уйқу орасида ўтиб кетаётганидан қувонган ҳамшира беморнинг бошига оҳиста қўл юбормоқчи эди, ўз хатти-ҳаракатидан уялиб, қўлини қайтиб тортди. Атрофга аланглаб қаради-ю, дув қизариб эшик томонга юрди.

Сарҳадсиз текислик. Атроф оппоқ туман қўйнида. Шоир қушдай енгил бўлиб югуриб бораёпти. Хаёли осмон қадар кенг. Негадир тинимсиз қулади. Ялангоёқ чопиб бораёпти. Ям-яшил майсалар оёғига хуш ёқади. Бундай гўзал кеча ҳеч қачон бўлмайдди, бу эзгулик кечаси, деб қичқиради у. Борлиқ оппоқ рангга фарқ бўлган. Фалакда юлдузлар зўрға кўринади. Нур ёғмайдди, дейишганди, бекор гап экан, мана, ок нур ҳам ёғаркан, дейди ўз-ўзига: ...Шу маҳал қаршисида уфқранг шойи либосга бурканиб олган катта энаси (раҳматли момосини эна дерди) турганини кўрди. Энам тирик экан-да, деб из-из йиғлаяпти. Катта энаси эса қўлини силкиб, қайт ишорасини қилди. Келган томонига қўлини нуқаб, алланималардир демокчи бўларди. Шоир тўхтаб, орқага қаради. Ортида учта фарзанди, Барнони кўрди. Улар қўл силтаб чорлашаёпти. Раҳматли энаси ҳамон орқанга қайт, деб ишора қилаёпти. Бир фарзандларига, бир катта энасига қарайди. Шу пайт катта энаси кўздан ғойиб бўлди. Энам мени фарзандларимга ташлаб кетди, деган ўй келиб урилди хаёлига. Болалари ёнига қайтди. Уларни бир-бир қучиб, дув-дув кўз ёши тўкаверди. Энам мени олиб кетмади, қайтиб келдим. Сизлар билан қоламан, — деб уларни бағрига боса бошлади.

— Энам мени олиб кетмади... Қайтиб келдим. Сизлар билан қоламан...

Барно унинг кўз ёшларини артаётганмиш. У туйқус кўзини очди. Тепасида учта фарзанди билан Барно турибди. Барно унинг чаккаларига тушган кўз ёшларини рўмолчаси билан артарди.

— Дадаси, ҳар нарса деб қўрқитманг бизни. Мана келдик. Анчагина тузуксиз. Ҳаммаси ўтиб кетди энди. Қани адажонларинг билан кўришинглар...

У фарзандларининг қўлларини кўзига босди. Ўзини ўнглаб олди. Айни дамда чиройи очилди.

— Дадаси, кеч бўп қолди. Мана қайнатма шўрва олиб келдик... Овқатланиб олинг, зўрға кирдик, икки дақиқага. Катта дўхтир кўриб қолмасин ишқилиб. Барака топгур Гўзалга ёлвордик, рухсат берди. Ўзи эшик олдида қоровуллик қилиб турибди. Дўхтирлар сезиб қолишса унга ҳам гап тегди.

Шоир фарзандларини кўриб кўнгли кўтарилди. Улар билан хушлашаётган чоғда эса фикри ёришгандай бўлди.

V

Шоирнинг ўй-хаёли ўша кундан бери зимистон эди. Ўлим тўшагига олиб келган ўша кунги воқеа фарзандлари кўзидаги хавотиру ҳадик олдида бир чақага ҳам арзимаслигини у ҳозир, мана шу дамда, фарзандларини бағрига босаётганида чуқур хис қилди. Бу ҳол унга қанот бағишлади. Уруш асабини емира бошлаган инсон учун бу дунёда энг ишончли суянчиқнинг борлиги нақадар ёқимли эди. Унинг учун бирдан бир суянч фарзандлари оиласи эди.

VI

Хуллас, шоир телевидение биносидан худди биров ортидан қувиб келаётганидек, гўёки қайрилиб қараса уни чақириб қолиши мумкиндек, тез-тез юриб, муқолишдаги емакхонага бурилди. Ҳозиргина содир бўлган ҳодиса ҳақида ўйламасликка ҳаракат қиларди. Лекин, ўз-ўзидан ғазаби тошаётганини хис этди. “Одам боласи шунчалар ҳам тутуруксиз, турланувчан бўладими-а? “Кап-катта одамлар. Нима дейишяпти?!”, дерди ўзига ўзи.

Совук этни жунжуктирарди. Ёмғир кучайди. Муздай шамол урила бошлади юзига. Об-ҳавонинг тундлиги шоирнинг кайфиятига яраша эди. У ёмғирпўши ёқасини кўтариб олди.

Емакхона рўпарасидаги бекатда шоир Камол Шукурни кўрди. Улар бирга ишлашади. Уйига кетаяпти чоғи. Шоир ҳамқасбини имлаб чақирди: емакхонага ишора қилиб, ҳалигидан уришга чорлади. Бекатдаги шоир ҳам шуни кутиб турганидан шу томонга юрди.

Стolni шоирона қилишди — битта арок, салат, ковурилган картошка, икки пиша минерал сув.

— Ҳавоям на у ёклик ва бу ёклик тавба — деди шоир қўлларини бир-бирига ишқаби, — Олдикми?

— Энди ёғади. Совуқлашяпти. Осмонга булут чиқаверса кўнглим сикилади — деди шериги.

Яхшилик учун.

Улар бир кўтаришда идишни қуритиб, столдаги бор нарсалардан тотиб кўрган бўлишди.

— Қаёққа кетаяпсиз, хали иш тугамади-ку?..

— Уйга. Эртанги кўрсатувга сценарий ёзмоқчийдим. Ишхонани биласиз, галванинг уяси — униси қиради, буниси чиқади, чалғийсиз. Ўзингизга йўл бўлсин?

— Мен шу ерга. Жиндай отиб олиб, дунёни унутиб уйга жўнашни мўлжаллаб турибман. Мана сиз шерик бўлдингиз, бу жуда яхши.

— Бугун “отиш”ни шунчаки кўнглингиз тусаганмиди?..

— Ҳа. Аниқроғи, шундай бўлиб қолди. Ярим соат аввал мени роса “дўппослашди”. Очиги, миямни эговлашди. Казо-казоларнинг дашномларидан кейин, бу ёкка югурдим.

— Нима бўлди?..

— Э, арзимаёди. Ўзингизга таниш ҳол. Кеча макталган кўрсатув,.. “кимларгадир ёкмаган шекилли, буларнинг бошига гурзи билан туширган. Энди гурзи еб гандираклаганлар менга осилишяпти. Э, одамнинг биқик ўйлаб, майда қаричлашга мажбур бўлиб қолганидан кўрқиш керак экан. Хуллас, бугун телевидениеда ким ёмон — мен ёмон. Қани биттадан урайлик. Ўйламайлик, булар ўткинчи...

— Қани, оламиз, гапингиз рост. Шу майда-чуйдаларга ўралашиб қолмаслик лозим. Ҳозир ижодингиз чаккимас. “Ёшлик”да босилган “Коронёу уй” қиссангизни ўқиб чиқдим. Зўр. “Дарё ортидаги йиғи” китобингизда ҳам, бу асарингизда ҳам уруш фожиясини шафқатсиз чизгансиз. Яхши. Шу йўлни маҳкам тутиш керак. Қолганлари қапейка... Адабиётда ўчмайдиган қилиб олов ёқиш керак. Абдулло акадай, Шукур ака, Усмон акалардай гуриллаб ёниш керак... Гугуртингизни бериинг...

Камол Шукур сигарет тутатди.

Шоирнинг кайфияти анча тетиклашди. Ўз дардига ўралиб аза очипдан кўра, ўлмайдиган, энг юсак мавзу, тоза тушунча — ижод хақида суҳбатлашаётганидан, қаршисидаги ўзбекнинг навқирон шоири билан фикрлашиб ўтирганидан анча хаяжонда эди. Бу ҳол жудаям ёқимли эди.

Улар тагин биттадан сипкоришди. Гаплари тобора ковушиб борарди.

— Менга фарқи йўқ. Минғир-синғир қилаверишса, бу ишхонада ишламаслигим ҳам мумкин. Лекин шу майда-чуйда, ипириски гап-сўзлар ҳам қалбингни кемириб тургани чаток. Ўлай агар телеюлдуз бўлиш орзуси кўнглим кўчасидан ўтмаган. Мен буни сира-сира истамайман. Фақат ёзсам дейман. Эҳ, ёзиш учун эса, яна ўша ланъати уруш, азоблар ҳақида ўйлашга мажбурлигим мени қийнайди.

— Одам ўзига якин ва таниш манзарани яхши тасвирлайди. Уруш ҳақида ёзишнинг ўзи бўлмайди. Бу дунё адабиётини қаритган мавзу. Лекин мен ишонаман, сиз ўзбек прозасига уруш мавзусини дадил олиб кираяпсиз. Сиз учун бошқа йўл йўқ. Худо насиб қилса, кўрамиз, китобларингиз талаф бўлиб кетади. Уруш ҳақидаги кичик бир хикоя ёки ёстикдай романи, бу фалон жойда содир этилган уруш тўғрисидаги асар деб эмас, инсониятнинг фожиаси, ёвузлиги ҳақидаги асар, деб қаралмоғи керак. Ана шундай даражадаги асарни яратини ҳар қандай ёзувчининг қўлидан келавермайди. Уруш асари Инсон ва унинг таҳқирланган орзулари, ўққа учган муҳаббати, издан чиққан ҳаётини хикоя қилмоғи лозим. Уруш адабиёти тириклик ва ўлим, эзгулик ва ёвузлик оралигидаги мунгли бир қўшиқдир. Ҳамма миллат ва элатларга тушунарли қўшиқ. Мисол учун афғон уруши. Вьетнам уруши, иккинчи жаҳон уруши, ёйинки ер юзидаги барча урушларни битта ном билан — уруш деб аташ керак. Демак, инсонни жиддий ўйга толдирадиган, башарият кўнглига оғриқ солувчи дард бу. Қолган нарсаларга чалғиманг. Урушни кўргансиз... Ёзинг. Ҳозир куч-қувватингиз бор. Кўп гапирдим... Манови ҳаёлимни айлантирди, шекилли? Оламизми?

— Қани, олдик. Хурсандман. Очиги, Камол ака Хемангуэй, Ремарк, Толстойлар тасвирлаб кетган урушлар замин қадар, ҳаёт қадар китобхон юрагини ларзага солаверади. Ҳарорат ҳам бор, совуқконлик ҳам бор, севги ҳам бор, ўлим ҳам бор — қисқаси ҳаёт бор. Уруш. Уруш... Уруш... Менинг кўнглимда нима ғам бор?.. Ўзимга аён, ака... Афсус, айрим хумкаллалар шунчалар бир паст ишларни қилиб, асабимни қўзитганига тутаб кетаман... Нега унақасан, унга ён бос, бунга ён бос, ҳалигини ҳурматини қил, у катта, бу катта — мансаби бор... Э, шуларни бир зиёли деб, шулар билан бирга нафас олиб

бўладими? Майли, шундай палағда бўлиб дунёга келган экансан, нима қиласан бошқаларни ҳам ўзингнинг сафинга тортиб. Бугун... шундай шармандали ҳолатни кўрдим, айтгулик-дегулиги йўқ...

— Э, қўйинг, шуларни. Бир тийинга қиммат нарсалар булар...

— Узр. Яна чалғидим. Бир роман қоралаппман. Қўлёмасини бераман. Ўқиб кўрасиз.. Ўзи урушдан қайтган, лекин мен урушдан қайтиб келмадим, деб китоб ёзаётган бир ёзувчининг ҳаёти хақида... Ҳа, шундай... Уруш кўрган одамнинг урушда қолиб, уруш ичида яшаши тўғрисида бир асар...

— Ғалати фикрлар...

— Ака, бир гап айтаман... Яқинда Шукур акага, Холмирзаевга... Э, охири қолибди, келинг кўтарайлик шуниям... Яхши бўлаяпти...

— Энг гўзал туйғу, адабиёт учун...

— Адабиёт учун.

Охиргисини ҳам олдилар. Аччик салат ҳам тугади.

— Хўш... Нима деятувдим. Уф, шуни ўзи яхши. Лекин, қургур эсни олади...

— Ҳозир... ҳозир... Ҳа, Шукур ака деятувдингиз.

— Во! Яқинда Шукур ака билан бирга чой ичдик. Шукур ака, дедим бир гап айтайинми, дедим. Айт, деди. Ўртада мановиндан бор эди. Кайфиятимиз чаккimas эди. Хўш, ҳа, кейин Шукур акага халиги гапни айтдим. У кишининг чехраси ғалати бўлди, қошлари уюлди... Менга ўқрайиб қарагандай бўлди. Разм солдим. Мени кўрмаяпти. Кейин, ерга қараб сукутга чўмди-да, яна менга анграйиб қаради. Дахшат-а? деди. Сўнг кўзларига ликлик ёш келди. Йиғлаяпти.

— Нима дедингиз?

— Шукур акага: мен яқинда қишлоққа бордим. Афғонда бўлган дўстим ўзини осиб қўйибди. Кейинги пайтлар одамови бўлиб қолган экан, дедим. “Нега шундай бўлибди, биласизми?”, деди у мунгли оҳангда. Хеч нарса деёлмай қотиб туравердим. “Ҳа, билмайсиз. Агар урушдан қайтган одамнинг нима сабабдан ўзини осиб қўйишини тушунтиришга қурбингиз етса эди... У бекорга ўзини осмаган. Мана сизга урушнинг аянчли тасвири. Шуни ёзиш керак...”, деди Шукур ака. Уф, ҳа, майли.

— Кейин нима бўлди?

— Кейин Шукур ака туз тотмай ўтираверди. Ароқ ҳам ичмади. “Ука, кетайлик”, деди секингина. Эҳ... —

Ака яна битта олайлик. Ҳозир... барвақт. Уйдаям нима қиламиз?

— Етар, балки.

— Йўқ... Бир кўнгил очилди-да.

— Майли...

Улар яна биттани стол устига дўққайтириб қўйдилар. Бу гал газакка шўр бодринг, сўзма, тўрт бўлак ковурилган балиқ буюришди. Қадахлар тўлғазилди. Ҳамсухбатлар бир-бирига энгашиброқ ўтирдилар.

— Баъзи бировлар, ҳаммани нарсаси етарли бўлгандагина, тўқ яшасагина ёзувчи шоирлар яхши ижод қилдилар, деб ўйлайдилар. Бир қараганда шу гап...

— Оч бўлсангиз ҳам кўнглингиз хотиржам бўлиши керак, ака... менимча.

— Менимча ҳам шу гап тўғри... Бошимни олди... манови...

— Камол ака, мана менинг ижод ташвишимни ҳаётдаги ташвишарим босиб кетганга ўхшайди. Мана, таниш-билишлардан қарз-қавола қилиб, қарздор... бўлиб уй олдим... Билмайман, қандай қутуламан. Лекин... лекин. Уйинг, оиланг бўлмаса ҳам... пойтахтда яшаб бўлмайди-да.

— Майли, омон бўлайлик... Энг асосийси, ижодни маҳкам ушлаш керак.

— Эй, бари бир тийин... Қани... биргаликда... Уф... гугуртингизни узатинг. Хўш, мен хали урушни гапирдим... Онасини... урушни. Яраландим... Кейин... қисми-мизда бир, йўқ санчадда бир ҳамшира қиз бор эди. У менинг яраларимни боғларди. Кейин Баграмдаги жангга у ҳам чиққан экан. Исмо Аня эди... Машинаси минани босибди, портлаб кетди. Қизнинг чап юзидан ва сўл қўлига асколка тегди. Кобулга, госпиталга олиб бордик... Аёл кишининг ярадор бўлиб қонига бўялиб ётиши аянчли кўринаркан. Шунда ўзимни тутолмай, йиғлаганман. Уч ойдан кейин контузия бўлиб, госпиталга тушдим. Аняни кўриб қолдим. Қўли тирсагидан кесиб ташланган. Оқсаб ҳам юрибди. Оёғи ҳам жароҳатланган экан. Юзини айттулиги йўқ. Қарасангиз қўркиб кетасиз. Мени таниди. Қараб турди. Айтдим-ку, санчадда ярамни боғлар эди, деб. Ёнимга келолмади. Бурилиб кетди. Шунда бунаканги кунларни лаънатлаганман. Тирикчилигим учун ўзимдан ҳам нафратланганман. Гулдай очилиб юрган жувон майиб-мажрух, боқсанг этинг жимирлайдиган хунук бир махлуққа айланиб қолган эди. Ким бил-

син, балки урушга пул топиш учун келгандир, балки хаётнинг тақозоси билан келишга мажбур бўлгандир... Ҳар ҳолда, ханузгача шу киёфа, шу ҳолат ёдимга тушса, юрагим музлаб кетади.

— Дахшат.

— Дахшат ҳам гапми, ака... Энди ўша аёл бир умр урушни қарғаб, ич-ичидан эзилиб ўтади. Нарӣ борса у ҳозир ўттизга киргандир. Ҳа, ўттиз ёшида ўтинга айланган гўзаллик... Уруш оловига улоқтирилган гул... Кайфим ошди... Уэр.

— Турағизми?

— Турдик.

Ташқарида ғира-шира қоронғулик чўкиб борарди. Эзиб ёғир ёғар, кенг кўчадан машиналар сув сачратиб ўтарди. Йўлакда кўлмакчалар пайдо бўлган. Дарахтлардан узилиб тушган сўнгги япроқларни ёғир савалаб, бетон йўлка билан битта қилиб ташламоқчидек эди.

Шоир сигарет тутатди. Нам ҳавода сигарет тутуни буралиб юқори ўрлади. Бу ҳолат шоир учун мароқли эди. Ёғир. Ғира-ширалик. Салқин ҳаво... У кейинги бекатгача яёв юргиси келди. Борлиқда алланечун маҳзунлик бор эди. Кузнинг ўзига ҳос бу манзараси айни чоғда шоирга хуш ёқар эди. Унинг кайфияти анча баланд эди.

Ҳозирги улфатчилик жуда мароқли ўтди. “Агар юрагинг оғирлик қилса, ўзинг кўтаришга дош беролмасанг, яқин, садоқатли биродарларинг кўмак берадилар”, деган ўй ўтди ҳаёлидан. Шоир ўз фалсафасидан мағрурланиб, жилмайиб қўйди.

VII

— Аҳволи қандай?

— Ухляпти, дўхтир.

— Қон босими, ҳароратини ўлчадингизми?

— Анча гузук, тушиб қолди. Алахсираши йўқолди.

Икки соатдан бери ухляпти.

— Ўтиб кетгани чин бўлсин. Асаблари чарчаган. Урушда боши лат етган. Яхши даволанмаган. Бугунга келиб эски дард, хуруж қилапти. Беморга фақат тинчлик, хотиржамлик керак. Ҳаётдаги турли хил ташвишлар ҳам зарба бўлган. Бундай касаллик билан оғриган бемор учун аччиқланиш сира-сира мумкин эмас. Ўқигансиз, тушунасиз. Иложи борица беморга хотиржамлик за-

рурлигини унутманг. Хеч кимни олдига қўйманг. Соат тўққиз бўлди. Анча кеч. Бунақа пайтда ҳеч ким келмаса керак. Ҳа, эсимдан чиқай дебди, хотинига айтинг, ҳеч қандай дори-дармонга овора бўлмасин. Афғонда бўлганлар учун алоҳида заҳира бор. Бепул ажратилади дори-лар. Эрталаб профессорнинг олдида одамни хижолат қилдингиз. Ким айтган эди, хотинига дори олиб кел, деб? — бош врач ҳамширага саволомуз қаради.

— Врач Исмоилов айтувди.

— Эси жойидами унинг! Айтинг, эрталаб менинг олдига кирсин! Бўпти, эҳтиёт бўлинг. Мен кетдим. Бирор қор-хол юз берса, уйга қўнғирок қилинглар... Айтмоқчи, Исмоилов қани?

— Тепадаги беморнинг ҳузурида...

— Бундан ҳам оғир бемормикан? Ахир, кўриб турибсизлар-ку бунинг аҳволини... Айтиб чиқинг бу ёққа... Тепадаги қанақа касал у...

— Прокурор бор-ку. Эртага жавоб бериладиган... Кетади, — деди ҳамшира.

— Оббо! Нега шунақа булар?! Нега одамига қараб ирғишлайди булар... Нима бошқалар одам эмасми? Нима, касалхонада ҳамма бир хил бемор эканлигини, беморнинг фақат оғир ёки енгил касаллангани бўлиши мумкинлиги булар тушунишмайдими-а? Тушунишади... Лекин, эҳ. Чакиринг Исмоиловни!

Ҳамшира хонадан югургилаб чиқиб кетди. Бош врач асабий ҳолда ортига қайтиб, шоирнинг ёнига келди. Хайрият ухляпти. Уйқуси тоза. Боши енгил тортган.

— Чакирдингизми, Ақром Тоҳирович?!

Остонада Исмоилов кўринди.

— Ука, биз учун ҳозирча жиддий ва ҳушёрлик билан назорат қилишимиз, бутун диққат-этиборимизни қаратишимиз лозим бўлган, аҳволи оғир касал мана бу киши. Тушундингизми?

— Туш... тушундим... Ақром Тоҳирович. Мен беморни қон босимини ўлчаётган эдим...

— Сиз мени яхши тушундингизми?

— Тушундим.

— Ёўзалга тайинладим. Ҳушёр туринглар. Шу қаватдан жилманг. Ҳар чорак соатда бемордан хабар олиб туринг. Ҳа, айтмоқчи, нега беморнинг хотинига дори олиб келишини буюрдингиз? Сизга ким айтди, шундай қилиш керак деб?

— Мен... мен. Ўзингиз белгилаган дориларни айтудим.

— Мен сизга шу дориларни беморнинг ёнидан сотиб оламиз, деб айтдимми?

— Йўк... йўк.

— Исмоилов, одамда фаросат бўлиши керак. Одамда виждон бўлиши керак. Касаллик варақасини ўқинг. Қўзингиз борми? Уруш қатнашчиси бу. Қолаверса, аҳволи ўзингизга маълум. Қачонгача бировлардан юламан, юлғичлик қиламан, дейишимиз керак. Мен сизни огохлантираман. Бундай ўйинни охирги марта қилинг. Қулоғингизга қуйиб олинг. Тепа палатадаги прокурор, раис ва хоказоларнинг Худога шукр аҳволи анча тузук. Уларга бир нарса керак бўлса, ана Гўзал боради. Тушунарлими? Сиздакаларнинг тили билан айтганда, ётган бемор ҳам “кичкина” одам эмас.

— Туш... тушундим.

Бош врач Исмоиловга бир ўқрайиб каради-да, палатадан чиқиб кетди. Исмоиловнинг жони товонига тушди. Хамшира қиз йўлакда хангу манг бўлиб турарди. У бўлиб ўтган воқеани пайқамаганликка олиб ўриндикка чўкди ва столга энкайиб нималарнидир ёза бошлади.

— Кайфиятни расво қилди. Бемор бирор каттанинг одами? — деб сўради у Гўзалдан.

— Нега энди... Йўк. Жудаям яхши одам, холос. Тузалиб кетсин ишқилиб.

Гўзал бу гапларни ўзига айтди, Исмоиловга айтди-ми, тушуниб бўлмас эди. Унинг кўзлари бир нуктада қадалганча қотган эди. У палатага кириб, тумба устидаги идишларни йиғиштирди. Нон бўлагини елим халтага солиб, тумба ичига қўяётиб китобга ўхшаш ёндафтарни тушириб юборди. Қора муқовали, ўртасида сариқ телефон аппарати тасвирланган ёндафтар саҳифалари очилиб қолди. Гўзал беихтиёр ўқиди. “Агар юрагинг оғирлик қилиб, кўтаролмасанг, садоқатли дўстларинг бор, кўмак беради...” Галати эди. Гўзал кейинги қаторни ўқиди: “У бўлмаганида мен аллақачон бошқа ерда ётар эдим...”

Қиз хаяжонга тушди. Юзидан чўғ сачради. Ичида алланечук оғриқ сезгандай бўлди. Шу лахзанинг ўзида ўша У ким экан, деган фикр хаёлини чакмоқдай ёриб ўтди. Кейин... бу гапдан ўзи уялиб кетди. Ён дафтарни ёнди-да, тумбанинг иккинчи тахтачасига солиб қўйди. “Ўн саккизга кирмаган ким бор...”нинг сўнгги саҳифаларини ўқий бошлади.

Шоир тинчгина мизғирди. Юзини бир оз оқаринки-раганини хисобга олмаганда, дунёнинг ташвишу ғамларидан холи, бахтиёр бир одамдек ухлар, эди.

— Аҳволи қалай?, — Исмоилов эшикдан бошини суқди.

— Ухлаяпти, дорининг хожати йўқ.

— Мен хонадаман. Телевизорда “Қора камар”ни бераяпти. Бир гап бўлса чиқарсиз, — Исмоиловнинг боши қандай пайдо бўлган бўлса, ана шундай эшик ортида ғойиб бўлди.

Қиз “Ўн саккизга кирмаган ким бор...”ни тугатиб, анчагача хаёлга толди. Қанақадир ўзига таниш воқеалар эсига тушди. Доим шунақа. Қандай китоб ўқимасин, ўз ҳаётига тааллуқли ходисалар эсига тушаверади. Гўёки, дунёнинг барча китобларидан Гўзал деган бир қизнинг ҳаёти, қарашлари акс этиши керакдай.

У негадир ўша, тумба ичидаги қалин муковали ён дафтарни варақлагиси келаётганини хис этди. Қайсидир бир куч дилидаги бу истакни аланга олдиран, очиги, қизиқиши ортиб борар, буни шунчаки бир ҳавас деб изоҳлаб бўлмасди.

Гўзал тумба қонқасини авайлаб очди-да, ёндафтарни варақлаб кўра бошлади. Бармоқларига ўт югургандай бўлди. У нега бу йигит билан шунчалар қизиқиб, ўзига яқин олаётганини ўзи англамаган ҳолда ғайриихтиёрий ҳаракат қилар эди. Ёндафтар саҳифасида катта ҳарфлар билан “янги романимга қўшимчалар”, деб ёзилган, жойга кўзи тушган эди. Чумоли изидек майда ҳарфда ёзилган дасхатни ўқиш қийин бўлса-да, у ютақиб ўқий кетди.

VIII

“...Мен ўлимдан қўркмайман. Азизим, фақат сен қулиб тур, қайғуга чўкма, Узр, мен бошқача бўлишини истаган эдим. Ҳозир ўз дарду ташвишларинг етмаганидек, менинг ҳам ҳасратимга шерик бўлишинг керак. Лекин, мен нима қилай? Кимгадир айтишим керак-ку. Мени биргина Сен тушунасан. Сен билан яшаётганимдан бахтиёрман. Сени севаман. Сен мени ҳаётга қайтариб қолдинг. Суянч бўлдинг. Фарзандлар кўрдик. Агар сизлар бўлмасангиз, бу ҳаёт маънисиз эди, оғриқлар гирдобида фарқ бўлаётган кема янглиғ, менинг иппончу умидларим-

ни аллақачон сўндирадди. Хаёт нима? Тириклик. Тирик-
ликнинг моҳияти нимада? Ўз қадрингни топтоғингда.
Кимгадир кераклигингни ҳис қилиб яшаётганингда. Ху-
дога шукр, Сенга азоб берсам-да, Сенга кераклигимни
англаб қоламан. Шунда ўзимдан хурсанд бўлиб кетаман.
Барножон, бугун жиддийроқ гаплашамиз. Романим, ўзим
ҳақида. Биласан буни. Лекин тугаголмаянман. Ўлим
ҳақида гапириш оғир. Ўлим ҳақида ёзиш, ундан оғир. У
ҳар қандай қаламни музлатиб қўяркан. Сен деярли ҳар
қуни бир манзарани ҳаёлингга келтириб, ундан нафрат-
ланиб, ғам-андухга тушиб яшай оласанми?

Менимча, энг оғир гуноҳ иш қилган кимсаларнинг
ёвузликлари ана шундай кўз олдида котиб қолса керак.
Мен ҳам ана шундай дардга дучор бўлганман. Ҳеч кўз
олдимдан кетмайди баъзи воқеалар. Эслаганим сари, ўйла-
ганим сари, миям зир-зир қақшайди. Ҳамма-ҳаммасидан
кутилгим келади, чорасини тополмайман. Шунда ҳаё-
лимга бир фикр ярк уриладию, дилим чароғон тортиб
кетади. Ўлим! Ўлибгина қутулиш мумкинмикан? Бирок,
шу онда Сен, фарзандларим кўз олдимга келиб оласиз-
лар. Ўзимдан жирканиб кетаман. Майли, ижодим чала
қолади. Мен романимни тугаллай олмадим, деб ўзига
ортикча бино қўядиганлардан эмасман. Сенинг олдингда
бу ҳаёт шунчаки мазмунсиз ва аҳамиятсиз экан, билгин-
ки, ижодимни Сенга тенглаштириб, Сен каби азиз би-
лиш мен учун умуман аҳамиятсиздир, бу кулгули. Се-
нинг шу нарсани тушуниб етишингни жудаям хоҳлаётган-
имни сезсанг эди. Барно, сен қуйида ёзганларимни ўқиб,
ҳаёлимни ҳар қуни банд қиладиган манзарага бир назар
сол. Майли, бугун шундай қарорга келдим. Буни ҳаёт
билан ўлим оралиғида жанг қилавериб, хориган одам-
нинг ёзганлари, деб қабул қил.

...Мени кўпинча тушларимда оппоқ салла ўраган ёки
товок телпакли, устида узун қўйлак ва иштонли, соқол
қўйган кишилар қўлида қурол билан қувлашади. Игна
ютган ит каби ўзимни қўярга жой тополмай, қочаман.
Гоҳида тутиб олишади, уларнинг кўзларида ўт чакнайди.
Озғин ва чайир бу одамлар — биз билан жанг қилган,
афғонлар мени дарахтга боғлашади. Рўпарамда қуроли-
ни ҳасса каби ерга тираб мени томоша қилишади. Шун-
да улардан бири қуролни манглайимга тўғрилайди. Бош-
қалари тиржайиб қаҳр билан қараб турадилар. Халиги
ғазабкор менга яқинлашаверади. Автомат милини пешо-
намга текизишади. Қўлини тепкига олиб боради. Мен

жон ваҳмида бакираман-да... Уйғониб кетаман. Сен ўрнингдан сапчиб туриб ошхонага югурасан. Нималарнидир пичирлаб, косада муздай сув олиб келасан. Ўзимга келолмай калтирайман. Сенинг олдингда уялиб, ожизларча, нотаваонларча ерга қарайман. Бошимдан тер оқади. Анчага довор ухлолмайман. Гоҳида сенинг ўксиб-ўксиб йиғлаётганинг, Худога нола қилаётганинг эшитилади.

Менга бу воқеаларни хикоя қилиш, қоғозга тушириш нечоғлик азоб. Лекин қалбим шаррос куяётган бахор осмони сингари тунд, адоксиэ хасратларга лиммо-лим. Мени ё қайғу адо қилади, ёки мен қайғунинг дахшатини тўлалигича намоён қиламан. Мен урушни фош этаман ёки уруш мени ҳам ўтида ёқиб кул қилади. Уруш устидан ғалаба қозониш учун эса, унинг юзига тик қарай олсам бас.

...Қисмда икки кундирки, осудалик. Ўтган куни жангдан қайтдик. Аскарлар уст-бошини тартибга келтирди. Ҳаммомга тушдик. Саф майдони яна файзга тўлди. Аскарлар ва офицерлар хоналарида ишлаётган жувонлар казармалар олдидан калта белкўйлак, кўкраги очик бурма кофта кийиб ўтишадиган бўлишди. Полкнинг ўртаси кумга тўлғазилиб икки ёклама картондан тикланган казармалар олди, чекиш жойлари кепкасини бошга дол қилиб, эгнига оппоқ ёкали аскарый кийим илган йигитлар билан гавжумлашди. Оёқларида гармонсифат фосонга келтирилган кирза этиклар чунонам мойланганки, куёш нури тегса ялтиллади. Лабининг бир бурчига сигарет қистириб олган, айрим олифта йигитлар (демак, улар яқинда уйга қайтишади) унчалик пўрим кийинмаган ёш аскарларга ҳар замонда иш буюриб қўядилар.

- Оёқ тозалагични олиб ке.
- Дўконга бориб ке.
- Ма, сигарет олиб ке.
- Тасмамни тозалаб тур.
- Иванни чақир казармадан...

Хуллас, иши йўқ итини суғорар. Ташқаридан кузатсангиз, ҳаёлингизга келмайди кечагина шу йигитлар лойга беланиб, афт-ангори қорамтир туста кириб, жон олиб, жон беришгани. Ўлимга чап бериб қолишди. Топширикни аъло даражада бажаришди. Уларнинг кўпчилиги орден ва медаллар олишган. Хаттоки, улар ичида Қаҳрамон нишонига эга бўлганлари ҳам бор. Шу олифта, шу босар-тусарини билмайдигандай туюлган, “безори” йигитлар ўлимга дуч келавериб, жанг қилавериб, пишиб

кетишган. Улар бугунчалик хурсандчилик қилишаётир. Эртага эса яна ўлим сари юз буришади, ирkit-сирkit холда қонга беланиб, жанг майдонида ажал билан олишадилар. Улар бугунчалик тирикман, эртага нима бўларкин, деб ўзларини қийнаб, юракни нимталаб тонгни қарши олишади. Шунинг учун жангсиз кунлар полк майдони файзга тўлади. Қисм жангга чикиб кетган кезлар полк ичи жим-жит бўлиб қолади. Бу ерда қолган баъзи ярадорлар, ҳар хил юмушларда ишлагани келган жувонлар каби ўйчан, сукутга чўмиб, жим юришади. Қисм урушга кетган пайтда полкда ўйин-кулги бўлмайди. Атрофи тоғлар билан ўралган жойда ўрпашган қисмимиз ҳудудида эса кўриқловчи батальон, артиллериялар, жангчилар, миномётчилар хушёр туришади.

Бугун эса бошқача. Жангсиз, талафотсиз кун қисмдаги қардон девор қазармалар ёнидан турли-туман атирлар бўйини таратиб ўтиб қоладиган аёллар аскарларнинг кўзини куйдиради. Ҳаммаси гап отади. Оғзи ёмонлар тап-тортмай уларни ҳалигинга... таклиф қилади. Руснинг меҳрибон, такаббур, самимий аёллари бунга нарво қилмайдилар. Айримлари жойида шахд тўхтаб:

— Кечкурун. Кел модулга, кел. Ўзим сенинг ақлингни киритаман, — дейди.

Баҳорнинг қароғон кунлари, тиник осмон заминга яқинлашиб қолгандай бўлади. Полкнинг жанубида кўриниб турган қатта қишлоқдаги дов-дарахтлар, боғлар қий-ёс гулга кирган. Олам ёрув. Беғубор. Баҳорий муаттарлик ҳукмрон. Шундай ёркинлик дилдаги ғуборларни кўтариб кетади. Уруш бўлаётганига ҳам ишонгинг келмайди.

Кеч кириши билан эса қазарма бурчагида тўда-тўда бўлиб наша чеккан, ароқ ичган, хуллас, тараллабедод аскарларнинг учарвойлари аёллар модулига (қазарма), офицерлар ошхонасига, сув тортиш мосламаси биносига, клубга, қисм тиббиёт пунктига, полк дўконига, хуллас, тўғри келган жойга, бу ерга ишлашга келган рус аёллари билан маишат қилгани кетади. Улар жангдан қайтаётиб, қатта-кичик қишлоқлар, шаҳарлар дўконларидан ўмарган ёки афғон дўкандорларидан кўрkitиб олган японӣ рўмолию, магнитофонларини, фаранг атирини, тақинчокларини, қисқаси, нимаики топган бўлсалар, Россиянинг тантиқ жувонларига илинадилар. Бу ёғини полкдаги жувонларнинг ўзлари эплайдилар. Одам боласи урушда ҳам, дахшат ичида ҳам доимо аёлга, гўзалликка интилиб яшар экан. Бугун тирикман, эрта

ўлиб кетишим мумкин, деган аскар аёл меҳри, унинг хароратли эркалаши боис, урушга ўз тириклигини кўрсатиб қўймоқчи бўлар экан. Аскарлар офицерларнинг кўзини шамғалат қилиб жувонларга яқинлашсалар, жувонлар эса эрта-индин жувонмарг бўлиб, ўлиб кетувчи бу гўдакларга раҳми келганликлари учун ҳам борлигини ҳадя этадилар. Шундай қилиб урушдаги ҳаётнинг ҳам ўзига яраша фароғатли онлари бўлади. Шу жувонлар бу ерда — ҳар кунни ўлим домига бориб жанг қилувчи аскарлар масканида осмондан тушган фаришталарга қиёсланадилар. Хуллас, шўро ўз фарзандларини беҳудага ўлимга юборар эди ва ора-орада уларни ўз аёллари билан “сийлаб” ҳам қўярди. Мабодо, уларни биз шунчаки фоҳишалар деб атасак, янглишардик. Улар бизни қутуриб кетмаслигимиз учун ҳам бу ерларга келгандир, десак тўғри бўлар, балки.

Ана шундай кунларнинг бирида бутун рота кутилмаганда казарма олдида саф тортди. Тушлик овқат маҳалига анча эрта эди. Биз жангга чиқиш учун топширик келган, деб ўйласак, жанг ваҳимаси икки-уч кун олдин етиб келарди. Рота командири шахдам қадамлар билан казармадан чиқиб келди. Ўзига хос сиполик ва дўстона кайфиятда бошини ғоз тутиб:

— Салом, бургутлар, — деди.

— Соғ-саломатлик тилаймиз, ўртоқ катта лейтенант, — кичкирди аскарлар бор овози билан полкни бошларига қўтариб.

— Кайфиятлар аъломи, бургутлар!

— Худди шундай, ўртоқ катта лейтенант, — бирваракайига кичкирди рота.

— Эшитмадим, — деди рота командири керилинкараб қўз қири билан сафга боқиб, — кайфиятлар аъломи, бургутлар!

— Худди шундай, ўртоқ катта лейтенант!!! — саф гумбурлаб жавоб қайтарди.

— Бу бошқа гап! Яшанглар! Хўш, гап бундай. Икки соатдан кейин бизнинг ротадан битта БМП—2 йўлга чиқади. Қаерғалигини штабдаги офицерлар тушунтиради. Махфий топшириқ. Шунинг учун 614-машина — механик Ринат Исанбаев ҳамда Норқобилов, пиёда аскар Михайлов ҳозирликларингни кўринглар. Сапёрлар взводидан битта БМП-2 ажратилади. Штабдан иккита офицер ҳам боради. Бизнинг машинадагиларга санчастан битта доктор қўшилади. Сен машинага раҳбарлик қиласан, —

деди у менга. — Хуллас, соат ўн иккида полкдан иккита БМП-2 чиқиб кетиши шарт. Саволлар борми?

— Йўк, ўртоқ катта лейтенант, — яна жўровоз бўлди рота.

— Таркалинглар. Сен буёққа кел, — деб чақирди командир. — Вазият жиддий, — деди у, тирсагимдан тутиб чекиш жойига бошларкан. — Эҳтиёт бўл. Штаб офицерларининг буйруғига биноан иш юрит. Хушёр бўл. Сенга ишонаман. Агар топшириқни омон-эсон бажарсанг “Қизил Юлдуз”га ёзаман. Уйингга ҳаммадан олдин кетасан. Уч ой колди-я. Ўтиб кетади. Ҳозир механик билан техника паркига бориб машинани текшириб кўринглар. Ўқдори етарли бўлсин. Уч кунлик озик-овкат ол! Балки эртароқ қайтарсизлар, лекин ортиқчаси зиён қилмайди. Хўш, бўпти. Икки соат вақтларинг қолди. Тушлик йўлда бўлади.

Қисм штаби ёнида тўхтадик. Сапёрларнинг машинаси ҳам етиб келди. Штабдан иккита офицер чиқди. Уларнинг бири, яъни кўзойнак таққан, йигирма бешга ҳам кирмаган ёш офицер бизнинг машинага чиқди. Пиёда аскар Михайлов олдиндаги сапёрлар машинасига жойлашди.

— Сен қариямисан? (Кўп хизмат қилганмисан, демокчи) — деб сўради.

— Қарияман. Яқинда уйга...

— Яхши. Ҳамма нарсанг жойидами?

— Тушунмадим.

— Манави пушка, башня, яхши ишлайдими?

— Албатта.

— Яхши отоласанми?

— Ҳа.

— Механик ҳам қариями?

— Ҳа.

Офицер ҳамма нарсани сўрайвериб сил қилиб юборди. Энсам котди.

Шўрлик Афғонистонга кечагина келгани сезилиб турарди. Бу биринчи жанги бўлса керак...

— Кеча келдингизми? — деб сўрадим пайтини топиб.

— Нега энди? Ўн кун бўлди.

— Тушунарли, — дедим эснаб, — демак мўрт экансиз, ҳали хомсиз. Пишмагансиз. Ҳечкиси йўк, ўрганиб кетасиз. Битта-яримта дайди ўқ яралаб ўтгач, ўқдан тез учадиган бўлиб урушга кўникиб коласиз.

Мен атайлаб шундай дедим. Офицернинг ранги оқар-

ди. У ёк-бу ёкка кимирлаб кўйди. Асабига беҳато уриб овозини ўчирганимдан хурсанд бўлиб, бошимни ирғаб хуштак чала бошладим. Ёш офицер сигарет тутатди. Чекасанми, ишорасини қилди.

— Ҳозирча йўқ. Жангдан кейин керак бўлади, — дедим.

— Шундай де?

— Албатта. Бугун рота командири: “Топширикни ба- жарсанг “Қизил Юлдуз”га тавсия қилинасан” — деди. Демак, ўлимга кетаяпмиз. Тирик қайтсак, орденни кўра- миз. Йўкса тобутимиз билан бирга уйга жўнатишмоқ- чи...

— Ахир, бутун полк юриш қилганда талофат кўриш мумкин, — дейишади-ку?

— Талофат, қанақа талофат? Ким айтди сизга бутун бошли полкка қирғин келтирувчи душман иккита маши- нани жимгина кўйвориб, оқ йўл тилайди деб?

— Бу гал урушга чиқмаяпмиз-ку?

— Нима бало, курортга кетаяпмизми? Э, ана поза- нин, дўхтир хоним тўрвачасини кўтариб келаяпти. Айт- ганингиз чиқиб қолди-ку, ох-ох, курортга кетаётганга ўхшаймиз. Хоним, бекорга чиқмаётгандир, хархолда!

Лейтенант машинага яқинлашиб қолган врач аёлга ғалати қараш қилди.

Жувон лейтенантга салом берди. Лейтенант ўлгани- нинг кунидан базўр алик олди. Врач орка эшик оркали машина устига кўтарилди. Тилла соч, кўк кўз, чехраси тил-тиник, адл коматли жувонга ҳарбий кийим жуда ярашган, унинг ҳаракатлари чакқон эди. У тўрвасини башня ёнига ташлаб, лейтенантнинг ёнидан жой олди. Аёлга афтидан тўлиқ тушунтириш берилган, олдиндаги вазифадан манави кўрқоқ лейтенантнинг ҳам хабари бор, лекин у бу ишнинг моҳиятини тўлиқ англаб етолмаган эди. Мен эса қаёққа кетаяпмиз, нима учун, қачон қайти- шимиз кераклигини билмасдим. Фақат ёнимдаги қизи- қувчан лейтенантга суяниб бўлмаслигини сезиб қолган- дим.

— Ўрток прапорщик, қайси манзилларга саёҳат қила- миз? — деб сўрадим аёлдан.

— Гарлезга.

— Вазифа аникми?

— Ҳа.

— Демак, биз яралансак, сиз... шунинг учун?..

— Худо асрасин.

Олдиндаги машинадагилар жойлашиб бўлишди. Юриш тараддудига тушишди. Мен сапёрлар взводи машинасида ўрнашган офицердан сўрадим:

— Ўртоқ майор. Бизнинг атамамиз қанақа?

— «Бубен». Бизнинг машина «Бубен-1», сизлар «Бубен-2».

— Тушундим. Алоқани қайси частотага қўяй?

— Тўққиз юз саксон олтига. Тезроқ ула. Мен билан алоқада бўл!

— Хўп бўлади!

Шу пайт полк штабидан биттадан коп орқалаган тўртта аскар чикди-да, тўғри биз томонга юра бошлади.

— Ўртоқ лейтенант, булар ҳам биз билан боришадими?

— Йўқ. Юкларни бизга беришади. Машинанинг десант бўлмасини оч. Уларни ўша жойга соламиз.

Мен машинадан тушиб, орқа эшикларни очдим. Десант бўлмаларига иккитадан қилиб копларни жойлаштирдик. Коплар зил-замбил оғир эди.

— Бу нима? — сўрадим аскарлардан.

— Пул.

— Шунча пулни қаерга... нима учун?

— Мен қаёқдан билай. Ҳарҳолда буларни ёкиб овқат пиширмасанглр керак, — деди аскар.

Машиналар жойидан жилди. Гардезгача уч соатлик йўл. Кобулдан чиққач, катта қишлоқ бошланади. Сўнгра икки томони тоғлар билан ўралган йўлга тушамиз. Тоғли довондан ҳар томонни кузатиб бораёпмиз. Аёлнинг парвойи фалак. Кўриниб турибди, жангларга чиқавериби, сипо тортиб қолган.

— Ўртоқ прапорщик, исми-шарифингизни нима деб айтай?

— Нина Григорьевна.

— Хурсандман, Нина хоним!

Мен машина ичкарасига тушиб ўз жойимни эгалладим. Нина Григорьевна ва лейтенант башня тепасида қолишди. Кузатгич ойнак орқали атрофга разм солдим. Яланглик. Заминга яшиллик югурган. Йўл четидан ярим чақирим нарида қишлоқ бошланади. Кичик уйчалар атрофи одам бели-баравар кўтарилган паст деворлар билан ўралган ховлиларда ғимирлаётган аҳолини кўриш мумкин. Болалар, хотин-халаж, қиз-жувонлар кундалик юмуш гирдобиди. Улар қишлоқнинг шундай ёнгинасидаги йўлдан ўтиб бораётган шўро армияси машиналарига эътибор бе-

ришмасди. Бу йўлдан ҳар куни неча маротаба техника ўтади. Аҳоли эса ўрганиб қолган. Кобулга яқин жойлашгани, атрофи шўро полклари билан ўраб олингани боис, қишлоқда душман бўлиши, бу қишлоқнинг шўравига қарши қурол ўқталиши мумкин эмас эди. Қишлоқ ахли ноиложликдан нафасини ичига ютиб яшарди. Бош кўтарса, шу ердан бирорта ўқ учса қишлоқнинг ёниб қол бўлиши, ер баробар текисланиши аниқ. Агар шу қишлоққа қарата жанг қилиш зарурати туғилса, теварақда жойлашган қисмлардаги артиллериядан ўқ отилса кифоя. Бу ҳам етмагандай қисмларнинг биқинида шўро армияси ўрнашиб олган. Совет полклари, ҳарбий техникалари, турли хил қурол-яроғларга эга инқилоб қалқонлари бўлмиш афғон армияси қишлоқда бирорта нохуш ҳол юз бермаслиги учун жон-жаҳди билан курашар, хўжасига содиқ ит каби қишлоқ осойишталиги учун жонини беришга шай эди. Буларда асосан инқилоб душманларига қарши курашиш иштиёқидан кўра, шўро армиясининг ғазаби қайнаб, қовоқ-тумшуғи осилишидан чўчиш ҳисси минг чандон баланд эди. Агар шўро кўшини Афғонистонни тарк этса, буларнинг холи ҳароб бўларди. Шунда сарондойлар учун иккита йўл қолади — ўлиш ёки душман томонга ўтиб инқилобни бўғизлаш. Бирок афғон армияси учун иккинчи йўлни танлаши ҳақиқатга яқинроқ эди.

Муюлишга келганда афғон армиясининг постига дуч келдик. Майор машинадан тушиб, афғон офицери билан ниманидир гаплашди. Афғон тиржайди. Мен башнядан бошимни чиқариб, автоматимни олдим-да ўзимни бепарво тутиб, қуролни ҳалиги офицерга тўғрилаган бўлдим. Пушкани тушириб, алоқа мосламаси сими чиқиб турган бинога мўлжалладим. БМП-2 отув милини алоқа биносига тўғрилаб қўйилиши барибир афғон офицерига таъсир қилди. У бошини силкиб-силкиб, сунъий табассум қилиб четга сурилди. Йўлни очишди. Ўтаётиб автоматни мўлжаллаб, офицерга кўзимни қисиб қўйдим. У довдираб қолди. Лейтенант атрофга қизиқиб қараб турарди.

— Қизик, — деб қўйди у, орқага, — афғон пости томонга қараб.

— Қизиги, кейинроқ, жанг майдонида бўлади, — дедим.

— Ха-я, албатта, — деди лейтенант.

Нина Григорьевна менга қараб турди-да, кулимсиради. Кейин лейтенантга назар ташлади. Унинг бу қараши-

дан: “Хали шу билан урушга бораяпманми?”, деган фикр-ни англаш мумкин эди. У ҳар ҳолда лейтенантга раҳми келиб қарагани аниқ эди. Мен пайтдан фойдаландим.

— Нина Григорьевна, ўрток лейтенантнинг бугун урушга биринчи бор чиқиши. Айтишади-ку, биринчи жанг биринчи бўса каби ҳаяжонли кечади, деб.

Лейтенант, елкасини қисиб, бизга ҳазил қилмоқчи бўлди. Лекин эплолмади. Аёл шарақлаб кулиб юборди. Аскар кийими чўнтагидан сигарет олиб тутатди. Мен машина ичкарасидан нави паст бўлса-да ўзимнинг “Охотничие” сигаретимни олдим. Машина қишлоққа туташ сўқмоққа яқинлашганда йўл четида қўлини силкиб турган болакайга “ниманг бор?”, ишорасини қилиб бош ир-вадим. Бола искирт кийимда, яшил читдан тикилган кўйлак-иштонда, оёқ яланг эди. У озғин қўлини ёнидаги тўрвчасига тикиб, кулчага ўхшаш, дум-думалоқ нарса олиб кўрсатди. Бош ва жимжилоқ бармоғини тик қилиб, ўрталик уч бармоғини буклаб, бош бармоғини оғизга олиб келди. Мен тушундим. Наша экан. Бу ёкка от маъносидан қўлимни силкитдим-да, жанг тўрвадан гўшт, картошка, қуюк сут солинган темир идишларни отдим. Улар боланинг оёғи остига тушди. Бола консерва идиш-ларни чаққонлик билан олди-да, олдинга қараб югурги-лади ва қўлидаги кулча шаклига келтирилиб тайёрлан-ган чарс, яъни, нашани биз томонга ирғитди.

— Нима бу? — лейтенант қўлига олиб кизиқсинди.

— Кулча, — дедим.

— Мен жиддий сўраяпман.

— Чарс. Биласизми? Керак бўлади...

Лейтенант менга маъноли қараб, қўлида чўғ ушлаган-дай типирчилади. “Отиб юбормасин”, деган ўй билан чарсни қўлидан юлиб олдим-да, машина ичига, ўрин-дикка ташладим. Нина Григорьевна бизга шунчаки, бе-маъно қараб турар, айни дамда ҳеч нарсани ўйламас, курук, аммо жозибали суврат бўлиб машина устида қўққайиб ўтирарди. Кепкаси гирдидан чиқиб турган мал-ларанг сочлари енгил шамолда титранар, тиник ва беғу-бор кўк кўзларини олисларга тикканди. Қабоҳату разо-лат бижғиб ётган бу кир дунё — уруш қучоғига хоҳиш-иродаси билан ўзини ташлаган хушрўй рус аёлининг хаёлидан айни дамда нима кечаётгани биргина ўзига аён эди. Шундай бўлса-да, унинг орамизда бўлиши ёқимли бир ҳол эди. Манави лейтенантнинг ҳозир бу аёл ҳақида қандай ўй-хаёлда эканини билмадим-у, лекин аёл билан

ёнма-ён турганим боис кайфиятим аъло эди. Очиғи, лейтенант мени умуман кизиқтирмай қўйган эди. Унда қўнгил, фаросат борлиғига ҳам шубҳа қила бошлагандим. Қўрқоклиги шундоғам билиниб турибди.

Текис йўл тугаб, тошлок кўча бошланди, зум ўтмай ўйдим-чукурда машина силтанишга тушди. Гардез худудига етиб келдик. Яна ўн чакиримдан сўнг кишлокқа етамиз. Олдинги машинадаги майор алоқага чиқиб жанговар ҳолатга киришимизни букюрди. Лейтенант шоша-пиша каска ва эғнига зирхли кийимни илиб олди. Прапоршчик аёл эса бемалол, ўша-ўша ҳолатда ўтирар, зирх кийимни башня ёнида, жувоннинг оёғи остида ётарди.

— Ўртоқ прапоршчик, Нина Григорьевна, бошланиб қолса керак, ҳозир. Бир гап бўлса, ўзингизни машина ичкарисига уринг, — лейтенант ташқарида қолаверсин, деган маънода гап қилдим.

— Раҳмат, — деди у кулимсираб. Кулги жувонга ярашар, у кулса янаям очилиб кетар эди.

— Нина Григорьевна, ҳозир аник нима қилишимиз керак. Бизга қўпинча кўзда тутилган манзилга боргач, топширик берилади. Балки сиз биларсиз? — мен атайлаб лейтенантдан сўрамадим.

Лейтенант менга гўёки: “Сен билмасанг, мен биламан аскар”, деган мазмунда қараб қўйди. Бироқ Нина Григорьевнанинг шаддодлиғи ҳам бор экан. У энди бизга эл бўла бошлади чоғи, нима сабабдан бораётганимизни икки оғиз сўз билан айтди-қўйди:

— Разведвзвод кеча шу кишлокқа кирган. Жанг бўлган. Иккита жангчининг ўлиғи қолган. Шуларни олиб қайтамиз. Душман тараф билан келишилган.

Кутилмаган гапдан анқайиб қолдим. Мен кишлок ичкарисига, ўзимизникилар химояда турган кузатув нукталарига бораямиз, улар орасида душман билан келишмовчилик содир бўлгандир, пул шунинг учун керакдир, деб ўйлаб келардим. Чунки кишлоклар атрофидаги кузатув нукталаридаги аскарларимиз доимо душманга у-бу нарса бериб туришар, баъзида шу йўл билан жон саклашлари сир эмас эди.

— Демак, душман билан юзма-юз келамиз. Ўтган йили, энди афғонга келган пайтим, ёш аскарлардан бири билмасдан офицерни отиб қўйди. Офицер ёш эди. Аскарни эса Жалолободга, учинчи батальонга жўнатишди. Ҳалиги офицерга ўлимидан сўнг “Кизил Юлдуз” ордени

беришди. Ха, шармисорлик бу, — дедим, мавзуни буриб, ўзимни чалғитиш учун.

— Бу қандай бемаънилик. Дахшат, — деб гапга қўшилди лейтенант.

— Нимаси дахшат? Ёш офицер аскарга ёкмаган, отиб қўйган, — дедим кесатиб, — ёки шўрлик лейтенантга ўлгани учун орден берилгани дахшатми?

Лейтенантнинг уни ўчди. Мен у билан ўчакишиб қолгандим. Буни аёл сезди. У тўрвасидан узум соки солинган темир идишчани олиб, очкич билан икки томонини тешиб очди-да, симира бошлади. Мен қорним очиққанини сездим. Ичкари тушиб жанг тўрвасидан гўшт солинган темир идишни олиб, очкич билан очдим. Идишдан гўшт олиб, қуритилган нон билан едим. Узум соки ичдим. Энди юқорига чиқаман, деб турганимда ички алоқада Ринатнинг овози эшитилди:

— Қара, тўғримизда афюнлар юрибди. Эҳтиёт бўлиш керак.

Мен рўпарамдаги одамларни кўрдим. Улар қуролсиз эди. Қишлоқ аҳли. Биз томонга келаяпти.

— Булар душман эмас, — дедим.

— Биламан, душман эмас. Шундай бўлса ҳам айтдим-қўйдим-да. Кўрқаяпти, деб ўйлама тагин.

— Сен менинг энг довюрак дўстимсан, — дедим уни мактаб.

Башнядан бошимни ташқари чиқариб атрофга қарадим. Биз қишлоққа кириб боргандик. Машина устида лейтенант теваракка аланг-жаламг боқарди. Қуролини кўксига тираб олган. Кўркқани шундоқ сезилиб турибди. Аёл эса бепарво. Олдга қараб ўтирибди. Шундай бўлса-да, анча ҳушёр.

Қишлоқни оралаб ўтдик. Ўқ отилмади. Ўн еттинчи кузатув нуктасига етиб бордик. Атрофи баланд девор билан ўралган қалъа. Унинг уч тарафида махсус истехкомлар қурилиб, танклар қўйилган эди. Кузатувчи аскарлар ҳар кунги ишимиз шу, атрофни кузатиб турибмиз, дегандек, қўлини иягига тираб хаёл суриб туришарди.

Ичкарида эса, ўчоқ, тандир, кудук, супа. Қисқаси, қўрғон бой кишининг ховлиси экани билиниб турибди. Ховлининг кунботарида сарҳадсиз тоқзор. Узум навдалари пиндик отиб, барг чиқариб қолган. Сўл томонда эса улкан боғ ястанган. Ўриклар оппоқ гулга кирган. Қўрғон ичкарисидagi кенг хоналарнинг бирида йигирма чоғли аскарга ётоқ жой ҳозирланган. Кейингиси ошхона.

У ёғида офицерлар ётоғи. Кичик хонага алоқа қурилмалари, турли хил ускуналар ўрнатилган. Ҳовли сатҳида ҳар хил ўқ гилзалари, БМП-2, танк снарядлари сочилиб ётарди. Супа ёнида снарядлар жойлашган кутилар тахланиб турар, бериқокдаги чуқурда ток тарқатувчи двигатель кўринарди.

Биз машиналарни тоқзор бошланишига, кунботарга қаратиб қўйдик. Майор қўрғон ичкарисига кириб, офицерлар билан нималарнидир гаплашяпти.

— Нина Григорьевна, бутун бошли полкни юз чоғли душман зир титратади. Тупканинг тубидаги бу нуктани душман йўқ қилиб юбормагани ғалати.

— Буларга ишонма. Булар душман билан дўст. Буларга тегмайди, — деди у кулимсираб.

Шу пайт ичкаридан майор чиқиб келди. Шу ердаги аскарлардан бири ўқ-дори солинган машинанинг десант бўлмасини очди. Каттакон кутиларни тушириб тахлади. Бизнинг машинадаги тўрт коп афғони пулни олдилар. Қўрғонда жанговар ҳолат эълон қилинди. Врач аёл командир ўриндиғига жойлашиб люкни ёпиб қўйди. Лейтенант пастда, машина тагида ётиб тўғрини кузата бошлади. Кўп ўтмай кунботардаги тоқзорга туташ йўлда, биз “бурбухайка” деб аталувчи юк машинаси кўринди. Биз билан келган майор, қўрғондан бир офицер ва тўртта аскар, тўртта қопни кўтариб, тоқзорни оралаб “бурбухайка” томонга юришди. Улар узумзор ўртасига бориб тўхтаб туришди. Офицер қўлидаги оқ байроқни хавода силкиди. “Бурбухайка” тўхтади. Ичидан олти нафар афғон тушди. Иккитаси олдинда қолган тўрттаси иккита замбилни кўтариб, бизникилар томон юрди. Биз вужудимиз кўзга айланиб, уларни кузатиб турибмиз. Мен отув милини тушириб афғонларга тўғрилаб қўйдим. Иккала томон бир-бири билан учрашди. Аскарлар қопни топшириб замбилни олишди. Шунда тоқзор четидаги йўлдан отув мили орқага қаратиб бурилган БТР елдай учиб борди ва “Бурбухайка” олдида тўхтади. БТР устидаги аскарлар хозиргина биз келтирган ўқ-дориларни ерга ағдарди. Шу заҳоти БТР орқага қайтди.

Биз иккита полкдошимизнинг мурдасини олиб измизга бурилдик, йўлга тушдик. Ҳеч кимнинг кайфияти йўқ эди. Десант бўлмаларида энди ўлик олиб қайтаётгандик. Ўйдим-чуқурлик тугаб, қишлоққа киришимиз билан олдиндаги машина ёнида портлаш содир бўлди. Ён томондан чийиллаб келаётган снаряд товуши эшитилди.

Узокдан қалъаларда кузатиб турган душман бизни олис масофага учувчи ракета билан ўққа тутаетганди.

— Нима бу, нега ахир? Биз келишганмиз-ку?! — лейтенант эсанкираб қичкириб юборди.

— Ха, ифлослар, отишаяпти. Ринат тезроқ хайда!

Ён-атрофга кетма-кет снаряд туша бошлади. Бир чакирим юрмасимиздан автомат ўқлари тепамиздан чийиллаб учди. Ёнимиздаги қалъаларда душман беркиниб олганини сездик. Лейтенант қўрққанидан тентакнамо кўйга тушиб бакириб юборди. Прапорщик башня оркали ичкарига тушди-да, десант бўлмага, ўликнинг ёнига ўтди. Лейтенант командир ўриндиғига ўтириб олди. Мен тепадаги қопқани ёпдим. Ўнг томонга ўт очдим. Қалъа деворларидан чанг-тўзон қўтарилди. Бир маҳал девор ортидан олов сачрагандай бўлди. Гранатомёт ишлаб қолди. Снаряд машинанинг ёнгинасида портлади. Башня устига темир парчалари келиб тушди. Мен гранатомёт отилган жойга снаряд ёғдирдим. Пулемётдан ҳам ўт очдим. Узлуксиз отилган овоз эшитилди. Машина таққа тўхтади. Бошим зарб билан алоқа қутисига урилди. Шундай бўлса-да, душман ўрнашган томонга ўт очавердим.

— Олдимиздаги машинани гранатомёт билан уришди, — Ринат алоқада чинкириб юборди.

— Нима қилиш керак?

— Занжири узилибди. Пастки қисмидан тегибди.

— Тўхтат!

Машина тўхтади. Мен башняни қалъа томонга бурдим. Ринат механик хонасидан олдиндаги машина томон югурди. Ёнимда лейтенант бошини кузатув ойнасига тираб қунишиб олган. Ҳеч қаерга қарамайди. Дағ-дағ титрайди.

— Ўртоқ лейтенант, чикиб десант бўлмасини очинг. Олдинги машинани уришибди... Улар бизга киришадди, — дедим бакириб.

Вақт жуда тигиз эди. Мени бир куч бошқарар, қўрқув деган туйғу шу пайт менга бегона эди. Миям зўриққанидан ваҳимани унутиб қўйгандим. Лейтенант баттар қуношяпти. Мен уни туртдим. Қалтираб-қақшаб қараб, яна писиб олди. Жаҳлим чикиб силтадим... Шу орада, қалъа томон қарадим-да, отув милини ўнга-чапга буриб автоматик равишда снаряд отдим.

— Чик, сенга айтаяпман, эчки. Ҳе онангни... тур, десант бўлмасини оч, — аччиқ устида лейтенантнинг бошига туширдим.

У талмовсираб, анграйиб менга каради.

— Онангни фалон килай... Десантни оч!.. Десантни.

Бефойда. Ўзим қопкани очиб ташқарига чиқдим. Шу маҳал вариллаб ўқлар учиб ўтди. Машина тепасидан юриб, оркага ўтдим-да, десант бўлмани очдим. Ринат олдинги БМП-2 томондан югуриб келиб, ўзини механикка урди. Машинанинг пушқаси тинимсиз ўт очаяпти. Демак, юкори қисми талофат кўрмаган. Чап десант бўлмасидаги туйнукдан автоматини чиқариб, Нина Григорьевна ўт очар, гилзалар тарақлар, бўлманинг темир сатҳига уриларди. Ринат машинани юргизди. Мен яна пушқа ва пулемётнинг ўқ отувчи тугмачаларини барабарига босиб, душман томонни мўлжалга олдим. Шу пайт занжири узилган БМП — 2 нинг экипажи — оператор-отувчи, механик, Михайлов десантнинг очик бўлмасига кириб олишди. Майор эшикка яқинлашиб, қўлидаги гранатани талафотга учраган машинага карата иргитиб, ўзини ичкарига урди. Мен энди душман йўлимизни тўсади, деб ўйладим. Айтганим тўғри чиқди. Ички алоқада Ринат қичкириб юборди:

— Олдимизда духлар! От!

Зудлик билан башняни тўғрига айлантирдим. Машинанинг чап занжири олдида портлаган снаряд парчалари башня тепасига келиб тушди. Кузатув ойнасини чанг қоплади.

— Тўғрига от. От. Отавер... Каршимиздан чиқишапти. Мен ҳеч нарса кўрмасам ҳам тўғрига карата отавердим.

Худонинг қудрати билан қишлоқдан соғ омон чиқиб олдик. Текис йўлда кетаётибмиз. Десант бўлмасидагиларга энгашиб қарадим. Хамма ўз ўйи билан банд.

— Бу ёғида энди қишлоқ йўқ. Хавфсиз. Машинани тўхтатайми? Десантдагилар тепага чиқишсин. Ўликларни босиб ташлашди, — деди Ринат.

— Майли.

Иккала бўлмадагилар юкорига чиқишди. Мен ҳам башня тепасига чиқиб ўтирдим. Бахорнинг тоза хавосидан тўйиб нафас олдим. Томоғимга порох хиди ўрнашиб қолган эди. Майор отув милига суяниб сигарет тутатапти. Михайловнинг оёғини осколка ялаб ўтибди. Нина Григорьевна унинг ярасини боғлаяпти. Лейтенант бошини ерга эгиб олган. Чурқ этмайди. Машина Кобул сари яқинлашиб бормоқда.

Мен эрталаб йўлда афғон бола берган кулчасифат чарсени олиб ушатдим-да, “Охотничье” сигарет тамакиси

билан аралаштириб эзгиладим. Таранг қилиб сигарет қоғозини тўлдириб “юккладим”. Бошим ғувиллар, ҳозирги жанг шууримни музлатиб қўйган эди ғўё. Чарсдан босиб-босиб иккита тортдим. Ўзимни енгил ҳис қилдим. Майор ҳеч нима демади. Чарсни Михайловга узатдим. У ҳам икки-уч тортган бўлди-да, ярасини боғлаб қўйган врачга мулозамат қилди. Аёл бош чайқади. Юзим бироз совигандай бўлди. Уйқум келди. Бемаъно, тентакнамо юришимизнинг азобларини унутиш, уларни эсламаслик учун ҳам, манови кўрқокмурда лейтенантваччани кўрмаслик учун ҳам ҳозир чарс чекдим. Ўзимни ичкарига олдим. Қовоғим оғирлашди. Кўзим олдида булутлар сузиб юргандай бўлди.

Бир нарса каттиқ тарақлаб, машина силкиниб кетди. Мен бошимни башнядан чиқардим. Машина устида майор думалаб ётар, чаккасидан оққан қон жанг тўрваси атрофига ёйилиб борарди. Михайлов ғужанак бўлиб олган, бор овоз билан бақирар, силкиниб-силкиниб қўярди. Душман машинанинг қок белидан гранатомёт билан урганди. Галасидан ажралган турна каби адашиб қолган, яъни, колоннадан холи келаётган машинани бу ерларда ёш бола ҳам ўққа тутиши ҳеч гап эмас эди. Бу ердаги уйларда гранатомёт, ўқ-дори қурол борлигига шубҳа қилмасак ҳам бўларди. Нина Григорьевна майорнинг юзини ўнглаб, чалқанча ётқизди. У типирчилар, хириллаб нафас олар, бўйнидан қон сизар, елкаси орасига темир парчаси кириб кетган эди. Аёл унга оғрикни тўхтатувчи укол юборди. Ярасига бинт босди. Қон тўхтамас, майорнинг юзи оқариб борарди. Шу захоти снаряд отилган томонни машинадан ўққа тутдим. Тўғри келган ҳовлига ўқ ёғдиравердим. Ҳовлиларда кий-чув бошланиб, хотинхалаж, болалар югургилар, баъзилари силтаниб қулар, мен эса ҳушим кўтарилиб, қутуриб борардим. Ичкарида лейтенант елка қисиб қалтираб ўтирар, менга нурсиз кўзларини тикар, юзида қон йўқ, худди майорнинг юзидай оқариб кетган, дағ-дағ титрарди. У кўзимга жудаям жирканч ахволда кўриниб кетди. Шу маҳал қопқани очиб, бошимга уриб, алланималар деб бақираётган Нина Григорьевнага қарадим. У башня устида энгашиб, тепадан ичкарига, менга отишни тўхтат деб қичқирар эди. Мен башнядан ярим белим билан кўтарилдим. Тутқаноқ тутгандай ўзимни бошқаролмасдим.

— Кобулга яқинлашдик. Отишни бас қил, — бақирди аёл.

— Бу ифлослар барибир бизни отиш пайида бўладилар. Нима бўпти... Кобулда ҳам отишимиз керак буларни.

— Ўзингни бос!.. Мумкин эмас. Ринатга айт машинани тўхтатсин.

Машина тўхтади. Майор ҳеч нарса билмай афтодаҳол ётарди. Базўр инқиллаб қўярди... Овози шунчалар беҳол ва ожиз эдики, шу мунгли инграши билан унинг жони чикиб бораётганга ўхшарди. Мен уни опичлаб десант бўлмасига олиб кирдим. Михайловнинг яраси енгил. Уни ўнг бўлмага жойлаштирдим. Бўлмадаги мурдалар сафига иккита ярадор қўшилди.

Мен башнядан ичкарига кириб, лейтенантни силкидим.

— Ташқарига чиқ-да, десант бўлмасига кир. Тепада ҳеч ким қолмади. Битта аёлнинг ўзи тепада кетаверсинми? Чиқ, ташқарига, — дедим.

Лейтенант ялинганнамо оҳангда деди:

— Ахир бўлмада ярадорлар, мурдалар бор-ку.

— Хой, ит, сенинг мурдадан нима фарқинг бор. Бир аёлчалик юрагинг йўқ, ифлос. Чиқ тепага, онангни... Ҳозир отиб ташлайман. — Автоматни олиб, унинг кўкрагига тирадим. Лейтенант телбанома қиёфада ташқарига кўтарилди.

— Тез-тез, чакконрок бўл.

Уни турткилаб ташқарига чиқардим. Нина Григорьевна ичкарига, командир ўриндиғига жойлашди. Унинг кийимлари, ваҳм оралаган юзига қон сачраган эди.

Ринат машинани елдай учуриб ҳайдаяпти. Кобул шаҳрига кириб келдик. Нина Григорьевна кузатув ойнасига юзини босиб юм-юм йиғлар, унинг кўз ёшлари юзида қотган қонни ювиб борарди.

Мен “Охотничье” сигаретига наша ўраб чека бошладим. Нина Григорьевна эзгин қиёфада қараб, қўлини чўзди. Мен яримлаган сигаретни унга тутдим. Аёл босиб-босиб икки бора тортди-да, кўзларини чирт юмди. Мен туман ичида қолгандай бўлдим. Суягим енгиллашди. Нина Григорьевна ҳам узоқда, анча олисларда кўрингандай бўлди.

Қисмга етиб келганмиз чамамда, Ринат машина қопқасини очиб, бошимга муштлаб уряпти.

— Нима дейсан?..

— Уйғондингми?.. Туш. Комбат келди. Ўликларни олиб кетишди. Сени сўраяпти.

Ёнимга қарадим. Нина Григорьевна жойида йўқ. Қалтираган холда машинадан чиқдим. Пастда батальон командири турибди. У машинага яқин келиб қўлини чўзди. Сакраб пастга тушдим. Батальон командири мени бағрига босди.

— Яша! Сен чин эркаксан... Чарчадингми? — деди елкамга қоқиб.

— Йўқ. Ҳаммаси жойида, ўртоқ майор!

— Кўзларинг кип-қизариб кетибди. Чайқалиб турибсан. Чарчабсан. Ҳозир казармага бориб ухла. Сенга икки кун дам. Йўқламага чиқиб юрма. Қисм командири сизларга ташаккур айтди. Сени бугуннинг ўзидаёқ "Қизил Юлдуз"га тавсия қиламан. Ҳаммаларинг жасорат кўрсатдинглар. Топширик бажарилди.

Кўнглим айнияти. Командирнинг тезроқ даф бўлишини истаяпман. У чайқалиб турганимни фаҳмласа-да, билмасликка оларди.

Казармада икки кун донг қотиб ухладим. Тушлик ва кечки пайтлар ёш аскарларни дўконга арокка юбордим. Шкафимда жангга чиққан кезлар бериладиган "Қурук овқат" — темир кутида саклангувчи гўшт, сули бўткаси, куюк сут бор эди. Овқатланаман, ухлайман. Айқаш-уйқаш манзаралар намоён бўлади. Нина Григорьевнанинг қон сизган чехраси, ўша ўлик аскарлар қиёфаси, жараланган майор, йиғлаётган лейтенант, сон-саноқсиз техникалар, қурол ўқталган саллалар, маҳаллий кийимдаги афғонлар ҳаёлимдан бир-бир ўтар, уйқу аралаш кимлар биландир гаплашардим. Бу — жудаям оғир ҳол эди..."

...Гўзал шу мисраларни ўқиб, ёшли кўзларини беморга тикди. У қизга қараб турибди. Қиз саросимага тушди.

— Мен, мени кечиринг. Уйғондингизми?

— Бироз ухладим. Бу — жудаям оғир ҳол эди. Энди яхшиман.

"Бу жудаям оғир ҳол эди..." Қиз ҳозиргина ўқиганларини такрорлаган шоирга қараб анграйиб қолди.

— Ўқийверинг. Барибир китоб ёзмоқчи эмасман?..

— Нега? Яхши, таъсирли-ку?.

— Гап фақат таъсирли нарсаларда эмас.

Шоир оғрингандай бўлди.

Шу маҳал эшик очилиб, дўхтир Исмоилов кириб келди.

— О, бемор уйғонибди. Кайфият қалай?

Сўнгра Гўзалга қараб сўз қотди:

— “Қора камар” яхши видеофильм экан. Қойил. Зўр экан. Кўрмадингиз-да.

Гўзал шоирга маъноли каради.

— Ана, кўрдингизми, Шукур ака зўр, — дели шоир жилмайиб, — бир куни сизни таништириб кўяман. Кито-бига дасхат ёзиб беради.

Шоирнинг кайфияти яхши эди, киз ҳам жилмайиб турарди. Исмоилов уларга ғалати қараш қилди.

IX

Куз ёмғири эзиб ёғаётган ўша кеч шоирнинг хонадо-нида бундай гап-сўз бўлиб ўтар эди:

— Дадаси, бугун кўп ичибсиз. Соғлигингизни ўйланг. Сизга мумкин эмас-ку.

Барно чайкалиб ўтирган эрига ёстик узатди. Шоир узала тушди. Аянчли кулди.

— Камол Шукур билан бирга эдим. Кайфиятим бир кўтарилди... Ўзим ҳам майда-чуйда ишларга аралашиб қолибман. Ҳик.

— Қўйинг, эътибор берманг.

— Мен, мен... энди студияда ишламокчи эмасман.

— Шунинг учун шунча... куйинаяпсизми?

— Йўқ... йўқ... Менга қаранг... Одам, барибир йи-килмаслиги керак, кайфим ошди, тўғри. Лекин ақлим жойида. Эшпитинг... Бугун мажлис чақиришиб, мени му-хокама қилишди. Куённинг юрагини кўтариб юрмаганим учун. Эҳ, одамлар, одамлар... Гап шу — эртага ариза ёза-ман... Иш топилар.

— Овқатланмасангиз ухланг энди...

— Эҳ. Ҳик... Ухлаб бўладими!.. Бугун яна телефон қилдим?

— Ким?

— Кимни назарда тутаётганимни яхши биласиз. Уф-ф, жонга тегди... Шу Бурхоновдан бекор қара олдим. Бундан кўра ётоқхонада яшаганимиз минг авло эди. Уй-уй, деб хит қилдингиз... Бу нима гап? Хар куни... телефон. Пулни топ, деб ўшқиради.

— Пул топгунимизча индамайди, қачон қайтарсак ҳам рози деддингиз-ку...

— Ҳа, Бурхонов шу пулга қараб қолгани йўқ. Ман-сабдор.

— Нега унда бунча қўнғирок қилади?

— Ишни ўзим ҳам қилганман. Ўшанда унинг вило-

ятдаги ташкилоти танкид қилиниши керак экан. Бошлиғи бизнинг кишлоқдан. Олдимга келди. Анча-мунча ялинди. Орага туш, деди. Отанг салом айтди, энанг сўраб қолди, деди. Тўхтатайлик, деди. Хўжайини, шу Бурхонов ҳам илтимос қилганини гапирди. Мен бу ишга аралашмайман, дедим. Хафа бўлди. Кетди, шал-вираб... Эртасига Бурхоновнинг ўзи қўнғироқ қилди. Ука, бир учрашайлик гап бор, деди. Учрашдик у биз земляклармиз, яхши шоир экансиз, биз ҳамюрт бўлиб ёрдам берайлик. Уйсиз юрсангиз уят бўлади, деди. Мен, уни адабиётни, шоирни яхши кўраркан, деб ўйладим. Майли, дедим. Ҳа, ҳаммаси сизнинг минғирлаб уй йўқ, уй йўқ, деб куйинаверганингиздан бўлди. Хик. Кейин мен сиз қарз беринг, мен уй олай, фақат анчадан кейин қайтараман, дедим. Эсингиздами, кечкурун шофёри пул ташлаб кетди. Лекин, танкидга аралашмайман, дедим. Барибир телевизор танкид қилди. Халиги рахбар, кишлоқдошим ишдан кетди. Кейин Бурхонов мендан пулимни қайтар, деди. У номардлик қилди. Қарзни қайтариш муддати менга боғлиқ эди... қачон пул топсам бераман, дедим. Энди бир гапни такрорлагани-такрорлаган. Бировдан олиб берувдим, қўймапти, қистаяпти, дейди. Министр одамнинг гапини қаранг. Ишхонага ҳам ҳар куни қўнғироқ қилиб безор қилди. Эртага ўзи борса керак. Бошим қотиб қолди. Бу дунёда яхшилик учун, самимий қўмак берадиган одам йўқ экан. Бурхоновнинг туваги тиллодан... миллионлаб пули бор. У менга қарз учун берган пулини бир кунлик маишатига сарфлайди. Агар худди ўша кунгидай бирор-та танкидий кўрсатувнинг исини сезса, яна пул кўтариб югургилайди. У шундай одам. Отанг, ака-уканг ёрдам бермаса қийин экан. Тошкентга келиб, ёзувчи бўлишинг учун бу ёнинг бақувват бўлиши керак экан. Йўқса, ётоқхонама-ётоқхона, ижарама-ижара сарсонинг чиқиб, ароқ ичиб, пивога чўмилиб, жигаринг эзилиб хор бўласан экан. Эй ҳаёт, яшаш бунча қийин. Ўзим тенги ижодкор ошналариمنىнг ҳам ахvoli меникидан яхшимас. Ётоқ, ижара, қарзга олинган уй... Ҳаммасининг дарди бир хил? Лекин улар ёзаяпти. Менчи? Қаллам қарз тўлаш билан банд. Ишхонада она процентга қарз берди. Судхўрлик бу. Лекин, уйсиз қолишдан кўркиб шартига қўндим. Кишлоқдан майиз, сигир-қўйларни сотиб олиб келган пулни опага бердим. Индамай олди. Энди отамдан пул сўрай олмайман. Мени деб бечора

шип-шийдам бўлди. Боре, деб қишлоққа кетсак, томорка йўқ. Уй қуриш керак.

— Қўйинг, бир гап бўлар. Яна мазангиз қочади... Мана чой, бир пиёла иссиқ ичинг. Қўйинг, сиқилманг, бир гап бўлар. Бошингиз омон бўлсин. Хўп, десангиз эртага дадамга қўнғирок қиламан. Ёрдам берадилар.

— Э, йўқ. Куёвим тамом бўпти, дейди. Сўраманг.

— Унда нима қиламиз?...

— Қишлоққа бораман. Тоғамдан сўрайман. Охирги умидим ундан... Ҳа... Эртага ишхонага аризани топшириб, қишлоққа жўнайман. Бурхонов яна телефон қилса... пул кидириб кетди денг. У энди мени тинч қўймайди, уф... Ичим куйиб кетяпти. Сув опкенг. Йўқ, чоймас, сув.

Барно косада сув келтирди. У муштдай бўлиб, ожиз ва мунғайиб қолган эрига ачиниб қаради. Ич-ичидан ўзини койинди. Ётоқхонада яшамаймиз, уй олинг, деб хархаша қилганини эслаб, эзилди.

Шоир хизматдан келиб, университетнинг журналистика факультетида ўқишни давом эттирди. У иккинчи курсда эканида Барно биринчи курсда таҳсил оларди. Нимаси биландир киз йигитни қалбига яқин олди. Йигитнинг қарашлари, хатти-ҳаракати, бошқалардан ажралиб турарди. Деярли ҳар куни газеталарда мақолалари босилиб чиқарди. Факультетдаги талабалар ичида ҳам обрўси баланд эди. Учинчи курсда “Шарқ юлдузи” журналида қиссаси эълон қилинди-ю, талабалар орасида шоирнинг обрўси ошиб кетди. Сўнг шеърый китобчаси чоп этилди, катта шоир оқ йўл тилади.

Танаффусда йўлак бурчагидаги ўриндикда ёлғиз ўзи чекиб ўтирар, деярли ҳеч кимга қўшилмасди. У бор-йўғи даврага қўшилиб кетолмасди. У ўзини анчагина кексайиб қолгандек ҳис этар, ёшлик завқи, шодланиш шоир учун бегона эди.

Шоир танаффусга чикиб ўриндикда, ўтирган кезлари бурчакдаги дарс жадвали илинган тахта ёнига биринчи курсда ўқийдиган бир киз келарди-да, жадвални кўриб бўлиб шоирга салом берарди-да, сўнгра хурсанд алфозда дугоналари, тўдасига югургиларди. Гўёки жажжигина кизалоқнинг бошидан силаб қўлига ширинлик тутсанг, қувониб чопқиллашига ўхшаб кетарди бу. Кейинчалик шоир ўриндикда хаяжон билан, сабрсизлик билан кутадиган бўлди уни. Қиз ҳам дарс жадвал тахтасига келиб, тикилишни ва шоирга салом беришни қанда қилмасди. Қунлар шундай ўтарди.

Бир куни ёшлар газетасида шоирнинг туркум шеърлари эълон қилинди. Дарсда ўта билимдон, қаттиқ қўл домла, раҳматли Очил Тоғаев шоирга илиқ гап айтди. Шеърлар унга маъқул келибди. Эрталаб биринчи курсдаги талабаларга ҳам шеърларингни мактадим. Эҳтиёт бўл, талтайма, деди устоз. Шоирнинг юраги ғалати бўлди. Биринчи курсларга ҳам шеърларимни айтган бўлса, у бормикин, у ҳам эшитдимикин, мен ёзганимни билармикин... деган хаёлларга борди. Тезроқ сабоқ тугашини сабрсиэлик билан кутар, юраги ҳапкириб урар, ботинида хаяжон, ширин бир оғриқ кўзғалганди.

Нихоят киз келди. Тахтачага кўз тикди. Ўқиди. Шоирга қаради. Қизнинг чехраси гулгун порлаб, кўзлари чакнардди. Ним табассум инган лаблари пичирлаб, салом берди. Шоир ҳам хаяжон оловида қақшаб, эсанкираган кўйи алик олди. Улар бир зум тикилиб қолишди. Нигоҳлар чакин чакди. Юраклар чинкириб юбораёзди. Вужудларни чакмоқ урди. Унинг бу оламда борлиги, шу ерда, мана шу йўлакда туриши ғайри одатий эди. Негадир, шоир бугун, ўзини бошқаролмас, гангиб қолган эди. Киз хижолат ичра бош эгиб, ортга қайтди. Йигитнинг юраги орқасига тортди. Ичидан бир нарсa узилгандай бўлди.

Энди у узун кечалар муҳаббат оташида ковриларди. Ишкнинг бедаво ўрташларига дош беролмай ох урар, ишк ханжарини қалбга санчиб, шеърлар битарди. Муҳаббат унга куч берар, илохий қудрат намоён бўлар, эхтиросли жумлалар шуурига қуйилар, ўтли-ўтли шеърлар пайдо бўларди. Шоир кизни кўрмасам ўлиб қолсам керак, деб ўйлар, энди йўлакларда учрашиб туришига қаноатланмас эди. На сабоқ, на бошқа ташвишлар уни чалғитолмас, фикри-хаёли киз билан банд эди.

Муҳаббат ҳар қандай метин иродали инсонни ҳам ўз йўригига солади. Шоир ҳамма нарсaга рози эди. Факат киздан айрилиб қолишни, уни йўқотиб қўйишни тасаввурига сиғдирилмасди. Эхтиросли одамнинг севгиси аланга олса, қуйдириб кул қилади. Апрельнинг чароғон ва озорли кунларида шоир бир курсдоши билан ётоқхонага яқин, ўша пайтда талабалар тилида “жар” деб аталадиган пивохонага борди. Кечгача пивохўрлик қилдилар. Шоирнинг ғира-шира тасаввурида кизнинг чакнаган кўзлари котиб қолган, гўёки уни кузатиб турарди.

— Шароф, ошина, мен... мен... уфф... яқинда жинни бўлиб қоламан. Мен уни яхши кўраман... жуда яхши киз.

— Ким у?... Кўксингга ўк бўлиб кадалган? Бунча йиғлайсан? Қиз тикилиб ётибди. Йўк, деяптими? Ким айтади сени урушда бўлган деб!

— Тўхта... эшит. Йўк, аввал яна бир бакалдан пиво буюр... яхши. Энди айтаман. Биринчи курсда ўқийди... Намангандан экан. Кулма, нега куласан, мен сени одам деб... Унинг каерданлигининг фарқи йўк, гапни эшит. Хуллас, шу қизни севаман. Ҳозир, ётоққа борганда, сен унга менинг севишимни айтасан. Сендан бошқага ишонамайман. Айт, агар кўнглида, агар кўнглида бошқа бирови бўлса, унияам айтсин. Буёғи пешона, ошна... Қани симирайлик... Олдик!

— Менга кара. Сен... менинг дўстимсан. Айтганинг бўлади. Исмо нима унинг.

— Барно!

— Яхши. Нима, осмондаги оймиди. Сендай, шоирга курснинг ҳамма қизлари ошиқ. Майли, қовоғингни осма, кетдик. Ҳозирок хонасига борамиз...

— Мен боролмайман... Ўзинг айт. Ўзинг хал қил.

— Яхши. Пивони пулини тўлайсанми?

— Тўлайман... Мана. Хоҳласанг эртага ҳам келамиз.

— Бўпти, турдик. Сен хонангда бўл... Шест секунд-да хал қиламан...

Улар ётоқхонага келишди. Шоир Шарофнинг амрига бўйсинди. Диванда чўзилиб олди. Юраги қинидан чиқиб кетай дерди. Кайфи ҳам таркаб бўлди. Бир маҳал эшик очилди. Шоир ўгирилиб қаради. Шароф. Ўрнидан сакраб турди. Шароф унга ёт ишорасини қилиб, яна қайтиб чиқиб кетди. Йўлакда унинг овози эшитилди... Зум ўтмай эшик очилиб, ичкарига ўқдай учиб кирди-да, шоирнинг устига чойшаб ташлади.

— Кўзингни юм. Ухла. Ўрнингдан кўзғалма.

Шоир нима бўлаётганини англай билмас, Шарофга ботиниб бирор сўз деёлмас, унинг измига бўйсунарди...

Эшик тақиллади.

— Келинг-келинг, — Шароф кимгадир мулозамат қилапти, — мана, шоирнинг ахvoli чатоқ. Иссиғи баланд. Алаҳсираяпти. Қизлардан бирортасини чақириб ке, деб илтимос қилди. Менимча, дори-пори сўраса керак. Мен топиб келаман, десам номи ғалати, унақа дорини умримда эшитмаганман... Балки сиз биларсиз, деб чақирдим... Ўзимам кўрқиб кетаяпман. Ўлиб-негиб қолмасин... Ҳар ҳолда сиз менга караганда, биларсиз...

Шоир кўзини очиб, хонада Барно турганини кўрди.

Ток ургандай бўлди. Юраги увушди. Юзидан тер оқа бошлади.

— Дўхтир чакирини керак... — Барнонинг овози шунчалар ёқимли эдики... Хонага баҳор насмлари, апрель борлигининг муаттар бўйларини олиб келгандек эди. Бу ёқимли ва хуш бўйдан шоир сархуш эди...

— Ҳозир, ҳозир... мен унда тез ёрдамга қўнғирок қиламан... Сиз ёнида бўлинг... Айтмоқчи, менинг иссиғим ошса, уйимдагилар аччиқкина угра ичиришарди. Балки, буни ҳам қилармиз... Шароф яна шоирнинг тепасига қайтиб, қўлини пешонасига теккизди, — ие, иссиғи бироз тушгандай... Шу, угра ош бўлганда эди...

— Майли, майли... Мен тайёрлаб бераман. Агар хоҳласанглар, — деди Барно қўнғирокдай овоз билан.

Шоир ўқинчдан йиғлаб юборай деди. У хали ўзига нисбатан бундай меҳр ва ардоқни шу пайтгача туймаган эди.

— Нега хоҳламас экан. Туз тотмади-ку халигача. Ўзим мажбурлаб ичираман. Сизни ташвишга қўядиган бўлдик-да.

— Нега... ўзим тайёрлаб келаман.

Барно хонадан шошиб чиқиб кетди.

Шоир ишониб-ишонмай Шарофга қаради.

У тиржайиб турди:

— Энди угра ичадиган бўлдинг. Бугун нима гапинг бўлса айтиб ол. Бўш келма, Наполеон.

— Қандай қилиб?

— Угра ошни ичиб бўласан... Кейин, қўлёмаларингни мен унга бераман... Ҳозир толиқиб турибди. Илтимос, шуларни машинкалаб беринг, дейман. Унга бераман. Сен бир қоғозга Барно, сизни севаман. Сиздан бошқа бу оламда ҳеч кимим йўқ, деб ёзасан. Изхори-дилингни шеърларинг орасига солиб қўямиз. Агар сени севса, шеърларингни кўчириб беради. Йўқса, қўлингга паттангни тутқазади. Бошқа ёр излайсан... Ха, ўқрайма. Энди чўзилиб, қачон угра ош келади, деб Худога илтижо қилиб ётавер.

Ўша куни Шароф айтганидай бўлди. Наполеон зафар кучди. Эртасига дўстининг илтимоси билан у дарсга бормади. Ўзини касалликка олди. Барно яна угра ош, кўкат, энди бозорга чиққан помидор-бодринг қилиб касалдан ҳол сўради. Тўғри, бу нарсаларни шоирнинг хонасига ўзи олиб келмади. Шарофдан бериб юборди. Шароф ҳам юзини қаттиқ қилиб, Барнога миннатдорчилик билдирди.

Шоирнинг шеърларини машинкадан чиқаргач, Барно кечкурун минг бир ҳаяжон ичида эшик чертди. Остонада Барнони кўриб, жони бўғзига тикилди. Довдиради.

— Кел... келинг... ха. Ҳозир... Кириг.

— Йўқ. Яхши шеърлар экан. Мана олинг.

— ...Чой... ичинг.

— Раҳмат, тузалиб қолдингизми?..

— Худога шукр. Сиз... майли, — шоир гапини йўқотди.

— Агар бир юмушингиз бўлса, айтарсиз. Тагин шеърларингиз бўлса беринг, мен кўчириб бераман... Майли. Мен бораё.

Қизнинг ҳам қаршисидаги йигитдан кўра кўпроқ кийналаётгани, изтиробли алфозда турганини пайкаш қийин эмас эди.

Кунлар ўтди. Улар бир-бири билан кўришиш, гаплашиш учун баҳоналар излашадиган бўлишди. Кейинчалик ҳамманинг кўз ўнгида бирга юришадиган бўлишди. Муҳаббат илоҳи яна бир Лайли ва Мажнунни яратди.

Ёшликнинг гулу гулгун човлари, беғубор ораулар ҳаёт синовлари олдида кўп бор ёдга тушди. Ҳаёт, турмуш ташвишлари гоҳида севилган юракларда ўкинч, армон ҳисларини уйғотди. Бирок ўртадаги меҳр-муҳаббат уларни омон саклади.

...Барно ўз дардини дастурхон қилиб уйкуга кетган эрига ачиниб қаради. “Қийналиб кетди, ишқилиб ўзини олдириб қўймасин”, деган ўй кечди ҳаёлидан. Барно шоирнинг кейинги пайтда ичкиликка ружу қўйганидан хавотирда эди. Шундай чоғда эрининг ёнида туриб, унга қўмаклашиши, қўнглини кўтариши, ортида суянчиги йўқлигини билдирмаслиги зарурлигини англаб етганди. Агар ҳозир эри ўрнидан туриб, кетдик, қишлоққа борамиз, деҳқончилик қиламиз, мен энди ҳеч нарса ёзмайман, шаҳарда яшамаймиз, деса ҳам рози бўларди. У эри билан дунёнинг бир четига бориш учун ҳам тайёр эди.

Эртасига ишхонага борди. Ариза ёзиб ишдан бўшади. Нима қиларини билмай бурчакдаги ливохонага кирди. Ичди. Ховури босилди... Яна ичди. Дунёни бир оз унутгандай бўлди. Кечкурун уйига тентираб қайтди. Барнони тагин ҳам босди. Бу ҳол ҳар кун давом этарди. Бурхоннов кунора қўнғироқ қилиб, ўшқирарди. Барно эрим қишлоққа кетган, пул олиб келади, деб ёлғон гапиришни қанда қилмасди. Шоир эса бошини чангаллаган қўйи чора излар, ҳеч қандай йўл тополмасди. Орада таниш-билиш

ёзувчи, шоирлардан қарз сўради. Айримлари ачинди, ёрдам беролмаслигини айтишди. Баъзи бировлари унинг ортидан кулди. Қўз ўнгида бир шоир турмуш икир-чикирларига ўралашиб, йўқолиб кетаётганидан севинганлар бўлди. Шундай зимистон ва аянчли кунларнинг бирида тоғаси Тошкентга келди. Қайсидир, қаттақонлар жойлашадиган меҳмонхонадан қўнғироқ қилди. Етиб кел, деди. Барнонинг қўнғилида ҳам умид учқунлари уйғонди. Эрига тоза кийимлар кийгизди, галстугини тақди. Туфлисини мойлади. Ёлвориб, йиғлаб-сиктади "Бегона эмас, тоғамиз. Ҳоким кишида пул бўлади. Қарз сўранг. Қайтарарсиз. Бошқа чорангиз йўқлигини билиб турибсиз-ку. Кеча Бурхонов уйингни тортиб олиш қўлимдан келади, деб дағдаға қилди. Сизга айтмадим", деди. Шоир эзилди.

Тоғаси ҳашаматли хонада диванда чайқалиб ўтирарди. Ўртадаги айлана стол шоҳона тузатилган. Ичимликлар, ноз-неъматлар тур-тури билан товланиб турибди. Шоирни дастурхонга чорлади.

— Шоир жаноблари, ишлар қандай? Бормай қўйдинг?... — тоғанинг овози гулдираб чиқди.

— Шу... юрибман... Иш.

— Ишдан кетибсан-ку... Нима бўлди?

— Ёқмади.

— Нима? Телевидениега қим қанча одам етишолмай юрибди-ку, сенга ёқмай қолдимми? Ёки айб иш қилдингми?..

— Йўқ.

— Кеча бизнинг районга ҳам телевизорчиларнинг борувди. Суриштирсам, бўшатиб юборишди, дейишди. Хар хил гаплар қилишди. Мен уларингдан билдирмай сўраб олдим. Энди битта-яримтага танилдим, деганда бу нима-си?..

— Қим билсин, шундай бўлиб қолди.

— Қим айтади, сени ҳаётни, қийинчиликни, урушни кўрган деб. Ёш бола эмассан-ку... Катталарнинг гапирса хўп десанг, қамайиб қоласанми? Шуйтиб бекорчиман де...

— Энди...

— Эндингни қўй. Мановилардан ол. Қани... ичадиларми?

— Йўқ.

— Ҳо, шоирлар ичмаса илҳом қаердан келади? Қани, ол. Ҳаёт шундай. Яхши-ёмон кунлар бўлиб туради. Соғлик бўлсин.

Тоға-жиян барабар кўтардилар. Шу пайт остонада пакана, тўладан келган, пўрим кийинган киши пайдо бўлди.

— Файбулла Шерматович, бориб келдим, — деди у тоғага хушомад қараш билан мулозамат қилиб.

— Яхши. Ке, ўтир.

Пакана куллуқ дегандай қўлини кўксига қўйиб столга яқинлашди. Шоирга букилиб қўл узатди. Стулни четроқ суриб ўтирди-да, тоғага жавдираб қаради.

— Танишиб қуй. Шоир жияним. Телевизорга чиқиб турадигони шу..., — деди тоға қўлидаги олмани пичок билан арчаркан, ликопчадан кўз узмай.

Пакана дарров шоир томонга бурилиб, таъзим қилди. Илжайди.

— Бу кишини танийман. Телевизорда кўп чиқиб туради, — деди-да тоғанинг ликопчаси ёнига тушган олма пўчогини йиғиштириб олди, бўш ликопчага солди.

— Қани, сенам битта урасанми? — Тоғанинг бу гапи ўзига қарата айтилганини сезган пакана дик этиб ўрнидан туриб, шинани қўлига олди. Тоға-жиянга тавозе билан арок қуйиб тутди.

— Мен, Файбулла Шерматович, ишлар кўпроқ-ку. Ичмасам девдим, — деди жавдираб.

Шу маҳал тоға шапалоқ тортаман деса бетини, тепаман деса кетини тутиб беришга тайёр наканага шоирнинг раҳми келди. Ачинди. Бундай қилиб, хушомад билан қандай яшаётганига хайрон қолди.

— Ич, кўп гапирма. Қани, ол анови пиёлани. Нима кайфинг борми, довдирайсан. Ха, шуни ўзингга қуй. Қуй. Тўлатиб қуй. Энди кўтар. Қани шоир, бир нарсаси де.

Шоир ҳаммага совлиқ тилади. Бир кўтаришда ичди. Тоға ҳам шундай қилди. Катта пиёладаги лик тўла ароққа қараб мўлтираб турган пакана шошиб қолди.

— Ич. Нега шумшаясан, — деди тоға бир паррак олма тишларкан.

Пакана пиёлани бир кўтариб бўшатди. Бўйинини эгиб, ўриндикка чўкди. Шу захоти ўрнидан дик этиб турди-да, кўксига қўлини қўйиб тоғага саволомуз бокди:

— Мен бораверайми, Файбулла Шерматович? Нима қилай?

— Шоир билан бизга қуй. Хозир сенга иш борга ўхшайди.

Меҳмондорчилик яхши бўлди. Арок таъсириданми

хоким тоғасига шоирнинг меҳри ийди. Иккинчи шишанинг охири кўрингач, хоким гапнинг индаллосига кўчди.

— Энди жиян, бир гап. Кеча уканг бор гапни энангга айтибди. Энанг уйга йиғлаб келди. Уй масаласида... — шу жойда гапни узиб паканага ўқрайди. Пакана ғойиб бўлди, — шу жойда уй олиб қарздор бўлибсан... Хабарим бор. Тошкентда ишим бор эди... Ҳам шу масалангни хал қилиб кетишим керак...

Тоға шоирга тикилиб қаради:

— Содик! Хо, Содик.

— Лаббай, Гайбулла Шерматович?! — пакана югуриб кирди.

— Завод нима бўлди?

— Ҳал бўлди. Жойида. Эртага пул туширамиз.

— Ҳозир шоирни уйига олиб борасан.

— Хўп бўлади.

— Шоир, уйдан қанча қарз қолди?

— Шу...

— Айт. Тез бўл, чайналма... Ланжфеъл бўлма, бола.

Гапир...

— Икки юз...

— Нима икки юз?

— Икки юз минг...

Тоға мийиғида кулди. Жиян ерга кириб кетай деб турибди. Содик пакана тоға-жиян орасидаги гапга қизиқсиниб, бешиктербатардай тебранди.

— Содик, тушундингми? — деди тоға паканага қараб.

— Тушундим-тушундим.

— Бўпти, — Тоға қўл чўзди. — Бу хайр, дегани эди.

Шоир тоға ёнидан қандай чиққанини билмайди. Пакананинг юзига қарай олмади. Ҳовлида салқин ва тоза ҳаводан энтикиб нафас олди.

— Ака, кетдик, ана машина, — деди пакана қипқизил “Нексия”га ишора қилиб.

Шоирникига жўнадилар. Шоир мик этмади. Пакана бепарво, хуштак чалади.

— Каттанинг жияни бўларкансиз-да?

— Шундай.

— Катта зўр хоким. Яхши одам.

Шоир жим эди. Эшитмасликка олди. Уйга келишди. Пакана “Нексия”нинг юкхонасини очиб, ярмигача нимадир солинган ялтироқ елим халтани олиб шоирга тутди.

— Нима бу?

Пакана шоирга хайратомуз, бақрайиб қаради:

- Катта айтди-ку. Олинг.
- Ха-я ... Уйга кирмайсизми?
- Йўк, бошка сафар...

Машина ўрнидан жилди. Ўралган елим халтани кўтарганча шоир анграйиб қолди. Кўз ўнгида ҳоким тоғасининг саволомуз тикилиб турган сиймоси гавдаланди. Оёқ-қўли бўшашиб, кўзига ёп келди. Беихтиёр. "Бир куни қайтараман", — деб пичирлади. Ўзини ўнглаб ичкарига юрди ва зинапоялардан ишонч билан кўтарила бошлади.

Ичкарида жон ҳовучлаб кутиб турган Барнонинг оёғи остига пул солинган елим халтани тапиллатиб ташлади. Барно тисланди...

— Ма... Онасини... шу хаётни. Ол. Бурхонов телефон қилдими?

- Йўк...
- Бу нима, дадаси?
- Пул...
- Тоғангиз... бердиларми? Вой, Худойимга шукр-е.

Энди яхши бўлади, дадаси?

- Ха, ўлдириб олдим.
- Вой, бу нима деганингиз?
- Ўлдирдим...
- Нега ундай дейсиз? — Барно анграйиб турарди.
- Ўлдирдим. Ўзимни ўлдирдим.

X

Эртаси куни шоир Бурхоновнинг ҳашаматли кабулхонасида ярим соат сарғайди. Ҳаммадан сўнг котиба унга каттанинг ҳузурига киришга изн берди.

— Ха, мулла, келибдилар-да, — деди Бурхонов димоғ билан.

У кенг, узун стол ўрнатилган хонанинг тўрида, одам бўйи келадиган қора чармли ўриндикда юм-юмалок бўлиб ўтирарди. Кўзлари ғазабдан йилтиллаб кетди.

Шоир довдиради. Бу ўша кунги кўрсатувни тўхтатайлик, деб ялинган, мулойим Бурхоновга сира ўхшамасди. Шоир ўзини қўлга олди. У ҳам беписандлик билан елим халтани тарс этказиб столга қўйди.

— Мана, оп келдим. Олинг.

Бурхонов истеҳзоли илжайди.

— Шундайми? Ўтиринг-чи. Салом-алик, муомала, деган нарса бор. Ҳар ҳолда биз ака-укалармиз. Лекин, сиз гапимизга кирмасангиз ҳам Сизга ёмонлик қилган жойи-

миз йўк. Бу, ишдан ҳам кетибсиз... Йигит киши бир жойда ўсади, ука. Энди шеър ёзиб, шоир бўлганлар кўп. Лекин, ўша мен зўр деган шоирларингизнинг ҳам чўнтагида хемириси йўк. Ёшсиз, бунча кайсарлик яхши эмас... ахир сиз одамгарчилик қилганингизда эди, мен...

— Сиз пулни сўрамасдингиз. Мен эгри йўлга киролмайман. Қолаверса, ҳақиқатдан бўйин товлай олмайман, камбағалман, лекин ҳаром нон еб катта бўлмаганман...

— Бўлдиқил, шоирвачча!

— Нега энди тутаяпсиз?

— Бас, қанча опкелдинг... Шунини тўртта шеър ёзиб топдим, ёки ойлигимни йиғиб олиб келдим деяпсанми? Шу пулинг ҳалолми?

— Мен учун ҳалол. Тоғамдан олдим. Санамадим ҳам. Икки юзта, деди. Ичини очиб ҳам қарамадим.

— Нима? Тоғажонингми мен яхши биламан. Унинг пуллари қаердан келишини ҳам яхши биламан... Сендек ҳақиқатгўйдан ўргилдим.

— Тоғамнинг қандай одамлиги билан сизнинг ишингиз бўлмасин. Лекин кимларгадир ўхшаб номардлик қилмайди. Айтган гапини қайтариб олмайди. Қолаверса, вақти соати етгач, бу пулни унга қайтараман...

Бурхонов меш қорнини ушлаб чайқалиб олди. Сўл қўли билан лабини артган қўйи шоирга ўқрайиб қаради.

— Чик, йўкол. Ҳозир, тоға-поғанг билан уруғингни қуритаман!.. Марш отсуда!!

Бурхоновнинг тутканоғи тутиб қолди. У титраб-қақшаб, лаблари пирпирар, юзи гезариб кетганди. Шоирнинг миясида чакмоқ чакқандек бўлди. Кутилмаганда ҳамладан довдираб эшикка қараб юрди. Остонага бориб ўзини ўнглади-да, ортига тезлик билан бурилиб, оғзига келган гапни тўхтатиб қололмади.

— Онангни... ҳароми! Мен сени ўлдираман!!!

Эшикни тепиб очди-да, шарақлатиб ёпиб чиқиб кетди.

Қабулхонада бундай ҳолни кўрмаган, эсхонасидан айрилган қотиба шоирнинг ортидан ўрисчалаб жеркиди:

— Қишлоқи!

Шоир буни эшитди. Тишлариниғижирлатиб қизга ўқрайди:

— Иди ты... знаешь куда?.. — ва ғазаб билан йўлакка отилди.

Ташқари намчил ва совук... шоирга ҳаво етишмасди. Катта идорадан равон йўлга чиққунга қадар нафаси қис-

ди. Бўғилди. Оёғидан мадори кетди. У бекатдаги ўриндикка зўрға етиб келди. Охир чўкди. Асаби зўрикканидан қўллари калтирай бошлади. Афтода бир ҳолда чўнтакларини титкилаб, сигарет қутисини топди. Битта сигарет олиб тутатди. Унинг бармоқлари титрарди. Кўз олди куюк туман босиб, қоронғу тортди. Унинг бундай аянчли аҳволи ташқаридан қараган одамнинг энсасини қотирар, танаси бошқа дард билмас деганларидек, юраксиз, калта ўйлар шоирнинг устидан кулиб ўтишлари ҳам мумкин эди. Бехис кимсалар табиийки, унинг чидай олмай ўз ёғида қоврилаётганини сезишмасди. Шоирнинг ич-этидан тошаётган ғазаб ва нафрат оловини айни дам ҳеч нарса сўндиролмасди. Чунки бу ўз қадрини билган одамнинг имонини ютиб, шаъни ва номусини тупрокка қориштирган кимсаларга нисбатан исёни эди.

Автобус келиб тўхтади. Шоир уйга қайтишни мўлжаллади. Бошқа қаерга ҳам борарди. Кенг дунёда ўзини ёлғиз, нотаваон ҳис этди. Яна уй. Хотиннинг мунгли нигоҳига қараб, мунғайиб ўтириши керак. Овунадиган, чалғийдиган нарсанинг ўзи йўқ. Бирор нарса ёзиш учун ҳам кайфият зарур. Қўнглинг тинч, руҳинг хотиржам бўлмаса, нима битасан?! Эркак киши кўчага яратилган, кўчанинг одами. Қап-катта одамнинг ишсиз, уйда камалиб ўтириши тўғрими? Шоир хаёлига келган ҳар хил ўйлар гирдобида автобус деразасидан бокиб, атрофга шунчаки назар ташлаб борарди.

Нашриёт биноси ёнидан ўтаётганда ҳарбий кийим кийган дум-думалоқ, хўппа семиз кишини кўрди. У баргрезон йўлакда пилдираб келаяпти. Йўловчилар орасида алоҳида ажралиб бораётган семиз-пакана шоирнинг таажжубини тоширди. Қаерда кўргандим?.. Ким эди, у?.. Ана, чехрасиям таниш. Шоир шунча эслашга уринмасин хотирасини тиклай олмади. Автобус пакананинг ёнидан ўтгач, шоир ток ургандай сесканиб кетди. Эҳ, бу Бурхоновнинг худди ўзи-ку! Шаҳд билан деразадан ортга қаради. Пакана дўмбиллаб кетиб борарди. Тавба, одам дегани шунчалар ҳам ўхшаш бўладими? Шоир автобус муюлишга етгунга қадар паканадан кўз узмади... Хаёлида лип этиб, капитан Купиннинг, батальон командирининг ўринбосари, мижғов ва аҳмоқ офицернинг киёфаси жонланди. Йўловчи кўзларининг чакчайиб боқиши, турки совуқлиги, бақалоқлиги билан Купинни ёдга соларди. Бундан ўн йил аввал жанг майдонида бўлиб ўтган воқеа шоирнинг ёдига тушди.

Батальон командири галдаги урушда катнашмади. Унинг ўрнига ўринбосари — капитан Купин борадиган бўлди. Бу ҳамманинг гашини келтирди. Ўлгудай калтабин, мактанчок, довдир Купинни оғир жангда батальонни бошқара олмаслигига оддий аскарларнинг ҳам фаҳми етарди. Купин фақат полкда ўралашиб, батальон жангчиларининг кийим-бошини текшириш, казарманинг тозалигини назорат қилиш, дуч келганга бакириб-чакириб, асабини бузишдан бошқа нарсага ярамасди. Негадир у сира жангга чиқмас, бу билан ҳеч ким кизиқмас, бу ҳам етмагандек жон олиб-жон бериб урушда юрадиган, ўқ ёмғири ичида тасодиф боис тирик қайтган аскарларни ҳақоратлайдиган сўқонғич бу бақалоқни ҳеч ким тартибга чақирмас эди. Фақат қисмда тухум қўйиб, курк босиб, семирган бадфъел Купинни аскарлар жуда ёмон кўрар, буни сезган аламзада ҳамсемиз ҳам уларга захрини сочишдан тийилмас эди. Шундай қилиб, курктовуқ номини олган Купин жангга чиқадиган бўлди...

Хар доимгидай батальон саф майдонида тизилди. Купин аскарларнинг жангга тайёргарлигини текшириб кўрди. Ўқ-дорини кам олган аскарларни ўртага чиқариб, болохонадор қилиб сўқди. Айниқса, курулингни тозаламангансан, деб ўзбек йигитининг онасини ўртага қўшгани сафдаги ўзбекларни анча ғазаблантирди. Бу ҳам етмагандек сен ўзбеклар босмачисанлар, сенлар афғонлардан фарқинг йўқ, қўйиб берса, ўшалар томонга ўтиб кетасанлар, қўйлар, аҳмоқлар, деб сасигани ўзбек болаларининг жонжонидан ўтиб кетди. Сафда турган қахрамонимиз — шоирнинг эса тоқати-тоқ бўлган эди:

— Ўртоқ капитан, мурожаат қилишга рухсат этинг, — деди ниҳоят.

— Рухсат! Нима дейсан?

— Нега сизлар миллатимизни, биз — ўзбекларни бунча ёмон кўрасизлар? Биз ўзимиздан қолган халқ эмасмиз. Ўзимизни эплаб юрамиз. Оримиз мустаҳкам. Илтимос, ўзбекларни ҳақоратламам.

— Нима?... Нима деяпсан?... Сен... аҳмоқлар, қўйлар... аввал гапингни эплаб гапир... Кўрсаводлигингча ўлиб кетардинглар...

— Биз кўрсавод эмасмиз... Ювуқсиз юрмаймиз. Тоза миллатмиз... Яхши жанг қилаяпмиз. Қўрқоқ эмасмиз...

— Ота-бобонг босмачи, қонхўр ўтгач, жанг қиласанда... Сенларни яшил байроқ остида тўплаш керак. Ту-

шундингми, солдат... — Купин захрини сочди. Кўзидан ўт чакнади.

Шоир нафасини ичига ютиб жим қолди. Ўзини базўр қўлга олди. Купин хезланиб, сафга яқинроқ, шоирнинг қаршисига келди. Шоир лабини тишлаб, юзини сўлга буриб, кўзи билан ер чизди. У Купиннинг совук нигоҳи ўкдай қадалиб, авзойида оғрик бераётганини хис қилди.

— Солдат, тўғри тур! Сен мени тушундингми? — деди ғазабнок оҳангда.

Шоир индамади. Сафга сув селгандай жимлик чўкканди. Қатордаги руслар ва бошқа миллат ўғиллари ҳам Купиннинг аҳмоқлигидан нафратланар, ўз қуролдошларини ноҳақ ҳақоратланаётганини хис қилиб туришарди.

— Тушундингми! Солдат... Ёки сен менга, совет офицерига халигингни қўйиб қўйдингми?

Шоир жим... Сафдошлар жим. Жанг кўрган нигоҳларда мунг. Нафрат... Шоирнинг бўғзига бир сўз тикилди: Лаблари пичирлади: Ўлдираман! Отиб ўлдираман!

— Солдат! Тушундингми? — Купин қутура бошлади.

— Йўқ, тушунмадим!

— Нима! Хе, онангни...

— Йўқ, тушунмадим.

— Чик, ўртага, солдат...

Шоир икки қадам ташлаб ўртага чикди-да, бурилиб сафга юзма-юз турди...

— Офицер сўзига амал қилмагани, интизомсизлиги, ҳарбий низомга бўйсунмаганлиги учун, оддий аскар Норқобиловга уч кунлик қамок эълон қиламан! — деди Купин баланд овозда ва қўшиб қўйди, — албатта, жангдан тирик қайтсанг сени уч кунлик, қамок кутади... Бор жойингга!

Шоир Купиннинг буйруғига итоат этди. Ботинида зардоб оқди. Ўқинди. Нега булар бунчалик бизни камситишади, буларга нимамиз ёқмайди, нима учун ўлимнинг оғзидан тирик қайтиб келсак-да, довюрақлик қилсак-да, жангда чекинмасак-да, бизнинг хизматимиз буларнинг кўзига кўринмайди, мукофотларни ўзлари олишади, ўзбекни эсдан чиқаришади? Биз буларнинг малайими? Биз буларнинг арпасини хом ўрдикми?.. Ахир афғонлар ҳам бизни сенлар шўрависан, шўравига ўзингни топширгансан, деб ёмон кўради. Шўравидан нафратланиб, бизга ачиниб қарашади. Мусулмонмиз десак ҳам, йўқ, шўрависан, деб айтишади. Нега энди биз осиеликлар буларнинг қўлида ўйинчок бўлишимиз керак? Нега энди бу-

лар бизни ўз куйига солиб ўйнатиши керак? Ўлдираман, онағарни, шу жангда отиб ўлдираман... Шоирнинг ўйлари қаҳрга айланди. У сафда ўз ҳаёллари билан бўлиб, ўз дарди дунёсига кўмилиб, тарқалинлар, деган буйруқни ҳам эшитмади. Ёнидаги аскарнинг турткилаганидан сўнг ўзига келди.

Батальон Панжшер тоғининг этагида жойлашди. Кеч кириб қолган, аскарлар емак тайёрлашга уринишар, ҳар жой-ҳар жойда гулханлар ёнарди. Қоронғулик қуюқлашгани сари тоғ чўққилари баҳайбат кўрина бошлади. Кўп ўтмай пастлик сари энгашиб бораётгандай ваҳимали тус олди. Дикқат билан разм солинса чўққилар батальон устига ағанаб, босиб қоладигандай туюларди.

Кечки овқатга ҳар ким ўзича уринди. Жанг тўрвалардаги кунлик озукалардан ҳар ким истаганича танавул қилди. Шоир темир идишдаги гўштни қиздирди. Ринат картошка солинган идишни очди. Гулханны узок ёкиш мумкин эмас. Тоғда разведкачилар ва пиёда аскарлар жойлашганига қарамай жанг удуми бўйича сергак туриш лозим. Душман снарядчилари гулхан атрофидагиларни беҳато нишонга олади. Иккинчи взвод жойлашган ерда гитара чертиб кўшиқ айтаётган аскарнинг мунгли овози юракни сел қиларди. Кўшиқ афғонда ўққа учган аскарлар ҳақида эди. У тугаши билан Купиннинг буйруғи янгради.

— Тамом! Гулханлар ўчирилсин... Жангда эканликларинг ёддан чиқмасин. Кузатувчилар хушёр туринлар. Ҳар ўн беш минутда ўзим кузатаман. Ким мудраётган бўлса, ўзидан кўрсин. Иягини синдираман. Қани бўл, бу сенларга ҳам тааллуқли. Ўчир гулханны! Овқатни қиздирмай есанг ҳам ўлмайсан. Солдат, нима бало тушунмаяпсанми? Икки минутдан кейин ким гулхан ёкиб ўтирган бўлса, мендан яхшилик кутмасин. Вақт кетди...

Жангчилар Купиннинг қаҳрли амрига норози оҳангда тўнғиллаб, командирнинг гўрига фишт қалар, шундан тезроқ қутулишни исташар эди. Офицернинг овози шунчалар совуқ эдики, одамнинг эти учиб, сесканар эди.

— Уф, бунча бемаъни бўлмаса! Одам боласига ўхшамайди, — деди Ринат гулханга сув сепаркан...

— Эрталаб кўрдинг-ку. Мен уни отиб ўлдираман..., — деди шоир жиддий оҳангда жазиллаб ўчаётган оловга бокиб...

— Жиддий гапираяпсанми?

— Қасам ичайинми?

— Кўй, керагамас.
— Ундай бўлса, жанг бошлансин, кўрасан... Ўйлайманки, сен ҳеч кимга сотмайсан.

— Бунчалик қаҳрга тўлмагин?

— Миллатни ерга уриб, камситишнинг, жазоси шу. Шу армиясидан ҳам, Купинга ўхшаган ёвуз офицерларидан ҳам тўйиб кетдим.

— Яхши офицерлар ҳам кўп-ку! Бизни ўз ўғлидай, укасидай кўрадиган.

— Мен улар ҳақида айтмаяпман. Купиннинг эрталаб-ки гапи кўксимни тешиб ўтди. Бундан кўра юзимга тарсаки тортиб-тепкилагани, яхши эди, — шоирнинг мушталари тугилди, кўзида ғазаб аланга олди.

— Сен уни қандай отмоқчисан? — деди Ринат атрофга олазарак боқиб.

Теваракда аскарлар тўп-тўп бўлишиб ўз холича суҳбат қуришар, унда-бунда қийқириқлар эшитиларди.

— Унга битта ўқ кифоя... Нима мен уни замбаракнинг оғзига солиб отармидим?..

— Жиннисан, ўлай агар. Бу гапларингни кўй, кани, кетдик озроқ мизғиб олайлик, — Ринат тўшамчини йиғиштириб ухлагани машина томон юрди. Шоир ҳам башняга уйқу кўрпани иргитаётиб ғудранди:

— Майли, ухлаймиз...

Шу маҳал ҳавода ваҳимали овоз пайдо бўлди. Снаряд учиб келарди. Шоир дарҳол ўзини машинанинг тагига урди. Гумбурлаган портлашдан, атроф ёришиб кетди. Ҳавони яна шундай кетма-кет вангиллаган овоз йиртиб, батальон ўрнашган жой тўс-тўполон ичида қолди. Борлиқни аскарларнинг чинқириши, дод-фарёди тутди. Снаряд тушиши ҳамон зимистонлик ёришиб, ер лопиллаб кетарди. Ана шунда кимдир яраланади, кимдир ҳалок бўлади, тирикларнинг ичини қўрқув емиради, тириклар ерга қапишиб олади. Тирикларнинг юзига ўлим шарнаси урилиб ўтади. Душман батальонни беҳато мўлжалга олаяпти. Снарядлар тоғ тарафдан эмас, чап томондан, қишлоқ ичкарисидан учаётган эди.

Коронғунинг кўзи кўр деганларидек, туйқус ҳужум бошланганидан гандираклаган аскарлар нима қиларини билмай қолдилар. Вэвод командирлари жангга деб қичқирар, лекин қаерга, кимга, қайси тарафга қарата ўқ узиш кераклигини билишмас эди. БМП-2лар гуриллаб ҳаракатга келди. Отув миллари қишлоққа қаратилди... Батальон ўрнашган жойдан анча пастликдаги қишлоққа

замбараклар, танклар ўт оча бошлади. Кишлоққа кириб бўлмасди. Йўл четида каттакон дарё оқар, дарёнинг сўл қирғоғидан анча нарида, пастликда жойлашган кишлоқни эгаллаш осон эмасди. Бунинг учун тор кўприкдан ўтишга тўғри келади. Техникаларни кишлоққа қарата йўналтириш сира бефойда. Йўл йўқ. Разведкачи ва пиёдалар эса тоққа чиқиб кетишган. Душманнинг ҳаммаси фақат тоғ томондан бўлади, деб кишлоққа эътибор бермаган Купин бутун бошли батальонни ҳалокат жари ёқасига келтириб қўйган эди. Аскарлар кўкка кизил мутак отиб, тоғ чўққиларида ўрнашиб олган пиёда аскарларни ёрдамга чакира бошлашди. Аҳвол ниҳоятда оғир эди. Агар душман дарёдан ўтиб келса, бу ердаги техникаларни портлатиб йўқ қилиши, отувчи ва ҳайдовчиларни кириб ташлаши мумкин эди. Уларни химоя қиладиган куч етарли эмас эди. Бу ерда фақат отувчилар ва ҳайдовчилар қолган эди. Бундан ташқари зимистон кечада БМП-2 билан жанг қилиб бўлмайди.

Батальон дарёнинг нарғи соҳилидаги — кишлоқни ўққа тутди. Кишлоқ ҳам ғазабга минганди. Энди у томондан миномётлар, гранатомётлар, АКМ қуроллари ишга тушди. Машиналарнинг чироғи ўчирилгани билан батальон мислсиз талафот кўрарди. Душман отган снарядлар нишонга тўғри келиб тегарди.

Тоғдаги пиёдалар билан алоқа боғланди. Улар пастга тушишлари керак эди. Унғача бу жаҳаннамдан қутулишнинг бирдан-бир йўли — қочиб қолиш эди.

Пиёдалар ҳа деганда тушавермасди. Чорак соат ичида батальоннинг учта машинаси ёниб кетди. Учала техниканинг ҳам механик ва ҳайдовчиси ҳалок бўлди. Ердан ловуллаб олов кўтарилиб портлаш содир бўлар, ана ўша жойга снаряд тушганини фаҳмламоқ мумкин эди, бундан ташқари шу атрофдагилар чинқирар, дод солар, снаряд парчалари кимларнингдир ҳаётига нукта қўяр эди.

Шоир БМП-2 ичкарасидаги кузатгич ойнасидан ахён-ахёнда ялт-юлт этиб ёруғлик чиқаётган нуктани топди. Бир чакирим наридаги худди шу жойдан РС снарядлари учаётгани аниқ эди. У отув милини ўша нуктага тўғри-лаб нишонга олди, снаряд етиб борадиган даражадаги масофага махсус белгини сурди, яъни кузатув ойнасидаги чизикни шкала орқали бир рақамга қўйди. Энди бир чакиримлик нишонни беҳато уриш мумкин эди. У узлуксиз равишда ота бошлади. Снарядлар тўғри бориб мўлжалга олинган ерга тушди. Шоир ойнак орқали ку-

затди. Жимлик. Ялт-юлт йўқолди. Ҳавони ёриб учувчи РС снарядларининг ҳам овози ўчди. Аждархонинг бир боши кесилди. Душман ортда ишлаб турган РСга ишонган бўлса керак — дарё яқинига келиб соҳил атрофида автоматлардан ўқ узар, гранатомётларнинг баданглаши эшитилиб қоларди. Душман дарёнинг сўл қирғоғидан ўт очар, батальонга жудаям яқинлашиб қолганди. Пиёдалар тушгунга қадар чекинишнинг сира иложи йўқ эди. Яна иккита машина портлади. Энди душмanning дарё томондан бақир-чақир эшитилиб турар, бу эса аскарларни баттар доводиратиб қўйган эди. Қисм командири алоқага чиқди.

— Барча «Рапира»ларга! Мен «Сатурн»! Қабулга ўтаман.

— «Сатурн!» «Сатурн!» Мен «Рапира-1!» Сизни эшитаяпман.

— Яхши, «Рапира-1!»

— «Сатурн!» Мен «Рапира-2!»

— «Сатурн!» Мен «Рапира-3!»

— Барча «Рапира»лар! Юқоридан пиёдалар тушиши билан ортга қараб олтмиш бир. «Рапира-1!» Сен биринчи бўлиб йўлга тушасан... «Рапира — юлдуз» кани! Нега мен «Рапира — юлдуз»ни эшитмаяпман...

Пиёдалар тушиши билан ҳамишагидай орқага қочиб чиқишимиз керак эди. Техника чекинишга шайлана бошлади. Қисм командири алоқада «Рапира-юлдуз» қаердасан, деб қўп бора, капитан Купинни сўрапти. Жавоб йўқ. Купиндан садо йўқ.

— «Рапира-1,» мен «Сатурн,» қабулга ўтаман...

— «Сатурн,» мен «Рапира-1,» Сизни эшитаман...

— Сен «Рапира-юлдуз» жойлашган тўртинчи қутичанинг ёнига бор... Нега алоқага чикмаяпти. «Рапира-юлдуз» сенинг қутичанга чиксин... Вақт тигиз... Таёқлар ҳам тоғдан тушиб бўлишди. Беш минутдан сўнг ип тортингларда, олтмиш бир...

— Сизни тушундим, — деди шоир алоқада. Абзак Ринат БМП-2ни Купин турган тўртинчи взвод томон ҳайдади... Дарё қирғоғига яқинроқда тўхтаган тўртинчи взводга қарашли БМП-2 тутаб ёнар, машина атрофида ҳеч ким кўринмас, талафот кўрган шериклари томон яқинлашаётган БМП-2 га қарата душман автоматдан узлуксиз ўқ отарди. Шоир зудлик билан башняни кишлокқа қаратиб ўт очди... У душманга ўқ отишга имконият бермай турди. Ринат эса ҳайдовчи хонасидан чиқиб ишдан

чиккан БМП-2 томон югурди. Башняни очиб ичкарига бош суқди. У ерда кимнидир судрай бошлади... Шоир кузатув ойнаси оркали қараб ахволни тушунди. Алоқага чиқди.

— «Сатурн!» «Сатурн!» Мен «Рапира-1!» «Рапира-юлдуз» жойлашган нуктани серсоқоллар ишғол қилибди... Таёқлар икки юз ёки уч юз... ҳолатида... Биз уларни қутичага олаяпмиз...

— Бардам бўл «Рапира-1». Ишга кириш!

Ринат ўққа учган ёки снаряд парчасидан ўлган ҳайдовчини судраб келди. Десант бўлмасини очиб мурдани ичкарига жойлади. Сўнгра энқайган қўйи яна чопиб кетди. Шоир қишлоқни узлуксиз ўққа тутиб, душман шаштини сусайтириб турди. Бу орада пиёдалар техникага ўрнашиб бўлган, батальон орқага чекинаётган эди... Ринат портлаган БМП-2 орқасида узала ётган машина отувчисини топди. Уни ҳам судрамокчи бўлиб қўлидан тортган эди, сўл қўли узилиб кетди. Снаряд жангчининг чап елкасидан теккан, чап қўли этига зўрға илашиб турган эди. Ринат энгашиб уни елкасига олди. Боши жангчининг снаряд олиб кетган сўл елкасига тегди. Елкадан сизган қон Ринатнинг бўйнидан сизиб, танасига оқиб кирди. Қон хали совумаган, жангчига снаряд текканига бир-икки дақиқа бўлган эди. Ринат ўз машинаси ёнига келиб десант бўлмани очаётиб мункиб кетди. Ёнбошига ағнади. Елкасидаги мурда қони унинг юзига оқиб тушди. Илимлик қон хидидан қўнгли ўхчиди. У десант бўлмаси эшигини тегиб очди-да, ҳалок бўлган жангчини ичкарига ташлади... Бу пайтда шоир дарё томонга зўр бериб пушка ва пулемётда ўқ ёғдирар, нима қилиб бўлса-да, душманни яқин йўлатмаслик чораларини қўрарди. Ринат тагин снаряд теккан БМП-2 томон югуриб кетди. У машина атрофини айланиб чиқди... Шу захоти ундан уч-тўрт қадам нарига миномёт ўқи тушиб портлади. Визиллаб учган темир парча юзини ялаб ўтди. Ўзини ерга ташлаб, бошини беркитиб олди. Қўпни қўрган жангчи сифатида ҳозир иккинчи снаряд келиб тушинини сизди. Ғалдаги портлашни кутди. Ҳавода ваҳимали овоз чиқариб, кейинги снаряд портлади. Атроф ёришиб кетди. Буниси Ринатдан узокрокка келиб тушди. Ринат БМП-2нинг эшиги туткичидан осилиб башняга чиқди-да, машина устини қўздан кечирди. У башнянинг олд қисмида кимдир ихраётганини сизди. Қоронғида бирор темир-терсаққа уриниб йиқилмаслик учун эҳтиётлаб оёқ босди. Аянчли овоз чиқариб инграётган ярадор

олдига борди. Таниди — капитан Купин. Дум-думалок бўлиб, дўмпайиб ётибди. У ярадорни силкилади. Купин тагин ихради. Уни машинадан судраб туширишнинг ўзи бўлмасди. Бу хўппа-семиз офицерни кўтариш учун Ринатнинг мажоли йўқ эди... У Купиннинг танасини сий-палаб кўрди. Қўл-оёғи бут. Шунда оёғи олдида ётган алоқа қурилмасига қўли тегди... Мосламани олиб бошига кийди... Ишляпти... Хатто алоқадан қий-чув, ўқ овозлари эшитилиб турибди. У алоқада қисм командирига вазиятни тушунтирди. Батальон йўлга тушган эди.

— «Рапира-1». Яша, ўғлим. Ўзингни тут! Ҳозир сенга битта қутича ёрдамга боради...

Разведкачиларга қарашли БМП-2 келиб тўхтаганда Ринат капитанни судраб, тушириш осон бўлиш учун машина четига олиб келган эди. Иккита разведкачи Купинни оёқ-қўлидан кўтариб Ринатнинг машинасига олиб боришди. Уни ҳам десант бўлмасига жойладилар. Шоир ҳамон қишлоқни ўққа тутарди... Разведкачилардан сўнг Ринат ҳам машинани ўт олдирди. Улар батальонга етиб олишди... Ринат машинани қисм тўпланиши кўзда тутилган ялангликдаги тиббиёт пункти томон ҳайдади... БМП-2 фараси ёритиб турган палатка ичидан ҳарбий кийимли аёл югуриб чиқди... Бу олдин ҳам бир гал шоир ва Ринат билан битта экипаж бўлиб жангга чиққан Нина Григорьевна эди. Улар аввал Купинни олишди. Замбилга жойлашди. У ўхчиб-ўхчиб хириллар, инграр эди...

— Қопқовидан енгил яраланибди, — деди Нина Григорьевна...

Шоир Купиннинг тепасига келди. БМП-2 фарасининг хира ёруғида унинг оқарган юзини кўрди. Купин тепасида юзини яқин қилиб тикилиб турган шоирга қараб:

— Раҳмат сизларга, — деди.

— Бутун бошли батальоннинг бошига етдинг, — деди шоир сенсираб, у Купиннинг эрталаб полкдаги ҳақоратли сўзларини эслаб, янада ғазаби кўпирди, — лекин, бир нарсани билиб қўй, ўзбеклар ҳеч қачон жангда шерикларини ташлаб кетмайди. Эрталабки ҳақоратнинг учун мен сени отиб ўлдирмоқчи эдим. Лекин, Худонинг ўзи сени жазолади... Худо раҳмимни еса, мен уйга қайтаман... Сенинг туркингни кўриш менга бошқа насиб қилмайди...

— Бас қил, солдат... бас қил, — Купин титрай бошлади.

— Тўғриси, мен сени отиб ўлдиришим мумкин эди.

Бирок, сен менинг қўлимда ўлишга ҳам арзимаёсан. Туф сенга!

Шу пайт Нина Григорьевна шоирнинг елкасидан ушлаб, четга тортди...

— Ўзингни бос... Кераги йўқ... Илтимос, ўзингни қўлга ол аскар. Мен сени хурмат қиламан... ярадор-ку, бу...

Икки жангчи Купин ётган замбилни кўтариб палата томонга юришди. Десант бўлмасидаги ўликларни тушираётганда шоирнинг кўзига жикка ёш келди... Сен шу жангчиларнинг тирноғига ҳам арзимасдинг Купин... Сенинг ҳали кўзинг очилмаган эди, Купин. Агар сен каби-лар бўлмаса, ёвузлик ҳам бўлмасди.

Шоирнинг лаблари пичирларкан кўз ўнгида Купин ва Бурхонов котиб турарди.

— Кечирасиз, мазангиз қочдимиз?.. Автобусни тўхта-тайми?

Шоир ёнида кетаётган аёлга анграйиб каради. Йигирма беш ёшлардаги жувон тикилиб турибди. Бирок боқишлари беозор, мунис. Шоир бу куйинчак жувонга миннатдорчилик билдириб, ўз савдойилигидан уялди.

Автобусдан тушиши лозим бўлган жойдан икки бекат ўтиб кетганини пайкаб, тушиб қолди. Тунд киёфада, ўз ўйлари билан андармон ортига пиёда қайтди. Эти жунжикди. Ҳаво совуқ, қор ёғадиганга ўхшарди. Бунчалар файзсиз кун, деб ўйлади шоир. Бунинг бари Бурхонов туфайли. Эҳ, бу одамнинг зуваласи қон ёки захарли сув билан қорилган бўлса керак... Агар шу зугумини менга урушда қилганда аниқ отиб ўлдирардим. Шоир хаёлига келган гапдан бир оз таскин топиб, ҳовури пасайди. Мен чиндан ҳам жангда уни отармидим? Ахир, Купинни отмадим-ку... Йўқ, отолмасдим, барибир Худога солардим.

— Бурхонов, сени Худога солдим...

XI

— Мен сени Худога солдим шўрави! Худога солдим...

Шоир уйғониб кетди. Хансиради. Уйкуси озор топиб, нохуш туш кўрди. Буни туш эканлигига ишонч ҳосил қилиб, бироз хаяжони босилди. Деразадан кўринган бир парча осмон оқариб келарди. Тонг яқин. У ичи

ловуллаб ёнаётган, лаблари курукшаб бораётганини хис килди. Атрофга аланглади. Столга бош қўйиб Гўзал ух-
лаяпти. Чарчаган шўрлик. “Жиккаккина бўлсаям, ўз иши-
га ҳалол бу”, деган ўй ўрмалади шоир кўнглида.

— Уф... Сув. — деди у секин ўзига ўзи алланечук
илинж билан. Гўёки шундай деса истаги вожиб бўлади-
гандай, кимдир унга сув тутадигандай эди. Аммо, шун-
дай бўлса-да, Гўзалнинг уйғонишини, уйкусини бузишни
сира-сира хоҳламади. Айни дам, бундай ночор аҳволда
киздан уяларди.

Йўк. Гўзал хушёр эди. Тик этган товушдан уйғонар-
ди. Бошқалар каби донг қотиб ухлай олмасди. У кечами,
кундузми ҳамшира учун битта иш — беморга ёрдам бе-
риш, унинг ҳаётини асраш зарурати елкасидан босиб
туришини яхши англарди.

Гўзал ўрнидан туриб, термосдаги чойни пиёлага қуй-
ди. Енгил қадам билан шоирнинг ёнига келди.

— Мана, ичволинг.

— Раҳмат сизга. Соат неча бўлдийкин?

— Тўрт ярим. Ҳадемай тонг отади, — деди киз хала-
ти чўнтагидан соат олиб қараркан.

— Сизни қийнаб қўйдим. Энди бемалол ухлайве-
ринг. Мен тонггача уйғок бўламан... Барибир уйқум кел-
майди.

— Айникса, бугун. Сиз учун энг яхши кун, — деди
Гўзал жилмайишга ҳаракат қилиб...

— Нега:.., — деди шоир Гўзалнинг нимага шама
килаётганини англаб-англамай.

— Бугун сизнинг туғилган кунингиз. Бизни билмай-
ди, деб ўйлайсизми?

— Сизга ким айтди?

— Ўзим биламан. Бош врачдан жавоб сўрагансиз...
Барно опам кеча айтганлар...

— Раҳмат. Шундай пайтда ёнимда бўлиб турибсиз.
Гўзал, бу яхшиликларингизни, Худо хоҳласа қайтараман.

— Доим шундай дейсиз... Шу гапингиздан ўзга мак-
тов йўк, шоир ака...

— Гўзал, мана сиз тушунасиз. Инсоннинг боши, мия-
си, ўзи хоҳласа-да, хотирасига ўрнашган айрим воқеа-
ходисаларни ўчириб ташлай олмайдами? Ахир бош ме-
ники-ку? Нега энди хоҳлаган пайтим яхши кунларим
ҳақида ўй-хаёлга берилишим мумкин эмас. Нега энди
кутилмаганда ўз хоҳиш-истагимга зид ҳолда фавқулодда
ўта аянчли ходисалар хотирамда жонланиб келаверади?

— Хотирани ўчириб ташлаш мумкинмас. Сиз фақат яхши нарсаларни эсга олишга ҳаракат қилинг. Бошингизни даволаш ўз қўлингизда. Унчалик қайғу-кулфат қомиди қўмилманг энди, бироз мизғиб олинг...

Шоир кўзини юмишдан зада эди. Кейинги пайтлар унинг туши айнади. Айқаш-уйқаш, турли-туман воқеалар гирдобиди қолади, таниш-нотаниш кишилар тушига кираверади. Очиги, бу чалакам-чатти, тарқоқ манзараларни туш деб бўлмас, алахсираш ёки босинкираш деса тўғри бўларди.

Бу кеч ҳам шундай бўлди. Тушида олти ёшли қизини кўрди. У афғон қизалоқлари киядиган кийимда эмиш. Ховли. Лой томли пасткам кулбанинг бир бурчи ўпирилган. Бериқдаги бостирма вайрон бўлиб ётибди. Бостирма тўсини, каттакон болор кулаб тушиб, семиз, наслдор сигирни босиб қолган. Сигир ганграйиб ўлиб ётибди. Шишиб кетган. Қизи ховлининг ўртасида дод солиб йиғлаяпти. У чўк тушиб олган. Қўлларини ҳавога чўзиб нола қилаяпти. Шоирнинг кулоқларига қўрғошиндек қуёйилаётган қарғишни қизи кимга айтаяпти, шоир атрофга аланглади, ҳеч ким йўқ...

“Мен сени Худога солдим, шўрави! Худоё-худованда бир умр азоб тортгин, шўрави!”

Қизалоқ худди жойида ўтирволиб, садр тушаётгандай боши, елкаси, гавдаси билан ўнгдан чапга тебранар, қўллари ҳавода муаллақ қотиб титрарди...

— Мен сени Худога солдим, шўрави” Мени ҳам ўлдир, шўрави!

Шоирнинг оёқ-қўли бўшашиб ўтириб қолди. Тушунди. Бу ер — Афғонистон. Унинг кўзидан қайноқ ёшлар сиза бошлади. Қизи сари яқинлашиб борди. Қизалоқ дод солиб ўрнидан турди-да, кулба томон югурди. Шунда автомат тариллагани эшитилди. Қизалоқ жойида тўхтаб чайқалиб кетди. Орқага тисланди. Гупиллаб йиқилди. Шоир дод солиб бақирди.

Уйқуси ўчди. Уйғониб кетди. Унинг додлаганини Гўзал ҳам эшитди. Бу оғрик зўрайиши эмас, балки шоирнинг алахсираганини тушунди. Ҳозиргина кўз очган шоирнинг хижолат тортмаслиги учун ўзини ухлаганга солди. Столга қўксини бериб, кўзларини чирт юмиб олди.

Шоир вос-вос касалига йўлиқиб қолишдан, ақлдан озишдан қўрқарди. Чунки дарди шу томонга бурилиб кетиши мумкинлигини англаб етарди. У улуғ ёзувчи Хемингуэйнинг “Уруш даҳшатини анлаганлар ақлдан озиш-

лари мумкин", деган гапини тез-тез эсларди. Хар қандай оғриққа чидаши мумкин, лекин инсон ҳеч қачон хотира азобиға дош беролмайди, деб ўйлади. Шу тобда ёнида нималарнидир ёзиб турган хамшираға қараб, шу киз ундан кўра нечоғлиқ бахтиёр эканлигини хис этди. Шунинг учун кўзлари тиниқ ва бегубор бўлса керак.

— Гўзал, яна бир пиёла чой узатасизми, — деди у хамон нималарнидир ёзаётган қизга.

— Хўп бўлади. Шоир ака, манови дорини ҳам ичволлинг... Янаям енгил тортасиз.

— Бу қандай дори?

— Асабни юмшатади. Бош оғриғини қувлайди.

— Майли. Фақат ухлатиб қўймасангиз бўлди.

— Ий, йўқ. Ҳозир сизга уйқунинг кераги йўқ. Кўз тегмасин. Анча яхшисиз. Қийин ҳолатдан ўтиб олдингиз. Укол-дориларнинг фойдаси тегди.

— Раҳмат, Гўзал.

Шоир яна сукутга чўкди. Кўзини шифтга тикиб жим қолди... Бугун кайфиятимни баланд қилиб, хушчақчақ ўтказишга ҳаракат қилишим керак, деган фикр ўтди. Бироздан сўнг тонг ёришади. Қуёш чиқади. Уйдагиларим келади. Уларни хушхол қаршилашим керак, деб ўйлади. Хотини, ўғли ва икки қизини кўз олдиға келтириб, юзига илиқ табассум олди. Оиласида энг яхши кўрадиган Юлдуз қизини бағриға босаётгандай хис қилди. Ана, ийманиб, қулимсирабгина дадасининг бағриға бош қўйяпти... Қуралай кўзлари кулади. Дадасининг бору жаҳонини нурға тўлдирувчи эркатой, бўлакча, феъл-атвори ҳам ҳеч кимға ўхшамайдиган Юлдуз гўдаклигида кўп касал бўлди. Худойим уни кўп бора қайтариб берди. Шунданми, шоирнинг Юлдузға меҳри ўзгача. У йиғласа, шоирнинг юрак-бағри ўпирилиб кетади. Бирор жойи лат еса, ота ўзини қўярга жой тополмай қолади.

Шоир хаёлларидан чалғиб, яна тушини эслади. Ховли. Бостирма. Хароба уй. Ховли ўртасида афғон қизалоқлари кийимидаги Юлдуз. Қўлини хавоға чўзиб қарғаяпти. Кимни? Дадасини. Дадасининг қўлида қуроли бор эмиш. У яна Афғонистонда эмиш. Юлдуз дод солиб йиғлаяпти.

— Сени Худоға солдим, шўрави! Худоға солдим.

Қизи уни танимасмиш. Шоир қарахт ҳолда қизи томон юрганди, у ўрнидан туриб кулба томон чопди. Шунда автомат тариллади. Қизи хавода чайқалиб турди-да,

орқаси билан йиқилди. Шоир ким отганини, нима бўлаётганини англамай ён-верига қаради, ҳеч ким йўқ...

Шоир кўзларини чирт юмиб олди. Бадани жимирлаб кетди. Ўзини бўғилаётгандек ҳис қилди. Лабларини қаттиқ тишлади. Оғрикнинг зўридан ихраб юборди. Гўзал қовғоз-қаламдан бош кўтариб беморга қаради.

— Тинчликми? Бевовталанаяпсиз... яна оғрияпсизми?

Қиз хавотирли алфозда шоирнинг қон босимини ўлчади, дераза қанотларини очди. Ичкарига баҳорий бўй ва тонгги мусаффолик оқиб кирди.

— Гўзал сизга бир нарса айтиб берайми? Эшитасизми? Шундай қилсам яхши, вақт ўтади.

— Бемалол. Фақат, аввал айтинг, бошингиз оғримаяптими?

— Йўқ. Бошим яхши. Анча енгил. Тонггача зерикмайин деяпман. Ахир сиз чарчаган бўлсангиз...

— Нега энди, айтинг. Эшитаман.

— Гўзал, одам ҳар қандай гуноҳи учун жазосини оларкан. Бировни хонавайрон қилиш, ўлдиришнинг гуноҳи, бир куни ҳар кимнинг ёқасидан тутати. Мен урушда одам отишим мумкин, бу урушнинг даҳшати, мен шундай қилишга маҳкумман, урушда бошқача бўлиши мумкинмас, деб ўйлардим. Афғон урушидаги воқеаларни айтаяпман. Ўшанда ўн саккиз-йигирма ёш орасида эдим. Қўркмасдим. Баджаҳл, шафқатсиз жангчига айлангандим. Раҳм-шафқат туйғуси ҳақида тўхталишга ҳожат йўқ эди. Уруш мени қуролга айлантириб қўйганди... Бу гапларни ўз ўтмишимнинг фожиали кечгани хусусида сўзлаб, сизнинг раҳмингизни келтириш ниятида эмасман. Фақат хотира азобининг хуни, яъни барча гуноҳларингнинг хуни вақти келиб гирибондан бўғиб, барча қилмишларингнинг ёдга солгач, дунёда сендан қўра бебахт одам йўқлигини англаб қоларкансан. Хотира хун сўраса ёмон бўларкан.

Бир оз олдин уйқумда кизимни кўрдим. У ҳам урушда юрган эмиш. Мени уни... Ҳа, майли, ҳозир, ётган жойимда бир нарсага амин бўлдим. Бу даҳшат... Бунинг сизга айтиб беролмайман... Сиз мени эшитаяпсизми? Ҳўш, эшитинг...

Ўшанда байрам эди... Янги йил. Қисмимиздаги икки-та БМП-2ни экипажи билан Кобулдаги совет элчихонасини қўриқлашга олиб боришди. Ҳар байрамда шундай қилишарди. Кобулдаги шўро маслаҳатчилари уйи олдида машиналарни қўйдик... Айём чоғи хушёрликни ошириш,

пойтахтдаги ўзимизникиларни қўриқлаш мақсадида қилинган бу иш ҳар ҳолда жангга боришдан кўра афзалроқ эди. Шаҳарда отишма бўлмайди. Бундан ташқари шўро маслаҳатчилари, ўларнинг оиласи байрамда бизни совға-саломлар билан сийлайдилар. Хатто ичкарига, атрофи баланд девор билан ўралган кўп қаватли уйга таклиф қилишади. Бу ерда ҳамма нарса бор. Ўзингизни Европанинг бирорта ҳашаматли саройларидан бирида юргандай ҳис қиласиз. Бассейн, стадион, ресторан, бар, боғча, мактаб... ҳамма нарса... Бу ерда маслаҳатчи сиёсий арбобларнинг хотинлари, келишган хушбичим рус жувонлари, балоғат ёшидаги қизлар айш-ишрат, фароғатда яшайдилар. Ярим ялонғоч бу эркатой ойимчалар уруш нафасини туйиб, кир-чир, афтода ҳолдаги, ғам-ғуссадан бошқа нарсани кўрмаган аскарларнинг кўзига чўғ бўлиб кўринар, ичида олов тошириб, кўнгилларини беҳол қиларди. Бизни ичкарига таклиф қилишди. Пастда рус қизлари билан чўмилдик. Ресторанда умримизда кўрмаган спиртли ичимликларни татиб кўрдик... Хуллас, Русиянинг тан-тиқ ва эрка жувон-қизлари биз урушнинг мунгли болаларини кўнглини хушладди.

Кечқурун, куёш уфқка оға бошлаган кезде постда турдик... Кеча яхши ўтди. Эртаси эрталаб, пиёда аскар шеригим, рус йигити шаҳарга кирайлик, бу ерда яхши нарсалар кўп, харид қиламиз, деб туриб олди.

Одамлар гавжум. Оғзи ланг очиқ дўконларда одамнинг жонидан бошқа ҳамма нарса бор. Лекин бесаранжомлик. Бешарм журналлар, апелсин, атир-упа, кийим-кечак, турли хил ичимликлар, пойафзаллар, сигареталар тур-тури билан, ҳамма-хаммаси бор. Аралаш-қуралаш. Биз ана шундай дўконлардан бирига яқинлашдик. Дўкон эшиги ёнидаги оломон четга сурилиб бизга йўл берди. Сотувчи билан нималар, деб тортишаётган харидор ҳам жим бўлди. Дўкондор бизга олазарак қаради. Куролланган босқинчилар келишди, буларнинг қўлидан ҳар нарса келади, деб ёвқараш қилган оломон секин тарқала бошлади. Шеригим кўзи ўйнаб дўконни кўздан кечираяпти. Дўкондор ёнидаги жажжигина қизалоқ мунчок кўзларини тикиб анграйиб, хайратомуз қарайди. Унинг беғубор чехрасидаги таажжуб ва кизиқишни пайкаш мумкин. Ўрис қўлидаги куролни ўйнатиб, апелсин жойланган кутилар ёнида терилган сигаретага ишора қилди.

— Ну-ка, покажи...

Дўкондор тушунмади.

— Ай, босмач! Я твоя мат... дай сигарет!

Дўкондор оркага тисланди. Аскар куролини ўқталди. Шунда халиги кизалок қулоқларини беркитиб, чинкириб йиғлай бошлади...

Аскарнинг қазаби қўзиди.

— Молчи! Рот закрой... Чего орёш, дикарка?!

Кизалок Кобулни бошига қўтариб чинкирар, азборойи қўрқувдан ранги пахта каби оқариб кетганди. Мен шеригимни бир силтаб ўзимга тортдим-да, ияги тагидан ўнг қўлим билан каттиқ сикдим.

— Хой, ҳозир ичак-чавоғингни чиқариб ташлашади. Бор эшикда кутиб тур. Ўзим олиб бораман, ўша искоти сигаретингни.

Хамроҳим кутилмаган қилиғимдан тайсалланиб қолди. Мен уни эшик томон итардим. Шунда осмондан тушдими, ё ердан чиқдими, билмайман, қоп-қора либос кийган, узун саллалик, афт-ангори важоҳатли, соқолли бир дорроз кимса пайдо бўлди-да, қўйнидан яраклаган тўғ чиқариб, шеригимнинг бўйнига қўл силтади. Аскар пихиллаб, чир айланиб қулади... Оёғини икки уч бор ётган жойида жон аччиғида силтаб, типирчилай бошлади. Мен нима бўлаётганини англамай, қўлимдаги қуролдан атрофга гир айланиб ўқ уздим. Уч тўрт кишининг силтаниб йиқилганини кўрдим. Атроф кий-чувга тўлди. Бу жуда қисқа, оний лаҳзаларда содир бўлди. Дўкон ичкарисидаги қизча қонига бўялиб, ғужанак бўлиб ётган дадаси устига чинкириб ўзини отди. Мен дўкондан югуриб чиқдим. Рўпарада ўқдай ўчиб келаётган БТПга қўл силкидим. Бу ҳарбий йўл назоратчилари машинаси эди. БТП дўкон ёнига келиб тўхтади. Вазиятни тушунган ҳарбийлар машинадан сакраб тушдилар-да, ўзларини дўкон ичкарисига уришди. Бу пайтда оломон тир-тўзиган, ичкарида қонига бўялиб, ўрис аскар ва ўққа учган бир нечта афғонлар чўзилиб ётарди. Фақат халиги кизалок титраб-қақшаб қалтирар, унсиз йиғларди. У дам ўлиб ётган дадасига қарар, дам аскарларга мўлтираб термулар, тиззаларини бир-бирига қовуштириб, иккала қўли билан энкайган қўйи киндигидан пастини ушлаб турар — у хаддан зиёд кўрқиб кетган эди.

Ҳарбийлар аскарни олиб чиқишди. У жон берганди. Мени сўроқ қилиш учун армия штабига олиб чиқишди. Тушдан кейин қўйиб юборишди.

Эртаси куни қисмга қайтдик. Штаб бошлиғи бўлган

вокеани суриштирди. Мен ўша ҳолатни оқизмай-томизмай айтиб бердим...

— Демак, душман сизларга ҳамла қилибди, — деди ўйга толиб.

— Билмадим...

— Ҳой, нега билмайсан? Худди шундай бўлди, де. Ахир қанақа боласан?! Бу ерда армиямиз шаъни ҳақида гап кетаяпти. Душман қилмишига яраша жазо олган... Сизларга йўлда ҳужум қилган. Аскар Ивоновни эса бўғизлаган. Шунда сен уларга қарата ўк узгансан. Зўрға жон сақлагансан. Йўл назоратчилари етиб келгач, душман чекинган. Армия штабида ҳам шундай хулосага келишди. Тушундингми?

— Ҳа. Тушундим.

— Бор энди.

Офицер мени ортимдан нафрат билан қараб қолди. Ўзимни ҳўрлангандай ҳис қилдим... Бу жудаям оғир ҳол эди.

... Шоир жим қолди. Гўзал унга ачиниш ва хавотир билан қараб турарди.

— Оғир... Сизга оғир. Даҳшат-а? — деди Гўзал.

— Даҳшат. Ўша чинқириб йиғлаган қизалоқ кеча қизим Юлдуз сиймосида тушимга кирди. Бу нарса мени ҳеч қачон тинч қўймаса керак...

— Кўп ўйламанг, — Гўзалнинг овози қалтираб чиқди.

— Мен ўйламайман. Лекин гуноҳларим мени тинч қўймайди. Ўша қизалоқнинг қарғиши мени уради... Мана бу жудаям оғир.

Тонг оқарди... Гўзал шоирнинг ёнида туришга негадир ўзини ноқулай сездди. У идиш-товоқларни ювишни баҳона қилиб ташқарига йўналди... Гўзал йўлакка чикиб юм-юм йиғларди.

XII

— Салом, дадажон!

Эшикдан югуриб кирган олти ёшли қизалоқ бемор дадасининг бошидан кучиб, пешонасидан ўпди. Шоирнинг кўнгли алланечук бўлди. Кўнгли бузилди. Ичидан йиғига ўхшаш бир туйғу ўралади. Ночорлиги, ўзини катталардай тутиб, дадасининг кўнглини овлашга уринган кизчанинг ҳозирги қилиқларидан музтар бўлди. «Боши-

га кун тушса болалар ҳам кексайиб қоладилар, катталарга ўхшайдилар», деган хаёл билан Юлдузга термулди. Ўзини ўнглаб яримбел бўлиб ўтирмоқчи бўлди. Унинг ҳаракатини кўрган Юлдуз кичик қўллари билан оҳиста кўксидан босди:

— Ётинг... ётинг... Дадажон ётинг!

— Майли қизим. Ўтира қолай. Қандайсизлар! Кани аяжонинг?

— Кайидойда... Келаяптилай... Зинадан энди чиққан бўлсалай кейак... Мен чопдим...

Яша ўзимнинг онам... Ҳеч ким сени уришмаяптими?..

— Йўк... Кеча ойим даданг тузалиб чиқсинлай ҳаммангни айтиб уйдияман дедилай... Сиз биззи уясизми?..

— Йўк. Сира... Шундай асал кизни ҳам уриб бўладими?..

— Дадажон... Айтмоқчи... Туғилган кунингиз билан табииклайман... кизалоқ шоирнинг юзидан яна ўпиб қўйди, — биласизми, ойижоним сизга гул сотиб олдилай... Ана, ўзлайи ҳам келдилай...

Шу маҳал остонада бир қўлида елимхалта, бир қўлида бир даста қип-қизил чиннигул кўтарган Барно пайдо бўлди. Аёл жудаям жозибали эди. Деразадан баҳорий бир тиниқлик иниб, хонани, бутун дунёни ёруғ этган лахзада, остонада нуру гулга тўлиб, гулдай чарогон очилиб, нурдай сочилиб турган жувоннинг қўлидаги гуллар чиройли эди, йўк, унинг ўзи гул эди, у гулдан чиройли эди... Порлаётган нигоҳларидан кулги сачрар ва бу сочқи шоирнинг авзойи баданини куйдирар, гўё тўшак билан биргаликда мовий юксакликда учиб борарди.

Шоир сархуш холда аёлга ютоқиб термулди. Бош силкиди. Аёл ҳам жилмайди. Оҳиста кадамлар билан шоирнинг ёнига келди...

— Тузалиб қолдингизми... Туғилган кунингиз муборақ бўлсин, дадаси...

— Раҳмат, Барножон... Яхши ўтирибсизларми?... — шоир бошқа гапиролмади. Кўнгли ийиб кетди. Шу топда қаршисидаги жувонга, манави, бижилдоқ қизчасига раҳми келди. Мен бари бир бахтли эркакман, мени севишадми, деган ўй кўнглини ёритди. Ҳеч бўлмаса шуларнинг севгиси, жовдир-жовдир нигоҳи учун яшашим керак. Эй, Худойим, бариси тезроқ ўтиб кетсайди.

Ўзал гул учун гулдон олиб келди. Сув қуйиб, гул-

ларни солиб қўйди. Уларни холи колдириб, ташқарига чиқиб кетди.

— Менга бугун уйга боришимга рухсат беришмаскан. Кеча бироз мазам кочди.

— Хабарим бор. Тузалиб чиққанингизда туғилган кунингизни бирга нишонлаймиз. Хозирча уйдан хавотир олманг. Эртага ойим келадилар. Кичкинангизга қараб турадилар. Шундан ўзим кун бўйича ёнингизда бўламан. Зерикмайсиз.

Барно қандай қилиб бўлса-да, эрининг кўнглини олиш илнжиди эди. Юлдуз дадасининг оёқларини укалаяпти.

— Бу ерда зерикарли эмас. Лекин, сизлар анча ташвишда қолдингиз. Уйда пул ҳам тутагандир. Кеча ишхонамизда ойлик бергандир. Юсуфга, Юсуф Худойкулга телефон қилинг, ойлигимни, гонораримни олиб берсин. Бухгалтерга Юсуф вазиятни тушунтирса, бераверади. Барибир уйда пул турмаса, ёмон.

— Майли, сиз бу нарсаларни ўйламанг. Мана, манти олиб келдим. Иссиқкина. Еб олинг. Гўзалнинг айтишича, кам овқат еяпсизкан. Озгина бошингизни кўтаринг. Хечқиси йўқ, сочикни тўшайман. Олинг, Барно елим-халтадан косада манти олиб шоирнинг қўлига тутди. Косанинг бир четидан ушлаб турди.

Палатани зира қўшиб пиширилган мантининг хиди тутди. Она ва қиз дадасининг овқатланишига завқланиб қараб туришди. Иштаҳаси очилган шоир она-болани шод қилиш учун ҳам таомни охиригача еди. Қуруқ косани айлантириб, яна бир коса манти топиб беринглар, — деб ҳазиллашган бўлди. Қиз кулди. Она кулди. Ота кулди — хона ичи нурга тўлди. Ана шундай хуш кайфият билан улар хайрлашдилар. Кетаётиб Барно нима овқат олиб келай, деди. Шоир ўзингиз биласиз, деди. Айтинг, кўнглингиз нимани тусаяпти, деди. Шоир айтсам айтдим-да, кесган ош олиб келинг, деди. Аёл кулимсиради. Шоир жилмайиб қўйди. Юлдуз қиз ойисига эрганиб, бармоғини лабига босиб, дадасига ҳавода ўпич йўллади. Дада ҳам худди шундай қилди.

Улар чиқиб кетиши билан ашқол-дашқолларини кўтариб ҳампира қиз Гўзал кириб келди. Яна осма укол. Шоир зада бўлган қўйи кизга қаради.

— Янами?...

— Албатта. Аввал ёнбошингизга манови уколни қиламан. Сўнгра гемодез оласиз. Қарабсизки, бугун оёққа туриб кетасиз. Худога шукр, анча тузуксиз. Барно опам

хам хурсанд бўлиб чикиб кетдилар... Бош врачимиз бир оздан кейин келиб сизни кўрадилар. Қани, ёнбошингизни очинг. Ўзингизни бўш қўйинг. Мунча чўчийсиз. Ким айтади сизни энг қийин пайтда касалликни енгиб ўтган киши деб. Ҳа, мана. Ҳатто билинмадиям. Кеча оғир жараёнидан ўтиб олдингиз. Бугун реанимацияга оғир беморни олиб келинган. Ўзини билмай ётибди. Қон босими жуда юқори. Бу хавфли. Эрталаб ишхонасида хуруж қилибди. Инфаркт экан. Министр эмиш. ТошМИдан профессор чақиришди, — Гўзал осма укол қўйгунча шу гапларни айтиб бўлди.

— Инфаркт ҳам ёмон дард-а?

— Ҳа. Хавфли. Олиб кетади. Анови министрнинг хам аҳволи чатоқ дейишяпти.

— Қайси министр экан?

— Билмадим. Фамилияси Бурхонов! Касаллик варақасига кўзим тушди. 1946 йил туғилган. Ёш экан, бечора.

— Фамилияси Бурхонов?

— Ҳа, Бурхонов. Миакард-инфаркт. Иккинчи боскич. Реанимацияда...

— Их-хе! Худо бор Бурхонов! Худо бор! Ҳеч ким дунёга устун эмас. Давлат, мансаб ўлимнинг олдида бир пул, Бурхонов...

Шоир беҳосдан ўзига ўзи гапира бошлаганидан анграйиб қолган Гўзал:

— Вой, ўлмасам Сизга нима бўлди? — деди.

— Мен Бурхоновни айтаяпман. Ҳа, Мени азоблаган, осмонни ушлаб турибман, деган министр у. Биз битта вилоятданмиз. Лекин, яхши одам эмас. Жамият, халқ, деган нарсани билмайди. Билгани мансаб, пул. Ўзидан бошқани тан олмайди. Эзгилаб ташласам, дейди ёвуз.

— Хой, ўзингизни босинг. Майли, ким қилса ўзига. Сиз ўзингизни ўйланг.

... Бугун эрталаб Бурхоновнинг ходими пора устида қўлга олинади. Пулни Бурхоновга олиб бориши керак бўлади. Жудда катта сумма. Айтиш хам ноқулай. Бунинг тафсилотини ёзиб асаримизни булғаб ўтирмайлик. Кейин буни эшитиб, министр бақадай бақрайиб турадида, столдан йиқилади. Инфаркти, кўзиб қолади. Бўлган воқеа шу. Мана энди реанимацияда ётибди.

Бугун бошқа кунларга қараганда бошқача эди. Ёруғмией, чиройлимией, файзлимиией. Энг қизиғи, эрталабдан ғалати хабарларни эшитди. Бурхоновга ачингандай

бўлди. Бола-чакаси бор одам. Хеч ким ўлмасин. Майли, ўзи ёмон бўлсаям, фарзандлари бор. Уларни ўқитиб, одам қилиш керак. Хеч кимнинг оиласи зор қақшамасин, деган ҳаёлга борди.

Тушга яқин газетада бирга ишлайдиган жўралари келди. Анча яхши бўлди. У ёқ-буёқдан гаплашишди. Шоирнинг ойлигини шу ерга олиб келишибди. Ёрдам пули ҳам ёзишган экан. Улардан миннатдор бўлди.

Бугун ҳамма нарса бошқача кўринди. Одамлар ҳам. У бугун Бурхоновга ҳам раҳми келди. Кечирди. Ишқилиб ўлмасин, деди. Айниқса, ҳамкасбининг “Кеча ишхона бошлиғи ва ўринбосари, телевиденидаги унга бир пайтлар зуғум ўтказган раҳбарлар ишдан бўшади”, деган хабари ҳам унчалик таъсир қилмади. Буни табиий ҳол, деб қаради. Негадир улар менга зулм ўтказувди, энди жазосини олибди, деган ҳаёлга ҳам бормади. Аксинча, уларга ҳам раҳми келди. Бугун шоир анча ўзгарган эди.

Кечаги кийинчилик, ўлим билан олишув, ўлим нафасини туйиш, ўлим олдида инсоннинг ожизлиги, тинч ҳаётининг нақадар азизлиги, барчаси шоирнинг ўй-хаёлларини ўзгартирди. У энди ҳаётдаги арзимас нарсаларни эслаб, бирор манфаат учун талашиб-тортишиш ноўрин, тирикликни кадрламоқ энг олий ҳислат эканлигини ҳис қилгандай эди.

Нима бўлганда ҳам яшамоқ гўзал. Тириклик афзал. Қолганлари майда гап. Чархнинг шунчаки ўйини қолганлари. Куйиб-пишиб ётганинг билан ўз оиланг, яқинларинг тушуниши мумкин. Шулар раҳмингни ейиши мумкин. Тўғри, ноҳақликка қарши курашмоқ бор гап. Лекин ўзингни майиб-мажруҳ қилиб ташлаш эвазига эмас.

Бу шаҳар катта. Жудаям катта. Одамлари кўп. Биров-бировни танимайди. Ҳаёт қайнайди. Ҳамманинг ўз ташвиши бор. Касалхоналари кўп бу шаҳарнинг. Беморлари ҳам. Шу сония кимдир ўлим билан юзлашиб турибди. Ҳозир жон беради. Агар у тасодиф туфайли тирик қолса, ўлимни енгиб ўтса, бу ҳаёт, бу дераза, осмон, одамлар кўзига бошқача кўринади. Ҳамма-ҳаммаси жондай азиз бўлиб туюлади. Чунки инсон жонининг ришталари борлиқ билан боғланиб туради. Шу ришталар узилмасин.

Ҳозир ҳам ер юзининг қайси бир бурчагида уруш кетаяпти. Одамлар бир-бирини ўлдираяпти. Қираяпти... Одамзот ўзи учун фожиа пайдо қилаяпти. Ўша лаънати уруш қанчалар кишиларни мажруҳ қилиб ташлади. Қан-

чалаб оилалар изтироб уммонига фарк бўлмоқда. Шу нарсани тушунмаган одамлар тинч кунларда ҳам бир-бирини тинч қўйишмайди. Эговлашади. Рухиятини азоблайди. Инфаркт қиладилар. Бир-бирининг устидан мағзава ағдаришади. Қаердадир хали ўқ учаяпти. Қаердадир эса осойиш ҳаётнинг айниган одамлари бир-бири билан зимдан курашади. Бир-бирини янчиб ташламоқчи бўладилар... Баъзида сўздан ўқ ясаб захарга ботириб отадилар. Бир-бирини кулатадилар. Аямайдилар бир-бирини... Ахир, ҳаётда ҳамманинг ўз ўрни, насибаси бор-ку. Ахир, ҳар кимнинг қорни бир бурда нонга тўяди-ку. Ҳеч кимнинг қабрига мол-дунё, мансаб сиймайди-ку. Бу куюш ҳамманики. Бу ер ҳамманики.

Шоир ўйлади — ҳаёт, барча қийинчиликлар, ўткинчи экан, фақат ўлмаслик керак.

Уруш-чи?. Уруш?. Уруш дахшатиға иродаси тош кимсалар бардош беради. Иродаси метин кишилар яшашга ҳақлидирлар.

У ўрнидан кўзгалди. Каравотда қўлларига суяниб ўтирди. Ташқарига қарагиси келди. Оёққа туриб, бир икки қадам юрди, чайқалди, ўзини тутди. Дераза раҳига борди. Ўша йўлакка туташ темир дарвозага бокди. Барнонинг кириб келишини жудаям хоҳлади... Тасодифми бу?. Эшик очилиб Барно, Шукур ака, қизалоғи Юлдуз кўринди. Шукур аками шу?. Ҳа, Шукур ака?. Ана қоровул чол уларга салом бериб, таъзим қилди. Қизик, Шукур ака қўлига гул оливорди. Шукур аканинг гул кўтаришини шоир тасаввурига ҳам сиедирмаганди. Эғнида ўша жигарранг ёмғирпўш, бошида ўша маллотоп шляпа... Салмоқланиб келяпти. Барно унга қўли билан шоир қараб турган деразани кўрсатди. У кулди. Шоир кулди. Ҳатто қўлни кўтариб қўйди. У ҳам шундай қилди...

Остонада таажжуб билан қараб турган Гўзалга айтди!

- Қўркманг, мен тузукман...
- Бугун жуда яхшисиз... Хурсандман...
- Гўзал!
- Лаббай.
- Бери келинг. Бери келинг.

Қиз унинг ёнига келди. Шоир боши билан йўлакка имо қилди. Улар яқинлашиб қолган эди. Қиз деразадан уларга қаради.

- Анови, шляпали киши ким?.
- Шукур ака, Шукур Холмирзасев!

Шоирнинг чехраси чараклади. Қиз шодланганидан чапак чалиб юборди.

— Ана, Сизга сўз берувдим. Катта ёзувчимиз ҳам келдилар...

Гўзал шоирнинг тўшагини текислаган бўлди. Тумба устидаги у-бу нарсаларни йиғиштирди. Каравот олдида бўш стул олиб келди. Деразанинг иккала қанотини ҳам очиб юборди. Деразадан шу тобда ўлимнинг шарпаси чикиб кетгандай бўлди. Хона ичи нурга, муаттарликка тўлди.

Гўзал сизга бир нарса айтайинми? — деди шоир каравотга яқинлашиб.

— Майли.

— Мен шу бир кун ичида азобли жангларда қатнашдим. Ўлим қаршисида хотиралар жонланиб қоларкан.

— Балким...

— Чин. Яна бир гап бу урушда, бу азобларда сиз ҳам мен билан бирга бўлдингиз.

— Шоир ака, сиз ўша романингизни тугатинг.

— Майли.

— Номи ҳам чиройли экан. “Кулиб тур, азизим!”

Шу пайт йўлакда қадам товушлари эшитилди. Иккаласи ҳам эшикка термулиб қолдилар.

* * *

Орадан ўттиз йил ўтди. Шаҳардаги баобрў касалхоналардан бирига Халқ ёзувчисини олиб келдилар. Беморнинг бошида асорати бор эди...

Унинг тепасидан дўхтирлар кун бўйи жилмадилар...

Ёзувчи уйқуга кетди.

Ховли. Пасткам кулба. Кулбанинг бир бурчи ўпирилиб кетган. Деразалари тўкилиб ётибди. Ховли ўртасида бир қизалоқ озғин ва кичик қўлларини хавога чўзиб йиғлаяпти. Бор овоз билан бақираяпти;

— Сени Худога солдим, шўрави! Мени ҳам ўлдир, шўрави!

Қизалоқ бир чайқалиб йиқилди.

Ёзувчи ихраб юборди. Кўзини сўнгги бор очди. Шифт-ни кўрди.

Бу ўша, “Кулиб тур, азизим!” асарини ёзган, уруш хақида ўнлаб киссалар яратган ёзувчи эди.

УН САККИЗЛА
КИРМАЛАН
МЕН БОР

ҲАЛ САККИЗГА ҚИРМАГАНИ МЕН БОР

*Мен ҳаммасини, бор ҳақиқатини
ёзишга ҳаракат қилдим, афсуски, ҳеч
нарсa ёзолмадим.*

(Муаллиф)

I

Кун бўйи осмоннинг зардаси босилмади. Кечга бориб ёмғир тагин авжига чикди... Ҳаво совиди. Бир хил шаклда — қалин қоғоздан ичига кум, тупрок, кесагу харсанг солиниб тикланган казармалар, аскар ва зобитларнинг деворлари, ошхоналари аллақандай ваҳимали. Деразалардан хира ёғдулар аранг кўзга ташланади. Қисмнинг саф майдони шунчалар файзсиз кўринадики, агар зобитларнинг штаби пештоқига ўрнатилган карнайдан ҳазин мусика янграмаётганда эди, борликни юракни тилкаловчи нохушлик қопларди. Казармалар қаршисида йўлкалар бўйлаб одам бўйи қад кўтариб қолган арча, терак, чинорга боқиб ўйланасан, киши. Инсон ҳамиша ўзига тирикликдан таскин излайди, яшашни яхши кўради. У гарчанд уруш комида қолган бўлса-да, эртага ҳаёти нима билан тугашини сезмасе-да, яшашнинг ҳеч ким кашф қилмаган қонунлари измидан чиқолмайди. Дарахт экади ёки манови совук биноларни (ҳеч қанақа эҳтиёж бўлмаса ҳам) бўяб чиқади, йўлкаларга тош ётқизади, казармалар олди-га оёқ кийимларни тозалаш учун махсус қурилма ясайди, бу ҳам етмагандай ҳар бир эшик қаршисида чекиш хоналарини қуриб ташлайди. Хуллас, ўзини чалғитади...

Эртага бу қисмнинг аскарлари жангга чиқади... уйларни ёндиради, сувларни заҳарлайди, боғларни ёқиб юборади, одамларни ўлдиради, ўлади, неки бор қирилади... Булар қирган боғларда мангу кузак фасли бошла-нади умуман, уруш чоғи қилинган ҳар қандай “савоб иш» иккиюзламачилик каби ифлос бир тушунчадан ҳам шармандалироқдир...

Урушда юрганлар ўзини яшашга ҳақли эканликлари-

ни одам ўлдирибгина исботлайдилар... У дарахт экади-ми, мусиқа тинглайдими... нима бўлса ҳам, ўзидан тап-карида, овуниш учун қилади... Аскар тириклигига ишо-ниши учун кўзлари дунёни кўриб турса бас... Манови казармалар, атрофи тоғлар билан ўралган қисм худуди, кун чиқиш томондан Кобул шаҳрининг бадингга уриб кетган совуқ кўриниши...

Кийим бошлари бир хил, ўй-хаёллари сеникидан де-ярли фарқ қилмайдиган ҳозирча тирик тақдирдошларинг, беъмани кечаётган кунлар — ҳамма-ҳаммаси, хуллас, бир умр эсдан чиқмайдиган дунёдир...

Мен бошимга бу ўйлар қаердан илашиб қолганига ҳайрон эдим. Қисмни тош қоплаган йўлкалар бўйлаб, айланиб чиқдим. Кийимларим нам бўлиб кетди... Агар ҳаво оғирлашгудай бўлса, айниқса, ёмғир ёққан маҳали роса сиқиламан. Шунинг учун ҳам казармага қайтишни хоҳламадим. Пахталик ёқасини кўтариб, то артиллерия-чилар казармасигача бордим. Казармани айланиб, қисм штаби ёнидан ўтаётганимда, ичкаридан чиққан прапор-шчик сигарет сўради. Ўзим ҳам битта "Донское"ни ту-татдим. Прапоршчик об-ҳаводан нолиди. Агар жангга чиқмасак, қисмда ёрилиб ўламан, деди у. Мен ундан неча йилдан бери бу ердалигини сўрадим. Инкилоб бош-ланган кезлари Баграмга келганман, кейин уч йил Жа-лалобод, икки йил Гордез, икки йил Қундузда бўлдим. Тўрт йилдирки, Кобулдаман, деди. Прапоршчикнинг ик-кита Кизил Юлдузи бор экан. Гап оҳангидан унинг ури-шавериб, кўзи котиб кетганга ўхшарди.

Мен сездим... прапоршчик ёмғирнинг эзворганидан эмас, қисмга навбатчи бўлганлиги учун нолиётганди. Бу-нақа юмушларни жанг кўрганлар ўзига ор билар, уруш-га энди келганларнинг иши деб билишарди. Прапоршчик яна иккита сигарет қолдиришимни илтимос қилди. Мен казармага яқинлашганимда, эшик олдидаги ротага яқин-да келган навбатчи аскар бор овоз билан қичқирди.

— Тўхта! Парол икки!

Менинг кулгим кистади. Чинданам янги келган ас-карлар ғалати бўлади. Хар бир ишни қойилмаком қилиб бажаришни, қахрамонлик қилишни яхши кўришади. Йўкса, қисм ичкарасида душманга пишириб қўйибдими, бунча эҳтиёткор бўлмаса?! Агар бунинг ўрнида "кекса"-лардан бири бўлганида парвойига ҳам келмасди. Ўргул-дим сендай хушёр аскарда...

Мен унга эътибор бермай, яқинлашавардим. Аскар яна кичкирди:

— Тўхта! Парол икки!

Менинг гашим келди. Бироқ бу касофат айтганини қилмасам, отиб қўйиши ҳам ҳеч гап эмасди. Парол бу кеча олти эди. Мен ҳозир тўрт деб жавоб беришим керак. Чунки, навбатчи қайси сонни айтиб тўхтатса, ўша сон билан мен айтган сон йиғиндиси паролга тенг бўлиши шарт эди. Мен тўхтаб турдим. Аскар тагин кичкирди. Казармадан рота командири чикиб келди. Мен энди паролни навбатчига эшиттириб, бакирдим.

— Парол тўрт! Ўзингникиман...

Мен командирга ҳарбийчасига салом бериб, ичкарига кирмоқчи эдим, у тўхтатди.

— Қаерда юрибсан?

— Биринчи ротадайдим, ўртоқ катта лейтенант.

— Нега?

— Баъзан хатлар адашиб кетаяптийкан. Менга хат бормикан, деб борувдим.

— Санқиманглар бунақа. Бир соатдан кейин пашша ҳам учмасин. Ухланглар.

— Хўп бўлади, ўртоқ командир!

Рота командири офицерлар модул¹и томонга кетди. Казарма ичи талатўп бўлиб ётарди. Киришим ҳамоно пайтаваларнинг сассик хиди димоғимга урилди. Ҳеч ким ухламаганди. Қий-чув, тўс-тўполон. Биров каравот устида ўтирволиб, хат ёзаяпти, кимлардир этигини тозалаяпти, бошқалар гимнастёркасига оқ ёқа тикаяпти, бировлар курашга тушмоқда, баъзилар гуруҳ-гуруҳ бўлиб бурчак-бурчакда овқатланишмоқда, ташкари чиқишга ҳафсаласи йўқлар казармада чекишмоқда. Кимдир гитара чертиб, қўшиқ айтаяпти. Ҳамма нарсa—телба-тескариси давом этаётгандек.

Умуман, урушда ҳеч нима бир маромда, ўз йўлида кетмайди.

Мен ечиниб, жойимга чўзилдим. Уст-бошимни тезроқ қуриштиш учун пар қувурга осдим. Толиққан эдим, казармадаги бақир-чакирларга ҳам эътибор бермай, ўраниб ётдим. Тўшак танамга ором бағишлаётганди. Ичим илиди. Шу тобда ҳеч ким менинг тинчимни бузишини истамасдим. Бироқ бир дақиқа ҳам вақт ўтмай кимдир туртди. Ўзимни ухлаганга солиб ётавердим. У яна турткила-

¹ М о д у л — ётоқхона.

ди. Оғриниб, тўшакдан бошимни чиқардим. Тепамда ме-
ханигим Ринат турарди.

— Нима дейсан?

— Тур, ташқарига чиқамиз.

— Ўзим ҳозир келдим. Уст-бошим ивиб кетди.

— Бир иш бор. Хўп де.

— Ана, Мўмин билан боравер...

— Э, у овсаррок-да. Тур энди.

— Айтдим-ку, мазам йўқ... Қара, кийимларим ҳам
ивиб кетди. Қўй, нима қилсанг ҳам ўзинг қил... Бормай-
ман...

Шундай деб, афдарилиб ётдим. Устимга тўшакни тор-
тиб жим қотдим.

Ринат яқин дўстим эди. Биз у билан энг оғир чоғлар-
да бирга — битта машинада жанг қилгандик. Тагин қан-
чалаб кўргиликларни бошимиздан кечиришимиз икки-
мизга ҳам ноаён бўлса-да, бизнинг ҳаётимиз маълум маъ-
нода бир-биримизнинг қўлимизда эди. Негаки, мохир
механиккина ўт ичидан, ўлим чангалидан машинани бе-
шикаст олиб чиқа олади. Ринат ҳам мени ўзича яхши
оператор, керакли аскар сифатида ҳурмат қиларди.

Йўқ, аслида гап бизнинг битта машинанинг операто-
ри ёки механиги эканлигимизда эмасди, биз бир-бири-
мизни энг даҳшатли пайтларда сўзсиз тушуна олардик...
Мен уни ҳамиша оғир жангдан сўнг бағримга босгим
келар, бироқ нимадир бунга ҳалал берарди... Иккимиз
ҳам бир-биримизга термулиб, босиб-босиб чекардик. Мен
дўстимга ўзимни довурак қилиб кўрсатгим келарди, айни
пайтда унда ҳам шу туйғулар кечаётганига шубҳа қил-
масдим. Биз Ринат билан кутилмаганда мангуга ажралиб
қолишимиз мумкин бўлган минг йиллик қадрдон эдик.
Умрининг барча йилларини яшаб кўйган, чоллардай ўта-
ётган кунларга шукроналар айтардик.

Биз анча олдин, ҳеч нарсани кўрмай, кўп нарсани
билиб олгандик. Инсон қартайиб қолиши учун жуда кўп
яшаши шарт эмаслигини, аллақачон, илк жанглардаёқ
хис қилгандик. Тез-тез ўлимни ўйлайдиган одамлар ўзла-
рини нечоғлик бепарво, иродали тутмасинлар, барибир
ичларидан тўкилиб бўлишади. Ботинан ваҳм ўтида қов-
рилаётган одамлар зохиран савдойи кўринади, буни бе-
парволикка йўймаслик учун эса ўша одамларнинг ораси-
да бўлиш, уларнинг бошида ўйнаётган чархи-дун қил-
мишларидан бир чимдим татиб кўриш кифоя эди. Ротада
аскарларнинг деярли ҳаммаси нима қилишини билмай

савдойи бўлиб қолишган, улар инсон руҳиятини чилпарчин қиладиган қора кунлар ҳукмини тортиш жазосига мубтало эдилар. Уларнинг ичларини ваҳима таталарди, ҳар лаҳзада ўлиш, ўққа учиш, минада портлаш, лаънати урушда содир этилиши муқаррар ҳар қандай мусибатни кутиб яшардилар...

Менинг назаримда бу ерга жўнатилганларнинг фақат сувратлари қолган, сийратлари тўкилиб бўлганди. Дунёда одам боласидай ёвуз махлук йўқ, у ҳамма ишни қўйилмақом қилиб бажаради, яна одам боласидай ожиз махлук йўқ, ўз юрагининг азобларидан, ботиний оғриклари, кўнглини коплаган хижилликлардан қочиб қутулолмайди. Ҳар нарсани, ҳатто бир-бирини киришни-да, машини олган инсон, барибир ўз кўнглидан, юрагидан мағлуб бўлади. Ичкариса бут одамгина ҳеч қандай кўргуликка ўзини олдирмайди.

Урушнинг дахшати ҳам шундаки, унда қатнашганларнинг барчаси мажруҳ ҳолга тушадилар, ботиний туйғулар ўрнини қуйиб-қулга айланган қарахтликнинг бир ҳовуч қули эгаллайди. Одам билан қурол орасида битта қўндоқ ва тепкичалик масофа бўлади.

Мен урушнинг ҳавосига қўника бошлаганим сайин, атрофимдагиларни, барча аскару зобитларни ҳаётдан тамоман узилиб қолгандай ҳис қиладигандим. Гўё бизни аллақандай ёвуз қўл улкан жиноятларимиз эвазига жазолаш учун шу ерларга, ажал қаршисига улоқтириб ташлагандай эди. Биз бу ерларда туйғуларимизни йўқотаётгандик.

Мен агар инсон қўлига қурол ушласа, худди ҳайвонлар каби бири-бирини ғажигандай мунофиқликдан ҳам ҳазар қилмаслигини тушуниб етдим. Ҳайвоннинг инсонга айлануви ҳақида бир нарса деёлмайман-у, бироқ, инсонларнинг ҳайвоний ёвузликдан ҳам бадтарроқ ҳислати қандай қилиб яшириб юришларига аклим бовар қилмай қолди. Инсон қурол ушласа, ёвузлик тан беради. Аммо ҳар қандай юраги тоза, маънан соғлом кишиларнинг ҳам ҳаётини уруш яқсон қилиб ташлайди...

Ринат тагин турткилади. Каравотга беҳол ўтирдим. У бошимда тик турган қўйи, елкамга қўлини ташлади. Қазарма олақуюн — октойлоқ бўлиб кетганди. Бақир-чақир авжга минган, ҳар ким ўз билгани билан овора.

Ринат қаршимдаги каравотга чўкди... Ўзига оро берган кўринади, кийими дазмолланган, телпаги сиёҳ ранг-

да, кайиши тўғаси ҳамда телпагига ўрнатилган юлдузча ялтирайди, этигиниям боплаб бўяпти, кўзни олади, бунинг устига қўнжини гармон шаклига келтирибди.

Унинг ясаниб олгани ансамни котирди. Бу ҳам етмагандай, ён чўнтагидан америка сигаретасини олиб, лабининг бурчагига қистирди.

— Нима гап, жуда ясаниб қолибсан?

— Битта идея бор.

— Менсиз бажарилар идеянг?

— Энди... сенам беҳабар қолмагин, девдим...

— Ошна, мен ётайин, чарчадим.

— Бўпти, бироз эшит... Сен шу, яхши боласан-ку, лекин одамни тушунмайсан... Бироз сабр қил.

— Тезрок гапир... айтмоқчи, машинани беркитганмидик... Агар рота техниги паркка боргудай бўлса, дабдала қилади-я...

— Машинани қўйиб тур... ха... беркитганман, эшикларга ип тортиб, пломба ҳам босдим... Техник тугул командир полкинг паркини текширсаям ҳеч қандай айб тополмайди.

Ринат этигини ҳам ечмай, каравотга ёнбошлаб, чўзилди. Телпагини бошига қўндириб, олифталик билан яримлаган сигаретни зўр бериб торта бошлади.

— Ринат, сенинг бемаъни гапингга ишониб, ўрнимдан турибман-а?! Э-э-э...

— Хой, шошма, — у шифтга қарата тутун пуркади, — ҳозир бир жойга борамиз... кийин...

— Эсинг жойидами... Ташқарида ёмғир. Бунинг устига ҳамма казармалар эшигига “чижик”ларни навбатчи қилиб қўйишибди... отиб ташлашади.

— Занғарлар-ей... Жудаям ховлиқма-да... шу янги келганлар... қўрққанидан қалтираб-салтираб, икки соатни зўрға ўтказишади... Буларга ишониб бўлмайди, тўғри айтасан. Лекин биз барибир боришимиз керак... бу зарур, ҳўп де!

— Аввал қаергалигини айт-да, одамга ўхшаб...

— Модулда, билдингми... Бормасак бўлмайди...

— Нима? Модулда нима қиламиз...

— Иш бор... Шивирини чиқармайсан, сени шерикликка олиб бораман.

— Сигаретингдан бер...

Мен Ринат нимага шама қилаётганини тушундим. Бирок, бунга сираям ишонишнинг иложи йўқ эди... Бу иш менинг тасаввуримга сизмасди. Ринат аёллар модулини

назарда тутаетганди... Бизнинг қисмда аёллар ҳам хизмат қилишарди. Улар қисм ичкарисидаги юмушларни бажаришарди. Қирхона, ошхона, қисм штабининг молиявий бўлими, магазин, иссиқлик юборадиган станция, кўплари табобат хонаси, кутубхонада ишлашарди.

Бирок уларнинг юмушини деярли аскарлар бажарарди. Хуллас, қисмда аёллар етарлича эди. Рота нонуштага саф тортган кезлари, казарма олдидан кўзни куйдириб, сурув-сурув бўлиб аёллар ҳам ўтиб қолишарди...

Жангда юрган аскар учун, ҳар қандай аёл бир ҳовуч нурдай кўринади. Бизнинг казарма билан аёллар модули ораси 10 қадамча келарди. Чекиш жойида сигарет тутатиб, биз аёлларнинг кириб-чиқишларини томоша қилиб ўтирардик. Уларнинг исмини ҳам билардик. Ҳатто, неча ойдан кейин кетишларигача маълумот тўплаб қўярдик. Ишлаш учун келган аёлларнинг нима сабабдан бу ерларда сарсон бўлиб юрганини мен тушунмасдим. Жонларини хавф-хатарга тикиб, пул учун урушга қелишлари шартми? Тўғри, улар жангга чиқишмайди, бироқ, қисмда ҳам ўлим нафаси сезилади. Урушга чиққан маҳаллар ўнлаб аскарларнинг ўлиги, бесаноқ ярадорлар келтирилади. Товлардан гоҳ-гоҳида қисм ҳудудига қарата ракеталардан ўққа тутишади. Барибир жангларда аскарлари жон олиб, жон берувчи, 40-армиянинг энг илғор қисмида хотинларнинг юриши жудаям ғаройиб эди. Улар бу ерда ўз юмушларини бажармасалар-да, зобитларнинг кўнглини хушлашлари жудаям зарур эди. Аёлларнинг кўпчилиги қисмдаги зобитлар билан бемалол дон олишиб юришганини аскарлар ҳам билишарди. Айримларининг “боши очиқ”, тўғри келгани билан савдо қиларди. Уларнинг ичида шундай гўзаллари ҳам бор эдики, уй-жойидан безиб, бу ерларда овора бўлиб юрганини кечириб бўлмасди. Кўпинча бундай аёлларни юлдузи катта, обрўли зобитлар-хўжайинлар ўзиники қилиб олишганди... Аскарлар кўпинча зобитлар ошхонаси ёки табобат хонасидан аёлларни қидиришарди...

Зобитлар ошхонасида 19 ёшли Лилия исмли қадди қомади келишган жувон ишларди. Унинг бўйи кичкина, хипча бел, лаблари ғунчадек, юзи тип-тиник, кўзлари катта-катта, тим қора эди. Шим кийиб, кофтада чиққанида, айниқса, қомадининг расолиги, балиқдай гавдаси юракни суғириб кетарди. У доимо коп-қора сочларини елкасига ташлаб юрар, кўринишидан кавказ ёки осиеликларга ўхшаса-да, асли россиялик эди.

Лилия чиройли оёқларини кўз-кўз қилиш учун бўлса керак, атайлаб калта юбка кияр, таранг, вужудни кўзғатувчи сонларидан кўз узиб бўлмасди. Унинг орқасидан аскарлар кичкириб қолар, у эса парвойига ҳам келтирмасди. Лилия тарсиллаб пишган олмага ўхшарди. Ҳамма бир тишласам, дерди. Бирок, бу боғда тишланмаган, қурт емаган олмаларнинг бўлиши мумкин эмасди. Шундай гўзал, хушбичим, кўкракларида икки қуш потирлаб турган аёлни кўзларига қон тўлган эркаклар маконида ёлғиз ётишини ҳеч ким тасаввур қилолмасди. Лилия жуда гўзал... бироқ... у сотиларди, кўнглини топсанг, эрирди. Зобитлар билан қисмдаги аёллар орасида кўприк қолмаган, улар тунни бирга ўтказишлари учун бир оғиз гап кифоя қиларди. Бирок, аскарларни осмондаги ойимтилалар назарига ҳам илмасди...

— Борасанми? Ҳа, нима бунча юрагинг орқангга тортиб кетди?

У ёққа бориш бефойдалигини кўнглим сезаётганди.

— Менга қара... озроқ ўйлаб гапир... борганинг билан дабдурустан ким билан гаплашасан?

— Буёғи менинг ишим. Сен тезроқ бўл. Кийин... Ҳозир Мўминнинг бушлатини олиб келаман. Шуни кий...

Ринат тўдалашиб, овқат еб ўтирганлар ёнига борди. Мўмин ўша ерда эди. Ринат унинг қулоғига бир нарсга деб шипшиди. Мўмин бушлатни ечаётиб, менга қараб, кулиб қўйди.

Мен кийиниб бўлгач, этигимни мойладим. Ринат тумбасидан бир литрлик “Столичный” ароғини олиб, қўйнига урди. Бушлати чўнтаги ҳам дўппайиб турарди. Икковимиз бир-биримизга тикилиб қолдик.

— Менга очигини айт, шу ишинг жиддийми?

— Гаплашиб қўйдим. Нима бунча ховлиқасан. Ҳозир борганда кўрасан... Озроқ отиб оласанми?

— Бер-чи.

— Ана, Мўминлар ичишяпти. Труцук Кобулдан олиб келибди. Иккита экан, биттасини олиб қўйдим.

Даврадагиларнинг ҳаммаси бир ярим йил хизмат қилиб қўйган, сафдошларим Афғонистонга мен билан бирга келган йигитлар эди. Мўмин кружкани тўлдириб, “Столичный» қўйди... Илжайиб узатаркан, деди:

— Омадларингни берсин... Ишқилиб эртага полкда шармандаларинг чиқиб, гаупвахтага тушмасанглр бўлгани. Қани ол, дўстим.

— Нима бўлсаям, пешонадан. Одам барибир, эртага нима бўлишини билмайди. Жонга тегди... Ха...

— Ич... э, онасини эмсин. Нима улар фариштамиди...

Мен кружканинг охиригача симирам. Столичный томоғимни куйдириб ўтди, айни дам ичимга ёқимли илиқлик инди.

Ринат эшик олдидаги навбатчи аскарга биз кеч қайтишимизни, агар зобитлардан бирортаси ротани текшириб қолса, ҳамма дам олаётгани, казармадан ҳеч ким чиқиб кетмаганини айтишни уқтираётганди... Миям равшан тортиб, кайфиятим энгиллашди. Ринатга “кетдик”, ишорасини қилиб, бош силкидим...

— Фрейштэн! — деди Ринат немисчалаб навбатчи аскарнинг бронжилетига уриб.

Аскар орқага тисланиб кетди... Автомати тақирлаб, эшикка тегди. Кўксига осилган “каскаси” бир томонга оғди.

— Фрейштэн!... — деди “чижикча” ҳам.

Менинг кулгим қистади. Ўзимни энгил ҳис қилаётгандим. Шиғалаб ёғаётган ёмғир ҳам ёқимли, кеча сирлидай туюлди. Биз казарма бўйлаб, тор йўлдан борарканмиз, рўпарадаги аёллар модулининг эшиги очик, узун йўлакнинг чироғи ўчмаган, ўз хоналаридан кириб чиқиб турган аёллар кўринарди. Модулга яқинлашгач, Ринатни тўхтатдим.

— Менга қара! Кимнинг олдига борамиз... Фойдаси борми?

— Лилиянинг.

— А-а! Алдаяпсан... Аҳмоқ қилма одамни?

— Энди ов бароридан келиб турибди. Кеча зобитлар ошхонасида гаплашдим. Панасоник магнитофони тортиқ қилдим. Яна Юра уч минг афғонга япон рўмоли ҳам олиб келди, — у чўнтагини кўрсатди.

Мен ишонқирамай туриб қолдим... Унинг магнитофони бор эди, бир эмас, икки-учта япон рўмолига ҳам пули етарди. Афғонда аскар учун пул қаҳат эмас. Қисм Кобулга яқин жойлашган. Дўконлар тикилиб ётибди. Ҳатто қисм шимолидаги яқин қишлоқдан бачаларнинг ўзлари у бу нарса олиб, алюмин қошиқми, ёки чойнакми, консерваларгами алмаштириб кетади. Бу ерда одамлар савдосотик деса, ўзларини шунчалик томдан ташлашадики, аскарларнинг эски-туски кийим бошлари, этик-пайтава-сигача талаб кетардилар. Етти-саккиз ёшли болалар ҳам немис сакичи, чарс, япон соатларини сотишади... Улар

хатто хабармушаклар, гранаталарни ҳам сотиб олмокчи бўлишади. Техникага нокерак темир-терсаклар, албатта, бачаларга асқотади. Афғонда пул топишнинг ҳеч қандай кийин томони йўқ. Аммо оддий аскарнинг қисмдаги кўзга яқин аёллардан бири билан, гарчанд бу ерга уларнинг ўзлари деярли шу нарсани истаб келган бўлсалар ҳам тил топишиши мўъжиза бўлибгина қолмай, жамики қисм жангчиларининг орзуси эди...

— Сен унчалик маст эмассан-ку!.. Эсингни йиғ, Ринат... Ҳаммаси расво бўлиши мумкин.

Ринат сигарет олиб, тутатди. Нам ҳавода унинг учқуни милтиллаб кўринарди... Ёмғир бир меъёрга саваларди. Биз ивий бошлагандик. Полкнинг атрофидаги танкчилар постларидан ахён-ахёнда, галма-гал кўкка яшил мушаклар отиларди. Бу — постдагиларнинг бир-бири билан сўзлашиши, яъни, полк атрофида осойишталик ҳокимлигидан далолат эди. Биз Ринат билан модул томонга сўзсиз қараб турардик. Орадан уч-тўрт дақиқа ўтгач, Ринат:

— Кетдик, — деди.

Мен эргашдим. Юрагим ҳапкирар, ичимда худди жанг олдидагидай, бироқ анча лаззатли ваҳм ўрмаларди... "Аёл учун ўлмок қаҳрамонлик" дир, деган гап миямни тиглаб ўтди. Қаерда ўкиганман, кимдан эшитувдим, эслай олмадим.

— Кўрқаяпсан-а? — дедим Ринатга, модулга беш олти кадам қолгач.

— Ёнида бирор офицер бўлмаса гўргайди.

— Эҳ... Сенга ўзи айтганимиди, кел, деб? Бопланмасак, бўлди...

— Э, чўрт сней! Юравер.

Шу пайт эшик қанотиға ёмғирдан пана бўлиб турган шекилли, навбатчи аскар шанғиллаб қолди...

— Тўхта! Пароль беш!

— Пароль уч! — деб жавоб берди Ринат.

Мен аёллар модулида пароль саккиз эканини билдим. Ринат буни ҳам суриштириб аниқлаган экан.

Биз йўлакка кирганимизда қовурилган чўчка гўшти, кайнатма шўрва каби турли-туман овқатларнинг ҳиди димоғни қитиқларди. Мен шу пайтгача аёллар модулига кирмовдим. Менга йўлак файзли бўлиб кўринди. Ҳамма ёк топ-тоза. Аёллар яшаётгани шундоқ сезилиб турарди. Ўрта йўлак, иккала томондаги эшикларга саналар осилган эди. Худди меҳмонхона шаклида қурилган, бундай

караганда киз-жувонлар тахсил кўрадиган бирор билим юртининг ётоқхонасига ҳам ўхшаб кетарди. Ринат олдинлаб юрди. Мен эргашавердим. Оёқларим негадир қалтирай бошлади. Хаяжонланганимдан бўғзимга нимадир тикилиб қолгандай бўлди. Ринат ўнг томондаги саккизинчи эшик қаршисида тўхтади, шу дегандай бош чайқади, унинг юзидан саросима сезилиб турарди. Мен “Столичный”дан тагин бир кружка ичиб олмаганимга ўқиндим, ҳар ҳолда сал-пал тетиклашардим. Нима бўлса, бўлди энди. Қайтиш йўқ.

Ринат эшикни такиллатди. Хиёл ўтмай ичкаридан илгак кўтарилиб, қулф шарақлади... Ярим кия очилган эшикдан аёл кишининг боши кўринди... Кўзлари пирпираб турарди. Мен ўзимни кўярга жой тополмай қолдим, жуда ноқулай ҳолат пайдо бўлганди. Лилия қулимсираб, йўлакка чиқди...

У эгнига юпка, тугмасиз халат ташлаб олган, сонлари қорнигача очилиб турарди. Сочларини тўзғитган, юзлари тип-тиниқ, лабидан ним табассум ёғиларди. Оппок кўкраклари кия ёқасидан кўриниб турарди... Дунёнинг жамики мусибатлари, кир-чирлари, кирғинбарот жанглари кўравериб, тошга айланиб улгурмаган кўзлардаги эхтиросни пайкаган жувон бизни ҳам кутилмаган ғайритабиийлик билан қарши олди...

— О, менинг меҳмонларим! Рома, ниҳоят келдингми? Очиги, сени бугун келмасанг керак девдим, — Лилия эшикни очиб, бизни ичкарига бошлади.

— Нега энди, бораман девдим-ку! Сўзсиз, — Ринат ўзини қўлга олди... “Ўзингни бос, дердим мен хаёлан, — ўзингни бос, ҳаммаси жойида бўлади”.

Биз ичкарига кирдик. Лилия столни дид билан безаган эди. Хона деворларида турли-туман машхур эркакларнинг, ширяланғоч сулувларнинг сувратлари осилган эди. Дераза тарафда икки тасмали япон магнитофони жойлаштирилган. Бурчакда беш-олти жомодон тахланган эди... Столда Югославия мураббо ва ширинликлари, турли хил чет эл конфетлари, қуюқ сут, ковролган балик, колбаса, америка сигаретаси ва ялтироқ, қимматбаҳо қадахлар турарди. Хонанинг бир бурчини устига кимхоб тортилган икки кишилик диван эгаллаганди. Бу ердаги нарсалар Лилиянинг ўзи каби гўзал эди.

Лилия биз билан очилиб-сочилиб гаплашди. Гўёки биз урушда эмасмиз-у, шаҳар айланиб, ўн йиллик таниш жувоннинг уйига тушиб қолгандай эдик. У бизнинг нима

сабабдан ҳузурига келганимизни пайқамаслиги мумкин эмасди.

— Ҳозир, бир секундга йигитлар... Сизлар бемалол ўтираверинглар, — у чойнак олиб йўлакка чой қўйгани чиқди. Мен Ринатга эпласак бўларкан, дедим. Ринат, ўзингни эркин тутиб, ҳазил-хузул қилавер, деди. Лилия қайтгунча Ринат столга “Столичный”ни тиккайтириб қўйди... илғақдаги осилган бушлати чўнтагидан япон рўмолини олиб, гимнастёркаси қўйнига солди.

Лилия столдаги “Литр”ликни кўриб, қувониб кетди. Ўша аснода Ринат қўйнидаги совғани чиқариб, жувонга узатди... Лилия ўрнидан дик туриб, Ринатнинг манглайидан ўпиб олди.

— Раҳмат, Рома!

Менинг кўз ўнгимда изохлаш мумкин бўлмаган воқеа содир бўлаётганди. Лилия бир зумда ўз инон-ихтиёрини Ринатга топширишга шай эди. У менинг бу ердалигимга ҳам эътибор бермасди. Мен столдан сигарет олиб, тутатдим. Лилия Ринатнинг ёнига бориб ўтирди...

— Йигитлар! Мановини очмайсизларми?

Ринат қадахларни тўлатиб қўйди. Лилия ҳозир ўзини нечоғлиқ енгил тутаётган бўлса-да, кўзларининг тубида яширин сир зоҳир эди, у беҳад чиройли, истараси қуйдириб кул қилажак даражада иссиқ эди. Қадахлар қўлга олингач, Лилия мезбон сифатида бизни хуш кўриб, қадах сўз айтди. Бараварига тасдиқладик.

Биз урушда юрганимизни унутишга ҳаракат қилардик. Қаршимиздаги манови сулув аёл, байрамона дастурхон, қуй, қўшиқ мени элитаётганди. Борган сайин кайфиятим кўтарилар, негадир шўхлик қилгим келар, ҳазил-хузул гапларимдан Лилия чайқалиб кулар, кўкси ҳар силтанган сайин юрагим ўйнарди. Мухими, Лилия бизга паст назар билан карамаётганди, апоқ-чапоқ қувнашиб ўтирардик...

Шиша охирлайвергач, Лилия хона чироғини ўчириб, тунги чирокни ёкиб қўйди. Ташқаридан бирорта зобит хид билишини у сира ҳам истамаётганди. Хи́ра ёғдуда аёлнинг кўзлари порлаб турар, оҳанрабодай ўзига чорларди...

— Қуймайсанми, Рома?!

— Хўп бўлади, маликам...

— Рома, дўстинг тортинчок экан.

— Нега энди? Мен Сизга маҳлиё бўлиб қараяпман.

Умуман, сизни ёктириб қолдим, — дедим.

— Ростданми? Фақат шугинами?

— Чинданам...

— Кел, сен бу томонимда ўтир. Ах, бир эзилайлик.

Мен Лилиянинг ёнбошига бориб ўтирдим. У қўллари Ринат иккаламизнинг елкамизга ташлаб олди. Гоҳ Ринат, гоҳ мен томонга қараб гапира бошлади. Унинг кайфи ошаётганди. Ринат ҳам чайқалар, унинг юз-кўзларидан ўпар, гоҳо бутун гавдаси билан унга ўзини ташлар, Лилия дархол уни турғазиб кўярди...

Яна қадахлар тўлдирилди.

— Йигитлар! Менинг эркатойларим! Сизларнинг уйингизга, ота-онангиз қаршисига омон-эсон боришингиз учун ичайлик, — деди Лилия. Унинг овози ҳазин эшитилди. Уф тортди.

— Агар насиб этса борамиз. Ҳаёт кўрсатади. Йўкса, манови лаънати афғонда қолиб кетамиз, — Ринат қадахни кўз илғамас тезликда ичиб, бўшатди. Лилия унга газак тутди. Ринат манглайига қўлини тираб, тирсагини столга қўйди. Негадир бош чайқар, ердан бош узмасди. Мен, ўтиришимиз охири кўнгилхушлик билан тугамаслигини истардим. Биз Лилия икковимиз барабар қадах кўтардик... Ринат илкис бошини баландлатиб, Лилияга тикилди.

— Лилия, Онасини фалон қилай афғонини. Тушундингми? Биз хор бўлдик, Лилия. Сен бу ерда нечоғлик дахшатли воқеалар содир бўлишини билмайсан. Фақат эшитгансан, тушундингми! Афғон ўйин эмас, билсанг. Уруш одамни ифлос қилиб ташлайди, билдингми...

— Ринат, ўзингни бос, оғайни... Фойдаси йўқ, — дедим ўзбекчалаб. Очиги, мен ҳам маст бўлгандим. Фикрим ўзимда, хаёлим жойида эди.

— Сен аралашма! Булар афғонга нега келган ўзи? Буларни машинага босиб, жангга олиб чиқиш керак... Истаган маҳалинг... қилишинг керак... — у столга бошини қўйиб олди, — кўнглим беҳузур бўлаяпти...

Лилия бизнинг гапимизни тушунмаётганди. У Ринатни диванга олишимни илтимос қилди. Ҳар ҳолда биздан ижирғанмаяпти, деб ўйладим... Мен Ринатни Лилиянинг диванига ётқиздим. У ўзбекчалаб тинмай гапирар, жангларда рўй берган, менга ҳам таниш воқеаларни сўзлар, от, тезрок от, деб кичкирарди. Лилия унинг бошига нам латта келтириб босди. Унинг харакатлари самимий эди.

— Нега тез маст бўлди? — деди у хайрон бўлиб.

— Билмадим... Бу ерга келишдан олдин чеккан бўлиши керак...

— А-а-а! — Лилия “тушундим”, дегандай бошини силкиди.

Ринат уйкуга кетди... Лилия иккимиз ёлғиз қолдик.

Тун жозибали, аллақандай фарахли эди. Биз тагин оз-оздан ичдик. Лилия тумбасидан яримлаган ароқ келтирди. Хона ичи тутунга тўлганди... Деразанинг бир қанотини очиб қўйдим. Ичкарига тоза ҳаво, ёмғир ҳиди урилди. Тасаввурим тиниклашди. Ўзимни анча тетик ҳис қила бошладим. Лилия дунёдаги энг чиройли аёлга айланиб бораётганди. Мен унга ошкора суқланиб қарардим. У буни пайкади... Юзига кулгу инди.

— Аёлдан узоқлашиб яшаш шунчалар оғирми? — деди у.

— Шундай шекилли?

— Уруш даҳшат. Сизларни севаман. Эшитяпсанми, ҳаммангизни бағримга босиб, эркалигим келади. Сизларга ачинаман. Сизлар бугун борсизлар, эртага йўқ. Бирок, мен Ринат иккалангни тирик қолишларингни истаяпман... Очиги, бу ерга пул ишлагани келувдим, аммо тўйиб кетдим, пушаймон еябман. Ҳар куни ваҳима, ҳар куни ўлим. Ҳар куни бир хил ҳаёт. Биласанми, мен аскарларнинг барини бағримга босиб, уларнинг омон-эсон қайтиши учун илтижо қилгим келади. Сизлар жангга чиққанингизда қисм хувиллаб қолади... Шунда кимдир ўлаётгани, кимдир жон олиб-жон бераётгани, кимдир ўқлар орасида жанг қилаётганини кўз ўнгимга келтираман. Ўзимдан жирканиб кетаман. Шу ерларга, ҳар куни бесанок аскарларини йўқотадиган, жанг майдонларида ажал билан тўкнашадиган қисмга келиб, пул ишлаётганимдан нафратланаман. Бирок, нима қилай, айт. Россияда ҳозир мен одамлардай яшай олмайман. Ҳеч кимим йўқ... Яқин одамим ташлаб кетган. Кўчаларда фоҳишалик қилиб ҳам кун кўролмайман. Ҳеч нарсамга етмайди. Ҳар қадамда талончилар, ўғри, безорилар, киссавурлар тикилиб ётибди. Сен ёки Ринат бу ерларда хору зорсизлар. У ёқда ресторанлар, барлар, кафеларда бойвачча тенгдошларинг маишат қилишмоқда. Зўрлашмоқда, ўлдиришмоқда. Ҳаёт ваҳшийлашиб борапти... Мен ўзимни оқламайман. Бирок, яшашга ҳақлиман-ку! Тонмайман... Шу пайтгача фоҳишалик қилиб яшадим. 10-синфни тугатмасимдан синф раҳбарим ўзига илакиштирди. Уйланмаганди, бирга яшадик. Тўй бўлмасдан олдин хомиладор

бўлдим. У мени ташлаб кетди. Дадамни билмайман. Ойим 14 ёшимда машина ҳалокатидан ҳалок бўлган. Бувимнинг қўлида улғайдим. Бошимга оғир кун тушганда бувим ҳам қазо қилди. Сўнгра фабрикага ишга кирдим... У ерда ҳам ишим юришиб кетмади... Таниш-билишлар орттирдим... Хуллас, бир шиша виноми, бир қути сигаретми узатиб, кўнглимни овлаш пайида бўлишди. Тўйиб кетдим... Кун кўриш, яшаш учун нимадир қилиш керак-ку, ахир.

Лекин, мен афғонда гарчанд Россиядагидан юз барабар кўп ишласам ҳам, бу ерга келиб, хато қилганимни пайқадим.

Биласанми, қисмдаги аёлларнинг деярли ҳаммаси кўнгилхушлик, бойлик йиғиш илинжида келишган. Ҳар кеча улар зобитлар кучоғида ётишади, керак бўлса, сен етти ухлаб тушингда кўрмаган буюмларни Кобулдан сотиб олишади. Урушда ҳам аёллар керак бўлади, бизни атайин юборишади, биз офицерларга керакмиз... Улар бизсиз чидолмайдилар...

Лилия гапини йўкотаётган бўлса ҳам, ҳақиқатни айтаётганди. Мен қадахларга тагин тўлдириб қўйдим. Биз урушдан омон қайтиш учун кўтардик. У бир нуктага ғамгин тикиларди. Бошини оҳиста кўтариб, менга термулди.

— Яқинда яна жангга чиқасизлар. Бу сафаргисидаям бутун армия катнашади. Гардез томондаги постлар қуршовда экан.

— Сен қаердан биласан? Ҳали биз тайёргарлик кўраётганимиз йўқ.

— Штабдаги офицерлардан бири айтди.

— Қачон?

— Кеча. Армия штабидан топшириқ келибди. Менимча, узоққа чўзилмаса керак...

Мен қисм ичкарисидагилар ҳамма гапдан воқиф бўлишларини олдин эшитгандим. Ҳали взвод командирлари билмаган бу сир шу аёлнинг қулоғига етиб келгани хайратимни оширарди.

— Офицер алдаган. Ҳали-бери жанг бўлмайди, — дедим. Мен бу гапни нега айтаётганимни ўзим ҳам тушунмасдим. Очиғи, жанг бўлишини сираям истамай қолгандим.

Назаримда аёл буни сезди:

— Сен жуда кўп урушларда катнашгансан. Кўркмайсан-а, тўғрими?

— Биласанми, барибир беҳуда ўлиб кетиш, мақсадсиз тентираш, азият чекишнинг нима кераги бор?

— Тушунаман... Шу ерда англадим. Бу уруш ҳеч қачон Совет армиясини оқламайди.

— Лилия, биз расво бўлганмиз. Аянчлиси, шу ерда ўлиб кетсак, эртага бизни эсламайдилар. Балки номимизни қарғиш билан тилга олишади.

— Сизларни ҳеч ким қарғамайди. Фақат бу урушнинг моҳият-мақсадини чуқур таҳлил қиладилар. Э, ўйлама, жонинг омон қолса бас.

— Барибир кўзинг етмаса қийин. Ҳали олдинда нима бор, ким билади, дейсан.

— Сен биринчи батальондансан-а?

— Ҳа.

— Комбатларинг яхши одам. Қуён юрак эмас. Яхши одам... Аскарни тушунади... ақли-хуши жойида. Офицерларнинг ичида шунақа 4—5 та эркаги бор. Қолганлари унчаликмас.

— Нега?

— Майда-чуйда гапларга ўралашиб қолишган.

— Бизнинг рота командири ҳам анча довюрак, фахмли офицер.

— Стоногинми? Ҳа, биламан. Умуман, пиёдалардаги офицерлар ичида чин эркаклари кўп.

Мен сигарет олиб, тутатдим. Хаёлим анча чалғиганди. Назаримда мен Лилия билан кўп йиллардан бери суҳбатлашаётгандим. У ҳам лабига сигарет кистириб, гугурт чакди. Орага бироз жимлик чўкди. Хона совий бошлаган эди. Лилия деразани ёпди. Ташқаридан оқиб қираётган сирли ваҳм йўли беркитилгандай бўлди. Хонада ўзимни эркинроқ ҳис қила бошладим. Ринат диванда тош қотиб ухларди... Мен уни ҳозир олиб кетолмасдим.

— Ринатни нима қилсам экан-а, — дедим, ўрнимдан кўзғалиб.

— Тегинма унга. Сен ҳам кетмайсан, шу ерда ётиб қоласан, — деди у дераза пардасини тортаётиб. У чирокни ўчирди. Кайфим аллақачон таркаганди. Мен шу сокин ҳузур-халоват оғушида чайкалаётгандай эдим...

Мен ўша кеч ўзимни ёш боладай ҳис қилиб ётдим. Дунёда энг гўзал эркаланиш лаззатидан маст эдим. Мен сираям тонг отишини истамас, бир умр шундай қолишини жуда-жуда хоҳлардим. Ўша лаънати казармалар, танк ва БМП-2лар, офицерларни сира-сира кўрмасам дердим.

Мен шунча йиллардан бери фақатгина бир кеча яшаётгандим, бу кеча тирилгандим...

Биз тонггача ухламадик... Лилия менга кўп нарсаларни айтиб берди. Ҳар ҳолда у аёл эди. Ҳаёт эди... Дунёнинг шундай чиркин ўйинларини оралаб юрган йигит учун ягона овунчоқ эди.

У бўйнимдан кучиб қулоғимга шивирлади:

— Менинг аскарчам... Сўз берасан-а?..

— Нима деб?

— Менинг аскарчам, айт, сўз бер, мен тирик қоламан, де, мен ўлмайман де, сени бундан кейин ҳар доим эслаб юраман де... Сен яхшисан, ўлмагин. Хўпми, сен тирик қол. — У ўксиб-ўксиб йиғларди. Кўз ёшлари дувиллаб оқарди... Юрагим шунчалик вайрон бўлдики, мен уни бағримга босдим. Томоғимга нимадир тиқилди... У кўзимга шунчалик яхши кўриниб кетдики, бу ерда мен учун ҳали ҳеч ким мана шу аёл каби қайғурмаган эди.

— Тирик қоламан Лилия... Мен бу лаънати жойда ўлиб кетмайман... Хафа бўлма... Мен омон қоламан, — кўзимдан иссиқ ёш қуйилди.

Тонг оқара бошлаганда туриб ювиндим. Ювиниш хонаси йўлакнинг охирида эди. Лилия орқамдан сочик, совун, шампун олиб келди. Уни янада яхши кўриб кетдим...

Ўзимизни тартибга солгач, Ринатни уйғотдик. Лилия унга ҳам сочик, совун ва шампун тутди. У ҳозир қаерга келганлигини элас-элас англаётганди чамамда...

Лилия бизни самимий муносабат билан кузатди. Ташқари анча ёришиб қолганди. Айрим казармалар эшиги олдида навбатчилар донг қотиб ухлашарди. Бизнинг "чижик"чамиз автоматага суянган кўйи бутун рота ҳаётини ўз ҳаловатига алиштириб, хуррак отарди. Биз билдирмай эшик олдида келдик. Менинг кайфиятим баланд эди. Ҳеч нарсани ўйламасдим. Модулдан миқ этмай келаётган Ринат навбатчини чунонам тепиб юбордики, у гуңиллаб йиқилди-да, эсанкираб қолди.

— Ҳой ит. Ротани дух¹ сўйиб кетди-ку. Ҳа, онангни...

Аскар гангиб ўрнидан турди... Биз унга эътибор бермай, казармага кирдик. Аскарлар дунёнинг гўзаллигидан беҳабар, тирик юрганларига шукрона айтган каби тош қотиб ухлашарди. Казарма жудаям аянчли ва совуқ кўрин-

¹ Д у х — душман.

ди. Кечаси билан кўз илмаган бўлсам ҳам, чарчок сезмасдим. Ринат шумшайган кўйи ечинмасдан ўзини каравотига отди. Ёмғир тинганди. Рота уйқудан уйғонгач, паркка борилса керак, деб ўйладим. Пиёдалар қурола-рини тозаласа керак... Мен каравотимда чалқанчасига шифтга тикилиб ётардим. Рухим анча тетик бўлса ҳамки, оёқларим бироз оғирлашиб, бўғинларим бўшашиб қолгандай эди. Мен Лилияни ўйлардим. Хаёлимга чароғон-лик сингиб кириб келарди.

II

Рота казарма олдида саф тортди. Одатдагидай рота командири харбий салом-аликдан сўнг бугун бажариладиган топшириқлар билан таништирди. Пиёдалар эрталабки нонуштадан сўнг қурол тозаларкан, бирон-механик ва операторлар техникани жангга тайёрлайди, алокалар текширилади, отув миллари кўздан кечирилади, тасмаларга снарядлар солинади, машиналарга ёғ қуйилади. Яқин ўртада урушга чиқишимиз аниқ эди...

Эрталабки нонуштага қайнатилган балик ва бўтқа тайёрланганди... Бирорта столда овқатга қўл урилмади. Факат окканд ва кофе ичилди. Бир суртим сарёғ билан нон сдик. Афғонда эсини таниганлар сира бўтқа ва қайнатилган балик емасдилар. Чунки бу овқатни танаввул қилганлар удум бўйича энг паст аскар саналарди. Кимки бўтқа еса ўзига ЧМО деган уятли лақаб орттирар, қўпчиликдан ажралиб қоларди. Ўз каддини билган жангчи очдан ўлаётган бўлса ҳам, ошхонанинг бундай "ювиндиси"ни оғзига олмасди.

Мен Ринат билан ошхонадан чиқиб кетмоқчи бўлиб тургандик, бошдаги столда ўтирган Мўмин чакириб қолди. Бизнинг улфатлар — Нурмахон билан Юра ҳам ўша ерда эди.

— Ха, овқат ўтмадими? — деди Мўмин сурилиб жой бўшатаркан.

— Иштаха йўқ, — дедим мен.

— Қўтаринглар, бир кружкадан кофе ичайлик, кейин бирор нарсани ўйлаб кўрармиз.

— Ҳозир паркка борамиз-ку. Ўша ёқда овқат пиширамиз. Факат омборхонадан у бу нарса олволайлик, — деди Нурмахон.

Биз апил-тапил тамадди қилиб, ротадан олдин чиқдик.

Мўмин билан Нурмахон қисмнинг озиқ-овқат омбор-

хонасига, Юра дўконга кетди. Ринат иккаламиз аскарларни жанг тўрвалари, эски-туски кишки кийимлар, коп-кўрпалар сақланадиган омборхона — “холодный кочтёркага бориб, жой хозирладик. Бугун шу ерни кун бўйи макон қилишга келишдик...

Нурмахон ротадаги энг яхши отувчи, аммо ўлгудай содда эди. Мўмин БМП—2да механик. Русчага анча нўнок эди, бироқ машинани кўнгилдагидай бошқарарди. Юранинг айёрлигини ҳисобламаганда, довжурок жангчи, пиёдалар бўлинмасининг командири эди. У ҳар қандай вазиятда ҳам ўзини йўқотиб қўймаганди. Бешовимиз ҳам афғондаги “кекса” аскарлар сирасига кирардик... Бу ернинг паст-баланди, ҳаёт оқимини анча-мунча сезиб улгургандик... Бизни омборхонада қолганимизни рота командири билиб қолмаса бас, бошқа зобитларни алдаб-сулдаб тинчитардик. Улар ҳам “қария” аскарларнинг кўнгилни овритгиси келмас, кўплаб жангларда кўзи қотган аскарлар иш беришини яхши билишарди. Умуман Афғонистонда зобитлар жангчилар билан эҳтиёт бўлиб муомала қилардилар. Урушда ўлим зобит ва аскар танлаб ўтирмайди; барибир кимдир кимнингдир жасадини судраб чиқади, бошқа биров шеригининг ярасига малҳам бўлади, ҳаётини сақлаб қолади... Фақатгина сен яшаб турган кунлар, тириклигинг ғаниматдир. Қолган икки-чикирларга тупуриш керак.

Йигитлар ҳамма нарсани мухайё қилишди. Омборхонанинг бир бурчини тозалаб, эски шинелларни тўшадик. Мўмин ош пиширишга киришди. Юра у ёқ буёқдан латифа айтиб турди. Мен жанг тўрвани бошимга болиш қилиб, ухлашга ҳозирлик кўрдим. Ринат Юра келтирган юзга суртиладиган “Атиргул суви”дан икки хўплам ичди. Изидан сигарет тутатди. Нурмахон жанг тўрвадан хандақ курак олиб, ўқ-дори яшиқларини ўтин қилиб, ош тагига олов ёкиб турди.

Омборхонада ҳамма нарса айкаш-уйқаш сочилиб ётарди. Гранатадан тортиб, дутмушак, сувдонларгача топиларди. Пийма ва этиклар, сичкон еган коп-кўрпалар, бари-бариси... Жангга нимаики зарур бўлса, шу ерда сақланарди.

Хона ичи тутунга тўлди. Эшикни бир оз қия очиб қўйдик. Омборхонадан йигирма-ўттиз қадамлар нарида, казарма олдидаги йўлакда аскарлар қурул тозалаяпти. Оператор ва механиклар саф тортиб турарди. Рота тех-

ниги прапорщик Довгий бизнинг гўримизга гишт қалаб, аламини бошқалардан олаётганди... Мен прапорщикнинг жаҳл билан у ёқдан-бу ёққа бориб келаётганини кузатиб турардим...

Довгий улфати одам эди. Лов этиб ёнарди-ю, бир пасда ўчарди. Аскарни тушунарди. Бугун бирорта айб қилиб, кўзига кўринмай юрсанг, эртасига эсидан чиқариб юборарди. У бизни беш дақиқалар чамаси кутди... Йўқолиб қолганимизга ишонч ҳосил қилгач, броняни паркка бошлаб кетди.

Мен яхши ухлай олмадим. Шерикларимнинг ғала-говури тинчимни бузди. Битта “Донский”ни тутатиб, Юрадан бирорта латифа айтиб беришни илтимос қилдим. Ўзиям шуни кутиб турганмикин, Юра ўзи тўқиган латифалардан айта бошлади. Менга унинг “Мияси ишламайдиган зобит”, “Автомат ҳамда чиройли қиз” хақидаги латифаси ёқиб қолди. Бошқалар ҳам роса кулишди. Мўмин ошни дам едиргизиб қўйди... Ҳаммамиз бир хўпламдан “Атиргул суви” ичдик. Ичимликдан чиндан ҳам атиргул хиди келар, бироқ, ичак-чавоғингни қўйдириб юборарди. Ринат чўнтагидан ўроғлик қоғоз чиқариб, ичини очди. Печенье шаклидаги қоп-қора чарсдан ушатиб, “Донский” тамакиси билан аралаштирди-да, қайтадан сигарет қоғозига жойлади... Чарс роса ўтқир экан. Иккинчи бор айлангач, миямга бир нарсa тўқиллаб урилгандай бўлди... Мен ўз мувозанатимни йўкотаёзгандим... Учинчи бор айлантиришни ошдан кейинга қолдирдик... Мўмин паловни қозони билан ўртага қўйди... Чарс чеккан одам жуда кўп овқат ейди. Биз дарҳол бир қозон паловни еб бўлдик. Изидан иккита нонни ҳам тугатдик. Сўнгра атиргул сувидан бир хўпламдан ичдик. Чарс билан аралашган ичимлик ўз кучини кўрсата бошлади... Негадир жангда ўлган жўраларимни эслаб, гапиргим келарди. Кўзимдан ёш сиза бошлади. Ринатни бағримга босиб, йиғладим. Хаёлимда ўтган галги Чорикор жангги қотиб қолганди... Ринат икковимизни ҳам душман қўлига асир тушиб қолишимиз ҳеч гап эмасди ўшанда...

— Бизни танкчилар қутқарди, Ринат! Йўкса, дабдаламиз чиқиб, Покистонда банди бўлиб юрардик.

Ринатнинг кўзларида ёш ғилтиллади. Нурмахон, Мўмин, Юра — ҳаммамиз йиғлаётгандик...

— Ўтган гал Андрейни ўзим кўтариб чиқдим. Зўр йигит эди-я... Кўкси ёрилиб кетганди... Қони устимга, қўлларимга тегди, — Мўмин бармоқларига тикилиб

сўзларди... — Мен қисмимиздан энди ҳеч ким ўлишини истамайман, тушунаяпсизларми, жангга боришдан кўркиб қолибман. Тайёргарлик кўринглар дейишса, юрагим увишади. Тезроқ тугасайди... Жонимга тегиб кетди... Сувдан ол буёққа, Ринат, — у сувдонни ютоқиб симирди.

— Жўралар, менинг отам йўқ. Қари энам бор... Ўлиб кетсам, шўрлик энам жинни бўлиб қолади. Тушунаяпсизларми, энам тентак бўлиб қолади. Мен энамдан кўп яшадим, аммо яна яшашим керак, тирик қайтишим керак. Менинг ўлишга ҳақким йўқ...

— Нурмахон, мениям отам йўқ. Онамнинг суянганиман. Бечора онамнинг ёзган хатларини ўқисанглар эди... Юрагим эзилиб кетади. Урушга кираверсам, кўз олдимдан онам липиллаб ўтаверади... Онам мендан оғир кунларни бошидан ўтказаяпти... Она... Онажон, ўғлингиз... наша чекди... умрида кўрмаган нарсаларни ичаяпти... Онажон... Сизни соғиндим... — Телпагини оёғи остига ташлади... чирт этказиб туфларди дамо-дам.

Биз ақлдан озган, алаҳсираётган одамларга ўхшардик. Яна чарс тутатдик. Бир мартадан тортдик. Менинг юзим совиётганди. Батамом ўзимни йўқотиб қўйдим. Қўлоёқларим ўзимга бўйсунмай қўйди. Гўё ердан баландлашаётгандай, учаётгандай эдим... Олислардан йиғи эшитилар, аллақандай жимир-жимир тўлқинлар кўринарди. Сувсизликдан лабларим тобора куруқшарди... Мен ҳеч нарсани идрок қилолмасдим. Мен ўлик-тириклигимни билмай қолдим. Фақат йиғи товуши эшитиларди... Мен йўқ эдим, яшамагандим. Урушни ҳам кўрмагандим.

III

Менга нима бўлганлигини англай олмай уйғондим. Бошимда Ринат ўтирибди. Кўзи қизаринқираган, ковоқлари уйқусизликдан анча салқин тортган... Бошим қарахт аҳволда ғувилларди, худди гурзи тушгандай лўқиллаб оғрирди. Танамда куч қолмаганди гўё... Корним роса очикқан, лабларим қуриб қовжирарди...

— Ринат, ановилар қаерга кетишди, — дедим ўрнимдан базўр жангтўрвага суяниб кўзгаларканман.

— Егулик олиб келгани кетишди, тезда қайтишади. Биз ҳам ҳозир турдик. Ҳаммамиз қотиб қолибмиз. Яхшиям бирорта шохол¹ билиб қолмабди...

¹ Ш о х о л — зобит демоқчи.

— Сувдонни бер.

Ринат камарига осилган темир сувдонни ечиб, узатди. Ичим ёнаётганди. Бир кўтаришда сувдонни куридим. Танамга бироз жон кириб, бошимнинг ғувиллаши босилгандай бўлди. Омборхона эшигини қиялатиб очдик. Ташқаридан намиққан тупрок хиди урилди. Мен тезроқ овқат топиб келишларини сабрсизлик билан кутардим. Коринни тўйгазиб, бу ердан қўзғалиш, ротага бориш зарур эди. Агар кун бўйи қочиб юрганимизни рота командири сезиб қолса, ротанинг олдида шарманда қилиб, бир hafta навбатчиликка қўйиши аниқ.

Бошим карахт эди. Омборхонанинг захлиги билина бошлади. Мен совуқ котдим. Қўл-оёғим уюшиб, калтирай бошладим. Халиям туман ичида юргандайман. Хаёлимдан кечаётган ўйларим узук-юлик, бир нарса ҳақида тўлиқ фикрлай олмасдим, тасаввуримда намоён бўлаётган воқеалар чалкаш-чулкаш, бир-бирига уланиб кетаяпти. Назаримда номозшомгача ухлагандайдим. Ичимни ит таталаяпти. Роса очикдим. Эски шинел ҳамда ашқолдашқолларнинг димоғим кўниккан бўйи энди кўнглимни айнита бошлади. Муздай сув сипқариб, тинчроқ, хушманзара бирор жой бўлса тагин мизғиб олишни жонжоним билан хоҳлаётгандим. Рўпарамда чайкалиб турган, кўзлари қизариб кетган, юзидан маъно ўқиш маҳол Ринатни ҳам кўргим келмаётганди. Қанийди қуёш чараклаб турса... кишлоғимнинг адоғидаги Хазарбоғ ариғи бўйлаб ястанган бедазорда оёқ узатиб ётсам... осмон типтиник, даланинг поёни йўқ... ҳа, айтмоқчи, ҳозир беда авжи гуркираган маҳал-а, бригадир ким экан бедазорда, э, нима фарқи бор...

Тапиллаган овоздан чўчиб тушдим. Эшикка бораётган Ринат жанг тўрвага урилиб йиқилди. Одамзот бошини йўқотса қаерга юришини билмай қоларкан... Менинг назаримда биз кўршапалакка ўхшаб қолгандик. Ринат нимадир деб тўнғиллади.

— Ҳа, қаттиқ йиқилдингми?

— Э онасини... ўзимни тутолмаяпман...

— Иложи бўлса шу лаънاتини, жўра, камроқ чекайлик.

— Ўрганиб қолганмиз, шекилли... барибир эмасми... чекиш яхши. Расво бўлаяпмиз. Бунақа йўл билан кун ўтказиб бўлмайди. Урушга чиққанимиз яхшийди қайтамга. Кунлар жуда тез ўтади. Менимча, қанчалик тўс-тўполонли жанг бўлса, ўша пайтда ҳеч нарсани англайолмай-

сан. Жангда вахимали бўлмаскан унча. Фақат урушдан кейин эслаб эсинг чиқиб кетади. Аллергиянг тошади...

— Агар тирик қолсанг, эслаш насиб қилса.

Ринат анчагина чиниққан, эпчил йигит. Бирок ёш болагаям ўхшайди. Баъзан аразлаб ҳам қолади. Ринатни уйда эрка ўганини, ёлғиз фарзандлигини пайкаб олса бўларди. У гапга чечан, ишни кўзини биларди. Шу пайтгача уни кўрқоклик қилганини сезмаганман. Жангда ҳеч қачон киёфасидан кўрқув ё эсанкираш аломатини сезмасдим... У ... аёллар ҳақида гапиришни хуш кўрарди. Армияга чақирилгунга қадар қилган қилмишларини эшитиб ёқамни ушладим. Ўзиям мазза қилган-да... Гоҳида йигитлар унга сен кўп аёл билан бўлгансан — ўлиб кетсанг унчалик қайғули эмас... биз кишлоқилар хали бирортасига тузукрок гап ҳам айтмаганмиз, хизматдан қайтгач, жононларинг билан таништириб қўясан-а, дейишарди. Ротада Валерий ҳамда Валис деган аскар йигитлар хотинидан мактуб оларди. Назаримда улар кўп нарсани кўриб улгургандай эдилар. Ҳамма шу икковига хавас қиларди... Бошқалар гўёки ёш бола эди хали, бошқалар ёрдан олдин қуролни кўкрагига босишганди. Умуман, 18—20 ёшли йигитчалар учун ҳаёт ўз шакли-шамойилини кўрсатиб улгурмаганди, қисмат шўрликларнинг манг-лайларига қора чизик тортганди. Пешонаси қора эди уларнинг.

— Ринат, жангда нимани ўйлайсан, тўғриси айт.

— Очиғи, қаллам ишламай қолади. Ҳеч нарсани тушунмайман... ўзимни қутилмаган бир мўъжиза туфайли бошқараман. Агар снаряд учса ёки отилса қандай қилиб, тезлик билан ётиб олганимни билмайман... Мени нимадир бошқаради.

— Гапинг тўғри. Йўкса снаряд товуши билан биргаликда одам ўзини химояга чоғлаши галати. Одам снаряддан тезроқ ҳаракат қилади, одам ўқдан тез учади.

— Жанг пайтидаги ахволингни ҳеч қачон тушунтириб беролмайсан, — деди Ринат.

Биз биттадан “Донские” тутатдик. Мен ухлаб турганим учун совуқ қотяпман деб ўйловдим. Аслида иссиғим баландлашаётгандай эди. Мен ёкимсиз ҳид ўрнашиб қолган шинеллардан бирини олиб, устимга ёпдим-да, яна узала тушдим. Қандай қилиб бўлса ҳам куннинг ўтишини истардим. Бадбўй омборхонанинг нимқоронғи бурчагида шинелга ўралиб олиб, Лилия ҳақида ўйладим. Мен кечаги воқеаларнинг содир бўлганини

тасаввур қилолмадим. Негадир бу туш деб ўйладим ва бунга ишондим...

Эшик очилиб, Нурмахоннинг шанғиллаган овози эшитилди.

— Опкелдим, биродарлар. Тушликни ҳам шу ерда қилиб, кейин чиқамиз.

У қўйнидан битта буханка нон чиқарди. Чўнтагидан уч-тўртта окканд олиб қўйди. Ринат бўшаган сувдонни олиб ташқарига чиқди. Энди омборхонанинг қоронғи бурчакларига ҳам қўзим қўникди... Нурмахон нонни бўлак-лаб эски тўшакча устига қўйди.

— Рота қуролларини тозалаб бўлди. Брония паркдан қайтибди. Тушдан кейин бу ердан тўрваларни олгани келишаркан...

— Жангга чиқарканмизми? Сенга ким айтди?..

— Ротада шундай гап... Хали номаълум. Тайёргарлик қўришмоқчи шекилли. Механик-операторлар ўқдори омборига бориб, снаряд, граната олишади дейишяпти, — Нурмахон гўё ўзини бепарво тутиб гапираётган бўлсаям, ваҳимага тушаётганини билиб турардим. Мен ўзимни ҳеч нарсага эътибор бермаётганга олдим.

— Полкдаги бир хил кунам одамнинг медресига тегади. Айланиб туриш керак... Казарма, ошхона, қоровулхона, парк... жуда зерикарли-ку бу. Бизам у-бу нарсани тайёрлаб қўяйлик. Ким билади дейсан, бу кечаёқ йўлга тушишимиз мумкин. Овқатлангач, шу ердан тўрваларни тайёрлаб, казармага олиб борамиз. Кийим-кечакнинг янгисидан ажратиш керак... Иложи бўлса ошхонадан сабзи-пиёз, ёғ олволайлик. Бизга беришадиган кунлик овқати етмай қолиши мумкин. Неча кунга кетаётганимиз номаълум. Ҳамиша икки-уч кун дейишади, кейин ойлаб қолиб кетамиз...

— Шу ердаям қорнингни ўйлайсан, Бойбиш¹. Худди очдан ўладиган одамга ўхшайсан... Назаримда, овқат учун туғилгансан...

— Э, бу ерда одам ғалати бўлиб қоларкан...

— Ҳеч нарсадан ҳазар ҳам қилмаскан.

— Нима демоқчисан?

— Айтмоқчиманки, биз хайвонга ўхшаймиз...

— Бўлди, донолигинг қўзимасин, энди...

— Ҳа, майли... фақат анови тўрвани олиб оёғимни тагига қўй, илтимос... жуда совуқ қотаяпман. — У ме-

¹ Б о й б и ш — Нурмахоннинг лақаби.

нинг чўзилиб олиб иш буюришимга парво ҳам қилмади.

— Сенга бир гап... Шундай қилиб ошна, афғондан кейин ўқишни давом эттирасанми?

— Албатта... ҳўш... нима демокчисан?

— Малим бўлиб чиқасанми?

— Балким...

— Сен пединститутни битириб, офитсер бўлмайсан-ку, буни устига сал ҳардамхаёлроқсан.

— Менга қара, Бойбиш... Сендан тузукрок экандирманки, ўқишга кирганман. Институтга... ўқиганман... озми-кўпми тушунчам бор, оғайни... болақайларни ўқитиб юравераман-да.

— Ўрис тили малими бўламан де?

— Нимага шама қияпсан, хой...

— Ҳа, энди... ўрисчани сувдай симириб юборгансан, алоқада комбатга берган ахборотингни эшитиб, роса қулдим... Кимки алоқада турган бўлса ичаги узилди. Сенинг қовушмаган гапингни шўрлик комбат зўрға англади-ёв, ўзиям роса уялиб кетди... Ротний сени "ўрис адабиёти институти"да ўқийди, зиёли, деб оператор қилиб қўювди.

— Ўрисчага сал йўқман, барибир, институтда биринчи курсни бешга битирдим... ҳар ҳолда ўрис адабиётини оз-моз биламан. Тил билмаслик илмсизлик дегани эмас. Сен тушунармидинг буни.

— Ҳа, бўпти. Бирок, сал нервиннироқсан. Болаларни уриб-сўкиб ташлама, деяпман-да.

— Ҳов, менга қара... жағлари очилдими?.. Сенга ким айтаяпти, болаларни ўкитаман деб.

— Ўзинг.

— Ҳазилингни қўй, Бойбиш. Афғондан кейин, ишлашимга кўзим етмаяпти, ошна... Тўғриси, мен у-бу нарса ёзмоқчиман. Ўқишни журналистикага айлантираман. Насиб қилса, ёзувчи бўламан... умуман одамлар ҳақида, сен тўғрингда ёзаман...

— Армиядан олдин ҳам ёзганмисан... Тўғриси, айрим гапларинг чолларникига ўхшаб кетади, сени ғалатиروق деб ўйлаб юардим.

— Бойбиш, бизнинг ёшлигимиз қолмади, ошна. Болалик, навқиронлик, дарёнинг нариги томонида қолиб кетди. Бу ерда ўлим ва сен борсан... уруш... манави қоронғи дунё бор. Билдингми?.. Сен ўзингни ўн тўққиз ёшдаман деб ўйлайсанми ҳалиям... Одамзот танаси нав-

кирон бўлиши мумкин, бироқ кўзидан қарийди. Бизнинг кўзларимиз кўп нарсани кўрди. Бойбиш, агар кўзига ёш келса одам шу лаҳзанинг ўзида беш йил яшаб қўйган бўлади. Ёш келавериб, бизнинг дийдамиз қотиб кетди, ошна. Мен шундай... темир бўлиб қолганлигимиз, кўксимизда муштдек тош қотиб қолгани ҳақида ёзмоқчиман...

— Уруш факат қахрамонлик эмаслиги ҳақида ёз...

— Уруш ҳеч нарса эмаслиги, бу ҳақда ёзиш нақадар оғир эканлигини одамларга тушунтирсам бўлди...

— Уруш — қўрқув. Қўрқув-эсингни йўқотиш. Эсингни йўқотганингда эса сенга барибир. Мен жангда тирик-лигимниям, ўликлигимниям унутиб қўяман. Чорикордаги жангни эсла, ҳамма тентакка ўхшаб, югуриб қолувди, одам кутириб кетаркан. Жангдан кейин кўпчилик, ярадор бўлмаса-да, госпиталга жўнатилиди. Ўзини эплаганлар ҳам анча кунгача аслига қайтолмай юрди. Шундан бери урушга чиқамиз деса оёқ-қўлим бўшашиб, юрагим увишади...

— Бойбиш, сен бизчалик ҳеч ким хору сарсон бўлмаслигини ўйлаганмисан?

— Оз-моз.

— Биз бу ерда беҳуда дабдаламиз чиқиб юрганимизни ҳис қилоласанми? Бойбиш, биз расволар ва нодонлармиз.

— Нима қилиш керак? Урушга чиқмай қолишни йўлини тополасанми?

— Йўқ. Урушда ўликларгина урушга чиқмайди.

— Буни яхши биламан. Мана сенинг ўзингнинг ҳам афғонга ўтгандан кейин кўзинг очилди. Харбий ўқув пайти ҳеч нарсани тушунмасдинг. Афғонистонни — қахрамонлик майдони дердинг. Мана сенга, жасурлик кўрсатишнинг вақти келди. Эртага урушга чиқамиз, отамиз... танклар, БМПлар, БТРлар, портлашларни кўрасан, шундайми? Бизни роса алдашган-да, энағарлар...

— Бу Давлатнинг ўйини... қўй, э, онасини...

— Ўйиннинг бунақасини нима деб аташ мумкин?... Ниманинг ҳазили бўлмайди, ёзувчи бола... биласанми?

Нурмахон жим бўлиб қолди. Бошим лўкиллаб оғирирди. Қовоғим оғирлашди. Ринат яримлатиб ташлаб кетган сигаретни олиб лабимга қистирдим... Гугурт чакмоқчи бўлгандим, қўлларим қалтираётгани баттар хўрлигимни келтирди. Энди ичмасликка, исқоти чарсни чекмасликка аҳд қилдим... Шуни чекиб олсанг кўп нарсани унутасан,

мухими кўрқув хисси йўқолади, урушда шу ходиса эса қўл келади. Зобитлар чекиб олганингни билишади, бироқ ҳеч нарса демайди. Уларга ҳам сенинг жасур бўлиб қолишинг керак. Умуман, сен ўзингдан йироқлашмай туриб, ёвуз ишларни бажаролмайсан. Урушда ақлинг жойида туриши — бўлмаган гап.

Ташқаридан қадам товушлари эшитилди. Дархол бурчакда уюлиб ётган ашқол-дашқоллар орасига беркиниб олдик. Эшик бир зарбда очилиб, Мўмин билан Юра кириб келди... Қўйинлари дўппайиб турибди. Биз ўрни-миздан туриб, уларни роса санғиганидан койиндик. Ошхонадан овқат олиб келишибди. Биз шинел устига қозонни қўйиб, Ринатни кутдик. Зах қоплаган омборхонани шўрва хиди тутди... Менинг иштаҳам очилди. Бироздан сўнг Ринат темир қутида қуюлтирилган ширин сут, печени ва сув олиб келди. Биз роса очикқандик. Дархол, чурк этмай, овқатни туширдик... Қорин ғами кетгач, омборхонани титкилаб, ҳар биримиз ўзимиз учун жанг тўрвасини тайёрладик. Жанг тўрвага учтадан сувдон, ол-тита ўқдон, пийма, қоп кўрпа, хандаккурак жойладик. Ўқ дори, хабармушак ва озиқ-овқат казармада тарқатилади. Умуман олганда, техника паркидаги темир-терсак омборхонасидан қолган-қутган камчиликларни тўғрилаб қўйсақ бўларди. Жанг тўрвалар ҳозирлангач, бурчакка яшириб, ташқарига чиқдик.

Хаво тоза эди. Ёмғирда чайилган тоғ-адирлар гўё қўл узатсанг етгудай яқинлашиб қолган... Атроф тип-тиник. Қисм худудига ҳам аллақандай файз кирган. Казармалар кечагидай ғариб ахволда эмас. Осмонда офтоб паға-паға нур ичириб эркалаётгандай — гоҳ борликни чароғон этади, гоҳ сурув булутлар ортида паналайди.

Казармада ҳамма ўз иши билан банд. Аскарлар уруш тадоригини кўришмоқда. Ичкарида ўқ-дори, қисмларга ажратилган яроғлар сочилиб ётибди. Жангчилар тўп-тўп бўлиб, яроғини тозалашмоқда. Мен қуролхонадан автоматимни олиб, текшириб кўрдим. Қуролимни жангда панд бермаслигига ишонч ҳосил қилдим... Эрталаб йўлга тушишимиз аниқ бўлгач, омборхонага яшириб қўйган жанг-тўрвани олиб келдим... Каравотим тагига жойлаштириб, навабчидан кўз-қулоқ бўлиб туришини илтимос қилдим. Механик ва операторлар хали техника паркидан қайтмаган эди. Мен Ринатдан машина жангга шайми, деб сўрадим. У менга шубҳа қилма, ўзинг снарядларни тўлик

юклаган бўлсанг бас, отув милини тозалаганмисан, деди. Умуман олганда, машинани ўтган куни урушга хозирлаб қўйгандик. Мен кечки овқатгача ухлаб олишга қарор қилдим. Ечинишга ҳам эриниб, ўзимни каравотга отдим. Нурмахон билан Мўмин техника паркига кетишди... Ринат ҳам ухлайман, деди. Юра курол тозалашга киришди... Казармада авжига чиққан, бақир-чақир оғушида уйқуга кетдим...

IV

Кечки нонушта пайти уйғондим. Ротанинг тенг ярми ховлида саф тортган эди... Казармада взвод командири Ермелин қолганларни тезроқ ховлига чиқиб, қаторга туриш учун қисталанг қиляпти.

— Хе, онангни фалон қилай! тезроқ бўл... қимирла!

Телпагини қўлига олиб, айримлари гимнастёркасининг бир енгини кийишга ҳам улгурмаган ёш аскарлар тапур-тапур қилиб кўчага отилишди. Бундан рухланган Ермелин овозини тағин бир парда баландлатди.

— Тезроқ қимирланглар. Нима онангни курортида дам олаяпсанларми? Озгина имкон берсак, бошимиздан туриб, ҳамма ёқни булғатасанлар ҳамма кўчага. Учгача санайман. Бир, икки... икки ярим...

Мен ўрнидан шошилмасдан туриб, ювингани чиқдим. Ермелин менга бир қараб қўйди-да, тағин, яқинда келган аскарларга ўшқира кетди, хали айрим "қари аскарлар" каравотда донг қотиб ухларди. Ермелин учини ҳам "чижик"лардан олаётганди. Мен ювиниб келиб, Ринатни туртиб уйғотдим. Бу пайт ҳамма "қария"лар казармани тарк этаётганди. Кечки овқатга бориш учун сафга туришимиз шарт эди, чунки рота командирининг ўзи назорат қиларди. Рота энг охириги аскар келиб сафга қўшилмагунча кўчада турди. Бошқа роталар аллақачон ошхонага кириб бўлган, биз командирнинг инжиқлиги учун эмас, тартиб-интизомни мутлақо бўшаштириб юборганимиз учун "жазоланаётган" эдик, гўё. Рота нонуштага ярим соат кечикиб кирди. Овқатланаётганимизда ҳам командир кузатиб турди. Ҳеч ким бошқа столга кўз олайтирмади. Ҳеч ким ҳеч кимнинг бошига чўмич ё ликопча билан туширмади... назари очларни командирнинг салобати босиб турди... Кечки нонуштадан сўнг рота казарма олдида яна саф тортди. Командир эртага жангга кетишимизни маълум қилди. Керакли асбоб-ускуна, ан-

жом-аслаҳаларни шай килишни, йўкса бутун рота бу кеча ухламаслигини айтди. Кўпчиликнинг ғазабини қўзита ҳам у, албатта, айтганини бажартирар, бир сўзли, самимий, довжорак инсон эди... барибир аскарлар рота командири яхши кўрардилар. Урушда юраги бор, иродаси мустаҳкам зобитлар қанчалик каттиққўл ва бешафкат бўлмасин, уларга ҳамма хавас қилади, кўпчилик унинг эътиборида бўлади. Зобит учун эса энг муҳими қўл остидагилар назарига тушишдан ўзга юксак шуҳрат ва мукофот йўк...

Казарма ичи тўс-тўполон... Аскарлар тезрок жангга тайёргарлигини кўриб, эрталабгача ухлаб олиш пайида. Ҳамма нарсасини тахлаб улгурганлар темир совут, автомат ва каскасини каравоти ёнига қўйиб, уйкуга кетишган. Мен ташқарига чиқиб, сигарет чекдим. Кўкда юлдузлар ғужғон. Ой охишта сузади, гоҳо пар булутлар орасида кўринмай кетади, бироздан сўнг яна қалқиб чиқади, тун бошидан шовуллаб ой сути — тиниқ нурлар тўкилади. Менинг назаримда зулмат билан ёруғлик жанг қилаётганга ўхшайди. Бирпасда зим-зиё тун чўқади, тагин ойдинлик инади, ой ёрду сочади... Олисда, тоғ томонда кўкка ёнувчи ўқлар тизмаси санчилади. Пулемёт ё автоматларнинг тариллагани элас-элас қулоққа чалинади. Ёнувчи ўқлар тизмаси энди ҳар томондан учади. Душман отаётibdими, бизникиларми билиб бўлмайди. Бундай тиниқ кечалари уйқинг келмайди, руҳинг тетиклашади... Кенгликларни айлансанг... анови кенгликлар бағрини ёриб кўкка узлуксиз ўқлар учаяпти, одамларнинг ич-ташини хавотир емираяпти... қанчалаб кишилар кирилиб кетаяпти...

Мен кайфиятимни кўтаришга, имкон қадар бўлмағур хаёлларга чалғимасликка ҳаракат қилардим. Кайфиятимни туширмай дам олишим зарур эди. Эртага барвақт туриб, йўлга тушамиз... Бошим чароғон бўлиши керак... Ҳеч қандай ваҳимага ўрин бермайман. Пешонада борини кўраман... Ахир биринчи марта эмас-ку. Э, одам қанчалик эътибор берса, шунча ваҳимага тушади. Карасанг-чи, ойдин кеча, атроф нурли... осмон сирли... баҳор ҳавоси кўнгилни яйратади. Мен яна битта чекаман-да, бориб ухлайман, эрталаб эса азонда туришим зарур, йўлга тушамиз... Нима қипти, икки-уч кун айланиб келамиз-да. Ҳозир унчалик отишма бўлмаса керак. Гардез Чорикордай ҳавфли жоймас... Эй, қўй, шунга ўзингни қўярга жой тополмай қолдингми... ўзингни бос... ҳеч қандай

кўрқув бўлмаслиги керак юрагингда. Биринчи гал рейд-га чиққанингдаги ҳолни эсла. Шер эдинг гўё. Қизик, хаёлинга ҳеч нарса келмабди-я. Тезроқ душманга дуч келсам деб ошикибман... Мана битта чекаман... о, ўзиям "Охотничий" яхши сигарет. "Донские" бошни тамом қиладди... Рота ҳали ухламайди... Қисмни айлансаммикан?... Нима кераги бор... Бундай кечаларда қишлоғингни кўчаларида юрсанг, атрофингдаги қишлоқларнинг чироқлари ғужғон кўринади. Мормин, Хўжасоат, Обшир, Чеп... Худди, юлдузлар ўша қишлоқлар тепасида муаллақ туриб қолганга ўхшайди, аслида улар уйларда порлаган чироқлар бўлиб чиқади. Итлар тинмай хуради. Ҳамма ширин уйкуда... Майин шабада эсади... Сен эса сайр қилаверасан... Ҳозиргидай хузур-ҳаловатни гўзал кеча оғушида фақатгина қишлоғинг, ота-онанг оғушида ухласанг мазза-да. Бизнинг уйдагилар ҳозир нима қилишяптийки. Отам ухлаб қолган. Бечора ншдан роса чарчаб қайтган... Онам, укаларим, катта энам уйғок... нима ҳақида гаплашишяптийки. Балки, мени эслашяётгандир. Ахир мен ҳам уларни ёдга олаяпман-ку... Улар мендан хавотирланишади... Бу ерда уруш... Ўлиб кетишинг мумкин... Мен ўлишни ҳеч қачон истамайман... Мен сизларни ташлаб кетмайман, ҳали учрашамиз жигарларим... Эй, худо, ўлмайин, бу сафарги жангдан ҳам омон қайтай. Ўлмайлик, ярадор бўлмайин... Худойим, ўзинг паноҳингда асра...

Мен хаёл билан бўлиб, аёллар модулига яқинлашиб қолибман... Бироз кимир этмай турдим. Яна сигарет тутдим. Модул эниги олдидаги қоровулни аниқ кўрдим. Аёлларни кўриб туриш жангга боришдан минг марта оғирлигини сезаётганимкин у. Бундай ойдинликда беркиниб бўлмайди. Уни беш-олти кадам наридан туриб қайси ротадан эканлигини таниш мумкин. Афғонда қанча хизмат қилдийкин? Агар "қария" бўлса, аёллар модулига қоровулликка туришдан ҳазар қиларди. Ўлдириб ташласанг, кечаси билан бу жойни "боқиб" чиқмайди. Чижиклардан бирортасини қўйишгандир. Ҳали бирор марта бизнинг ротадан аёллар модули, ...хонага навбатчиликка туришмаган... Йўқ, урушга чиқадиганлар, жангга яроқлиларни ҳеч қачон хотинлар қоровули этиб тайинламайдилар... Штабдан бошқа жойни кўрмаган, югурдак ёзарлардан бўлса керак. Уларга бари бир, ўлдирсанг ўлдир, ичимга тепма деб ётиб олишади, урушга чиқмасалар бас, қисмдаги ҳар қандай юмушни бажаришни ор

билмайдиган бу тахлит кимсаларни “штаб товуклари” деб тўғри айтишади. Йўқса, штабга ёзар бўлишармиди, думба бойлаб, тўйиб ухлаб, озода кийиниб юришармиди. Бу окбилаклар умрида автомат отиб кўрмаган, жанг деса иштонини ҳўллаб қўйишади... Бирок қисмга келадиған жами махфий буйруқ ва топшириқларни энг аввал шулар эшитишади. Улар ўзларини қора аскарларга нисбатан баландрок тутиб урушда уруш кўрмай юрганларига шукрона айтишади... Жангчилар уларнинг айримларидан каттиқ нафратланишади, чунки штабдан чиқмай кўксига “Қизил юлдуз” ёки “Жасорати учун”ни тақиб олган ёзарлар, жангда ўлиб-тирилган аскарларга аталган мукофотни ўзларига ёзиб юборишади. Хеч ким хеч нарсани суриштириб ўтирмайди, афғонда жанг қиляптими, демак қахрамон бўлишлари керак. Э, ҳамма томоннинг дабдаласи чиқиб кетган. Хатто харбийда ҳам ҳақиқат йўқ. Урушда ҳам бир-бирини алдайди булар...

Модулга киришга негaдир хафсалам йўқ эди. Кўнглимга қил сизмаяпти. Ўзимни шунчалик абгорхол сезардимки, хеч кимга дуч келишни истамасдим. Қанийди, ҳозир хеч кимса йўқ кенгликка тушиб қолсанг... Ўзидан ўзи хўрлиги келатган одамнинг кўнглига хеч нарса малҳам бўлолмайди. Агар ҳозир мендан кўнглинг нимани истаётир деб сўраса, лом-лим дейолмасдим. Чунки мен қарахт эдим. Мен ҳаммадан — ҳаётдан, ўзимдан нафратланаётгандим, тўйиб кетгандим. Лилиянинг олдига бориш учун мен ўзимни кадрлай олишим, ўзимда шу нарсага маънавий тайёргарлик кўришим керак эди. Одам ўзини тамоман йўқ деб хис қилса ва бунга ишонса, у кўп нарсадан маҳрум бўлганлигини пайкаб қолади. Хўш, нима дейман? Қийшанглаб, Лилия мен эртага урушга чиқаяпман дейманми? Тағин ундан мурувват тилайманми, эркаланаманми. Қандай қилиб? Ахир мен ич-ичимдан идраб, тутдай тўкилиб бораяпман-ку?!..

Қайтиш оғир эди... аммо мен қазармада дам олишим керак... эртага йўлга чиқамиз...

Қазармада шовқин-сурон тинмаганди. Аскарлар бурчак-бурчакда ўтирволиб овқатланишмаяпти, чекишмоқда. Бошқалар жангга тайёрланишмоқда. Янги келган жангчиларнинг тараддуди халиям битмаган. Нимаики дуч келса, жанг тўрвага солишмоқда. Жангчиларнинг ҳазул-хузули, “онангниси” эшитилади, гоҳида бир томондан бошқа тарафга кирза этик учиб қолади. Кимдир войвойлаб, қазаб билан сўкинади, кулгу қўтарилади. Кўпчилик тум-

ба устига энгашиб олиб уйга мактуб ёзишмоқда. Жанг олдидан одат бўйича, ҳамма яқинларига хат жўнатади. Мен онамга мактуб ёзиб, каравотга чўзилдим. Эртанги кун хаяжони юрагимни ғаш қила бошлади. Кўзимга уйқу келмади. Мен ўлим ва тириклик оралиғидаги масофада тебранаётган кимсага айлангандим. Хаёл суриш, азобланишга маҳкум этилгандим. Шу ерда, мана шу казарма ичида мен билан бирга нафас олаётган, эртага мен билан бирга жанг қиладиган, эҳтимол, эҳтимол мен билан бирга ярадор бўладиган ёки ўладиган қуролдошлар ҳам менчалик эзилаяптимикин, улар ҳам мен каби ўзларини тушунмаяптимикин? Ёки одам ўлими яқинлашиб, ё бирор фалокатни сезса, худди менинг ахволимга тушиб қолармикин? Ахир менда илгарилари бундай ҳолат бўлмаганку сира? Мен ўрнимдан туриб, қуролхонадан қалин темирнимчани танлаб, бошимга келтириб қўйдим. Ҳар эҳтимолга қарши олтита ўқдон олиб, жангтўрвамга жойладим. Ўқдори машинамда етарли эди. Старшинадан ўн қути сигарет олиб тўрвага солдим. Тағин нимадир қилишим керакдай эди... “Чижик”лардан бирини чақириб, гимнастёркамга оқ ёқа тикишни буюрдим. Ўзимни мажбурлаб бўлса-да, ухлашим керак эди...

Инсон ҳар қандай вазиятда ҳам ўзининг бахтли эканлигини, гарчанд бахт сўзи нисбий эрса-да, бахтиёрлигини сезиб қолади, демакки, олдинда бундан-да кемтикрок, нотугал, ғамгин кунлар бор. Назаримда бу кечалик бахтим — менинг тириклигимда эди. Бутун инсоният бахт ва бахтсизлик тушунчаларини ўзини овутиш учун ўйлаб толгандир... Хаёт ва ўлим оралиғидаги кўркув қанчалик улғайган сари, инсон ўзини ҳалокатга шунчалик тез тайёрлайди ва кўникиб боради. Биз айтган “тириклик — бахт!” деган зўракилик эса жудаям қулгили бўлиб қолади.

Барибир ухлай олмадим. Казармада энди у ёқдан буёққа беҳуда ўтавериб, асабни егувчилар камайииб қолганди. Тўртинчи взвод ётоғида овқатланиб бўлган Ринат ёнимга келди. Кайфияти тетик. Тағин тортишибди.

— Нега олдимизга бормадинг, — деди у каравотига ўтириб. Ринатнинг юзидан қон қочган, кўзлари қизариб-қираган эди.

Иштаҳам йўқ.

— Зўр дори бор экан. Бир тортсанг вообше, тахта қилади...

— Ҳамма нарсангни тайёрлаб қўйдингми?

— Ғам ема. Аллақачон тўғрилағанман. Мени била-сан-ку... Биринчи сафар чиқаётганимиз йўқ-ку... Яхши томони, бутун армия катнашаркан бу сафар ҳам...

— Бутун армия катнашса байрам бўладими, — дедим гижиниб.

— Ҳар холда шунча дабдаба — техника-ю бесанок одамнинг ичидан бир сенга ўқ келиб тегмас... тагин ким билади, пешонангдан кўрасан... Душман ҳозир анойи эмас. Тўртгаси бир полкни ётқизиб турғизади.

— Шу ерда туғилиб-ўстандан сўнг, паст-баланд, ўнқир-чўнқирини яхши билгач, албатта афғоннинг қўли устун бўлади-да.

— Э, булар тоғнинг ичига кирволиб, ҳар замон-ҳар замон бир отиб кўяди, шундайим кимнингдир ёстиғини қуритади. Биз бўлсак дарров артиллерия билан соатлаб ўққа тутамиз, сўнгра самолётларни юборамиз, охири пиёдалар чиқади. Шунда тутдай тўкиб ташлайдилар...

— Ринат, шу сафар жангга сираям чиққим келмаяпти. Сен барибир мен билан бўласан-ку, бир фалокат рўй бермаса гўрғайди.

— Э, ҳаммада бўлади бу кайфият. Биз ҳозир нега чекдик, нега. Э... онасини... чалғийсан-да... Чекамизми?

— Яхшилаб ўра, майли...

Ринат бир зумда “Донские” сигарети тамакисини кафтига тўкиб, чарс билан қўшиб эзғилади. Зобитлардан бирортаси кўриб қолмасин учун мен эшик томонга қараб турдим... Чарс тайёр бўлгач, икковимиз ташқарига чиқдик.

— Бу кўплик қилади... Роса кўп қўшдим... Сен анови бурчакда кутиб тур. Мўмин билан Юрани бошлаб чиқаман, — деди Ринат ва ичкарига қайтиб кирди. Мен ой ёруғида, казарма бурчагида паналаб турдим. Учаласи келишгач, модул тарафга ўтиб, чарс тутатдик. Ҳавони бирдан чарснинг ўткир хиди қоплади. Чарс чинданам ўткир эди. Бир тортишимданоқ миям қарахтлашиб, юзим совуққотди. Мен лаҳза сайин мутлақо бошқа одамга айлана бошладим. Иккинчи галги тортиш, мени тамом гангитиб қўйди. Кўзим юмилиб, атроф чириллаб айлана бошлади. Ютинсам, қулоқларим битиб қолаверди. Мен ёнимдагиларга ҳам эътибор бермай, казармага қараб югурдим. Қушдай енгил, назаримда учаётгандай эдим. Кўнглимда ҳеч қандай ғам-андухнинг сояси қолмади. Негадир кулдим. Казармага кирганимда томоғим бўғилди. Бир амаллаб жойимга бориб қуладим...

Сахарлаб техника сайлгоҳ ёнидаги ялангликда тизилди. Дастлаб саф бошига танклар қўйилди... Сапёрлар ротасига тегишли БТПлар йўл текширувчи тухумли танклардан кейин турарди. Сўнгра разведкачиларнинг БМПлари йўлга тушади... Кейин мотоўқчи батальоннинг роталарига тегишли БМПлар ҳаракатланади.

Алоқалар келишилган санага мосланиб текширилди. Ҳар бир рота ўз атамасига эга эди. Деярли ҳар бир ҳаракат рақамлар орқали ё бирор нарсага нисбат бериб айтилар, алоқада сир сақлашга қатъиян эътибор қаратиларди. Дейлик, олдга юришга буйруқ берилса, 73 дейиларди, 61 тўхташ ишораси... ҳуллас, алоқада мутлақо сирли гаплашилларди... Рота командирларига юриш ҳаритасидан ташқари, алоқада қўлланиладиган, сўз ўрнини босувчи турли хил рақамлар ёзилган қоғоз ва уларнинг изоҳи берилган эди. Бундан ҳар бир аскар, асосан БМП-2 операторлари хабардор бўлишлари керак эди. Чунки оператор ҳамиша алоқада туриши, механикка йўл кўрсатиши, керак пайти буйруқ асосида машинани бошқара билиши шарт эди...

Қисм тонг пайти йўлга тушди. Мен шлемафоннинг кий-чуvidан асабим бузилиб мудраб борардим. Колонна полк ҳудудидан чиққач, "операторлар ҳушёр турсин", деган буйруқ бўлди.

Мен сигарет тутатиб, бамайлихотир борардим. Барибир то Кобулдан чиққунча бизни ҳеч ким отмасди. 5—6 километрдан сўнг Кобул шаҳри бошланади. Сўнг шаҳарни кесиб ўтардик-да, жануб томон — Гардез тарафга бурилардик... Пиёда аскарлар машина устида мудраб боришарди. Ахён-ахёнда Юра кўзи уйқуга кетган аскарларнинг бошига автомат кўндори билан тушириб қоларди. Нима тўполонлигидан беҳабар жангчи шўрликнинг кўзи ола-кула бўлиб кетарди.

— Нега ухлайсан-а! Ҳе, онангни... Ҳозир машинадан кулаб тушсанг, заводингга қайтиб кириб кетасан...

Аскар чурк этмай, бошқа томонга қараб, сигарет тутатарди. Бу ерда қоровулликда туриб ё жангга кетаётиб, машина устида ухлаш уят саналарди.

Кобул шаҳри аҳли дунёни ларзага солиб ўтаётган шўро қўшинларига даҳшату ҳавотир билан қараб қоларди. Йўлда ҳар қандай машина биз ўтиб кетгунимизга қадар ҳаракат қилмай четда турарди. Дўкандорлар со-

вук ва ясама табассум билан, кўрққанидан жилмайиб, таъзим қилиб кўярди. Савдо-сотик деса томдан ташлайдиган бу қавмдан кўра кўрқокрок зотлар йўк эди дунёда.

Лекин бир нарсасини сотиб олмоқчи бўлсангиз, сизни авраб ташлайдилар. Ҳар холда Кобул тинч шаҳар эди. Ҳар муюлишда Совет аскарлари ва маслаҳатчиларини кўриш мумкин эди. Элчихона атрофида эса ўрис аёллари бемалол юришарди.

Колонна шаҳардан чикиб, жанубга қайрилгач, атрофи тоғлар билан ўралган текис йўлга тушиб олди. Баҳор ҳавоси кишига тетиклик бахшида этарди. Осмон пасайиб қолгандай, тип-тиник... Тоғлар жуда чиройли кўринади. Йўл нишаблика кўтарилган сари қуйида ястанган кўм-кўк яланглик, тез оқар дарё, пасткам-пасткам уйларни кўмиб юборган яшилланган дарахтлар тугал бир гўзал манзарани намоён этмоқда. Шундоқ поймизда табиат деган улкан мусаввир мангу гўзаллик сувратини чизаётганди. Табиатнинг сарик чақалик иши йўк, сен билан... қўлингда куролинг борми, отаяпсанми, ўлаяпсанми... Самолёт ва артиллериянг билан дағдаға килаяпсанми, унга асло аҳамияти йўк эди. Ён-атрофни истаса мановиндай яшилликка бўййди, истаса оққа ё сарғишга... хоҳласа, борлиқни шир яланғоч қилиб тасвирлайди. Шундай бир мўъжизакор куч борлигини тасаввур қилолмаган, талмовсираган сўкирдил инсонлар тириклик илдизини қирқиш, бир-бирини ўлдириш, кўзларини ўйиш, юрагини еб, хузурланиш пайида эдилар... Урушда одамлар бир-бирини эмас, тирикликни йўкотаётган эдилар...

Биз нишабликнинг энг баланд чўкқисига кўтарилганимиздан сўнг, Гардезгача тагин 15 чакирим йўл қолган эди. Бу йўлдан кечадан бери 5—6 та қисм ўтиб бўлганди... Дастлаб юрган қисмлар йўлда мудофада турарди. То Гардезгача ўша олдин келган қисмлар йўлни кўрик-лаётганди. Биз тушдан сўнг Гардезга етиб келдик. Кенг майдонда икки соат дам олишга рухсат берилди.

БМП—2 ва танклар доира шаклида жойлаштирилди. Отув миллари ҳар томонга тўғриланди. Жангчилар техника панасида олов ёқишиб, картошка ва гўшт солинган идишларни очиб, қиздирдилар. Ҳавони димоқни китикловчи хид тутди. Тўрт томонга қоровул қўйилди. Овқатни еб тугатилган идишларда ҳар ким ўзи учун чой қайнатди. Биз жуда тез тамадди қилдик. Олдиндаги йўлда ҳеч қайси қисм ёки батальон химояда турмасди. Бизнинг

полкка Лангар деган жойга кириб бориш ва вазиятга қараб иш тутиш юклатилди. Шундай экан, хали Лангарда қандай томоша бўлиши на бизга, на штабдаги йирик юлдузларга маълум эди.

Вазиятга қараб иш тут дегани, ҳар ким ўзини эпласин, қайси йўл билан бўлса-да топшириқни бажарсин, ҳам жони омон қолсин, дегани эди.

Колонна оғир силтанди. Беш-олти чақирим ялангликдан сўнг қишлоқ бошланди. Йўл яқинида уйлар кўринмас, атроф дарахтзор эди. Кўча бўйлаб портлаган, ҳарбий техникалар, ўк гильзалари уқолиб ётарди. Қишлоқнинг бошланишиданоқ ваҳима сезиларди. Техникалар тезлашди. Ўпирилган уй ва қулаган деворлар, ҳўмрайган кўрғонларга қараб, этинг жунжикиб кетади. Армияни кўз илғамас бир шарпа таъқиб қилиб келаётганга ўхшарди.

Колонна ичкарига кириб бўлди. Бизнинг батальон сайхонликда томлари кўринган уйлар рўпарасидан анча бериқокда, дарахтлар панасида ўрнашди. БМПлар аниқ масофадаги ораликда қишлоққа қаратиб қўйилди. Пиёдалар машиналар атрофида хандақ қазидилар. Отув милларининг оғзи нураб улгурмаган уйларга тўғриланди. Мен атрофни диққат билан кузатдим. Пастликда уйлар ва дарахтларнигина кўриш мумкин эди. Агар отишма бошланса, тўғридан-тўғри сайхонликка снаряд ёвдириш мумкин. Алоқада батальон командири жангга шай туришимизни, агар бирорта ҳаракатни сезсак, ҳеч бир сўровсиз отишмани бошлашимизга руҳсат берди. Қишлоқда бир шарпа қимирламаслиги, уни ўлик ҳолда ушлаб туриш биз учун зарурат эди.

Осмон ерни босиб қоладигандай. Жимлик... Дарахтларнинг учи қилт этмайди. Совуқ сукунат. Шлемафонни ечиб, алокани узиб қўйдим. Ҳавонинг тафти иссиқ. Мен ўзимни бўғилаётгандай ҳис қилдим. Рота командири машина ичкарасида ўтириб, кузатув ойнаси орқали атрофни томоша қилаяпти... менга шундай туюлди. У жанг кўрмаган, кизиқади. Афғонга яқинда келган... Унга қараб кулгим кистади, очиги, ачиндим. Шўринг курғур, ҳали чинакам жанг қандай бўлишини тасаввурига ҳам келтиролмас керак. У бор-йўғи бошлиқ, зобит, бироқ жангчи эмас. Қанақа жангчи эканлигини эса жангда кўрамиз... Урушда асаби мустаҳкамлар, ичидан тўкилиб, адо бўлмайдиганлар ўзларининг расво бўлганликларини, бироқ бунга чидаш зарурлигини тушуниб етадилар. Қўрқоқлик ва

жасурлик борасида жанг кўрмаган жангчига бир нарса деб сифат бериш адолатдан эмас.

Яна бир дахшатли ҳақиқат шуки, жанггоҳда қўрқоқлик қилганларни, ўзини йўқотиб қўйганларни тушуниш мумкин. Инсон асло темир эмас... Агар уруш дахшатини англай билиш, фахмлаш ҳисси мавжуд экан, уларга қўл силташни ҳақорат деб тушунаман. Кимдир дахшатни шу заҳоти, кимдир кечикиб, бошқалар йиллар давомида англаб, юрагини ғижимлаб яшайверадилад...

Одамзот урушда икки тоифага ажралади: Иродаси мустаҳкамлар қаҳрамон бўлиб, асаби дарз кетганлар эса қўрқоқ деб ном чиқаришади.

Рота командири алоқада бошликларга биз жойлашган нуктада осойишталик эканлиги ҳамда жангчиларнинг хушёр туришгани ҳақида маълумот берди. Мен машинани отишга шайлаб қўйдим. Ўқ-дори етарли эди. Агар қаршимиздаги уйлардан эмас, ёнбошимиздаги қўрғонлардан ўт очишса, дамимизни чиқармай қўйишади. Мен Ринатга агар қўрғонлардан ҳужум қилишса, ҳеч иккиланмай машинани орқага олишни ва оптимизга, катта йўл томонга ҳайдашни уқтирдим. Бунақа вазиятда жангчилар ўз тараддудларини ўзлари кўришлари керак. Ринат буни яхши билади. Нима кипти, жонни сақлаб қолиш керак — қочиб чиқамиз. Битта граната туфайли мошина-пошинамиз билан нариги дунёга зинғиллаб қолмасак бўлгани.

Мен отишма бўлишини жудаям хоҳлаётгандим. Манови командир бўлмишнинг жанг пайтидаги аҳволини бир кўриб қўйиш оразўйим эди. У чинакам урушни кўрмаган, барибир довдираб қолса керак. Балки абжирроқдир, қаҳрамонона жанг қилар, кўрқув парвойига ҳам келмас. Агар чинданам юраги бақувват бўлса, аскарлар ичида дарров хурмат топади. Гапига кулок солишади. Мабодо қуённинг юрагини олиб юрган бўлса, унда расвоси чиқади. Бутун ротадагилар олдида шармандали ном орттиради — ЧМО. Ҳозир Евдокимов улкан бир синов олдида турганини ҳис қилаяптимикин? Балким у ҳеч ким мени кўрмайди-ку, менинг аҳволимни ҳатто сезишмайди, қўрқоқ, ботир эканлигимни қаердан билишади, деб ўйлаётгандир. Ҳали у бу ернинг ўзига яраша гап-сўзлари борлигидан беҳабар. Барибир ротадаги аскарлар унинг мавқеини бугунги жангда ўзини қандай тутишига қараб белгилашади. Афғондаги зобитларнинг кўпчилиги жангдан кейингина ўз қўл остидагилар билан тил топи-

шади. Агар улардан бирортаси кўрқоклик қилса ёки ўзини йўқотиб қўйса, аскарларнинг назаридан четда қолади.

Мен Евдокимовни шу жангдаёқ синашни хоҳлардим. Ҳозир айти пайти эди. Агар чинданам довурак бўлса, сиртига сув юктирмайди, оддий бир аскар олдида ер билан яксон бўлмайди, ҳурмати ошади. Мабодо, кўрқоклик қилса, уни кўрарга кўзим қолмаса керак. Даҳшат! Эғнида юлдузчаси бўлгани учун ҳам унга шунчалик ёпишиб олиш шартмикан... Ахир зобит одам эмасми? Йўқ, урушда зобит ва оддий аскар, ботирлар ё юраксизлар бўлади. Агар инсон ўзини тамомила йўқотиб қўйса, гарангсиб, ўлимга тик борса жасоратми?

Жимлик дарахтларнинг учига довурак ваҳм қўнғироғини осган эди... Қаршимиздан кўринмас хавф дарахтлар, пасткам уйлар, сайхонликни кўтариб, яқинлашиб келаётгандай эди. Ринат механик хонасининг тепа эшигини ичкарисидан кулфлаб, миқ этмай ўтирибди. Ёнимда командир ўриндиғидаги кузатув ойнаси орқали тевааракка қараётган Евдокимовнинг юзидан бирор ҳолатни пайкаш амрумахол. Қизиғи, у ҳали бирортаям сигарет чекмади. Асаби жойида. Чинакамига отишма бошланиб кетса, чидаш берса керак. Шу билан бекор урушга чиқдик. Унинг тош қотган қиёфаси гашимни кўзгатарди. Шу ротадагиларга ҳам хайронман. Жангда зобитнинг қадамини пойлайдилар. Кўрқоклик қилган аскарни тушунадилар, зобитни лаънатлайдилар...

Евдокимов нимадир деб гўлдираб қўйди. Кузатув ойнагидан кўзини узмай мени тўртқилади. У безовта эди... Мен ойнадан тўғрига қарадим. Қаршимиздаги сайхонликдан бир тўда қўй кўринди. Бироздан сўнг жониворлар ариқ бўйлаб ёйиладилар. Сўнгра қўй хайдаб чиқаётган болакайни аниқ кўрдим. У бошига гўлдўзи дўппи кийиб олган. Қўлидаги таёғи учи билан ахён-ахёнда ерга уриб қўяди. Бола атрофга бепарво эди. Бутун қўшиннинг нигоҳи болага қадалганди. Замбараклар, БМПлар, танклар тумшуғи болага тўғрилаб қўйилган эди...

Орадан чорак дақиқа вақт ўтди. Дунё шу миттигина болакай олдида тиз чўкса, урушни тўхтат деб ёлворса, чинқирса арзирди. Қўй боқаётган болани мен укамга ўхшатдим. Жулдиргина кийиниб олибди бояқиш. У ҳозир тақдирга тан бериб чиққан. Бола чинданам ўлим ҳақида ўйлаб кўрдимикин? Боланинг ёши еттидами? Менинг назаримда болакай ҳаммамиздан кексарок эди.

... Бу кишлоқда душман йўқлигига, одамлари хайри-хоҳлигига ишона бошлаган қўшинни, ўнг томондаги қўрғонлардан бирида гумбурлаб эшитилган оловли портлаш эсанкиратиб қўйди. Сўнгра кетма-кет грантамётлар ишлаб, борлиқ ўқларнинг чийиллаши ичида қолиб кетди. Душман иккала томондаги қўрғонларда жойлашиб олиб, бизни ўқка тутаетганди. Ҳаммаёқ остин-устин бўлиб кетди. Танк ва БМПлар ишга тушди. Қўрғонларга қарата тўхтовсиз ўт очдик. Автоматлар узлуксиз тариллади. Рўпарадаги кишлоқ устидан ҳам снарядлар ёғила бошлади. Мен отув мили ойнаги орқали бола қўй бокиб турган жойга қарадим. Ердан олов аралаш портлаган снаряд парчалари кўтариллади... Кишлоқ тараф эса чанг-тўзон ичида қолганди.

Душман ҳам жон-жаҳди билан бизга қарата зарба берапти. Машина тепасига темир парчалари келиб тушар, еру қўқ зирилларди. Мен беихтиёр отув милига қўл юбордим. Машина силтаниб бесаноқ снарядлар учди. Ичкарига порох хиди урилди. Сўлдаги қўрғонлардан бирининг олов пуркаётган даричасини нишонга олиб отдим. Бироз жимлик чўқди. Сўнгра тагин олов кўтарилди. Мен яна отдим. Бироздан сўнг ўша даричадан тагин олов отилди. Машина олдида кучли портлаш содир бўлди. Душман бизни мўлжалга олаётганди. Евдокимов алоқа орқали комбатга ахвол жиддий тус олгани, душман бизни сиқиб келаётгани ҳақида ҳовлиқиб хабар бера бошлади. У командир хонасида титраб-қақшар, ён-веримизда портлаш содир бўлганда менга кескин бурилиб қарар, от деб қичқирарди. Кўзлари косасига сиғмай у ёқ-буёққа алангларди. Қўрғонни танклар ишғол қилдилар. Деворлар қулай берди. Мен Ринатга ички алоқа орқали машинани орқага юргизишни, то йўлгача чекинишни буюрдим. Евдокимов қунишиб олганди. Энди алоқа билан ҳам иши йўқ, лом-лим демасди. Ўлик-тиригим бир пул, деб ўтириб олгани гашимни қўзитди.

Машина орқага силжиди. Пиёдалар ҳам шундай бўлишини кутиб ўтиришганди, дарҳол чекина бошладилар. Биз химояда туришимиз керак бўлган жойни ташлаб чиқдик. Катта йўлга етгунга қадар сайхонликка қарата отиб турдим. Биз тарафга қаердан туриб отишаётганини билолмасдик. Қўрғонлардан наридаги нукталарда жанг бу ердаги каби авжга чиқмаётганди. Арининг уясига қўл тикиб, улушини тўлиқ олмасдан қочиб қолиш ҳам ҳаммага насиб қилавермайди. Агар биз ўрнимиздан кимир-

ламай отишмани давом эттираверсак, дабдала килишарди. Ақлни оларли даражадаги душман каршилиги олдида бизнинг техникамиз, курулларимиз ҳеч нарса эмас, йўқ ҳисоби эди.

Кишлоқни артиллерия элакдан ўтказди. Куюк туман узра фарқ бўлган сайхонликда қиёмат қўпти. Ваҳмли гумбурашлардан сўнг томларнинг ўпирилиши, юракни лоҳас қиладиган бақирик остида юрган одамлар кўзга чалинади. Ер-кўкни титратиб самолётларимиз кишлоқ устидан бомба ташлай бошлашди. Ҳар бомба тушганда борлиқ лопиллаб кетар, қулоқни тешгудай қарсиллашдан гангиб қолардим. Аҳён-аҳёнда ҳавода оқ тутун пайдо бўлар, қарсиллаган овоз эшитиларди. Артиллерия замбараклардан шрапнел¹ отаётганди. Қишлоқ игналар ёмғири ичида қолди. Бундан бир неча соат аввал гуркираб турган дов-дарахтлар ўртасидан қарс-қарс бўлинган, таналари қорайиб тутаб ётарди. Қишлоқ уюлган гўр каби совуқ кўринарди. Ҳаводан ачитқи ҳид келарди. Ҳаво иссиқ эди. Аллақандай лоҳасликдан кўнглим безовталанарди. Мажолсизланиб борардим.

Машинани йўл яқинига қўйдик. Атрофда қўрғонлар йўқ, яланглик. Отишмадан йироқ жой. Танг аҳволда қолсак, барибир қочиш учун йўлга чиқишимиз керак. Буни устига душман гранатамёт билан бизни мўлжалга олган тақдирда ҳам унчалик хавфли эмас. Гранатамёт билан фақат яқиндан, паналаб келиб ўриш мумкин. Ҳаммаёқ қафтдагидай кўриниб турибди. Йўлдан қишлоқнинг кунботар томонидан чиққан БМП-2 ва саушка²лар гизиллаб ўтишмоқда. Техникалар милларининг учи қорайиб кетган. Механик ва отувчиларнинг афт-ангори чанг-тўзон, фақат кўзларигина ёниб туради. Шундан билса бўладикки, ичкарида бу ердагидан ҳам дахшатлироқ жанг кетаяпти.

Ялангликка миnamёт снарядлари келиб тушди. Ёнгинамизда портлаш содир бўлди. Мен қўрғон томондаги масофани белгилаб ўт очдим. Евдокимов шлимофонни ҳам ечиб ташлаган. Ҳар замонда “ух сука”, “ух билат” деб қўяди. Қўллари қалтираб, ғужанак бўлиб олган. Юзи тунд. Машина тагида ётиб, ўт очаётган пиёдаларни химоялаш учун ҳам мен узлуксиз отиб туришим керак эди. Назаримда узоқ йиллардан бери жанг қиладиганга ўхшар-

¹ Шрапнел — ҳавода портлаб ерга ичакчалар ёғдирувчи снаряд.

² Саушка — ҳарбий техника. Мили худди замбаракка монанд.

дим. Ачитки хид, ўқдори иси мени элитиб кўяётганди. Кўзларим тиниб кетди. Қўлимда дармон қолмади. Зобитнинг эса ўлик-тириги бир пул эди. Карахт бўлиб қолган. Тили калимага келмаяпти. Мен чанқай бошладим. Томоғим қакраб кетганди... Бошим зил-замбил бўлиб оғирлашди. Назаримда, машина чирпирак бўлиб айланаётгандай... Бутун жанггоҳ қий-чув, вахимали гумбурашлари билан биргаликда ҳавога кўтарилаётгандай эди. Мен ўзимни заминдан узилиб қолаётгандай ҳис қилдим. Кўнглим алағда эди. Шлимофондан эшитилиб турган алоқадаги бакир-чакирлар миямга арра солаяпти. Ички алоқа нуктасини босиб Ринатга уландим.

- Ринат, сув бер... сувдонни узат...
- Ҳозир... бир минут... яшиқнинг тагида эди.
- Ринат... нафасим бўғилаяпти... люкни очаман.
- Қалланг борми... тўғри тепангдан тушмасин.
- Сувни ол... тез бўл... ошна... ҳозир димикиб ўла-миз...

— Ма, юзингниям чайиб ол.

Ринат механик хонасидан чўзилиб, темир сувдончани узатди. Мен бир кўтаришада сипқордим. Сувдонни снаряд қутисига ташладим. Бироқ ичим яхлади. Бўғзимда аччиқ таъм туйдим. Бошимни отув нуктасига тираб кўзимни юмдим. Мени лоҳаслик қийнади. Манглайимдан муздай тер оқди. Шлимофонни ечиб ташладим. Ташқарига чиқиб, ерга чўзилишни, қўлларимни ёзиб ухлашни жуда-жуда қўмсаётгандим. Ҳеч нимани англай олмай қолдим... Бикинимдан нимадир қаттиқ ботди — Евдокимов туртаяпти. Ўликникидай юзига боқиб, баттарғижиндим.

— Нима гап, ўртоқ катта лейтенант?

— Ухлаяпсанми?... Нега отмаяпсан?... Сенга нима бўлди? От, От... Нега ухлайсан... Ҳозир нариги дунёга жўнатишади. От солдат, — у бор овози билан қичқиради. Худди эсдан оғган одамга ўхшаб аланглайди.

— Мен чарчадим... Иложим йўқ... отолмайман...

— От. Аҳмоқ. Отсанг-чи? Мен сенга кўрсатиб қўяман ҳали. Ой, худойим-ей. От. Мен сенга кўрсатиб қўяман, ҳе, онангни...

— Ўзингни онангни фалон қилай, қанжик. Нима, сен отолмайсанми... Қўрқоқ шоқол...

Яна отув нуктасига бошимни қўйдим. Агар яна бир марта Евдокимов шанғилласа, люкни очиб, ташқарига чиқаман, деб ўйладим. Индама, бир энасини кўрсин.

У яна туртди. Ялинган оҳангда гапира бошлади:

— Ахир солдат... Чиди... Бу уруш-ку... Биринчи марта жанг килаётганинг йўқ-ку... Ўзингни тут. Эркаксан-ку, дўст.

— Чарчадим... Бўфилаяпман.

— Шлимофонни кий. Буюраман.

У ғазабланган кўйи, кўлларини мушт килиб, ғужанак бўлиб олди. Меншлимофонни кийиб, алоқада комбат билан боғландим.

— Билет, билет... мен бункерман, бункер — ўн учинчиман, қабулга ўтаман.

— Бункер ўн уч, мен Билет, қабулга ўтаман.

— Билет, менинг қутича¹мга серсокол²лар бодринг³ ташлашаяпти... Таёк⁴ кўтариб олган серсоколлар ҳам кўринаяпти...

— Бункер ўн уч... Вазият оғирлашаётган бўлса ҳозир тортиладиган ип⁵ ортидан етмиш уч⁶... Мен турган нуктанинг шимолида олтмиш бир⁷.

— Сизни тушундим, Бункер.

— Ишга туш. Қаламлар⁸ зинхор қутича устига чиқмасин, улар учун қутича панасида етмиш уч.

— Сизни тушундим.

— Катта қаламга⁹ айт, қутичада эмас, қаламлар билан бирга бўлсин.

— Сизни тушундим. Ҳозир қаламчалар олдига тушадди...

— Ишга туш, ўғлим, ишга туш.

— Тушундим, Бункер, тушундим...

Батальон командири ҳеч қачон ўзини йўқотиб қўймасди. Ҳар қандай вазиятда ҳам чора топа оларди. Мен бир оз тетиклашдим. Ишқилиб, лаънати отишма ичидан чиқадиган бўлдик. Ички алоқа орқали Ринатга ҳозир батальон штаби турган жойга қайтишимизни айтдим. У кувонганидан “Худого шукр... яшасин комбат”, деб қўйди... Мен Евдокимов пиёдалар билан бирга машина орқасидан ҳаллослаб югурар экан, деганимда Ринат кувониб кетди.

¹ Қутича — машина.

² Серсокол — душман.

³ Бодринг — мина.

⁴ Таёк — қурол.

⁵ Ип — колонна.

⁶ Етмиш уч — юриш.

⁷ Олтмиш бир — тўхташ.

⁸ Қаламлар — пиёдалар.

⁹ Катта қалам — зобит.

Командир ҳамон карахт эди. Хар бир портлашдан кейин сўкинади. Унга нафрат аралаш ачиниш билан дедим:

— Ўртоқ, катта лейтенант. Машинадан ташқарига чиқаркансиз. Комбат буюраяпти. Ҳозир орқага қайта-миз.

— Нега?, — деди у жовдираб.

— Мен каердан билай? Орқага чекинамиз, буйрук шунақа. Сиз пиёдалар билан машина панасида борасиз. Жангчилар бешикаст олиб чиқилиши шарт, деяпти комбат. Тезроқ тушинг, ўртоқ катта лейтенант. Буйрук... буйрук... ё машинада кетасизми?

Евдокимов эсанкираб қолди. Аланг-жаланг бўлиб бир менга, бир люкка қарайди...

— Жин урсин... Менга ўқдонларни узатасан.

У қалтираб-салтираб люкни очди. Энди бошини чиқаргандиямки, чийидлаган товуш эшитилди... Машина ёнида кучли портлаш рўй берди. У жон ҳолатда ўзини ичкарига урди.

— Эҳ, қанжиқлар. Роса боплашаяпти. Бу даҳшат, даҳшат!

— Ўртоқ катта лейтенант, бу ердан тезроқ кетмасак, бу галгиси тўғри машинанинг устидан тушади. Кейин... кейин...

Менинг кўзим тиниб, бошим ғувиллай бошлади. Евдокимовнинг қандай килиб ташқарига чикканини билмайман. Кулоғим шанғиллаб қолди. Ер чайқалиб кетаяпти. Олислардан ғувиллаган овоз келади. Элас, элас қуролларнингми... ниманидир шарақлаганини эшитаяпман. Атроф ғира-шира. Худди тонгги туман қоплагандай... Узоқда, хув анови тоғлар томонда англаб бўлмас овозлар. Мен эрталабки нам ажирикзор устида чўзилиб ётибман. Танамда чарчок ўрнини оғриқ эгаллагандай. Баданим зиркирайди. Кўзимни очолмайман. Баъзан ер тебранаётгандай бўлади, баъзан тинчиб қолади — мен нам ажирикзор устида ухлаяпман.

Мен қушдай енгиллашдим. Осмон кирмиз тусда. Шафакранг кенглик ичида бир аёл имлаяпти. Кўйлаклари оппок. Мен қўлимни узатдим. У хавода учаяпти. Чорлайн дедим, овозим чикмади, қўл силкидим. У қўллари ёзиб, мен томон пастлай бошлади. Танидим — Лилия. Юзларидан кип-қизил ёғду таралааяпти. Нур товланаётган танасини фақатгина оқ харир либос билан ўраб олган. Сочлари елкасида шовуллаяпти. Кўкраклари, бу-

тун аъзойи бадани кўриниб турибди. Қанот — енг-либоси хилпираб ёнимга тушди. Бармоқлари, билаклари танамни куйдираяпти. Унинг харорати мени тамоман жодулаяпти. Уни бағримга тортдим. Вужудим пардай тўзғиди.

- Келдингми?
 - Келдим... Тур... кетамиз.
 - Лилия... одамлар кани... Мен қаердаман.
 - Фақат мен боооор...
 - Лилия... Сен яхшисан... Сени узок кутдим.
 - Сен ухладинг... ухлааадиинг.
 - Барибир тушунмаяпман. Биз қаердамиз... Нега ҳамма нарса учаяпти.
 - Ҳеч нарса учмаяпти.
 - Ахир...
 - Фақат... Мен... Сеен... Тууур.
 - Мени олиб кетасан-а...
 - Бииз бииргаа кетаамииз... Биз бирга кетаамиииз.
- Туур.

Мен Лилияни тагин кучоғимга тортдим. Борлигим олов ичида қолди. У бир қизғиш нурга айланиб танимга сингиб кетди. Ботиний шууримда оғир энтикишни туйдим. Нимадир қарсиллаб кетди. Қабоғим тортилиб, кўзимни аранг очдим. Шафақ қонига чайилган паға-паға оловтус булутларни кўрдим. Кулоқларим залворли қасрлашдан том битаёзди. Ён-веримда бесаранжом аскарлар тўда-тўда бўлиб ўтириб олишган. Жангдан чиққан БМП-2 ва танклар устида ҳам чалқанча ётиб сигарет тутатаётган аскарларни кўрдим. Ўрнимдан кўзғолмоқчи бўлгандим, бошим оғирлик қилди. Кўл-оёғимни ҳаракатлантириб кўрдим. Бирор жойимга ўқ тегмабди. Фақат бошим ўзимники эмасди.

Қўшин тўпланган жойдан нарида ҳамон артиллерия ишлаяпти. Бизникилар бетиним отишмоқда. Ураган¹² ва град²ларнинг хавони йиртиб, ўт очишига дош бериш қийин. Мен чанқаган эдим. Тагимга тўшалган қоп кўрпа четида сувдон турарди. Ютокиб, сув ичдим. Бир оз тетиклашдим. Мени ерга ким ётқиздийкин? Ринат кани? Машинага нима бўлди? Ўрнимдан кўзғолиб, турмоқчийдим, бошим гириллаб айлана бошлади. Кимдир келиб, елкамдан ушлаб ётқизди. Кўзимни очиб, юз-кўзи қоп-қора тутун бўлиб кетган Ринатни кўрдим.

¹² Ураган, град — артиллерия қуроллари.

— Ўзингга келиб қолдингми? Қандайсан? Батальон фельдшери бироз дамани олсин. Тузалмаса, санчагга жўнатамиз, деди. Очиғи, ўзим сени санчагга кетишингни хохламадим. Ўтиб кетади-а? Чарчагансан.

Ринат пешонамни ушлаб, иссиғимни ўлчаган бўлди.

— Бошим оғрияпти. Ҳозир полкка қайтамызми?

— Ҳа, бир-икки соатдан кейин. Нонушта қилволиш керак. Агар кечаси бу ерда қоладиган бўлсак, ҳаммамизни сўйиб кетишади. Лаънатилар, кутургандай кутуришяпти. Қорин қалай?..

— Оч шекилли...

— Эҳ, ёмон бўлди-да. Ротадан саккиз киши яраланди. Евдокимовниям госпиталга олиб кетишди.

— Нима? Нима бўлди унга?

— Қорнига осколка тегибди. Бечора дунёни бузиб додлади. Кўп кон йўқотди. Ишқилиб, тирик қолсин. Биринчи жангдаёқ ўлимни ўйлаб, хавотирланишнинг оқибати. Ўзиям турган битгани фалокат экан-да... Шу билан уни қайтариб юборишади, яроксиз деявер.

— Яна кимлар яраланди?

— Тўрттаси, янги келганлардан. Бири украин, қолганлари ўрис. Сасин бор-ку, тўртинчи взводдаги, ўша билан Михайловнинг яраси енгил экан. Бурсук контузия бўлиб қолибди. БМП минага тушибди. Қорақулоқлардан¹ ҳеч ким жароҳатланмаган. Бир сени ҳисобга олмаганда... — Ринат елкамга қоқиб қўйди.

— Ринат, сигаретингдан бер. Бошим ғувиллаб кетаяпти.

— Бариси асабдан. Ҳозир ўтиб кетади. Сигарет Мўминнинг машинасида тикилиб ётибди. Олиб келади. Егулик тайёрладик. Биргаликда овқатланамиз.

Жиндак мизғиган эканман, Ринат уйғотди. Темир нимчаларни тўшаб чордана қуриб ўтирган Мўмин, Нурмахон ҳамда Юра менинг туришимни кутишаётган экан. Темир қутичаларда қиздирилган ғўшт, картошка ҳамда сухари едик. Алмисокдан қолган чойнакда чой ҳам қайнатишибди. Қорин қайғуси чекингач, биттадан сигарет тутатдик. Мен дўстларим даврасида ўзимни анча енгил хис қилдим. Юра қўшиқ айтиб юракни эзди. Харбийга чақирилгунга қадар анча олифта бўлганлиги кўриниб турибди. Елкасига гитарани осволиб, кўчаларда қизлар

¹ Қ о р а қ у л о қ — Ўрта Осиёлик аскарлар, мусулмонлар.

билан мазза қилиб яйраган. Гапларниям гохида кифтини келтириб, кийиб қўяди.

Жангдан кейин аскарлар хорғин кайфиятда бўладилар, қиёфаси тундлашади. Хеч ким худа-беҳуда вайсмайди. Худди ўласи қилиб калтакланган ит каби сулайиб қолишади. Хамманинг кадам олиши оғирлашади. Бунака пайтлар рухингга фақатгина қўшиқ сингийди. Йиғлагинг келади. Хеч нима ҳақида берилиб ҳаёл суролмайсан. Дунё бир мискин қоронғулик ичида фарк бўлганга ўхшайди. Сен ҳаётинг давомида фақатгина мана шу зимзиё бўшлиқ давригача яшаб бўлганингни хис қиласан. Урушми... уруш — энг тоза кунларингни соғиниш, деган хулосага келасан ва ҳеч қандай маънини англатмовчи ўйингнинг бир четида милтиллаган таскин чироғи ёғду сочиб туради. Яъни, мен тирикман, дейсан, паришонхотирлик билан. Сенинг миянгда тирик қолиш учун қайғуриш оғриғи зирқирайверади.

Мен узок йиллардан бери жангда юрган каби кўникма ҳосил қилаётганимдан хайрон эдим. Бугунги икки ярим соатлик тўқнашув назаримда ўн кунлаб давом этганга ўхшарди. Ҳар доим ўлим ҳақида ўйлаш ва гапириш шунчалар зерикарли ва қайғули эдики, назаримда умрим ошиқчалик қилиб борар, кунларим тобора узаярди...

Қуёш кўкка санчилган чўққилар узра қон сачратиб ботди. Йўлга тушиш учун буйруқ берилишини кутаяпмиз. Пиёдалар машиналар устига ўрнашиб олишди. Биз тағин биттадан тутатдик. Юра гитарасини машинага ташлаб келгани жўнади. Ринат механик хонасига ухлаб олгани тушди. Темир сувутларни йиғиштириб, энди ўрнимиздан туришга қовлангандик ҳамки, ёнимизга разведкачилар взводига қарашли БМП-2 шиддат билан келиб тўхтади. Машинанинг тумшуғи худди тўлқин зарбига учраган кемадай тебрланди. Қуюқ чанг кўтарилди. Люкдан бошини чиқарган оператор абжирлик билан сакраб тушди. Тўғри бизнинг қаршимизга келиб деди:

— Йигитлар, чекишдан топилмайдими?

— Истаганингча бор, деди Мўмин.

— О, яшавор, дўст. Бир қути бергин. Ўлаёздим. Хумори бошни еб кетаяпти.

Мўмин чўнтагидан бир қути “Донские” узатди.

— Ма, ол. Қачон йўлга тушамиз? Хеч гап йўқми? — деб сўрадим.

— Эй, биласан-ку, биз — разведкачиларнинг ҳамма

нарсадан хабаримиз бўлади. Чорак соатдан кейин йўлдан алоқачилар полки ўтади. Сўнгра бизга етмиш уч.

— Биздан кейин қайси полк чиқади?

— Бир юз саксон биринчи. Қўрқма, охирида калтакни бошқалар ейди.

Разведкачи шошиб-пишиб сигарет тутатаркан, машинага қараб қўйди. Машина устида каска кийиб, қуролларига суяниб ўтирган, темир нимчалик аскарларнинг қўпчилиги унга мўлтираб қараб туришибди. "Аскар учун урушда энг зўр қурол — тамаки", деб бекорга айтишмаган. Унинг хумори ҳар қандай чиройли аёлнинг ўрнини ҳам босиб кетади, деб ўйладим.

— Ҳа, хайратланаялсанми, зўр иш бўптими? — деди у машина томонга боши билан ишора қилиб.

— Нега хайратланай? Тушунмадим.

— Ие, ҳали кўрмадингми, разведкачи эмассан-да, барибир? Қойилман-э. Сенам ҳеч нарсага эътибор бермадингми? — у ёнбошлаб олиб, чой ичаётган Мўминдан сўради.

Бу орада унинг бу чоғлик энтикиши маъносини тушуниб бўлгандим. Чиндан хайратлангандим.

— Менга кара, ҳой, разведкачи! Сигаретни олдинг, энди қисиб кетавер... Бир кружка чой ҳам ичасанми? — деди ўзини ухлаганга олиб ётган Нурмахон.

Ўрнидан туриб кетган Мўмин ҳам машинага тикилган қўйи анграйиб қолганди.

— Нима бало, умрларингда душман кўрмаганмисанлар? Онангни фалон қила...йинни кишлоқдан ушладик. Мушиқдай чакқон экан ўзиям.

Машинада пиёдалар орасида кўкиш ятак-иштон кийиб, қора салла ўраган, қўл-оёқлари чандиб боғланган, бўйнига гранатамёт осилган кимса бошини ҳам килиб ўтирарди. Мен негадир сесканиб кетдим. Шу билан бирга унга қизиқсиниб қарадим.

— Қаёққа олиб бормоқчисизлар, — деди Мўмин.

— Тўғри полкка. Бир икки кун қамаб қўйилади. Кейин бирор чорасини қилишар. Очиги, комбат қисмга олиб борамиз демаганида, машина тагида эзғилардим.

— Гапга тушунадими? Бирор нарса дедими? — сўрадим.

— Лом-мим демайди. Қанжиқни асбобини кесиб ташлаш керак эди, машинага ортиб юрмай...

— Дўстим, бир гаплашсак бўларди у билан, — деди Мўмин.

— Майли. Бу атрофда шохолларинг¹ йўқми?

— Шохол нима дерди? Чакиртир, — дедим.

Разведкачи бўпти ишорасида қўл силтади ва машинага қараб украинча талаффузда кичкирди:

— Игор! Бахшиш²ни ирғитвор.

БМП-2даги аскарлардан бири ўрнидан тура солиб банди дух³ни елкасидан судраб, машина четига олиб келди-да, зарб билан тепиб юборди. Дух гупиллаб ерга ағнади. Разведкачи унинг ёқасидан ушлаб, ўтирғизиб қўйди. Душман хансираб нафас олар, қўзи косасидан чиққудай алфозда алангларди. У аянчли ахволда эди. Соқоллари куйдирилган, овзидан қон сизарди. Яктаги жикка хўл эди. Бошининг орқа томони ёрилиб кетган, озғин ва чайир қўлларининг томирлари қон ўтмай қолганидан бўртиб чиққанди. У муштдек бўлиб, қунишиб олганидан боши елкалари орасига кириб бораётганга ўхшарди. Танаси дағ-дағ титрарди. Менинг унга яқинроқ боришга юрагим бетламади.

— Хой ит! Сигарет чекмайсанми? — разведкачи оёғи билан унинг иягидан кўтарди, — буни қаранглар-а! Бу кишим гранатамёт билан жанг қиладилар. О-о-о! Нақадар жасурлик... Ҳе, онангни фалон қилай! Гапир! Гапир-чи, нечта БМП, нечта танк, нечта БТР ва қанча шуравийни гумдон қилдинг. Гапир! Гапир, ит! Онангни фалон қилай... гапирмайсан-а? Мана сенга... Мана...

Разведкачи ғазаб билан унинг бўйнида осилиб турган гранатамётга тумшуғи аралаш зарб билан икки марта тепди. Банди ванғиллаб кулади. Овзидан оққан қон яктагини бўяди. Устки лабини йиртилиб кетгани ва тишларининг ўпирилганига қараб тоқат қилолмадим.

— Бас қил. Тезроқ йўқот буни, — дедим ғижиниб.

Мўмин маъносиз термулиб, сигарет тортарди.

Нурмахон орқага бурилиб кетди.

Мен ўзимда ҳеч қандай ачинишни сезмадим.

Разведкачи бепарво эди.

— Ҳа... раҳминг келдими? Балки қўйворишимни хоҳларсан. Эртага манглайингдан тешиб қўяди бу аблах. Буларни уруғи билан қуритиш керак. Ҳеч қачон яхшилик қилмайди бизга.

— Менга деса ҳозирок гўштини емайсанми? Фақат ёқмаяпти менга. Тезроқ кетсанг бўларди, — дедим.

¹ Ш о х о л — офитсер маъносида.

² Б а х ш и ш — афғонча совға дегани.

³ Д у х — душман маъносида.

Пиёдалардан иккитаси духни яна машинага тортиб олишди. Разведкачи норизо бўлиб, ерга чирт эткизиб туфлади-да, БМП-2га чиқди. У башня'га ўтириб, ҳамма пиёдаларга сигарет улашди-да, шлимофонни кийиб олди. Машина тезлик билан ҳаракатга келди, қисм томонга равона бўлди.

— Биласанми, — деди анча пайтгача чурк этмай турган Мўмин, — бизнинг ҳеч қанака ҳаққимиз йўқ, — унинг кўзи ёниб турарди.

— Нимага бундай деяпсан?

— Ҳаммасига. Ҳа, ҳаммасига бизнинг ҳаққимиз йўқ. Бировнинг қишлоғини қуйдириш, асир олиш, итдай қийнаш. Жонга тегди, ошна. Мен қумурскага озор бермасдим. Ёвуз бўлиб кетдик.

— Барибир уруш сенинг райи хоҳишинг билан ҳисоблашмайди-да. Менга қолса, қисмдан чиқмасдим сира. Асабим тамом бўлган. Бугун жангда бошим айланиб, ўлаёздим. Ринатдан сўра, чекинганимиздан кейин то сизлар келгунча ўзимни билмай қолибман. Бу ҳолда жинни бўлиб қолиш ҳеч гап эмас.

— Анови, энағар разведкачи шафқатсиз экан. Асаби ҳам темирдан шекилли...

— У ҳам сенга ўхшаб болалигида мусичаи беозор бўлган. Асабига келсак, аллақачон “анақарок” бўлиб қолган, кўриниб турибди. Фақат у ўзининг ваҳшийлашиб кетганлигини сену мендан яхши билади.

— Сен оз-моз фаҳмлай оласан. Бу уруш яна қанча давом этади деб ўйлайсан.

— Юз йил... Афғон уруши бу кетишда тўхтамайди. Халқи ҳеч қанака инқилобни тушунмайди.

— Унда биз бу ерга нима учун кириб келдик?

— Бунисини билмадим... Ўзингни айёрликка солма. Афғондаги вазиятни мендан яхшироқ тушуниб қолгансан.

— Афғонлар биз билан энди ҳеч қачон чиқишолмаса керак.

— Тўғри айтасан, энди буларнинг шўрави билан у дунёи бу дунё суви тинмайди, — дедим.

Мўмин темир нимчасини елкасига ташлаб, ўз машинасига кетди. Мен машина ичида, механик хонасида дам олаётган Ринатни уйғотдим. Қисмининг боши йўлга чиқарилган эди. Биз алоқачилар полкининг ўтиб бўлишини

¹ Б а ш н я — БМП-2нинг отува миди жойлашган айланувчи тепа қисми.

кутаётгандик. Мен шлемофонни узатгичга улаб кийиб олдим. Алоқада батальон командири ҳаракатга шай туришни уктирди.

Орадан бир сигарет чекиб бўлгулик вақт ўтгач, батальон командирининг буйруғи эшитилди.

-- Мен Бункер, буюраман... етмиш уч.

Қисм номозшомда ортга кайтди. Кимларгадир шу йўл бўйлаб ястанган баландлик пойида буюк мусаввир — табиат чизган эрталабки манзараларнинг кечки кўринишидан ҳам завқ туйиш насиб қилмаган эди. Энди улар йўқ эдилар. Колонна оғир силжирди. Баъзан йўлда соатлаб туриб коларди...

VI

Қўшин ярим кечаси Кобул шаҳри ҳудудига яқин жойдаги атрофи тоғлар билан ўралган текисликда тўхтади. Жанг олдидан тайёргарлик кўриладиган пайтларда техникаларга "дам бериларди". Машиналар довра шаклида жойлаштирилди. Бизга гулхан ёкиб овқат иситишга рухсат беришди. Икки соатдан кейин яна йўлга тушишимиз маълум бўлди. Биз ҳеч қачон жангдан қайтаётиб, Кобул майдонида дам олиб, нонушта қилмовдик.

Зим-зиё тун қўйнида гулханлар ёнди. Ўлик сукунат йзмидаги тоғ ёнбағригача чўзилган теп-текис майдонда аскарий ҳаёт жонланди. Жангчиларнинг бақир-чақирлари, дами баланд зобитларнинг буйруқлари, қурол-аслаҳаларнинг тарақ-туруғи, машиналарнинг гуриллашидан бу ердаги синоатли жимлик чекиниб бўлганди. Мана шу текисликка бундан кейин, бутун умримиз давомида тағин бирор кеч қайтиб келишимиз ёки умуман қадам босмаслигимиз ҳақида ўйлаб кўрмасдик. Бунга ҳожат ҳам йўқ эди. Мен шу кечаси, шу ерда нонушта қилиш, бироз мизғиб олиш ёзиғимга битилганини ҳис қилдим. Тақдир менинг кунларимни дақиқаларга бўлиб, етти ухлаб тушимга кирмаган жойларга сочиб юборганига ҳайрон эдим. Аслида урушнинг ўзига яраша қонунларини ҳисобга олсак, ҳозирги дам олишлар, қоронғи кеча, ўн чақирим наридаги Кобул, қисмга қайтмай яна жангга кетиш, юзлаб таниш ва нотаниш аскарлар, дунёнинг бир бурчида туғилиб улғайган, сен шу пайтгача унинг кимлигиниям билмаган, ўзинг каби бу ерларда ўлимга дуч келиб юрган, бир қозондан овқат еб, бир хил мусибатга юзма-юз келаётган аскар орасидаги боғ-

ликлик, тақдири азалнинг битиги хақида ўй суриш кулгилидай туюларди.

Мен ўзим ҳақимда қанчалик ўйламайин, барибир аллақандай ўқинч аралаш таскин ахтара бошлаётганимни тан оладиган бўлиб қолдим. Овуниш учун, ўзимни алдайман — ўлиб кетмаганингга шукр қил, ҳозирча тўрт мучанг соғ. Сен жуда кўп одамларга насиб қилмаган тирик дунёни кўриб турибсан. Ўлишдан осони, яшаб қолишдан қийини йўқ. Мен минг афсуски, ўзимга терс қараган ҳолда бу тахлит юпанчининг ичига бекиниб олган эдим. Мен тушуниб етган ҳақиқат шулки, урушда иштирок этаётган ҳар бир жангчи фақат тирикликни пеш қилиб, ичида етилган йиғидан ҳам оғир дардни енгиб яшайди. Хунрезликнинг мусибатлари беадоқлиги каби, бу оғриқнинг аъзоби ҳам бедаводир...

Инсоннинг бутун умри давомидаги ўйлари, хатти-харақати кўзга кўринмас самовий бир қудрат билан боғлиқлигига шубҳа қилмайман. Ҳозир менинг сигарет чекиш учун чўнтак қовлашим ёки бошимдаги шлемофонни алмаштириш учун машина устидаги қутини очиб тимириланишим ҳам беҳудага содир бўлмайди. Мен ҳозир қоронғида, машина устида сигарет чекаёпман... Душман снайперда кузатиб тургандир. Ринат машинани нега айнан шу ерга олиб келди, бир қадам олға ёки орқага олиб тўхтатмади. Полк нима учун фақат шу ерда, шу маҳалда дам олаяпти. Нега мен айнан шу машинанинг операторотувчисиман, ёки Ринат билан бирга юришга, бир машинада жанг қилишга маҳкумман. Бизнинг машина балки сира минага тушмас, шунинг учун Ринат икковимиз бир экипажда жанг қилаётгандирмиз. Евдокимов агар бошқа БМП-2да урушга чиққанида ярадор бўлмаслиги мумкин эди-ку. Уруш ҳам, манови машиналар ҳам, аскарлар ҳам бир бири билан чамбарчас боғланиб кетган. Менга бошқа БМПда операторлик қилсам ёки сигарет чекмасам ҳалок бўлишим мумкин деган мантиқни тушунтириш нечоғлик оғир бўлмасин, барибир инсон ҳаёти ўзидан ташқарида улкан, мўъжизавий таъсир йўриғида давом этиши ёхуд тўхташи мумкин деган тушунча ҳаёлимга қачон ўрнашиб қолганига ҳайрон эдим. Қўрқув ва ваҳима туйғусигина эҳтиёткорлик заруратини ҳамда ўлимни эслаиб туради. Мен тирик қоламан деган одамдан кўра, мен ўлмайман деган одамнинг юрагини ваҳм кўпроқ емиради, унда кўрқоклик жазаваси бир поғона баландроқ кўтарилади. Ҳар сония ўлим ҳақида ҳаёлга ботиш силлангани

қуритиб юборишини билсанг-да, урушда барибир ўлимни ўйлайсан, ич-ичингдан қурий бошлайсан. Япашни истаган, қўкка талпинган нихолдан фаркли ўлароқ, қуёш, ҳаво, сувга зорикмаган инсоннинг тирик қолиши, бевакт сўлмаслиги учун яна бир зарурат — ички осойиш керак бўлади.

Ринат машина ёнидан жой ҳозирларди. Мен оператор хонасидан гўшт ва картошкали темир қутичани олиб, оғзини очдим. Машина ортида темир нимчаларини тўшаб овқатланаётган пиёдалар ёққан гулханга тутдим. Овқат кизигунча одатдагидек Мўмин билан Нурмахон меҳмонга келишди. Биз қопқўрпа устида чўзилиб, овқатлана бошлаган эдик ҳамки, тўртинчи взвод томондан Юра келиб қолди. Қўлида икки литрлик резина сувдон. Гоҳо ҳавога отиб-отиб қўяди.

— Ҳа, шалпангқулоқлар, менсиз йиғилибсанларми?

— Ке, ўтир, — деди Мўмин, — иззатингни оширмай келавермайсанми ўзинг.

— Энди минг қилсаям пиёдалар сержанти. Обрўси бор. Тўғри айтаяпти, бизга ўхшаб оддий аскар бўлса бошқа гап. Сержант — зобитга яқин одам... Буйруқ бериши мумкин. Мўмин, сен барибир овсарлигингга борасан-да. Тартиб-қоида ни ўрганиб қўй.

— Ҳўп, Бойбиш, эзмаланма. Сенга бир нарсани гапирмаслик керак. Нима қиламиз энди? — деди Юра сувдонни тўқиллатиб ерга қўяркан чўккалаб.

— Нима қилардинг... Овқатлангани келганингдан кейин қорнингни тўйғазиб кетасан-да, — Нурмахон кайфияти кўтарилса ҳазилни ўрнига қўярди.

— Мен демоқчиманки, заҳарларингга манови зормандадан бир татиб кўрсаларинг. Анча ўтқир экан. Разведкачи юртдошларим тайёрлашибди. Ўзиям брашкामисан брашка¹ экан. Зўр ачиган.

— Ў-ў, яшавор, Юра. Ажойибсан, кадрдон. — Ринат ёнбошлаган қўйи сувдонни олиб силкиб қўйди.

— Юра, бу зўр иш бўлди, дўстим, — деди ўрнидан туриб чордана қурган Мўмин, — қани, бир ҳўплаб кўрайчи.

Мўмин сувдонни даст кўтариб, икки ютум ичди. Бошини чайқаб, “қойил”, деб қўйди.

— Ишқилиб топиб келган нарсанг ошқозонда қотиб қолиб, ичимизда нон пишмайдими? — Нурмахон тағин паст келмади.

¹ Б р я г а — қўлбола ичимлик, кайф беради.

— Бойбиш, сен ичмайсан, — деди Юра. — Сен ниманинг фаҳмига борардинг.

— Ичаман деб ўлиб турганим йўқ, фақат менинг қарзларимни узишинг керак. Бир козoқ билсанг, “пулим куйган”, деб гармдорини еган экан. Ўша менинг бобом бўлади...

Ичимлик чинданам зўр эди. Бир хўплагандим, томоғимни кириб кетди. Биз брашкани сувдоннинг оғзига қўйиб, галма-галига ича бошладик. Ярим хўпламдан ичаётган бўлсак-да, сувдоннинг оғзи даврани жуда кўп айланаётгани боис кайфимиз кўтарила бошлади. Менга брашка таъсир қилди. Бошқалар ҳам мен каби дақиқа сайин сигарет тутатишар, хар гугурт чақилганда юзлардаги сўлғинлик, нигоҳларидаги ўйчанлик беркитган тун пардаси сидирилар, кайғу ва мунг қотган сиймолар бир сония кизғиш ёруғликда кўриниб, қоронғулик ичра фарқ бўлиб кетарди. Сувдон бўшади. Биз чурқ этмай тутатардик.

— Хўш, ўртоқ сержант, энди қаёққа юриш қиламиз? Тўғри полкка қайтарканмизми?, — деди Нурмахон жимликни бузиб.

Хаммамиз бутун бошли армиянинг қисматини хал қиладиган генерал каби Юранинг оғзини пойлардик. Юра полкка борамиз, бошқа ёққа кетмаймиз, дейишини жуда-жуда истардик, бироқ у ҳам биздан ҳеч қанақа фарқи йўқ, оддий бир жангчи эди.

— Мен қаердан билай... Нима, ўзинг фаҳмламаяпсанми? Кўриб турибсан-ку. Бу ерда беҳуда дам олмаяпмиз. Қобул ўн чақирим келади. Агар полкка кетадиган бўлсак, вақтни беҳуда ўтказиб, нонушта қилармидик. Разведкачилар техникаларга ёқилғи солиб бўлишди. Улар аввалроқ йўлга тушишади.

— Ҳе онасини... яна... кирамиз дегин. Очиғи шу лаънати жойга тўхтаганимиздан кўнглим сезувди, — деди Мўмин.

— Бўлди килинглар. Фақат сўқинишдан, ўзларингни еяверишдан нима фойда? Эй, онасини эмсин! Бир гап бўлар... ўлсак ўлармиз. Шунчалик ваҳманинг нима кераги бор. Сизлар бемалол эзилишиб ўтираверинглар. Мен машинага кириб мизғиб олай. Ҳали худо билади, Панжшерга қараб жўнаймизми?

Ринат ўзини бепарволикка олиб, машинага чиқди. Мўмин Панжшерниям, афғониниям, армиясиниям, ҳаммасини бўралаб сўқди. Нурмахон чурқ этмай ўрнидан

турди-да, автоматини елкалаб машинаси томон кетди. Мен кўрпани йиғиштирмоқчи бўлганимни сезишгач, Юра билан Мўмин ҳам ўрнидан турдилар. Пиёдалар машина устида донг қотиб ухлашар, техникалар атрофида факат коровуллар у ёқдан-бу ёққа юришибди... Аҳён-аҳёнда уларнинг "Тўхта, парол" деб бакиргани эшитилади, текширувчи зобит ёки ёзилгани чиққан солдат тўнғиллаб "Парол олти" деб қўяди. Мен оператор хонасига тушиб ўриндиқлар оралиғига автоматимни қўйиб, устидан темир нимчамни ташладим. Оёқни чўзиб ухлашга жой хозирладим. Бошимга шлемофонни кийиб, узатгични алоқа қутисига уладим-да, чўзилиб ётдим. Кўзимга анча пайтгача уйқу келмади. Ташқарида юрган коровулларнинг темир нимчасига қурол қўндоғи урилиб тақиллаган овоз чиқаради. Худди узоқлардан отлар келаётганга ўхшайди. Ҳар замонда механик хонасида ўриндиқ ғийқиллаб қўяди. Ринатнинг ҳам уйқуси қочганини фахмлаяпман. Гох уён, гох буёнга ағдарилиб бир нарсалар деб тўнғиллайди.

Ринатга менга қараганда анча қийин. У баъзан тун бўйи машина бошқаради. Олти юз чакиримлаб масофани кечалари босиб ўтишга тўғри келган кезлари, у белим тахта бўлиб қолди, деб нолирди. Колоннанинг чанг-тўзон ичида кабинадан бошини чиқариб юрмаса бўлмайди. Ўшанда юзида чанг-тўзон қотиб қолар, кўзлари қип-қизариб кетарди. Баъзида биз каби ёш болаларга каттақон БМП-2ни топшириб қўйишганига хайрон бўлардим. Ринат машинани барибир яхши тушунарди. Мен дастлаб отишдан қанчалик чўчимайин, кейинчалик бу мушкул иш шунчаки бир юмушга айланиб қолди. Мен ҳатто машина ичидаёқ снарядларни лентаси тикилиб қолгудай бўлса тузата олиш ёки пулемёт ленталарини қисқа фурсат ичида ўқлаш даражасига етдим. Отишма бошланиши биланок Ринатга ички алоқада йўналиш бера олардим. Отув милини душман ҳамла қилган томонга тўғрилашим учун ярим дақиқа вақт кифоя эди.

Хуллас, биз жангнинг ҳадисини олиб ўргангандик. Ҳар қандай вазиятда ҳам Ринатнинг машинани бешикаст олиб чиқишига, эсанкираб қолмаслиғига ишонардим. БМП-2 афгон урушида энг ишончли ва қулай техникалардан бири бўлиш билан биргаликда, уни бошқаришни ўрганиш қийин эмасди. БМП-2 жангчининг қўлидаги автоматдан кўра ихчам ҳамда ваҳимали қурол эди. Бу қурол билан энди ўн тўққизга хатлаган икки йигит кат-

та-катта кишлокларни вайрон қилиб, одамларини тир тўзғитиб, кириши мумкин.

Ринат қопқани очди. Ичкари баҳорнинг енгил хавосига тўлди. У машинадан ташқарига чиқиб, ерга сакраган эди ҳамки, коровул қичқириб қолди:

— Тўхта, парол!

— Олти. Хе итдан айниган. Кўзинг кўрми? Гаврилов!..

Мен роса кулдим. Ринат темир кутичаларни тарақлатиб тепди-да, яна сўкинди. Мен оператор хонасининг қопқасини очиб, машинадан беш-олти кадам нарида турган коровулдан сўрадим:

— Қачон йўлга тушарканмиз, Гаврилов!

— Замполит батальон штабига бориб келди. Ярим соатдан кейин ротани уйғотасан, деди.

— Қаерга борамиз, деб сўрамадингми?

— Айй, Баграмга дейишибди. Постларимизни дабдала қилишаяпти экан... Ўн тўртинчи қуршовда қолибди.

— Баграм худо урган жой... Бугунги эрталабки томошадан баттарроғини кўрасан. Сен биринчи марта жангга чиқаяпсан-а, қалай, кизиқмикин?

— Умуман, қўрқинчли. Очиғини айтсам, чинакам уруш бошқача бўларкан. Агар ҳаммаси шунақа бўлса, дахшат! Қаерга отишингниям билмай қоласан.

— Отиб нима қиласан. Жонингни асрасанг бас. Агар ўлишинг аниқ бўлса, отсанг-отмасанг барибир. Сен ҳали кўп жанглари кўрасан. Хизматингни энди бошлаяпсан-да. Ҳар ҳолда зийракрок туришинг керак. Йўқса, ажалинг оёғингнинг остидан чиқиб, асфаласофинга жўнатворади.

— Ха, тўғри, ҳали сизлар каби кўп нарсани кўришга мажбурмиз. Сизларга оз қолди. Яқинда кетасизлар.

— Мен ҳам сендайлигимда “қария”ларга хавас қилардим.

— Афғоннинг ҳамма жойида бўлганмисан?

— Деярли. Буёғи Панжшердан тортиб то Саланггача, Чорикор, Пагман, Жалолобод, Қундуз — юзлаб кишлокларни айтавер.

— Жангдан бизникилардан ҳам кўп киши ўладими?

— Бу топшириққа боғлиқ. Баъзи ҳолларда роса қиришади.

— Уларда-чи, улардаям ўликлар бўладими?

— Духларни камдан-кам ҳолларда кўрасан.

— Нера?

— Э, хали тушунмайсан барибир. Улар кўринмай отади. Тешикми, форми ҳаммасини беш бармоқдай билишади. Шу ерда яшагандан кейин сени истаган ўйинга солишлари мумкин-ку.

— Бизнинг тўпларимиз, ракеталаримиз, шунча кўп техникаларимиз бор. Нахотки, духлар шундай куч олдида енгилмаса.

— Уларнинг бўйин эгиши мумкин эмас. Ахир Ватан, манави тупрок, ер уларники-ку! Техникаларинг эса, ошнам, фақат тинч аҳолини хонавайрон қилади, хотин-халаж, етим-есир, бола-чақани қиради. Духсиз қолган қишлоққа отаверади.

— Ўша ерда барибир битта яримта душман қолади-ку.

Гаврилов машинага суяниб олди. Унга уруш ҳақида гаплашиш қизиқ туюлаётганди. Афғонга келганига бор-йўғи икки ой бўлган бу йигитчанинг ҳар нарсага саросима аралаш қараши, қизиксиниши табиий эди. У ҳали жангни жасорат майдони, деб ўйлайди, совет армиясининг куч-қуввати, ақл-заковатига ишонади. Дунёдаги энг зўр армия — бизники деб тушунади. Мен ҳам Гаврилов каби уруш нималигини англамай туриб, ҳарбий ўқув тайёргарлигидан сўнг, шу тўйғу эхтиросида афғонга шошилганман. Афсус, минг афсуски, ҳаммаси бошқача бўлиб чикди. Энди чидаш керак. Бу ерда ягона мақсад омон қолиш, бошқалар учун эса ўлик-тиригинг бир пул.

Афғонда ҳалок бўлган совет солдатини бир куни “қилмишига яраша жазо олди”, деб изоҳлайдилар. Бундан ортиқроқ ҳақорат бўлмайди.

Гаврилов тагин нималарнидир сўрамоқчи бўлиб энтикди. Менинг кайфиятим бузилди. Кўнгилга гап сиғмай қолди. Унга озгина бўлса-да, мизғиб олай дедим. Шу пайт ўн беш қадам наридан биз тарафга бир шарпа яқинлашиб келарди. Пайқадим, Ринат бўшанглашиб келаяпти. Гаврилов шарпа томонга зудлик билан ўгирилиб, автоматини тўғрилади ва кичкирди:

— Тўхта, парол!

Шарпа эшитмаганга олиб яқинлашаверди.

Гавриловнинг овози тагин баландроқ чикди.

— Тўхта, парол! Тўхта! Отаман.

Шарпа хуштак чалиб келаверди.

Менинг кулгим қистади, ўзимни зўрға тутиб турдим.

— Тўхта, отаман!

Гаврилов қуролини шарақлатиб, отишга ҳозирлади.

Шарпа бироз тўхтаб турди:

— Парол олти... Олти, Гаврил! Мен Ринатман. Отиб қўйма тагин, чижик...

Мен Ринатнинг юзи қахрли тус олиб, лабларини пир-пиратганини қоронғида кўрмаган бўлсам-да, кўз олдимга келтирдим. Кулиб юбордим. Гаврилов ҳеч нарса бўлмагандай штаб томонга юрди. Ринат машина олдига келиб менга ўшқирди:

— Нега бунча куласан?

— Тўғриси, сени душман деб ўйлабмиз, — ҳазилга бурдим.

У беш-олти кадам олислаган Гавриловдан аламини олмаса ховуридан тушмайдиганга ўхшайди. Ерга чирт эткизиб тупурди. Бошини кашлаб қўйди. Менинг олдимда изза бўлгани оғир ботди. Ҳамияти кўзиганини ҳуштак чалганиданок сезувдим.

— Ҳой, Гаврил! Қани бу ёкка кел, — у ғазаб билан кичкирди.

— Ринат, нима қилмоқчисан?

— Сенинг ишинг бўлмасин.

— Индама, урма уни, ахир чижик-да, ҳамиша уставга риоя қилиш керак деб ўйлайди. Ҳали урушни кўрмаган, қоровулда турганда чўчийди, — дедим уни юмшатиш учун.

Гаврилов Ринатга яқинлашди.

— Ҳей, ит... Онангни... Гаврил, кўрмисан? Ё атайин мени мазах қилдингми, чижик. Мен сенга кўрсатиб қўяман, хайвон! Мана! — У Гавриловнинг бошига қўйиб юборди. Қоровул силтаниб, темир нимча ва автомати тақиллаб кетди.

— Ринат, нима учун, Ринат, қайси гуноҳим учун?

Гаврилов орқага тисланаверди.

— Тўхта, ит... Сен ифлос, машинадан чиқиб кетганимни кўрувдинг-ку! Нега мени ўйнатдинг. Мана сенга парол, манови отаман деганинг учун! — у тепди.

— Ахир мен қоровул-ку! Ринат, комбат қаттиқ таъинлаганди. Мен сергак туриш керак деб тушунаман.

— Ҳе, сендай сергакдан ўргилдим. Бор йўқол. Она-ғар, индамаса отиб қўяй деди, — Ринат ғазабланганидан Гавриловга ўзбекчалаб гапириб юборди.

— Бекор урдинг-да, ҳали кўп нарсага кўникмаган. Душман келаяпти деб ўйлаган, — дедим Ринат механик хонасига тушгач.

— Сен... бас қил!

VII

Тонгги ғира-шира. Катта йўл ёқасидаги кишлокни талофатсиз оралаб ўтган қўшин Баграм худудидаги кенг узумзорда тўхтади. Пушталарда тарвақайлаган тоқларнинг новдаси машиналарнинг занжири остида эзғиланди. Танклар кўндалангига кесиб ўтган жўяклар тупроққа тўлди. Бесаноқ техникалар ини бузилган чумолидай тарқалиб, киндик ота бошлаган новдаларни ер билан битта қилди. Кимларнингдир ризки боғланган боғ таг-туғи билан қуриди ҳисоб. Баҳорда қуриган бу тоқлар қайтиб ўзини ўнглай олмайди. Қаршимиздаги кулбалари тигиз солинган кишлок аҳли ҳар жой-ҳар жойдан одам беличалик дувол билан сарҳадлаб ажратишган боғларини ҳеч бир сабабсиз вайрон қилиб ташлаганимиз боис, биздан нечоғлик нафратланишини тасаввур қилиш қийин эмасди. Биз ҳаммасини тушунган ҳолда ўта беъмани хатти-ҳаракат қилаётган тутуруксиз ёш болаларга ўхшардик. Айнан узумзорда тўхташ зарурмиди, деган хаёлга борсак, ҳеч қандай важ-қарсоннинг хожати йўқ. Кишлоққа кириш учун шу узумзор орқали ўтилса қулай бўларди. Агар қисм катта йўл орқали юрса кишлокнинг орқа томонидан айланиб киришга тўғри келарди. Шу боисдан, биз тоқзор ичидан кесиб ўтишни мўлжаллагандик.

Кишлоққа разведкачилар взводи юборилгандан сўнг техникаларни жанговар ҳолатда шайлаб ҳаракат қилдик. Олдинда танкчилар батальони, сўнгра пиёдалар борарди. Минамётчилар ва оғир артиллерия тоқзорда қолди.

Кишлоқ тор кўча бўйлаб чўзилган кўримсиз кулбалар, ховлилардаги мевали дарахтлар панасидан кимдир қурол ўкталиб тургандай ваҳимали эди. Уйларда ҳеч ким кўринмас, одамлар ғойиб бўлишганди. Эшик-орада фақатгина уй эгаларининг мол-ҳоли, товуклари кўзга ташланади. Ҳатто деворлар оша кизиксиниб қаровчи болакайларнинг ҳам қораси кўринмайди. Халқ кишлокни ташлаб, тоққа чиқиб кетганди. Агарки, душман бола-чақаси, аёлларини хилват жойга кўчирибдими, демак, киёматли жанг бўлиши муқаррар. Нега унда бизни қаршиликсиз ўтказиб юборишяпти ё постларга мададга келишимизни олдиндан билишгани учун индашмаяптимикин? Балки қайтаётганимизда ҳужум қилишар?

Механик ва операторлар машиналар ичкарисида жанговар ҳолатда ўрнашиб олишганди. БМП-2 устидаги пиёдалар жонларини ховучлаб, атрофга олазарак қараб бо-

ришарди... Ўқ овози эшитилиши билан улар ерга сак-
райдилар, машиналар панасида хужумга ўтишади.

Қисм қишлоқнинг қок ўртасига кириб бўлгач, колон-
на ортидан ўқ отилди. Олд томонда портлаш содир бўлди,
бир зумда ҳар тарафдан гранатамётлар ишлаб қолди...
Бирор шарпа сезилмаган қишлоқ жон-жаҳди билан биз-
га зарба берди. Колонна такка тўхтаб, БМП—2 ва танк-
лар йўлнинг иккала томонига, қишлоққа қарата ўт очди.
Кутилмаганда душмanning еру кўкдан ўқ ёғдириши
қўшинни эсанкиратиб қўйди. Оқим бўйлаб бемалол суза-
ётган, туйкус гирдобга тушиб, чирпирак бўлиб айланаёт-
ган қайиқ ва унинг ичидаги сайёҳлар каби гандираклаб
қолдик. Биз қуршовга олинганимизни пайқадик. Танк-
ларнинг қишлоқни ёриб ўтган йўлда химояга зўр бериш-
дан бошқа чораси йўқ эди. Пиёдалар машиналар тагида
ётиб, қишлоқни ўққа тутди. Асосий кучни қайси томонга
йўналтиришни билолмасдик. Йўлда туриб қолган колон-
нага душман ўнг-сўлдан қақшатқич зарба берар, авто-
матларнинг тариллаши ва гумбирлаган портлашлар ичи-
да қолиб кетгандик. Атрофни бир зумда чанг-тўзон, қуюқ
туман қоплади. Аскарлар жаханнам ичида қолгандай жон
талвасасида югуришар, ўзларини дуч келган жойга ури-
шар, бирор тош панасими ёки чуқурликни дарҳол пана-
лаб олишар, айримлари ерга юзтубан ёпишиб, бўйинла-
рини елкалари орасига қисишган қўйи қимир этмасди-
лар. Улар жанг пайтида машинадан беш-олти кадам узоқ-
да бўлишлари керак эди. Чунки душман биринчи галда
техникаларни нишонга оларди.

Алоқани бақир-чақир, саросимали қичқириқлар тут-
ди. Ўлганлар ва ярадорлар ҳақида зобитлар тинимсиз
алоқада қисм командирини огоҳ этишар, БМП—2 ва
танклар беҳато урушаётганини хабар қилишарди. Айниқ-
са, пиёдалар ўт-олов ичида қолиб кетганди. Ҳаводан шан-
ғиллаб учган снарядларнинг саноғи йўқ эди. Мен отув
милини тўғридаги уйлардан бирига мўлжаллаб узлуксиз
отавердим. Ким қаерга, нимани нишонга олаяпти, билиб
бўлмайди. Алоқадан бирор нарсани англаш шунчалик
қийинки, турли хил овозлар бир-бирига қўшилиб кетга-
ни камлик қилгандай, ҳатто ўқ овози ва портлашлар ҳам
эшитиларди. Машина ён-вериға снарядлар келиб тушар,
ҳар портлашдан сўнг атрофни тутун ва чанг қоплар,
кузатув ойнасида ҳеч нарсани кўрмай қолардим. Наза-
римда, деворлар ва дарахтлар, уйларга жон битиб биз-
дан беаёв ўч олаётгандай эди.

Мен бу жойдан тирик чиқишимизга ишонмадим. Қайтиш йўли ҳам беркилиб қолган эди. Портлаган техникаларни йўлдан суриб ташлаш учун хали узоқ вақт керак эди. Пиёдалар кирилиб кетади. Машина сиртига чангиллаб тегаётган ўқлар ваҳмасидан ичимда титроқ уйғонади, бўшашиб қоламан. Мен беихтиёр ўзимни йўқотиб қўйгандим, қандай ҳаракат қилаётганимни ҳам сезмасдим. Қўлларим отув нуқтасига ёпишиб қолгандай эди гўё, кетма-кет отавердим, снарядлар учганда машина силтанар, ичкарини аччиқ дуд-порох хиди тутиб кетганди. Мен отув милини гоҳ чапга, гоҳ сўлга, гоҳ тўғрига қаратиб ўт очардим. Снарядлар теккан жой ёришиб кетарди. Отишма менга ёкиб қолаётганига хайрон эдим. Гўёки мен лаззатли бир ўйинни бажараётгандайман. Ким билсин, балки одам ақлдан озса шундай ҳолни бошидан кечирар, балки куни битган одам учун қурбон бўлиш асло даҳшатли туюлмас. Мен ўлим ҳақида сираям ўйламай қўйдим, кўрқувнинг энг олий даражаси — қарахтлик боис ақлим кирди-чикди бўлиб қолганига ажабланмасдим. Қизиқ, одам ўлимга шунчалик қисқа вақт ичида чоғланиши мумкинми? Мен умуман, ҳеч нарсани ҳаёлимга келтирмасдим. Фақат отишдан, снарядлар мен кўзлаган нуқталарга тушаётганидан хузурланардим.

Дарчаларига чўндан тўсиқ қилинган кўримсиз кулбаларнинг деворлари анча мустаҳкам тикланган. Уйлардан бирини қанчалик мўлжаллаб отмай, барибир тўкилиб бўлиши осон кечмади. Снаряд теккан жой ўйилиб қолар, девор қилт этмасди. Мен даричаларни кўзлаб ўт очардим. Бехато бориб етган снарядларнинг қўпчилиги ичкарида портларди. Аҳён-аҳёнда ўша кулбага танк снарядлари ҳам келиб тушар, ортидан хавода кизил чизик тортиб автоматларнинг ёнувчи ўқлари зувуллаб учар, кулба деворларига тегиб, ўз йўналишини ўзгартирар, сўнгра, қўқда, икки одам бўйи баландликка санчилган ёнувчан ўқ ғойиб бўлиб қоларди. Бу манзара шунчалик қисқа вақт ичида, бир киприк қокгулик фурсатда содир бўларди.

Дарахтлар панасида олов пуркаб гранатамётлар ишлар, ўпирилган кулбалардан АҚМлар бизни чийиллаб ўққа тутар, қишлоқ ичкарисидан минамётлар отиларди. Гоҳо "Ер-Ер" ва "РС"лар учарди. Душман ўзини кўрсатмай, хаддан зиёд эпчиллик билан ҳаракат қилаяпти. Йўл ўртасида тикилиб қолган колоннанинг ҳар тарафдан зар-

бага учраши, яраланган арслоннинг итларга таланишига ўхшарди. Отишма тобора авжига чиққан сайин, оппок ятак-иштонини селвиратиб, мушукдай сакраб, дарахт ёки девор оркасига беркиниб, бизга қарата қаршилик қилаётган душманни кўриб қолардим. Мен дух паналаган жойга ўқ отиб улгурмасимдан, машина кескин силтанди, кулоқни йиртар даражадаги гумбурладан ўзимни йўқотиб қўйдим. Машина ичкарисини аччиқ куйинди дудга тўлди. Нафас олиш мумкин бўлмай қолди. Бунинг устига кўзим ҳеч нарсани илғамас, бошим чирпирак бўлиб айланаётганди. Хаёлимни машина портлади, уриб ташладилар, деган ўй чақмоқдай тилиб ўтди. Мен жон ҳолатда қопқани итариб ташқарига отилдим. Машина устида бош кўтармай ётдим. Тепамдан визиллаб ўқ ўтар, кимир этишнинг имкони йўқ эди. Ичкаридан очик қопқа орқали тутун ўрляпти. Мен Ринатга нима бўлганини аниқлаш мақсадида тагин ичкарига тушмоқчи бўлиб, башняда эмаклаган эдим ҳамки, бармоқларим тутган кузатув ойнасида бир қарич пастга чанғиллаб ўқ тегди. Душман мени кузатиб турганини хис қилдим. Қўлларим беихтиёр танамдан отилиб кетгудай даражада силтанар, мен ўзимни йиғолмай қолгандим. Бор овозим билан “Ринат” деб қичқирдим. Атрофни тутган қиёматли шовқин-сурон менинг овозимни ямлаб кетиши хаёлимга келмасди. Мен механикнинг хонасига эмаклаб бордим-да, қопқани очдим. Ичкарида машина чамбарагини тутган Ринат без бўлиб ўтирибди. У тош каби котиб қолгандай эди. Юзи доқадай оқарган, кўзлари косасидан чиққудай бўлиб каттариб кетган, кимир этмасди. Гўёки музлаб қолганди. Ичкарига бошимни суқиб тагин Ринатлаб бақирдим. У кимирламади. Мен механик хонасига тепадан қўлимни суқиб, хайкалга айланган Ринатнинг бошига муштладим. У бошини илкис чайқаб, тепага, менга каради-да, бақириб юборди. Одам боласининг қўрқувдан бунчалик аянчли аҳволга тушиб қолишини, қичқирганда юзлари буришиб кетишини асло қўрмагандим. Ринат қалтираган қўлларининг панжаларини очиб, менга “кет” ишорасида кескин силтаб қичқирарди. Атрофда рўй бераётган аянчли жангдан қўра Ринатнинг тентакнамо чинқиргани ваҳималироқ эди. Негадир унга қараб туриб, мен ҳам бақириб йиғлаб юбордим. Ўрнимдан даст туриб, душманга қўқсимни тутгим, ёки бизга шунчалик қўрқув солган кишлоққа қараб югургим келди. Мен ортиқча чидай олмасдим. Теграмдаги дахшатли манзарани бошқа қабул қилолмасдим,

очиғи миям зўриқиб, ўзим англамаган қандайдир куч таъсирида ҳаракат қилаётгандим. Мен бошимни кўтариб, олдинга қарадим — колоннанинг ярми аллақачон, йўлнинг сўл томонидаги сувсиз канал бўйлаб орқага қайтган, портлаган машиналарни судраган танклар ўтаётганди. Биздан учта машина олдиндаги БМП-2 ловуллаб ёнаяпти. Машинамиз атрофида ерга ёпишган қўйи икки пиёда кишлоққа қарата ўк отаяпти. Улардан нарида яна биттаси эмаклаб биз томон келаяпти. Мен биздан кейинги БМП-2нинг ҳам орқага қайтаётганини кўрдим. Чекинишга буйруқ берилганини фахмладим. Ринат ичкарида ғужа-нак бўлиб калтирарди. Машина рўпарасидаги харобазордан чиққан бир тўда душман, бизнинг оғир талофат кўрганимизни, БМП-2 ишдан чиққанини англаганди. Улар биз томонга гоҳ энкайиб, гоҳ эмаклаб яқинлай бошлади. Баданим чўғдай кизиб кетди. Ичимдан аллақандай нафрат тошди. Ғазабдан ўзимни қўярга жой тополмасдим. Ановиларнинг ҳаммасини тиркиратиб конини тўкким келаетганди. Қандай қилиб механик хонасига тушганимни билмайман, шлемофонни алоқа узаткичга улаб, башняни ҳаракатлантирмоқчи бўлдим. Бирок ток билан ишлайдиган нукталар ишдан чиққан эди. Мен башняни механик айлантиргич орқали қўл билан буриб, отув милини пасайтирдим. Кузаткичдан хароба биноларни топдим ва отув милини ўша томонга тўғрилаб, бироз пасайтириб, эмаклаб келаетган душманни кўрдим. Улар тўртта эди. Ўртадагисининг қўлида гранатамёт. Негадир тўхтаб қолишди. Отув мили билан биргаликда пулемётни ҳам босишга қарор қилдим. Душман икки юз қадамлар чамаси яқин қолганди. Пулемёт тепкисига сўл қўлимни, отув мили тортмасига ўнг қўлимни теккизиб, пайт пойладим. Ўртадагиси бироз қаддини кўтариб, гранатамётни бизнинг машинага тўғрилади, бошқалари автоматларини рўпара қилишган. Мен отув милининг масофа белгиси кўрсаткичини бир юз эллик метрга қўйиб, нишон кўрсаткичини унинг корнига мўлжалладим. Пулемётнинг нишон кўрсаткичи ҳам гранатамётли душманга тўғриланганди. У гранатамёт осилган ўнг елкасини ичкарига олиб, бироз ёнбош ҳолатга келиб отишга шайланди. Мен қўлларимга қарадим. Шовуллаб тер оқаётганди. Кўзимни чирт юмиб, отув мили ҳамда пулемёт тепкисига иккала қўлим билан ёпишдим. Снаряд узлуксиз отилар, пулемёт тариллаб, бўшаган гилзалар ичкаридаги махсус темир кутига тушарди. Қўлларим тепкига ёпишиб қолган эди...

Кейин... кейин оркага, алока қурилмасига бошимни тираб, уйкуга кетдим. Хавода самолётларнинг ванғиллагани, еру кўкни ваҳимага солиб, гумбурлаган портлашлар эшитилди. Мен кишлоқнинг ўртасида югураяпман. Нафасим қайтмаяпти. Осмондан гупиллаб бошлар ёғилаяпти. Ер тили чикиб қолган, кесилган каллаларга тўлиб кетган. Мен каллалар бошимга тушмаслиги учун кўлим билан бошимни тўсиб олдим. Бошларнинг соқоллари кипкизил қон. Кўзлари чакчайган. Ерга тушган калла тупрокка қоришиб гилдирайди-да, тўхтаб қолади. Теварак осмондан тушган бошларга тўлиб кетди. Мен қаяққа қараб чекинишимни билмайман. Оёғим ўзимга бўйсунмайди. Жойимдан қимирлай олмай қолдим. Югуришга ҳолим етмайди. Бир маҳал оёқларим остига Лилиянинг кесилган боши келиб тушди. Бош бироз думалаб тўхтади. Қон аралаш соқлари тупрокка қоришган, кўзлари ичидан чивинлар учиб чиқар, тили бир қариш бўлиб осилиб ётарди. Менинг аъзойи баданимдан мадор қуриб, ичим қуйиб кетди, бақирай десам қулоқларим шанғиллаб, овозим чикмасди. Ҳеч нарсани кўрмай қолдим. Мен Лилиянинг бошини ердан кўтариб олдим. У қопток каби енгил, бироқ аъзойи баданимни қуйдирарди. Бошим нимагадир урилиб, бўғилиб кўзимни очдим. Машинани қандайдир куч олдинга судраяпти. Тепадан дўпиллаб калла тушаяпти. Агар қопка ёпилмаса машина ичи кесилган бошга тўлиб кетади, деган ўй бир лаҳзада миямга ўрнашиб қолди. Нима бўлаяпти ўзи. Машина ичкарисига қандай қилиб кириб қолдим. Ҳозиргина мен қаерда эдим? Бошим лўқиллаб музлай бошлади. Қовоқларим оғирлашиб борар, кўзимни юмиб очиш азоб эди.

Бир маҳал машина ташқарисидан нимадир дуқирлаб, қопка очилди. Мен бир сесканиб, тепага қарадим — Мўминнинг боши кўринди. Этим жимирлаб бақириб юбордим. Чинданам осмондан бош ёғаётганди. Баданим жикка ҳўл бўлиб кетди. Елкамдан қимдир туртар, мен очик қопка томонга юзлана олмасдим. Қимнингдир қақиргани қулоғимга чалинди. Юзимга муздай сув қуйилди. Мен кўзимни очиб, яна елкам оша тепага қарадим. Башнядан туриб ичкарига бошини суққан Мўмин кўлидаги темир сувдондан менга сув сепаётганди. Унинг боши елкасида эди. Машина олдинга силтаниб-силтаниб юраётганди.

— Ҳа, нима бўлди? Ҳамма жойинг соғми? Озгина чида, ҳозир етиб оламиз.

- ...
- Эй, роса қуршовда қолдик.
- Ринат қани?
- У анча яхши. Ана, механикда ўтирибди.
- Сен нега... бу ердасан?

Мўмин башнядан ичкарига тушди-да, қопқани ёлиб олди.

- Менинг машинамни рота техниги Довит хайдаяпти.
- Машинанг қани?
- Ана, олдинда. Сенинг машинангни судраяпти.

— ...

— Машинанг ишдан чиқибди. Тўғри двигателдан уришибди, онағарлар.

— Мўмин, энди тугадими? — мен каттиқ чарчагандим, зўрға гапирардим, хатто кўзларим беихтиёр юмилиб қолганди.

— Тамом... Полкнинг шармандаси чиқди... Постларга етиб боролмадик. Энди Кобулга қайтамыз. Тугади... Бунакаси бўлган эмас ҳеч қачон... Биласанми, нечта машинани уриб ташлади. Пиёдалар жудаям кўў...

Мен Мўминнинг бошқа гапларини эшитмадим. Жанг тугагани, бизнинг машинани уриб ташлашгани ва судраб боришаётганини билиб турардим, холос.

... Полк эрталабки узумзорга қайтиб чиққан эди. Мен оператор хонасидан қоп тўрвани олиб машина устига тўшадим. Ҳар жой-ҳар жойда киёфаси эзгин пиёдалар берух, бошлари ҳам ўтиришар, уларнинг афт-ангори кир бўлиб кетган, кўзларида сўнгсиз ҳасрат котиб қолган эди. Улар дунёнинг жамики аламлари, бошларига тушган мусибат ўчини тамакидан олишаётганди. Айни дам ҳеч ким ўзининг тирик қолганидан фахрланиш, кўнглига таскин беришни ҳаёлига ҳам келтирмас, дахшатли жанг манзарасини кўз ўнгидан сидириб ташлай олмасди. Мен жангдан сўнг кўз ёшларини оқизмай йиғлаш, ўзининг тирик қолганига ҳам кўнглида шукрона айтишга ор қилиш аскар учун ўлимдан ҳам ёмонроқ эканлигини ҳис қилдим. Чинакам жангдан кейин одам ўлим ҳақида ўйламайди, балки урушнинг чеки-чегараси йўқ бедаво азоби-ни ҳис қилади. Чунки бу азобнинг оғриғи уни бир умр тарк этмайди...

Кун қиялаб қолганда полк ортга, Кобул сари йўл олди. Йўл четида танграйиб ўлиб ётган эшак, ит, моллару қўй-эчкилар тепасида чивинлар ғужғон ўйнар, аллақачон ўлимтик ҳидини олган қарғалар атрофда олазарак бўлиб

туришарди. Баъзи ховлиларнинг деворлар билан ўралган ичкарисидан оқимтир қуюқ тутун ўрлар, айрим уйларнинг томлари ўпирилиб тушганди. Қулаган деворлар панасида ахён-ахёнда ўлиб ётган одамлар кўзга чалинади. Қишлоқ ўлик сукунат уммонида фарқ бўлган кемага ўхшайди. Биз эрталаб ўтганимиздаги қишлоқ манзараси харобага айланганди. Даричалардан кизиқсиниб қараган, томларда мусичадай тизилиб олган беозор болаларнинг қорасиям кўринмайди. Ахир бу қишлоқда жанг бўлмовди-ку, Баграм ичкарисига шу йўлдан ўтганимизда ҳамма нарса бошқача эди-ку? Қишлоқни ким вайрон қилди? Қайси аскар, қайси кўшин, қайси армия?.. Ахир бу қишлоқни ўтга солмадик-ку? Демак Баграм ичкарисига ўтаётганимизда, армия ўзини тинчликпарвар қилиб кўрсатган, чўпга ҳам зиён етказмади. Қайтиб чиқаётганимизда эса олддаги қишлоқларни артиллерия душмандан тозалаб қўйган. Уйларнинг деразасига, томлар устига оқ байроқлар илинган, қишлоқ яловлар қадалган қабристонга ўхшарди. Бу қабристонга тириклар камалганди.

Колоннанинг қоқ белида портлаш юз берди. Кетмакет ўқлар учди. Кутилмаган хужумдан сўнг пиёдалар ерга сакрашди. Сўл томондан гранатамёт отилганди. Кўшин ёппасига хужумга ўтди. Деворлар ўпирилди, дарахтларнинг шохлари қарсиллаб сина бошлади, уйларнинг ойналари зириллаб тўкилди. Қишлоқ олақуюн — октайлоқ ичида қолиб кетди. Танклар гумбирлади, БМП — 2лар данг-донглаб ишга тушди. Гранатамёт қайси тешикдан, қайси хонадондан отилганини аҳамияти йўқ эди. Душман ҳамла қилганди. Душманнинг қанчалиги, кимлар эканига ҳам қизиқмасдик, қишлоқ қаршилиқ кўрсатаётганди. Уйларнинг устидаги оқ яловлар қулар, неки кўринган нарса борки, хавас билан отаётган совет армияси солдатининг нишонига айланди. Ховлиларда хотин-халаж бош яланг, тентакнамо ув солиб югурар, айримлари гўдақларини кўксига босиб, ташқарига отиларди. Ёш болалар томлар устига ўрмалаб чиқишар, қўлларини отманглар ишорасида силқишар, айримлари ўққа учиб кабутардай умбалок ошиб қуларди. Қишлоқнинг эркаклари кўринмайди, тоққа чиқиб кетишган.

Колонна тезликни ошириб, олдинга ҳаракат қилар, қишлоқни зўр бериб ўққа тутарди. Танклар тумшуғи тинимсиз олов пуркаган кўйи, хароба қулбаларни ортда қолдирар, сўнгра олдиндаги ховлиларнинг тепасидан ажал ёғдирар, орқадаги БМП — 2 ва оғир техникалар эса олд-

дагилар пайҳонлаган жойга етиб келгунча, қолган-қутган кулбаларни илма-тешиқ қилиб келарди. Дуч келган жонзот борки, беаёв отилмоқда.

Колонна бурилишга етганда йўлга яқин ховлилардан бирининг девори оша тўнқарилган катта сават ортига югуриб ўтган ёш жувонни кўрдим. У бош-оёқ зангор кийинганди. Қомати адл. Мен саватдан кўзимни узмай қараб турдим... Машина олдида ҳаракатланар, сават орқасига беркинган қизни жон-жоним билан омон қолишини, бизникилар пайқамаслигини хоҳлардим Назаримда ҳали охири кўринмайдиган колоннадаги қайсидир танк ёки БМП—2 саватни ҳам нишонга олаётгандай, йўқ, қизга эмас, отув милини менга тўғрилаб туришгандай эди. Ичимда оғриқ қўзғолди. Колоннанинг кети кўринмасди. Мен жувонни отишлари сираям мумкин эмас, деган ўйни ми-ямга сингдириб бўлдим. Билмайман, жувон менинг энг яқин одамимга айланиб қолганди. Мен кимнидир соғинган эдим. Мен кимнингдир оёғига бош қўйиб осуда уйкуга кетишни истагандим. Ҳарир зангор либос кийган афғон аёли бу кирга битган дунёни зангор нурларга тўлдирувчи мўъжизадай эди гўё... Ахлат ва чиқиндилар орасида зангори гул очилиб турганди. Уни узишга, ҳазон қилишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ эди. Ундан фақат кўзлар баҳра олиши керак. У бизнинг моғорлаган онгу шууримиз ҳамда ҳаёлотимизга чароғонлик баҳшида этади.

Ховли ортда қолаяпти. Менинг нигоҳларим саватга кадалган. Қий-чув, ура-ур, гулдур-гупда омон турган сават ичида жоним симиллаяпти. Менга ҳеч ниманинг зигирчалик аҳамияти йўқ, бутун Афғонистон ёниб кул бўлмайдим, бутун бошли Совет армиясини ер ўз қомига тортиб кетмайдими, фақатгина, сават ортидаги жувон тирик қолса бас. Мен бу фикрга қандай келганимни англай олмасдим, зеро, бунинг сабабини ахтаришнинг ҳам ҳеч қандай қизиғи қолмаганди.

Мен саватдан кўзимни узмасдим. Қисм командири-нинг отишни бас қилишни буюриб, ўқ узмасликни қатъий талаб қилишини кутардим. Алоқада эса бунинг теска-рисси эшитиларди. Бир маҳал... сават атрофида олов кўтарилиб, кўкка тўзон кўтарилди. Оптимиздаги танкнинг даҳшатли гумбурлаши эшитилди. Бу шунчалик қисқа вақт ичида содир бўлдики, сават ўрнига осмондан парча-парча қорамтир тошга ўхшаш нарсалар тушганини илғадим. Танк саватни, жувонни тўзғитиб юборди. Ўзимни машина ичкарасига уриб, қопқани ёпиб олдим.

Ернинг нами кетмаган. Чарақлаб чиққан куёш тафти кишининг борлигида бўшанглик пайдо қилади, уйкуга элтади. Октобурар палла бошланди. Ховури кўтарилаётган адирларга яшиллик югурди. Илик узилди палланинг ёп-ёруғ кунларида неки тирик жон бор, уйкусираётганга ўхшайди, ҳаловат истайди. Аскарлар пана-пасткам жойларни топиб, уйкуни уриш пайида бўлишади. Одамга ҳеч нарса ёқмай қолади. Фақат муздек ҳилват жой топиб, оёкни узатиб, томирларингни яйратсанг. Табиат қўйнидаги лоҳасликни уйку билан енгсанг...

Қисм тамакиси тугаган кашандадай гандиракларди. Жангчилар полк дўконининг эшиги олдиндан бери келишмасди. Сиси, Югослав мурабболари, "Атиргул суви" харид қилишар, ҳаммасиданам дўкондаги тантик дўндикчаларнинг жеркиб беришларидан ҳузурланишарди. Ҳаммаёкни эркак босган замонда аёлга гап отиш маза-да... Аёлга тикилиб, оч нигоҳни тўйғизиш мумкинлигини ҳисобга олсанг, унга тўшакда етишишнинг нақадар оромбахш эканлигини айтмаса ҳам бўлади. Урушда, ўлим остонасида изғиётган одамнинг юрагида ҳаёт ва гўзалликка ўчлик туйғуси кун ўтган сайин юксаклашиб боради. Полкдаги аёллар бизга тирик қолишимиз зарурлигини эслатиб туришарди... Хоҳ қисм тиббий пунктида, хоҳ ошхонада, хоҳ штабда ишлашмасин, хоҳ киборли таманнолари билан ғашимизни қўзғатишмасин, барибир улар полкда навозиш билан очилиб турган атиргуллардан фарқ қилмасди. Фақат бу атиргулларни аскарлар хидлашдан мосуво эди. Улар ҳамиша этиклари ялтиллаб тургувчи, кадамидан ўт чақнайдиган, кепкани иштиёк билан бошига қўндириб юрувчи жасур зобитларнинг бағрида очилишарди. Шўрлик аскарлар учун кўзларини тўйдириб, ҳаёлий маишат қилишдан бошқа илож йўқ эди. Улар алами келганидан қисмдаги аёлларни хумори чиққунча сўкишар, афғонга сенлар ...ни излаб келгансанлар, дейишарди. Одамзотнинг имкони етмаган ишдан қаттиқ нафратланиши унинг табиатига сингиб кетган хислатлардан биридир. Аскарлар урушда аёлларни жудаям кераклигини, улар вазиятни ушлаб турувчи ягона куч ва армиянинг ичидаги сезилмас "қўмондон"лар эканлигини англашса-да, тан олишга ғурурлари қайсарлик қиларди. Дарахтнинг учида товланаётган кузги олманинг жилваси кўнгилларни куйдириб, бошқа бировларга насиб қилар-

ди. Хуллас, бу боғнинг олмаларини дасти узунлар ушлардилар...

Бугун кун яраклаб кетди. Полк штаби томидаги қарнайдан Алла куйларди: "Прости, поверь... я тебе открою дверь... прости, поверь, я тебе..." Осмон нур акси қайтаётган зангори кўзгуга монанд. Қисм худудидан нарида ястанган текисликка кўм-кўк ранг инган. Қишлоқнинг бошланишидаги ўрикзор оппоқ гулга тўлган. Чароғон кун қучоғида замин улкан оқ гулдаста ясаб, фалакка тутаетгандай. Тоғлар қисм тепасидан энкайиб қараётгандай туюлар, улар биз томонга яқинлашиб қолгандай эди. Табиат оғир ҳолсизланиб, уйқудан уйғонаётган ўн саккиз яшар қиздайин назокатли эди. Ҳамма нарса мудраб уйғонаётган эди. Дунё тирилаяпти... Курт-кумурска ризқ излаб, ёруғликка чиққан. Тошнинг ҳам, гулнинг ҳам, нима — нимаки бор, яшагиси келаяпти. Майсани боссанг чинқиради, новдани синдирсанг силтаниб беради. Неки тирик жон бор, нобуд бўлмоқка ҳақки йўқ. Бу кунларда фақат яшашинг керак, кўзинг очик турсин.

Мен қисм дўконига етгунча атрофнинг яшариб, яшнаб кетганини ҳис қилдим. Полк майдонида ғимирлаб юрган аскарларнинг совуқ сўхталари ҳам ёхуд ҳарбий тартибга мўлжалланган казарма ва чекиш жойлари ҳам, кўзимиз кўникиб кетган тунука девор, ошхона ва омборхона ҳам, бадга урган интизом — қоидага мос топшириқлар ва ҳарбийчасига юриш машқлари ўргатиладиган саф майдонлари ҳам табиатнинг ҳушманзара жилваси қўйнида асабимга тегмади. Дўконнинг эшиги олдида автомат осган, темир нимча ва бошига каска кийиб олган икки қоровул туришибди. Аскарлар ташқарида қанчалик уртўполон қилишмасин, дўконнинг ичкарасидаги илгак шарақлаб, битта-иккитадан аскар киритилмоқда. Навбат кутиш жонига теккан жангчилар сотувчиларни сўқишади:

— Ҳе, нима, ичкарида... ҳалигидақа қилишаяптими...

— Бошқалар ҳам кўрса яхши бўларди, — дейди узун бўйли тиббиёт белгисини таққан аскар.

— Сен... санчаstda тўймадингми... Зўрлари ўша ёқдаку. Жаннатда яшасанг ҳам, биз фақирларнинг ризқиға қўл чўзаяпсан, дўст. Мен касал бўлайин... санчаstda қизларни кўрайин деб ёлвораман. Эй, сени қара-ю, — деди танкчилар белгисини осган жангчи.

— Одамзотнинг шу нарсадан тўйганини эшитганми-сан? — деди минамётчи, — бунинг устиға ичкарида... бемалол деб туришибди.

— Эй, улардан нима кетди. Дўкондаям шу ишни қилишлари мумкин...

— Фақат сен билан менга қийин, қийналиб юраверамиз, — деди ҳалиги танкчи.

Эшик очилиб, ялтироқ кутида конфет, мураббо, вафли кўтариб олган иккита аскар чиқди.

— Ха, ҳаққиға кўлларингдагини бердими, — минамётчининг гапидан ҳамма гуррос кулиб юборди.

— Ха, шуни берди, — деди кути кўтарган аскар, — сенга бошқа нарса тайёрлаб қўйибди. Бемалол киравер.

Тагин кулги бўлди.

— Агар минамётчилигингни айтсанг, оғирроқ қилиб беради. Кўтариб кетишингга ишонади, — деди ичкаридан чиққан иккинчи аскар.

— Чёрт побери — минамётчи ерга чирт эткизиб туфлади.

Мен навбатим етгунча ошхонадан ярим кило қоврилган балиқ олиб келдим. Дўкондан уч кути конфет, югослав мураббоси, тўртта сиси, уч кути печенье, “Ростов на Дону” сигарети, лаб-калам ҳамда духи сотиб олдим. Хаммасини дўкончи жувондан эланиб олганим бўш кутига жойладим. Дўкончи Лилиянинг олдида кўримсиз эди. Бесўнақай семириб кетгани, қулоғининг тагига довур кизил бўёқ суртиб олгани, хумдай бошига сариқ жинглак соч паригини кийдириб қўйганга ўхшарди! Унинг аскарларга нисбатан ҳамиша беписандлиги аччиғимни чиқарди. Сочини қиртишлаб, шир яланғоч қилиб, полкни айлантириб югуртирса яхши бўларди, деган ўйдан лаззатландим.

Дўкончи жувон беш чек уриб қолди. Пачакилашиб ўтирмай казармага келдим. Ҳамишагидай ҳар ён остин-устун, гала-ғовур. Қутини тумба устига қўйиб, ёш аскарлардан бирини чақириб юз чек бердим. Фуқаролар модулидан бир шиша “Столичный” олиб келишга жўнатдим. Казарма бурчагида уятли карта томоша қилиб, хиринглашиб ўтирган Ринат билан Мўминни бироз қузатдим-да, ўзимни каравотга ташладим. Ринатнинг олдида хижолат чека бошладим. Гўёки, унга нисбатан номардлик қилаётгандай эдим. Хижиллик юрагимга чанг солаётганди. Ҳозир Ринатга айтишим керак, иккаламиз бирга борамиз, деган ўй кўнглимга таскин берар, айти дам Ринатнинг қўшилишини ҳам истамасдим.

Мен улар билан бирга шармисор карталарни кўриб

бўлганимдан сўнг, Ринатнинг қулоғига мақсадимни айтдим.

— Бемалол, мен бормайман. Йўлини килиб тўғирлайвер, — деди у дабдурустан.

— Очиги, бирга борсак, яхши бўларди.

— Йўқ, дедим-ку, сенга. Ҳозир жиним суймаяпти. Қўй ўзинг боравер. Ана, модул... бир қадам.

— О, жа овинг бароридан келаяпти-да. Ҳузурини сен кўриб, Ринат қуруқ қолаяпти-да, — кесатди Мўмин.

— Сен суқилма. Ринатга айтаяпман, ўзи хохламаяпти, — дедим бепарволик қилиб.

— Бизни таклиф қилинг. Мўмин акангиз қайтмайди-ганлардан. Бирга борамиз, ёрдамлашамиз.

— Сен билан борсам уйига киритмайди. Кейин, ҳар бир ишнинг одами бор, ошнам.

— Бизам бир кўрайлик, оғайни. Таништириб қўй.

— Сенинг эртага навбатинг. Эртагача сал-пал одам-башара бўлиб тур. Бугун ўзимни таништираман.

— Ҳозир иштаҳа бор эди.

— Унда ўзинг бор, боравер. Шунақа деб айт.

Мўмин ғозчасига ўтириб, ўмганини кериб бир энтикди.

— Ростданам ўзим борсам нима қиларкан-а. Иккинчи ротаданман, фалончилар билан бирга жангга чиқамиз, дейман.

— Медалингни ҳам тақиб олсанг зўр бўлади, — деди Ринат.

— Уёқ-буёқингга одеколон суртиш эсингдан чиқмасин, — дедим.

— Сенларга эзмалик бўлса бас. Мен тўғри маънода айтаяпман. Шу кунларда ўлиб юрибман. Қийин бўларкан. Тушларим ҳам айниган. Лоақал бир марта борсам ҳам майлигайди.

— Айтдим-ку сенга, ўзинг боравер, ўлиб юрибман, қийналдим, менга ёқасан дегин. Буни мушкул томони йўқ. Агар ўрисчада тутилсанг, ўзбекчасига гапиравер, йиғла-сикта, додингни эшитади, — дедим.

— Сенларга қийшиқ гап бўлса бас, — Мўмин хўрсинди, — майли, ўзларинг биласанлар, биз томондаям офтоб чиқар.

— Ухлаб ётаверсанг офтобни кўрмайсан.

— Унда айт, йўлини кўрсат.

— Қандай йўл?

— Тузок қўйиш сирини-да. Шуни тушунтирсанг бас.

— Бу осон. Тушлик маҳали битта “Столичный”ни чўнтакка уриб, дўкандан майда-чуйда оласан. Хар эҳтимолга қарши қўлига тутқазиш учун икки юз чекни калта иштоннинг липпасига кистириб қўясан. Кейин, зобитлар овқатга келгунга қадар ошхонага кириб, бор нарсангнинг унинг олдига қўясан, тамом. Тузоғингда кабутар питирлаб турибди.

Мўмин юзига тошган хаяжонни яшириш учун дераза томонга қаради. Тиззаларига шапатилаб, оёқлари билан полни тапиллата бошлади. У хаёлида Лилия билан айш сураётганди. Бепарводай кўринса-да ўзини қўярга жой тополмай колгани сезилиб турарди.

— Иложи бўлса унинг олдига бораётганингда қўйнингга битта граната солиб ол, — деди Ринат.

Мўмин соддалик билан Ринатга қараб бироз яқинроқ сурилди.

— Нега?

— У гранатани яхши кўради.

Мен ўзимни босолмадим, кулиб юбордим. Ҳазили ўзига наша қилган Ринат ҳам хоҳолади. Мўмин ерга туфлаб, ўрнидан туриб, Ринат ўтирган каравотни бир тепди.

— Сен ифлосларга одамни мазах қилишдан бошқа иш йўқ. Сен нега кулаяпсан. Сенларниям, Лилияниям... Э, сенларни одам деб ўтирибман.

У қўл силтаб, ўзини каравотга ташлади. Каттиқ хафа бўлганди. Биз ловуллаб ёнган Мўминнинг тезда ўчишини билардик. Кўнглида кир сақлаб, ковоктумшук қилиб юрмасди. Қўлига конфет тутқазиб, бир кулчи десанг, йиғини унутиб юборадиган ёш болага ўхшарди у.

— Мўмин, хафа бўлма, сенга яқин ошнамлигинг учун ҳазиллашаман. Ахир биз бир-биримизни яхши тушунамиз-ку? Кани, тур, битта Лилия билан таништириш уёқда турсин, жонимни сўрамайсанми, — деди Ринат.

— Қўй, ошна, ўзинг соддасан, ҳазилни тушунмайсан. Ке, арзимас нарса учун аразлама. Ахир сендай йигит учун бу нима дегани, — дедим мен.

Мўмин ўрнидан кўзғолди. Тумбасини очиб, сигарет олди-да, лабига кистирди. Казарма деразасини қия очиб, тутунни ташқарига пуфлади. Юзидаги қаҳр нишонини аввалги самимият қоплади. У босиб-босиб тортаркан, ўйга ботиброк деди:

— Шу десанглар, эртагаёқ Лилияни илинтираман.

Мен арокка жўнатган аскар қўйни дўппайиб, казармага кириб келгач, қўлим билан “ўша ёқда тур”, ишора-

сини қилдим. У тумбамга суяниб, мени кутди. Ҳамсух-батлар билан гапни узиб, каравотим олдида турган “чи-жик”нинг ёнига келдим.

— Ҳа, топдингми?

— Мана...

— Шохоллар сезмадими?

— Йўқ...

— Раҳмат дўстим. Чекасанми! Ма, манови чек сенга. Сигарет оласан.

— Раҳмат. Мен “Донские” чексам ҳам бўлаверади.

— Ҳечқиси йўқ. Самимий узатайман. Олавер. Хизматинг учун. “Чижик” бўлсанг ҳам анча пишиқ ишларкансан. Ол, оғайни.

— Йўқ. Мен “Донские” чекавераман. Фақат сиздан бир илтимос, сержантга айтинг, бугун мени “дневальный” қилиб тайинламасин.

— Қайси сержантга айтишим керак?

— Сизлар билан тенг хизмат қилган Юра, бизнинг бўлинма командири.

— Анови, Юра Трусюкми?

— Ҳа.

— Бўпти, боравер. Сен бир ҳафтагача навбатчи бўлмайсан. Фақат менинг ишим тушганда ими-жимида ба-жариб турасан.

— Хўп бўлади!

Аскар тоғдай қадланиб жўнаб қолди. Мен қоғозга ўралган бир литрлик “Столичный”ни дўкондан харид қилган егуликлар солинган қутичага жойладим. Казарма йўлаги бўйлаб зобитлар хонаси олдига кузатувчи қўйиб, қутичани унинг ишорасига биноан кўтариб ташқарига чиқдим. Ҳеч ким кўрмади. Аёллар модули томон югурдим.

IX

Стол дид билан тузалган эди. Высотский кўнглини оқизиб, қуйлаяпти. Хонани муаттар хид тутган, атиргул бўйини олиб эсаётган майин шабода оғушида мастона чайқалардим. Ҳамма нарса титраб турар, ҳамма нарса нафис ва гўзал эди. Лилия чиннидай чарақлаган хонанинг деразаларини очиб юборди. Унинг эгнидаги ҳарир зангор кўйлак оҳиста, сезилиб-сезилмай қалтирарди. Либоси ортидан кордай тийнати, қуш банди қилинган кўкраклари, хипча бели, жодули оппоқ торсиллаган сонлари кўриниб

турарди. Лилия атайлаб, яланғоч баданига юпка зангор кўйлак илиб олганди. Тим қора кўзларини юракни ўйнатиб сузар, ёноклари нақш олмадай товланар, сочи елкаси узра шовуллаб оқарди. Стол устида одамнинг жонидан бошқа ҳамма нарса мухайё эди. Ялтирок қадахлар, хали мен номини билмайдиган ширинлик ва таомлар, ажабтовур, калпокли буролғичи ёкутранг занжирча билан берки-тилган шиша, фақат икки кишига мўлжалланиб қўйилган турли-туман егулик ва газакларни кўриб, кўзим тингудай бўлди. Мен дўкондан харид қилган нарсаларни дастурхонга қўйишнинг ҳожати ҳам йўқ эди. Қутичани очиб “Столичный” ва “Ростов на Дону” сигаретини столга қўйдим. Лилия рўпарамга ўтирди. Мен дабдурустан сигаретга тармашдим. У халиги шишани очиб, иккита қадахни ўўлатди. “Сиси” ичимлигини бошқа қадахларга қуйди. “Сиси” арокдан сўнг зўр газак бўлади, дарров захрини киркади. Ичимлик анча ўткир экан, бироқ таъми тахир эди, дабдабали кўринишини айтмаганда менга ёқмади. Мен бунчалик кўнгилхушлик ва ҳашамдан ўзимни ноқулай сезаётгандим. Лилияга қанчалик ўрганиб қолган бўлмайин, барибир шу дастурхон, шу ҳона ва гўзал аёлга номуносиб эканлигимни тан олганим сайин, ўзимни ҳаяжон домида ҳис қилардим. Бу ҳолат тушга ўхшарди. Мени Лилиянинг каршисида титрок босаверар, унинг гапларига узук-юлук жавоб қайтарардим. Мен каршимдаги зангор кабутарни учириб юборишдан чўчирдим, айни дам унинг ройиш-истагига мос ҳаракат қилиш йўлини излаб қийналаётгандим. Лилия бу сафар “Столичный”ни очди. Мен қадахларни тўлғиздим. Буниси ёқимлирок эди. Сигарадан биттадан тутатдик. Ўзимни анча эркин тута бошладим.

— Нега бунчалик тортиаяпсан... Олавер. Буларнинг барини Сен учун тайёрладим. Сени яхши кўриб қолганга ўхшайман. Сени тез-тез кўргим келаверади.

— Лил, ке, ёнимга ке.

У ўрнидан енгил кўзғолиб, ёнбошимдаги стулга ўтирди. Қуюқ қора сочини қўллари билан тўзғитиб, бошини кўксимга қўйди. Ич-ичимдан ҳаяжон тошиб, унинг кизиллик урган юзини ўзимга қаратдим. Оппок бўйни, сеҳржоду билан сузилган кароғи мени тамоман сархуш этди. Нозик бармоқлари кўксимни силар, оловдай эҳтирос тафтидан борлиғим эриб кетаётгандай эди. У кенг харир либосининг тўғноғичини ечиб юборди. Кумушдай беғубор танасидан қўйлаги белигача сирғалиб тушди. Мен деразани беркитиб, пардани тушириб қўйдим.

Куннинг ярми ярим дақиқага тенг бўлди... Лилия кўзгу каршисида эгнига оппоқ чойшаб илиб, хўл сочларини қуритаётганда завқ билан томоша қилдим. Ювиниб қайтгандан сўнг, у узок пардозланди... Икковимиз кўзгу олдида тик турган кўйи ярим қадахдан "Столичный" ичдик. Майнинг таъмини унчалик сезмадим. Қорним роса очикқанди. Иштаха билан овқатландик. Кайфиятим анча тетик, ўзимни ҳаётимда илк бор яхши кўрдим, ҳали меҳр деган улуғ тушунча мендан юз ўғирмаганини, ёруғ ва чиройли лахзалар, нурга қоришиқ сониялар тамоман зулмат оғушига ғарқ бўлиб кетмаганини ҳис қилдим. Одам боласи барибир яшаши керак, инсон умри ҳамиша қаро кунлардан иборат эмаслиги учун ҳам яшаши керак.

Лилия "Сиси"ли қадахни лабига теккизиб ўйга толди. Кўксимга бошини қўйиб, бироздан сўнг деди:

— Казармага кечқурун кетсанг ҳам бўлади-а?

— Нима эди... агар истасанг... шу ерда қолишим мумкин.

— Мен қолишингни истайман.

— Қоламан, сен зерикмасанг бас.

— Йўқ... ҳеч қачон зерикмайман.

— ...

— Казармага бормасанг... сени кидиришадими?

— Албатта. Кечқурун рота бўйича йўқлама қилишди. Агар бирорта аскар йўқолиб қолса, ҳеч кимга тинчлик йўқ. Ернинг тагидан бўлсаям ахтариб топишади.

— Командирингга тушунтириб қўйсанг бўлади-ку.

— Армиянинг ўзига яраша сири бор-да, Лил.

— Сири эмас, тартиб, интизоми, дегин.

— Фарқи нима?

— Албатта, фарқи бор... Сен ўрисчага баъзан қийналиб қоласан.

— Барибир фикримни уктиролмаёйман-ку. Кишлокда яшаганман. Ўрислар йўқ биз томонда. Сен билан тил топишдик-ку!

— Бу борада тил топиш учун тил билиш шарт эмас. Мен Сени ёктириб қолдим, тамом. Соддасан, лекин ёкимтойгинасан. Бировга озор бермайдиган боласан...

— Лил, очигини айт... Сенга ким билан бўлсанг ҳам барибир-ку?

— Йўқ, илтимос киламан, сен ундай ҳаёлга бормаслигинг керак. Тўғри, бу ердаги аёллар бузуклик қилишади, мен ҳам. Бироқ пул учун, лаънати, майда-чуйда

матохлар учун. Аммо, кўнгилнинг измида кимнидир тусасанг, нимаси ёмон...

Лилия ўйга ботган кўйи жим қотди. У бир нуктага тикилиб сўзларди. "Ростов на Дону"ни бармоқлари билан айлантириб лабининг бир бурчига кистириб, гугурт чақди. Хорғинлик билан тутун пуркаб, менга тикилиб қолди. Юрагим увушиб кетди...

Унинг кўзларидан мени тамоман жодулайдиган меҳр коришиқ қайғу сузарди. Уни бағримга босиб, сочларини силадим... У титраб-титраб йиғларди. Менинг ҳам кўнглим бузилди. Тошга айланиб бўлган дунёнинг, зимистон дунёнинг даҳшатли ўйинларидан қалтираб ёнаётган бир оғиз нотаваоннинг менинг кўксимдан паноҳ топгани боис ҳам бўғзимга ёш тикилди. Жангда йўқотган дўстларимнинг бошидагина шундай ахволга тушардим, бўғзимни изтироб тиглари тилкалаб ташларди. Бугун, айни дам, Лилиянинг айши-ишратга мойил хонасида, мен улуг бир куч, аёл меҳридан қониқиш ҳар қандай қайғу сафодан лаззатлироқ эканини англадим.

— Йиғлама... мен сени...

— Сен яхшисан...

— Айт, мен кимман?

— Менга ёқасан... ишон... сен бошқачасан...

— Яна бир нарса де... яна..., — у бўйнимга чирмашиб олди. Юзига кўз ёшлари сизганди.

— Чиройлисан... Лил, ўзингни бос...

У жимиб қолди... Туйқус кўзларимга қаради-да, лабларини тишлаб, ўзини орқага олди...

— Ичамиз, тўлатиб қуй. Менинг йиғлаганимга эътибор берма. Менда ҳеч қандай ҳис-ҳаяжон қолмаган, эхтиросим сўнган. Мен қуриб бўлган дарахтман. Мен... мен севиш-севилишга асло нолойикман, тушунаяпсанми... Сен хали нимани кўрдинг — гўдаксан. Йўқ, сен гўдак эмас, эрта ҳазон бўлдинг. Мен Сени севиб қолганман... Ах, майли, бир фоҳишанинг севгисини тушунсанг бўлди.

У қадахни бир кўтаришда симириди. Мен бир ҳўплаш билан тугатдим. Яримлаган "Столичный"ни қадахларга тўлдириб қуйдим. Лилия тобора сулувроқ кўринар, очиқлиб борарди. У дунёнинг энг чиройли аёлига айланганди.

— Мен кечки йўқламадан сўнг сеникига келаман, — дедим.

— Албатта. Ўша казармангга бориб кўриниш бер. Кейин кечаси билан менинг ёнимда бўласан. Сени қўйиб

юбормайман. Ола, ичамиз, аскарчам. Кўтар! Сенинг жангларда омон юришинг учун... Афғондан соғ қайтишинг учун... У хориган кўйи стулга келиб ўтирди.

Мен балик, салат еб, "Сиси" ичдим. Лилия югослав мураббоси танаввул қилди. Кеч кириб қолганди. Қисмининг саф майдонида "кечки овқат"га чорловчи карнай садоси янгради. Лилия менга караб маъноли кулиб қўйди:

— Менинг корни оч аскарчам! Қани тезрок, сени овқатга чақиришаяпти.

— Мени ошхонага бормаслигимга рухсат беринг, ўртоқ Генерал!

— Йўк, солдат! Армияда тартиб-интизом бор. Ҳамма нарса устав бўйича бўлиши керак. Сен бу ерда ўйнаб юрганинг йўк! Қани, ошхонага "бегон марш!"

— Хўп бўлади, ўртоқ генерал!

Лилия шарақлаб кулди.

Биз кечгача хайрлашдик.

... Қисм овқатга сафланганди.

Х

Аёллар модулидан чиққач, казармани айланиб ўтиб ичкарига кирдим. Ҳамма ёқ жим-жит, сув куйгандай. Коридорда навбатчи мудраб ўтирибди. Бошқа пайтда бўлганда, уни сўкиб ўтардим. Кайфиятим аёло эди, эътибор бермадим. Каравотимга бориб, ўзимни таппа ташладим. Кўзимга уйқу келмади... Авваллари сайлгоҳдан чарчаб қайтгач, ёки жангдан сўнг роҳатижон бўлиб туюлган казарма кўзимга ғариб ва совуқ кўринди. Икки қаватли каравотлар, сарғиш картон деворлар, ювилавериб, бўёғи кўчиб кетган пол, ажабтовур хид ўрналиб қолган казарма тил-тиниқ анҳор ичидан балчиқ ичига тушиб қолган сингари ғижинимни келтирди. Ҳозир менга кимдир БМП-2ни ёғга ботиб тузатишимни ёки жангга чиқишимни айтса, дод деб бақириб юборардим, дунё зимистонга айланарди. Мен ҳали то ҳарбий хизматга довур аёл билан бўлмагандим, бунчалик кўнгилшодлик қилиб яйрамагандим.

Каравот силтаниб кетди. Тепамда рота командирининг сиёсий ишлар бўйича ўринбосари Шерстюк чакча-йиб турибди.

— Ухлаяписизми, қария?

Ўрнимдан сапчиб туриб, кийимимни тузатдим. Ўзимни тутиб дедим:

— Худди шундай, ўртоқ катта лейтенант. Тобим йўқ. Бошим айланаяпти. Овқатланишни хохламаяпман.

У менга яқинроқ келиб бош чайқади.

— Яхши! Қани айт-чи, қария аскар хизматга қўл силтаб, ҳамма нарсага қўйиб қўйиши керакми, солдат?

Мен индамай туравердим.

— Гапир, сендан сўраяпман.

— Нега энди, ўртоқ катта лейтенант.

У кўзимга термулиб тагин жазавага минди:

— Офицер солдатдан гап сўраса шундай жавоб бериладими?

— Ни как нет, ўртоқ катта лейтенант.

— Унда айт-чи, қария аскар, уставга, интизомга қўйиб қўйилмаса нега сен ошхонадамас, бу ердасан. Нега оғзинг сасияпти. Қаерда, қачон, ким билан ичдинг?

Бошимни эгиб, чурк этмадим.

— Тилингни ютдингми? Айт? Нега ичдинг? Йўкса, гаупвахтага жўнайсан. Ўргулдим сендай жангчидан.

— Биринчи ротада эдим, ўртоқ катта лейтенант. Юртодошимнинг туғилган куни экан, озгина-озгина ичдик. Бошқа кайтарилмайди.

— Сен ўзбеклар бир-бирингни ерни тагидан бўлсаям топиб оласанлар. Ошхонадаям сенлар, омборхонадаям сенлар — қаерда бўлма тўдалашасанлар. Нима, сенлардан бошқа халқ йўқми? Афғонистонга тўйга келганми-санлар.

— Жанг қилгани, ўртоқ катта лейтенант ва жанг қилаётгани ҳам.

Замполит мендан бу жавобни кутмовди, бироқ саросималанди. Ротадаги сержантларнинг деярли бари ўзбеклар эди, умуман, қисмда барча мушкул юмушларни Ўрта Осиёликлар эплашаётганди. Ошпаздан тортиб, нон кесувчига, омборхоначиларнинг бари жангчилар таъбири билан айтсак, қорақулоқлар эди.

Зобит бироқ паст тушса-да, сездирмай амирона деди:

— Бошқа такрорлама... Сен ёш аскарларга ўрнак бўл, ўргат, йўл кўрсат. Ҳозир дамингни ол.

“Мен ёш аскарларга отишни, ўлдиришни ўргатайинми”, деб юборишимга оз қолди.

— Хўп бўлади, албатта, ўргатаман ўртоқ катта лейтенант. Кечки йўқламага довур дам олишга рухсат беринг, ўртоқ катта лейтенант!

— Рухсат бераман. Бошқа аскарлар ичганингни бил-

масин, — деди у ва бурилиб кетаётиб тўнғиллади, — проста бардак, что за... й...

Мен эзма зобитдан осон қутулганимга шукр қилиб, ўрнимга чўзилдим. У ротадаги зобитлар ичида энг ёмони, ҳар нарсага аралашавериб одамнинг энсасини котиради. Устав деса ўзини томдан ташлашдан ҳам қайтмас, армия конунчилигини сувдай симирган, ўз касбига сидкидилдан меҳр қўйганди. Икки гапнинг бирида уставдан келарди. Замполит ротанинг онаси бўлади, деганлари чин эди. У абжир, эпчил ва қайсар жангчилардан кўра кўпроқ бўйни бўш, интизомли аскарларни яхши кўради. Урушда ўша телбафеъл, тўполончи аскарлар жасорат кўрсатишини билса-да, уларни бетартиблиги боис хушламасди. Бошқа зобитлар эса ундан фарқли ўларок жанг қила оладиганларга ишонардилар, кези келгач, уларни замполитнинг майда-чуйда танбехларидан химоя қилардилар.

... Рота кечки овқатдан қайтгач, казарма вағир-вуғирга тўлди. Йўқламагача ётоқни тартибга келтирдик, Тўшаклар қайтадан текисланиб, тумбалардаги ашқол-дашқоллар тартибга солинди. Каравотлар тўғриланди. Деразалар очилди. Йўлакда ювиниб артингач, аскарлар ташқарига чиқишди. Эшик олдидаги чекиш жойида тўп-тўп бўлишиб, “Донские” тутатишди. Мен Жалолободдаги нукталардан бизга юборилган аскарлар ёнига суҳбатлашиш учун бордим. Улар қурол тозалаш учун ўрнатилган ёғоч столга чикиб чекишарди. Икки кундан бери ротага қўшилмай, қимтиниб юришибди. Бошқа жойдан келганликлари учун ўзларини бегона ҳисоблашишади чоғи, йўқса бунчалик одамови бўлиб ўтиришмасди. Мен нега энди ротада кўпчилик ўзбек бўла туриб, учинчи батальондан келган шу беш ўзбек йигитни ёлғизланиб юришини тушунолмасдим. Ҳали кўникиб кетишади, бироз тортинишяпти, жангга чиқишгач минг йиллик кадрдонга айландилар.

— Ишлар қалай, йигитлар... Ўрганиб қолдингларми?

— Ёмонмас, — деди қайишини кўлига айлантириб ўраб олган гавдали йигит, — фақат бу ерда тартиб-интизом кучлироқ экан.

— Ўрганиб кетасан. Жангга чикиб турсанг бунчалик қаттиқ режимнинг ҳам ўзига яраша лаззати борлигини биласан.

— Жалолободда уруш бўлмайди, демокчимисан, — у тўнғиллаб шерикларига қараб қўйди.

— Ҳар холда.

— Э, оғайни у ерда ҳам хужум қилишади. Баъзан постга яқин келишади. Тумшуғингнинг тагида кўриниб қолишади. Полкка бостириб киришмайди, битта взвод ўрнашган постларни эса ҳар кечаси дабдала қиладилар.

— Биз душмanning уясига ўзимиз кириб борамиз, ўзимизга ўзимиз гўр қазиймиз. Полкда факат устав бўйича яшайдилар, деб ўйласанг янглишасан, Армиянинг энг жанговар қисми шу ер, шу батальон. “Тозаловчилар” деб эшитгандирсан.

— Барибир бу ерда кун ўтиши қийин. Аскарни ўз холига қўймадилар. Бундан кўра жангда юрган яхши.

— Ким аскарни ўз холига қўймайди?

— Зобитлар.

— Зобитлар сен ўйлаганчалик зуғумчи эмас. Улар тушунадилар.

Йигитлардан новчаси оёқларини бир-бирига уриб тўпиллатди. Столдан тушиб казарма томон кетди. Қолганлар чурк этмай ўтиришарди. Мен қисмдаги ахвол ҳақида куйиб-пишиб гапирмайин, сираям уларга ёқмаётганини сездим. Улар аллақандай безовталиқ ва ҳадик билан тинглашар, умуман, Жалолободдан бу ерга жўнатилганликлари учун норизо эдилар.

— Сизларни нега бизга юборишди, — сўрадим халиги аскардан.

— Э онасини... ҳаммаси анови Сайдалининг касофати, — деди у казарма бурчагига ишора қилиб.

— Қайси Сайдали?

— Ана бурчакда... ротадошларинг олиб чиқиб уришяпти. Ўлиб кетмайдими, менга деса... Шу онангни эмгурни деб бизни жойимиздан кўчирди. Ана энди унга қўшилиб тўртта қорақулоқ абжағимиз чиқади.

— Жанжал кўтардингларми?

— Йўк... анови одам отиб қўйди, постда, ўзимизнинг взводдаги бир украинни. Ўлган бола мужик эди. Хизматиям охирлаб қолувди.

— Нега отади?

— Постда ухлаб ўтирган экан. Урган шекилли.

— Ким ухлаб ўтирган. Ким кимни урган?

— Сайдали қоровуллик махали постда ухлаб қолган.

Сергей бориб қараса, жар томондаги постда ҳеч ким кўринмайди. Акамиз постдагиларнинг ҳаётини уйқуга алмаштириб, хуррак отаяптийкан. Кейин... Сергей уни тепади. Эсанкираб қолган Сайдали уни отиб ташлайди. Ишқилиб, ўзбекларни расво қилди. Сергейнинг юртдош-

лари Сайдалини ёки бирорта ўзбекни отиб ўлдирамиз деб оғт ичган. Шунинг учун бизни шу ерга юборишди. Сенинг хабаринг йўқмиди?

— Мен қаердан билай? Ҳозир эшитиб турибман. Демак, шарманда бўлди, дегин.

— Бундан кўра жанжалкашлигимиз учун бошқа қисмга ёки "дицбат"¹га тушсак яхшийди.

— Сайдалини ҳозир бизникилар дабдала қилади. Уларга бошқачарок тушунтирсанглар бўлмасмиди?

— Э, менга нима дейсан. Очигини айтдим, тўғриси полкингизда ўзбекларнинг бунчалик ориятли эканини қаердан билай.

— Билмаган бўлсанг энди биласан. Сайдалинг ўлди, деявер. Уни ҳозир сулайтиб ташлашгандир. Ўйлаш керак эди. Шунчалик аҳмоқ бўлмасанглар, шу гапни ташқарига чиқазармидинглар.

Мен казарманинг орқасига айланиб ўтдим. Бир тўда аскарлар Сайдалини деворга тираб, бири кўйиб бири саволга тутаяпти. Ахён-ахёнда нимадир деб тўнғиллаб кўяётган Сайдалига кутилмаганда тепки ёки мушт тушди. У чўзиб инграйди. Аскарлар сўкиниб, тагин гапга соладилар. У жавоб қайтармай бошқаси туширади. Ўзбек ўзбекни шунчалар қийнаётганига, вазоҳат билан уришаётганига биргина Ор тушунчаси эмас, балки урушда инсон дунёсини қалғитган мавҳум бир туйғу, ҳар лаҳза одамни ўз-ўзидан нафратлантирувчи ҳиссиёт бугун Сайдалига қаратилганини ҳеч ким пайқамётганди.

— Ўзбекни шарманда қипсанда-а? Мана сенга.

Аскар унинг биқинига туширди.

— Имм... м... во она, вооо...

Кимдир энкайган Сайдалини ортига тепди. У гупиллаб қулади. Бошқалар ҳам тепкилай бошлашди. У ҳолсиз инкиллаб ётган жойида айланар, ҳар зарбдан сўнг кўтарилиб-кўтарилиб тушарди.

— Юзида белги қолдирманглар, ҳеч ким сезмасин, — деди учинчи взводдаги пулемётчи.

Сайдали қоптоқ сингари тепкилар ичида қолди. Мен аскарларга ҳеч нарса деёлмадим. Мен дунёда йўқдай эдим гўё. Қоронғуда тўмпайиб ётган Сайдалининг жуссасига қараб тош бўлиб туравердим.

Бироздан сўнг, Жалолободдан келган тўрт жангчи Сайдалини кўтариб кетишди.

¹ "Д и ц б а т" — ҳарбий аскарлар қамқоқхонаси.

Казармада ҳеч нарсa бўлмаган каби тўс-тўполон да-
вом этарди.

Кечки йўқламада Жалолободдан келганлар орасида бир киши сафда йўк эди. Рота командирига навбатчи сержант унинг касаллигини айтди. Сайдали казарма бурчагидаги охирги каравотда, тўшакка ўраб қўйилганди.

— Чёрт сним — тузалиб қолар, — деди рота коман-
дири.

Казарма чироқлари ўчгунга қадар “Фрунзевец” газе-
тасини варақлаб ўтирдим. Иттифок¹да бўлаётган майда-
чуйда ҳарбий воқеалар гашимни келтирди. Турли-туман
мусобақалар, ҳарбий тайёргарликлар, Совет аскарининг
хулқ-атвори, жасоратли зобитлар ҳақидаги ҳаволанган
мақола, хабарларни ўқиш қулгили туюлса-да, мен вақт
ўтказиш учун уларга кўз югуртирдим. Энағарлар, ҳеч
қачон афғон уруши ҳақидаги ҳақиқатнинг юздан бирини
ҳам ёзишмайди. “Байналмилал” бурч деб, оғиз кўпирти-
ришади, тупурдим сенларнинг “байналмилал” лигинга.
Ўзаро ёрдамнинг шу бўлса, киргин-баротинг, боскинчили-
гинг қандай бўлади. Армияни мактаб, шон-шавкатга кўмиб
ташлашибди. О, буларнинг айтишича, Совет аскари на-
қадар ҳавас қилгудек, қучли, иродали, ҳар нарсани ен-
гиб ўтади. Макта-я, онағарлар, макта...

Мен газетани гижимлаб тумба устига ташладим. Эти-
гимни тозалаб, ўрнимда одам ухлаётган каби тўшакни
хурпайтиб қўйдим. Йўлакка чикмоқчи бўлувдим, оппоқ
ички кийимда югуриб келаётган Ринатга кўзим тушди.
Казарма бурчагида, уч-тўрт аскар ғувур-ғувур қилиб гап-
лашишар, аллақандай саросимали вазият пайдо бўлган-
ди. Мен эътибор бермасликка ҳаракат қилсам-да, кўнглим
алланечук совуқ воқеани сезганди.

— Ҳа, нима бунча, арвоҳга ўхшаб, ғимирлаб қолдинг-
лар, — дедим Ринатга.

— Секинрок гапир. Иш пачава. Анови, Сайдали бор-
ку, Жалолободдан келган. Ўша... ўлиб қолибди.

Ринат серрайиб турарди. Баданим музлаб кетди.

— Нега ўлади? Нима учун ўлади?

— Секинрок... Ҳозир ҳеч жойга бормаи тур. Навбат-
чи командир ротани хабардор қилгани кетди. Аҳвол ча-
ток.

Бошимга оғир гурзи тушган каби зириллаб оғриди.
Кутилмаган хабар, миямни зирқиратиб ўтди.

¹ Иттифок — СССР

- Сенинг бу ишга дахлинг йўр-а, — дедим зўрға.
- Нима деяпсан? — Ринат орқага тисарилди...
- Нега қўрқаяпсан?..
- Бошқаларга жавир бўлади-да.
- Борини кўришади... Ах... жонга тегди.

Мен ҳеч нарсани ўйламасликка ҳаракат қилсам ҳам, ҳолсизланиб ўрнимга чўзилдим. Казарма ичидаги ўлик сукунатга ваҳм кўрикчилик қиларди. Ҳамма нарсадан хабардор ротанинг тенг ярми нафасини ичига ютиб, энди буёғи нима бўлиши, қандай воқеа рўй беришини кутарди.

Ярим соат ўтар-ўтмас навбатчи келиб, ҳамма сержантларни турғизиб, йўлак охиридаги зобитлар хонасига бошлаб кетди. Казармага жимлик чўккан, тунгача ғала-ғовур босилмайдиган ётоқ, бу кеча тинчиб қолганди. Аскарлар ўзини ухлаганга солиб ётишарди.

Казармага замбил кўтарган икки аскар ва зобитлар кириб келишди. Мен бири қисм табобат нуктасидаги врач зобит эканига шубҳа қилмадим. Бири рота командири, қолганлари штабдан келишган. Улар бурчакдаги каравотда ётган ўлик тепасида сўзсиз туришди. Аскарлар мурдани ортикча шовқинсиз замбилга солиб олиб кетишди. Уларнинг изидан худди шундай ҳаракат билан зобитлар чиқдилар. Фақат казармадан ташқарида, йўлакда рота командирининг ялинишга мойил овози эшитилди.

— Ўрток майор. Ахир эртага жангга чиқамиз. Буни йўлини қилиш керак. Мен аскарларнинг қайси бирини айблай оламан. Ротага ёмон таъсир қилади.

— Ахир, одам ўлган-ку. Жангда ўлмаган, — деди дўриллок овоз.

— Ўрток майор, тушунинг. Жанг олдидан мен бу иш билан шуғуллана олмайман. Қолаверса, кимни...

— Буни Сен ўзинг хал қиласан.

— Тушундим ўрток майор, бу галги жангда энг кийин жойга менинг ротам боради. Кечаги гапга розиман.

— Бу бошқа гап. Ўзингга келдинг энди. Ха, майли ҳаракат қиламиз. Буёғига эҳтиёт бўлинглар. Агар Иттифокда бўлганда борми, ҳамманг кетардинг.

XI

Эрталаб карнайнинг совук ванғиллаши аскарларни саф майдонига чорлади. Нонуштага ҳали анча бор эди. Тасир-тусур қилиб, куролларни елкага осиб, казармадан

ташқарига отилган аскарлар қандай воқеа содир бўлганидан беҳабар эдилар. Минамётчилар, танкчилар, артиллериячилар аллақачон тизилган. Қисм жанубидан разведкачи ва сапёрлар ротаси ҳаллослаб югуриб келарди. Ҳар галгидай пиёдалар бошқалардан кейин сафга чиқди. Минбар олдида қисмнинг барча зобитлари лавозимига қараб тизилдилар. Қисм саф тортгач, командирлар штаб бошлиғига ҳисобот беришди.

Зобитлар юзида саросима пайдо бўлганди. Бу йиғин на олдинда рўй берадиган жанг, на ҳарбий тайёргарлик, на эрталабки нонуштага ишора эмаслиги сезилиб турарди.

— Бир фалокат бўлганга ўхшайди, — деди менинг ортимда турган Ринат.

— Агар кечаги иш газак олган бўлса, худо урди, ошна...

— Йўғ-е. Бу иш учун эмасдир.

— Унда яна кимдир қўлга тушган ёки... шўро аскарини сўйиб кетишган.

— Балки жангга чиқармиз.

— Агар жангга борсак, олдиндан хабар келарди. Йўқ, бу ерда бошқа гап бор.

Қисмга “Смирно” таъкиди қайтадан берилди. Минбар томондан полк командири чиқиб келди. У бироз сукут сақлаб қаддини ростлади. Овозини авжга чиқариб, деди:

— Ўртоқ солдатлар, жангчилар. Кеча полкимизда энг мудҳиш воқеа содир бўлди. Одам тилга олишга ҳам уялади. Совет аскарининг шаънини туширадиган бу иш сизу биз учун ҳақоратдир. Кеча... Кеча разведкачилар ротасидан, ҳа... ҳа, разведкачилар командири ўртоқ Гендулин, эшитинг сиз, бу сизга тааллуқли, бир солдат... бир солдат... қисмимизга яқин манови қишлоққа оралаб, савдо-сотиқ билан шуғулланмоқчи бўлган. У штабдан автомат ўғирлаган ва сотиш учун бачалар билан тил бириктирган. Оқибат мана...

Минбар ортидан замбил кўтарган иккита дўхтир аскар ва бир зобит саф майдонига кириб келишди. Сафнинг сўл каноти — разведкачилар томонга юришди ва тизилган аскарларга замбилни кўрсатиб кела бошладилар. Улар бизнинг рота аскарлари олдига келишгач, мен замбилга чўзилиб қарадим. Замбилда манглайдан ўқ

еган ва ўқ теккан жой ўйилиб кетган, ўкка ўн афғони¹ бурчак шаклида қайтарилиб, тикилиб қўйилган эди. Аскарнинг кўзлари осмонга битиб, аянчли, хор аҳволда ётарди.

Замбил полкдаги ҳамма аскарларга кўрсатилди.

— Энди у ўқиган мактаб, яшаган шаҳар ижроқўми, комсомол қўмитасига хат ёзамиз. Оддий аскар Игнатъев тартиб-интизомга бўйсунмагани, армия уставини тан олмагани ҳамда ўз командирларининг буйруғига қулоқ тутмагани, жангчи дўстларини кадрламагани учун ҳалок бўлди, деб хабар қиламиз. Агар бу солдат ўз онасини ҳурмат қилганда эди, шу ишга қўл урмасди. Ва ниҳоят... Шўро аскарининг шаънига иснод келтирди, лойиқ ўлим топди. Мен Сизлардан интизомни бўшаштирмаслик, командирлар буйруғи ва уставга риоя қилишларингизни талаб қиламан...

Қисм командири ваъз ўқиб бўлгач, ҳар бир ротада нонуштага доғур ярим соатлик сиёсий дарс ўтилиши белгиланди. Мен замполитнинг ачиган фалсафасини ўлгудай ёмон кўрардим. Сасиган оғиздан ириган гап чиқади, деганларидай у фақат ўлим ва фалокатдан гапирарди.

Рота казарма охиридаги хонага камалди. Навбатчидан ташқари ҳамма замполитнинг нутқ ирод қилишига кўзи учиб ўтирарди. Мен хонанинг бурчагига Ринат билан ёнма-ён ўтириб олиб, уйга хат ёза бошладим. Замполит кириб келгач, ҳамма ўрнидан дувуллаб турди. Мен олдимдаги тик турган аскар панасида ўрнимдан кўзғолмай ёзишни давом эттирдим. Рота қимир этмай тик турарди, хонага жимлик чўкди. Столга бағримни тираб, серрайган аскарлар орасидан замполитга кўз қиримни ташладим. У мени қирғий қараш қилиб кузатиб турганди. Ҳеч нарса бўлмагани каби ёзавердим, ўрнимдан даст туриб тик қотишга бўйним ёр бермади, замполитни ижирганиб, ёмон кўришимни яна бир бор ҳис қилдим. Ҳозир у менга эрмак учун китмир гап айтишини, дакки беришини, устимга мағзава ағдариб, пичинг қилишини билиб турардим.

— Қани тур, ўрнингдан тур, солдат.

Мен эшитмаганга олиб, бошимни янада қуйи эгдим. Ёзганларимни жўрттага пичирлаб ўқийвердим. Бошқа-

¹ Ў н а ф ф о н и -- пул... Энг паст қийматга эга сўм.

лар музлаб оёкда тик туришар, ҳеч ким қимир этмас, “Вольно” таъкидини кутишарди. Замполит тутакиб так-
рорлади.

— Ўрнингдан тур, солдат! Ўртоқ... в бу сенга таал-
луқли. Етар майнавозчилик.

Мен ўрнимдан турдим. Замполит бошини чайкаб, ўзи-
ча ранжиган киши бўлди. Юзига қаҳр туси бериб, менга
тикилиб деди:

— Ха, солдат... Мунча шишмасанг. Хизмат охирлари
деб, қўйиб қўйиш керак экан-да-а?

— Нимани қўйиб қўйдим.

— Ротанинг офицерларига, қуролдошларинг, қола-
верса, уставга қўндалангига қўйиб қўйдинг.

— Мен ҳали ҳеч нарсага қўймадим, ўртоқ катта лей-
тенант.

— Ну чёрт побери, ты уже слишком борзым стал.
Хозир нима билан шуғулланиб ўтирибсан. Сен учун офи-
цер сарик чакага тенг, шундайми?

— Никак нет, ўртоқ катта лейтенант. Уйга хат ёзиб
олайн девдим.

— Менинг кирганимни кўрмадингми.

— Кўрдим, ўртоқ катта лейтенант.

— С этим мне ...й положил-да, солдат?

— Никак нет!

— Айтдим-ку, уйга хат ёзаётувдим деб...

— Бўпти, машғулотдан сўнг гаплашамиз, ўртоқ сол-
дат.

Ринат бикинимдан туртди. Замполит билан жағ уриш-
тиргим келди. Негадир хумордан чикиб, унинг асабига
тегишни жуда хохлаётгандим.

— Ўртоқ катта лейтенант, бу ердагилар учун Сиёсий
маъруза тинглашдан кўра, бирор фойдали иш билан шу-
ғулланиш яхшироқ. Масалан, қурол тозалаш ёки уст-
бошини ювиш, уйга хат ёзиш. Бир хонага тикилиб, эс-
наб ўтиришнинг нима кераги бор.

— Хаа..., шундай денг, философ бўп кетинг, ўртоқ
оддий аскар. Демак, сизга керак эмас.

— Худди шундай, ўртоқ катта лейтенант.

Замполитнинг юзидан қони қочиб, қазаби тошди.

— Хамма ўтирсин... Сен, ...ов, сенга рухсат берма-
дим. Тур ўрнингдан. Чик хонадан. Бор, йўқол... Мен
сени... Мен сени...

— Кетсам, кетавераман.

Мен столдаги яримлаган хат ва ручкани олиб, эшикка томон юрдим.

— Тўхта, аскар, — деди замполит столга чертиб — хозир тўғри рота командирининг олдида бориб, мени катта лейтенант Шерстюк машғулотдан чиқазиб юборди, де. Тартиб интизомни унутиб қўйганман, де.

— Хўп бўлади, ўртоқ лейтенант. Шундай дейман.

— Катта лейтенант!

— Хўп бўлади, ўртоқ катта лейтенант, фарки нима?

Йўлакка чикиб, ўзимни анча енгил хис қилдим. Ринатнинг тумбасидан “Сиси” олиб ичдим-да, бўш қутига сув тўлғазиб, жойига қўйдим... Замполит “ока”сининг машғулотидан чанқаб чикса ичади. Мени роса сўкса керак. Каравотда чўзилиб ётсам, тагин бирортаси миямда ёнғоқ чақмасин, деб ташқарига чикдим. Навбатчи аскарга мени кўрганинг йўк, деб уктирдим.

Ташқарига чикиб, бетон йўлак бўйлаб бурилгандим хамки, зобитлар хонасининг деразаси тақиллади. Бурилиб қарадим — ичкарида рота командири мени имляпти.

— Нега бўш юрибсан, — деди у стулда оёғини чапиштириб ўтирган қўйи кулдонга папиросини эзғилаб.

Мен димиккан хона ва бўшаган “Столичный” диккайган стол ва газаклар, балиқ қилтанокларига кўз югуртирдим. Ичкарида кийим-кечак, хамма нарса пала-партиш сочилиб ётарди.

— Ўзим ташқарига чиқаётувдим. Халиги, замполит машғулотидан чиқазиб юборди. Сизга доклад қилмоқчийдим, навбатчи ротный хонасидамас деди.

— Ундай бўлса яхши. — У бармоқларини нозик ҳаракат билан бир-бирига теккизиб, тирсагини столга тиради, — нималар қилаяпсанлар ўзи. Шунчалик жонга тегдики, бу интизомсизликларинг. Тўғри, яхши жангчи-санлар. Ҳамманг тушунасан кўп нарсани... Жангда ботирлик қиласанлар. Кейин, армиядасанлар, аскарсанлар. Қўйишқондан чикиб кетмаслик керак. Ҳамманг халигидан чекасан, ичасан, офицерни менсимай қўйгансанлар. Уруш одамни чарчатади, буни яхши тушунаман. Бирок, ҳар нарсани ўйлаганимиздай амалга ошириш ҳуқуқини бермайди бу. Атроф билан ҳисоблашишга мажбурмиз. Жангчи ҳар томонлама етук бўлиши керак. Тушундингми?

У лабининг четига "Ростов на Дону" қистириб, олиф-тагарчилик билан орқага суялди. Уйқусизликдан қизарган кўзларини бир нуқтага қадади. Манглайи тиришди. Оғир ух тортди. Сигарет тутунини шифтга узун пуфлаб, деди:

— Уйланмагансан-а?

— Бўйдокман.

— Менинг болаларим бор. Хотиним караяпти. Умуман, уларни ўйласам афсусланаман, урушда ўзидан бошқа ҳеч кими йўқ одамгина бошқалардан кўра иродалироқ бўлади. Ота-онанг бордир?

Мен рота командирининг тез ўзгариб қолганини, мен билан кўнгилдан суҳбатлашиш иштиёқи туғилганига ҳайрон эдим.

— Ота-онам бор. Оиламизда ўн жонмиз.

— Ўзбеклар болани яхши кўришади, биламан. Ғалати ҳалқ. Сен хафа бўлма, гапимдан, лекин бунчалик ўз жонига жавр қилиш нимага керак?

— Бизда бола-чакаси кўп одам бадавлат ҳисобланади.

— Ҳа, майли... Менга қара, билдирмай бориб, битта "Столичный" топиб кел. Комбатга кўринма.

У чўнтагидан юз чек чиқариб, столга қўйди. Мен пулни олиб, ташқарига чиқдим-да, хона деразаси олдига келгач, сигарет тутатиб, секин юрдим. Аскарлар кафасга солинган қушлар каби жавдирабгина маъруза тинглашапти.

Мен "Столичный" олиб келганимда рота командири деразаларни очиб, каравотда ётиб китоб ўқирди. Арокни столга қўйиб, кетишга руҳсат сўровдим, у қўли билан "ўтир" ишорасини қилди. Стулга чўкиб, идишларни тартибга солдим. Кулдон ва балиқ қолдиқлари уюлган ликопчаларни тозаладим. Командир рўпарамга келиб, шишани очди.

— Шкафни кўр, қадах бор, ол буёкка.

У менга қадах узатди. Сира кутмагандим. Ичмайман, дейишга ҳожат йўқ эди, командирнинг муносабати самимий эканлигини ҳис қилдим.

— Олдик, қани, уйга соғ-саломат қайтишимиз учун. Олдиндаги жанг талофатсиз ўтсин.

Биз кўтардик. Мен карам салатини газак қилиб, "Сиси" ичдим. Хаяжонланганимни сездирмаслик учун,

хонанинг у ёқ-бу ёғига алангладим. Командир тагин қуйди. Биз тагин ичдик.

— Эртага жанг қиламизми, дўстим, — деди командир шифтга тикилиб сигарет тутунини пуфларкан.

— Қилаверамиз... биринчисимас-ку, ўрток катта лейтенант.

— Бу сафаргисининг фарқи шуки, факат разведкачилар ва бизнинг рота боради. Бир ҳафтадан кейин Пағмонга юриш мўлжалланмокда. Бутун армия рейдга чиқади. Бизга вазиятни билиб қайтиш, йўллари текшириш топширилади.

Мен бор-йўғи иккита ротанинг жангга бориши хавфли демокчи бўлдим, бироқ командир олдида бундай дейишга иймандим.

— Пағмон бўлса, Пағмонда, ўрток катта лейтенант. Бораверамиз. Ҳеч қандай қўркинчали жойи йўқ.

— Ҳа... кечаги нохуш воқеалар учун бизга бу оғир топшириқни беришди. Мен ҳозир тартибсизлиги учун ҳеч қандай аскарни жанг олдидан жазолай олмайман. Менга тўполончи бўлсаям, ботир, отишни биладиган, жасур жангчилар керак.

— Бизнинг ротадаги аскарларга ишонса бўлади, ўрток катта лейтенант.

— Одамларни оз оламиз. Ҳар битта машинага учтадан пиёда аскар етади. Ҳамма машина жангга чиқади. Пағмон текис жой. БМП-2 билан жанг қилсак қулай. Операторларга боғлиқ кўп нарсас. Сенинг машинанг қалай? Камчилиги йўқ бўлса керак, а?

— Худди шундай. Машина зўр, ишонаман. Снарядлар тўлиқ юкланган, отув мили тозаланган, алоқа яхши ишлайди.

— Унда сенинг машинангда бораман. Ринатга айт, ёқилғи ва аккумуляторни текшириб кўрсин.

— Қачон жўнаймиз?

— Кечқурун учда. Нонуштадан сўнг пиёдалар, механик ва операторлар паркка боришади. Офицерлар назорат қилишади. Кун бўйи паркда ишлаймиз... Қани ол, икковимиз бир кемага тушамиз, омон қайтайлик, жангдан сўнг мановининг ярмини ичиш насиб қилсин иккаламизга, — рота командири қадахни бир қўтаришда симириб, яримлаган “Столичный”ни шкафга солиб қўйди.

Мен рухсат сўраб, ўрнимдан турдим. Арок яхшигина кайф берди. Бошим анчагина енгиллашиб қолганди.

— Қорнинг тўқми, — сўради рота командири эшик кесақисига қўл чўзганимда.

— Худди шундай, ўртоқ катта лейтенант. Тушликкача бемалол юрсам бўлади.

— Унда соат ўн биргача дамингни ол. Рота нонуштадан қайтгач, паркка кетади. Эсингдан чиқмасин, соат аниқ ўн бирда паркда бўл.

— Хўп бўлади, ўртоқ катта лейтенант. Раҳмат сизга.

— Хеч қиси йўқ. Бор энди, замполитга ўзим айтиб қўяман.

Казарма йўлагига “қафасдаги қушлар” бетоқат аскарлар хонадан чувиллаб чиқдилар. Мен замполитга кўринмаслик учун эшик ортидан бекиниб турдим. У мени йўлакка чиққан захотим кўрган шекилли, чийиллаб қичқирди:

— Оддий аскар! Қани мени олдимга кел!

Хеч нарсани билмаган каби замполитнинг рўпарасида турдим.

— Мурожаат қилишга рухсат беринг, ўртоқ катта лейтенант!

— Айтдингни, ротныйга?..

— Нима деб?

— Мен сенга нима девдим, солдат! Замполит машғулотдан чиқариб юборди, деб.

— Эй, албатта-да.

— Тўғри тур, нега майнавозчилик қиласан.

— Нимаси майнавозчилик. Ротный дамингни ол, деди. Ёкмаган бўлса, майли, машғулотга кирма деди, умуман ротный сизнинг маърузангизни тингламаганимдан хабардор. Кетаверайми?

— Қаёкка?..

— Ухлайман.

— Ахмокмисан?

— Ким ахмок? Мен ротныйнинг буйруғини бажараман. Сиз эса уни рад қилаяпсиз.

— Ах, чётр побери. Ҳозир катта лейтенант Сидировдан сўрайман.

— Ихтиёрингиз. Бу сизнинг вазифангизга киради, ўртоқ катта лейтенант.

— Ах, ҳақиқатанам калондимоғ бўлиб кетибсанлар,

солдат. Тагин Сени "Жасорати учун"га ёзиб ўтирибман. Шу хулқинг учун бекор қилишим мумкин.

— Мен уни жанг қилиб олдим.

Замполит кўзларини чақчайтирди, бўйин томирлари бўртиб, юзи қип-қизариб кетди.

— Шунақа де...

— Ха, умуман, мен на...что нужен ваш медаль?

Замполит ғазаб билан менга қараб турди-да, шахдам қадам ташлаб, зобитлар хонаси томон юриб кетди. Бурчакда бизнинг айтишувимизни кузатиб турган Мўмин, Ринат, Юра хохлаб кулди. Хонадан энди чиқиб келган Нурмахон уларга қараб аланглаб турарди. Ротанинг ягона дарди эрталабки нонуштага олдинроқ бориш эди. Ҳамма карнайнинг овқатга чорлашини сабрсизлик билан кутяпти.

XII

Замполитни куйдирганимдан сўнг, ташқарига димомим чоқ бўлиб чиқдим. Хаво тоза, атроф чароғон. Осмон тип-тиник. Қуёш дунёни эрталабки илик нурларга ғарк қилган. Сарғиш казармалар бесарҳад океан узра лопиллаётган кемаларга ўхшайди.

Лилияни зобитлар ошхонасидан топдим. У шинам емакхонадаги столларга овқат таксимлаётганди. Мени кўриши билан қўлидаги патнисни столга қўйиб, бироз тик турди. Мен бевақт келганлигимни англасам-да, барибир чиқиб кетишни хаёлимга ҳам келтирмасдим.

— Нега келдинг, тинчликми? — деди у кўзлари пир-пираб.

Унинг қўлидан ушладим. Хайратланиб қаради.

— Сен билан гаплашаман дедим. Яхшиси, ўриндикка ўтирайлик.

У енгил ҳаракат билан ичкари хонадан шиша кўзачада апелсин шарбати олиб келди.

— Ҳозир... вақти эмас. Полк командири ҳамда катта офицерлар овқатланади... Ўн дақиқадан сўнг бу ерда бўлишади. Ол ич... мазали шарбат. Бунақасини аскарларга беришмайди. Сен аскар эмассан, генералсан. Ич...

Шарбатга тўла сирли кружкани унинг юзига теккиздим.

— Мен кечкурун жангга кетаяпман.

- Нега... ҳали вақт бор-ку, — у тикилиб қолди.
- Кечкурун... Разведкачилар билан борамиз.
- Ўша жойга сизларнинг ротани белгилашдими? Пармон деган жойга-я? Айтишларича, икки ҳафтадан кейин армия йўлга тушаркан.
- Сен дивизия штабида ишлайсан, шекилли, — дедим сочини силаб.
- Ҳаммасидан хабарим бор. Сен қол! Мен сени олиб қоламан.
- Қандай қилиб?
- Санчаствадаги врач-офицер бор-ку, подполковник. Ўшанга айтаман. Унинг гапи гап, даволанасан, тамом.
- Мен соғман.
- Нима кипти. У сенинг соғ ёки бетоблигингни текширмайди. Жангга жўнатмайди, тамом.
- Йўк, Лил, бораман. Тушун, ротный билан бирга чиқаман. У менинг машинада бўлади. Қолиш мумкин эмас.
- Причём здесь твой ротный? У бошқалар билан боради.
- Лил... қўй, керакмас. Хайрлашамиз. Қайтиб келгунимча...
- Жуда хохлаяпсанми кетишни... ахир... у ерда...
- Хохламасам-да, боришим шарт.
- У бошини кўксимга қўйди. Мен жўллари сикдим. Кўзлари чиройлидан чиройли эди. Чиройли кўзлардан ҳам чиройли эди.
- Келасан. Сен... келасан... Ол, яна битта ич. Иста-санг... врачга...
- Йўк...

Биз оғир хайрлашдик. Ташқари файзсиз ва ғариб кўринди. Назаримда бир зумда зулмат чўккандай эди. Штаб тарафдан қисм командири ва бир тўда зобит тамадди қилиш учун келишарди. Рота казарма олдида эрталабки нонуштага саф тортганди. Билагига кизил латта боғлаган навбатчи сержант, аскарлар ошхонаси эшигини очиб қўйди. Бутун қисм емакхонага кўз тутганди. Мен казармага кириб ухлашни хоҳлардим.

XIII

Кечаси йўл унумли бўлади. Белгиланган муддатдан хийла барвақт кўзволган рота тонгги хира-ширада Паф-

монга етиб келди. Калинин деворли қўрғонлар, пасткам ва хароба уйлар, дов-дарахтлар, адл қад тераклар узра ёйилган тун чодирини қўнғир тусга кира бошлаган эди. Қишлоққа аллақачон хабар етган, ваҳм оралаган кўчалар узра тизилган кулбаларнинг эшигини очиб ҳолда ётар, одатдагидай аҳоли тоққа қочиб кетган эди. Атрофи тоғлар билан тўсилган Пағмон кимсасиз ва ғариб аҳволда кўринарди. Биз қишлоқнинг қўрғонлардан ҳоли, беҳавотир текис жойида ўрнашдик. Разведкачилар биздан ичкарароқ, икки чақирим пастликка тушдилар. Сукунатнинг ваҳимага тўла қўйнида ҳар сония рўпарангда кутилмаган даҳшат содир бўлишидан чўчийсан. Юрагинг сикилиб, асабларинг зўриқади. Қишлоқ бизни эрмак қилиб ўтирган, истаган маҳали ютишга шай аждархога ўхшарди.

Тонг ёришгунга қадар пиёдалардан тўрт жангчи, разведкачилар билан биргаликда кузатишга юборилиши керак эди. БМП-2лар ҳар лаҳзада ўт очишга шай қилинди. Ҳар бир машинада бор-йўғи иккитадан пиёда, биттадан зобит ва прапорщик тақсимланган, жанг бошланиши билан улар машиналарнинг десант бўлмасига кириб олишади ва махсус туйнукчалардан ўт очишади. Ҳали номаълум вазиятда пиёдаларнинг техникалардан ташқарида туриши мумкин эмас, акс ҳолда улар қирилиб кетишлари турган гап эди. Душманни оғир артиллерия ва самолётларсиз, фақат БМП-2лар билан тўсишга мажбур эдик. Танкчилар батальони колонна олдида юриш учун фақатгина битта танк берди. Бесарҳад қишлоқ ичкарасида иккита ротанинг тир тўзғиши, қириб ташланиши ҳеч гап эмасди. Хуллас, бу тонг бу жанг олдидан ҳар ким ўз ўлимини бўйнига олиб қўйганди.

Рота бир дақиқага бизнинг машина панасида йиғилди. Командир аскарларга чўккалаб ўтиришга буйруқ берди. Бешовкин, ими-жимида қандай ҳаракат қилишимизни келишиб олдик. Замполит, сержант Юра, тагин икки аскарга қишлоқ ичкарасидаги қўрғонларни кузатиб келиш топширилди. Улар ҳавф туғилса қўкка яшил мушак отишлари керак эди. Қўкда қизил мушак ёниши, биз қайтиб боролмаймиз, деган маънони англатишини беизох тушундик...

Мен Юрани қучоқлашиб қузнатдим. У ҳеч нарса демади, фақат елкаларимни сиқиб қўйди.

Рота кузатувга кетаётганлар билан бирма-бир бағирлашди.

Атроф ёруғлашиб, қиплоқ манзараси аниқ намоён бўлди. Биздан олдинда ғира-ширада кўринмаган, паст-баландлик қабристон экан. Аскарлар машиналарга ўрнашиб, буйруқни кутишарди. Кетганлардан дарак йўқ эди.

Мен оператор хонасида кузатув ойнаси орқали кўрғонга қарадим. Айланасига ўралган деворларга снаряд зиён етказолмаса керак, деб ўйладим. Ёнимда рота командири алоқани қулоғига тутиб ўтирибди. Мик этмайди. Ҳаяжонланганини яшириш учун менга бош силкиб, кўз қисиб кўяди. Бутун бошли ротанинг, жангга чиққан қирқ инсоннинг қисмати елкасига юкланганини ҳис қилган зобит учун қирғинбарот уруш олдидан рўй берадиган жимлик нақадар дахшатли эканини сезиш қийин эмас... У ўлимдан кўра, рота тақдири, бугунги жанг қандай яқун топиши, ҳамда бугуннинг қандай ўтишини ўйлаб қайғурарди. Аҳён-аҳёнда замполитни алоқага чақиради, жавоб бўлавермагач, сўкинар, разведкачиларнинг ҳимояда қолган қисми броня¹ билан бўлганарди.

Мен алоқа орқали ҳозирча тинчлик, ҳеч қандай воқеа содир бўлмаётганини билиб турардим. Кўрғон жим-жит. Қишлоқ котиб қолган, сеҳрлангандай эди гўё. На ит хуради, на бошқа бир овоз бор.

Алоқада чўзиқ, қисқа-юлиқ товуш эшитилди. Мен замполитнинг овозини танидим. Рота командири дарҳол ундан вазиятни сўради.

— Розмах, розмах, мен Рапира... Нуктага келдим... ноль, ўттиз етти..., — деди замполит.

— Рапира... тушундим, — деди рота командири ховлиқиб.

— Ўзинг билан битта қаламни олиб нуктага етмиш уч, ёрдамчи қалам билан тагин бир қалам ташқарида турсин. Агар осойиш бўлса, сендан кейин улар нуктага етмиш уч.

— Тушундим, Розмах, — деди замполит.

Менинг замполитга меҳрим товланди. Ишқилиб, омон бўлсин.

— Яшавор Сергей... Ўзингни эҳтиётла, Сергей. Ил-

¹ Б р о н я — техника бўлинмаси, оператор ва механиклар.

дамроқ ҳаракат қил, мен билан алокани узма, — деди рота командири.

Бир маҳал ўтиб кишлоқдан ўк овози эшитилди. Сўнгра отишма авжга чикди, гумбурлаш содир бўлди.

Мен кузатув ойнаси оркали кўрғон томондан тутун ўрлаганини кўрдим. Бир зумда бошимиздан ўқлар уча бошлади. Минамёт снарядлари ёғилди. Кўрғоннинг баланд деворларига урилган қизил мушак, бурчак шаклида йўналишини ўзгартириб, ҳавога чизик тортди. Рота командири ихраб юборди. Техникалардан дуч келган жойга ўқ отдик. Мен ён томондаги мачит деворларидан ошиб тушаётган қуролли одамларни кўрдим.

— От, — деди командир, тезроқ от. Механик машинани юргиз. Тўғри, мачитга қараб ҳайда. Сен тинимсиз отавер.

Мен мачитга қарата ўқ отиб, биз томонга эмаклаб келаётганларни тўхтатиб турдим. Ринат машинани уларга қарши юргизди.

— Ҳамма, ҳамма! Розмах кутиларга, мени эшитинг! Факат ҳаракатда бўлинглар, тинимсиз ўқ отинглар. Рапира... Рапира, мен Розмах... Сергей жавоб бер, Сергей!! — командир шошиб қолди.

— Розмах, мен — розмах ўн олти... Операторим уч юз йигирма... қутичани синдиришди...

Учинчи взвод командири Анишин қуршовда қолганлигини хабар қилди. Мен қалтираб кетдим. Уч юз йигирма — демак, Нурмахонни ўлдиришибди. Беихтиёр отув нуктасини куч билан итардим. Пулемётни ишга солдим. Қабр панасига беркинган душман чекина бошлади.

— Розмах ўн олти... ўзингни ҳимояла. Механик тирикми?

— Тирик... Машина ишдан чикди.

— Тушундим. Яқин атрофингдаги қутичани ёрдамга чақир. Панарок жойда тур...

Душман ҳар томондан сиқувга олар, разведкачилар томонда эса вазият бундан баттар эди. Биз қуршовда қолдик. Душман билан рўпарама-рўпара олишардик. Машиналар ини бузилган чумолидай тўзғиб кетди. Тўхтовсиз ҳаракат қилар, биз бир амаллаб кишлоқ ичкараси — қалъага боришимиз керак эди. Кузатувга кетганлар домдараксиз, биз уларни ташлаб чиқишни ҳаёлга ҳам келтирмасдик.

— Хамма, хамма розмах кутиларга... Мен розмах — ўн уч... Мачит томон етмиш уч... қаламлар кетган нуқта-гача етмиш уч... Буюраман...

Душман орка томондан зарб берар, биз жин кўча оркали, ўк ёмғирини оралаб қалъа тарафга юрдик. Йўлнинг иккала томонидан душман ўт очар, учта БМП — 2ни уриб ташлашди. Бирининг механиги ўлди, иккитасининг оператори яраланди.

Кўрғонга яқинлашишимиз ҳамон қиёмат кўпди... Душман бизни кутиб турарди. Девор устига чиқиб олиб, гранатамётдан бизга ҳамла қилди. Уларнинг бакириклар-и эшитилиб турарди. Қишлоқда душман тўдалари жойлашиб олгани аниқ эди. Сўл тарафдан разведкачилар ҳужумга ўтди. Кўрғонга тинимсиз снаряд тушар, ёпирилиб келаётган техникаларга қарата душман жон-жаҳди билан қаршилиқ кўрсатаёпти. Бу ердан қайтиб чиқишга кўзим етмади. Мен тезроқ машинага снаряд тушиши ёки портлаб кетишимизни, ҳаммасидан кутилиш-ни истардим, ичим қуйиб, қалтирай бошладим. Танамда мадор қолмади.

Хавода вертолётлар кўринди. Мен йиғлаб юбордим. Тимсохсавлат темир кушлар кўрғон тепасига келганда тезлик билан пастга шўнғиб, тумшуғидан ўт очар эди. Қишлоқ устида вертолётлар кўпайиб кетди. Ҳар қайсиси биздан холи, душман жойлашган нуқталарга ҳужум қила-верди. Уларнинг химоясида кўрғондагиларни олиб чиқиш учун разведкачилар ичкарига киришди.

Разведкачилар кўрғонга тушганда вертолётлар атрофни шиддат билан ўкка тутди. БМП-2лар тинимсиз ҳаракат қилар, кўрғон теварагини айланар, отув милларидан бесанок снарядлар учарди. Беш дақиқа ўтар ўтмас, разведкачиларнинг кўрғонга кирган БМП-2си ўқдай отилиб чикди. Биз оркага ҳаракат қила бошладик. Ишдан чиққан тўртта машина портлатиб юборилди. Ярадорлар ва ўликлар машиналарга жойланди. Рота тезлик билан оркага чекинди. Вертолётлар қишлоқни ҳамон ўкка тутар, борлиқни гумбурлашлар, даҳшатли портлашлар тутиб кетганди. Биз разведкачилар билан қишлоқ четидаги яланг жойда туташдик.

... Мен Нурмахоннинг мурдаси тепасида йиғлай олмадим. Кузатувга кетган замполит, Юра, ҳамда икки аскарнинг конга бўялган бошсиз танасига қараб гангиб

турардим. Вертолётга чиқарилаётган мурдалар ичида замбилда ётган Мўминни кучоклаб, ўкириб йиғладим... Унинг консиз юзи ҳамда оғриқ сизган кўзлари юрак-бағримни тиглаб юборди...

Ринат шлемафон билан юзини тўсиб олган, елкалари силкинаёпти. Машина тепасида турган рота командири, тирик қолган ҳамма аскарларнинг тиришган юзлари... ва кўзларига қараш маҳол эди... Ҳеч ким чурк этмасди... Тириклар ҳам ўлган эди ўша кун... Ўша кун... биз жангдан қайтмагандик...

Колонна йўлга тушди... БМП-2 оғир силтанаяпти. Рота командири мум тишлагандек мик этмайди... Кўз олдимдан узун ва кенг кўйлак иштон кийиб, қурол кўтарган одамлар липиллаб ўтаяпти... Гоҳо Мўмин, Нурмахон, Юра куюқ туман ичида фарқ бўлиб кетади. Сўнгра... замполит пайдо бўлади...

... Мен чўнтагимдан тугмадай қилиб қотирилган наша олиб, командирга кўрсатдим.

— Чекамизми?...

— Яхшилаб ўра...

XIV

Колонна кечқурун полкка қайтиб келди. Қисмдошлар бизни ачиниш билан кутиб олишди. Полк командири ҳар бир аскар билан кучоклашиб кўришди.

Казармада олтига қаравот бўш қолди.

Рота командири бизни зобитлар хонасига таклиф қилди. Шкафдаги яримлаган “Столичный”ни биз сўзсиз симирдик...

— Мен энди жангга чиқмайман... Уйга кетишга оз қолди, ўрток катта лейтенант.

— ... Бу менга боғлиқмас-да!

— Санча тга ётаман...

У ўйга ботиб ўтирар, овози анча хорғин эди.

— Ўзинг биласан...

... Ярим кечаси кимнингдир турткилашидан уйғониб кетдим. Тепамда навбатчи йигит серрайиб турибди.

— Нима дейсан...

— Сени казарма олдида бир аёл сўраяпти.

Донг қотиб ухлаётган, алахсираётган казармадан бешовқин ташқарига чиқдим. Казарманинг чирок нурлари

тушмайдиган, қоронғи бурчида Лилия деворга суяниб турибди. У бошига қора рўмол ташлаб олган, уст боши қора эди. У менинг қора кунимга аталган либосларини бугун кийишга журъат этганди.

— Лилия... нега шундай бўлди, Лилия! Нима учун? — Мен овозсиз йиғлардим.

У менга қўлини чўзди. Бошимни бағрига босиб, силай бошлади... Кўзларидан дув-дув ёш тўкиларди.

— Энди нима қиласан? — деди у негадир.

— Билмайман, Лил, ҳеч нарсани билмайман.

— Эртага санчастрга ётасанми? Бир марта хўп де. Бор-йўғи бир ойдан сўнг уйингга жавоб беришади. Оз қолди, у йиғи аралаш ялинар, қўлларимни юзига суртарди. — Ох, худойим, одам ҳам шунча қайсар бўлади-ми?

— Истасанг, — дедим мен.

У бироз жим турди ва енгил тин олди.

Сўнг охиста бурилиб, ётоғи томон юра бошлади...

Мен ўзимни хўрлангандай сезардим, силкиниб-силкиниб йиғлардим. Қоронғида оғир кадамлар билан бир қора шарпа кетиб борарди. Назаримда менинг хаётим мана шу, мен учун қайғуриб яшаётган аёлга боғланиб қолганга ўхшарди. Бу тош қотган дунёда музлаган юрагимни фақатгина у уйғота бошлаган эди.

КИШИДАИИ ЛОЛА

КИЧИДАГИ МОЛА

Деразанинг бир канотини кия очиб, тўртинчи каватдан ташкарига қарадим. Ух, совук. Қахратоннинг қахри юмшамаган. Кечаси катрондай қотган йўлак ва кенг кўча, дов-дарахтлар — бутун борлиқ аёзга таслим бўлган. Қор десам қорга ўхшамайди, нимадир чирсиллаб ёғаяпти. Дераза ойналарига чирсиллаб уриляпти. Тошёмғир сим-симлаб, шигалаб, ёкимли ёғаяпти. Ха, бу тошёмғир. Қор на ёмғир орасидаги қахру азоб бу.

Кейинги пайтлар дилтанг, жиззаки бўлиб бораётганимни ўзим ҳам сезиб қолаётгандим. Онда-сонда бош ҳам кизийди, буни об-хавога йўйиб ўзимни овутардим. Аслида, бундай эмаслигини ўзим билардим — бош беҳудига оғир тортмайди, ўша ёшлик йилларининг асорати бу.

Шамсия тутмаганимни ҳисобга олмаганда, рисоладагидек кўчага чиқдим. Ёмғирли кунлар шамсия кўтариб юрмайман, негадир юрагим сиқилади, хаво етишмайди-ми-ей, атрофим зимистон тортаверадими-ей, ишқилиб, менинг шу пайтгача ёгингарчиликда шамсиядан паноҳ топиб юрганимни биров кўрмаган. Хатто уйимиз ёнидаги бозорчада салат сотаётган корейс хотин ҳам шундай намгарчиликда шамсиясиз чиққаним учун бошимдаги кимматбаҳо товланма телпагимга ачиниб қараб қўйди. Эгинимдаги қалин, чарм пиджакдан эса ёмғир тугул, бошқа нарса ёғса сезилмас эди.

Ишга бугун ҳам кеч бордим. Бутун мамлакатга янгилик таркатадиган газеталар тахририяти биносининг ойнаванд фойеси олдида одатдагидай одам гавжум. Рухсатнома олиш учун навбатга туришибди. Ичкарига қираётиб миришаб билан бош силкиб саломлашдим, ички телефонда рақам тераётган жувонга кўз қирим билан қараб ўтиб кетдим. Қадди камоли адл бу рус аёли ҳам шу лахзада менга ялт этиб қаради. Кейин, яна рақам теришда давом этди.

Лифтда учинчи каватга кўтарилдим. Бугун қилишим зарур бўлган ишлар режасини ёзиб, столим устидаги ойна тагига кистирдим. Газетанинг янги сонини кўздан

кечира бошладим. Шу пайт хонамга котиба шошиб кириб келди. Вахимаси дунёни бузади:

— Қаерларда юрибсиз? Доим кечикасиз-а?

— Тинчликми? Каллаи сахарлаб кимга керак бўлдим? Катта сўраяптими, ё?

— Қанакасига каллаи сахар бўлсин! Соат ўндан ошди. Катта эмас, Сизни бир ўрис аёл пастда кутиб турибди. Шўрлик бир соатдан бери телефон қилади. Юринг, ички телефонни олинг. Нега караб турибсиз?

Пича тараддудланиб қолдим. Котибанинг қатъиятли иddaosi таъсирида қабулхонага югурдим.

— Эшитаман, — дедим одатий оҳангда.

— Алло, бу сенмисан, Толик — деди аёл лўнда қилиб.

— Ҳа, менман... Сиз ўзингиз кимсиз? — таажжубландим.

— Менман. Пастга туш. Тушоласанми? — Аёлнинг сенсираши, ўзига яқин олиши энсамни котирди. Шу билан бирга овозидаги сокинлик, алланечук титроқ кўнглимда оний лаҳзада илиқлик уйғотди.

— Кечирасиз, мен Сизни...

Гапим оғзимда қолди:

— Худойим-ей, мен Москвадан келдим... Мана, ниҳоят, сени топдим. Иринаман!

Аёл гўшакни қўйиб қўйди.

Эсанкирадим. Москвада менинг Ирина деган танишим йўқ эди. Ўйлаб қарасам, умуман, ҳеч кимим йўқ экан Москвада. Қаршимда котиба маъноли жилмайиб турибди. Ҳардамхаёл бўлиб пастга тушдим. Фойе хийла совуқ эди. Эгнимга пиджагимни илиш ҳам ёдимдан кўтарилибди. Таниш-билиш ҳамкасблар билан йўл-йўлакай сўрашиб ойнаванд эшик томон юрдим. Миршаб рўпарасидаги аёлга кўзим тушди. Эгнидаги мўйнаёқали пальтосининг бари ерга тегай-тегай деб турибди. Бошига кимматбаҳо оқ сур телпак кийиб, бўйнига яшил шарф таппалаб олган. Миршаб аёлга алланималар деб, мен томонга қўл чўзиб, имлади. Лаҳзада баланд бўйли аёлнинг ўзига ярашликли уст-бошини қадди-бастини назардан ўтказдим. У менга илкис қаради. Кўнглимда ғашлик аралаш қизиқиш уйғонди. Ойнаванд эшикка яқинлашдим. У менга кимнидир эслатарди.

Кўзлари катта-катта. Тим қора. Ёник. Порлаб турибди. Чехраси тип-тиник. Қора, калин қошлари ёйдай эгилган. Қиррабурни юзига мос, калин лабларига хиёл табассум инган. Оқ сур телпаги остидан чикиб турган бир

тутам сочи силлиқ манглайини тўсган, шундан бўлса керак, кўзлари янада чараклаб боқаётганга ўхшайди. Чех-расига нурли табассум ёйилган бу аёлни кавказликларнинг гўзал вакиласига ўхшатиш мумкин эди. Аёлга маҳлиё бўлиб қараб туравердим. Сукутни унинг хаяжонли овози бузди:

— Салом, мени танидингми? — У ўзини нечоғлик кувнок тутишга уринмасин юзидаги ифода қисқа сонияда ўзгариб, лаблари пирпираб кетганини ҳис этдим. Ёниб турган қора кўзларидаги сир-асрор мени ўз комига тортиб кетаётганди. Сохта табассум билан ўзимни бепарварок тутишга уриниб елка учирдим. Бош силкиб, “йўк, танимадим” ишорасини килдим.

— Ана шунақа!.. Мен эса сени унутмадим. — Аёл ўта вазмин, озгина гина-кудрат оҳангида сўз котди. Аммо, юзидаги табассум сўлиш олгани йўк. — Ҳа, майли, эслаб кўр... 1987 йил. Ёз. Файзобод. Ирина Михайловна. Энди ёдингга тушгандир?..

Миямга чакмоқ ургандай бўлди. Чайкалиб кетдим. Ичимда нимадир узилиб кетди, гўё. Беихтиёр ихраб юбордим. Тиззаларим қалтираб, мадорсизландим. Қаршимдаги сулув хилкат, ўша — бундан ўн олти йил аввалги Ирина Михайловна эканлигини хануз тасаввуримга сиғдиролмай гангиб турардим. Туйқус, оний бир қудрат кўмагида тасаввуримда ўн олти йил аввалги Ирина гавдаланди. Ҳа, бу ўша. Тим қора кўзларида сеҳрли бир маъно. Чехрасининг чароғонлиги, қарашлари, кулгилари ўша-ўша. Бирок тўлишибди, чиройи янада очилибди. Кўриниши анчагина салобатли. Устидаги қимматбаҳо кийим-бошлар янада жозибали кўрсатиб турибди.

Ўзимни йўқотиб қўяёздим. Қўлларини маҳкам сиқиб, юзимга яқин олиб келдим. Атрофдагилар, ён-веримдагиларни ҳам унутиб қўйдим... Дағ-дағ титраган қўйи дедим:

— Қандай топдинг? Бу сенми ахир?.. Оҳ, худойим-ей... Ҳозир, Ирина... Ҳозир... Шоша, ўйлаб олай... Ҳа-я, сен! Шу ерда туратур. Мен кийиниб тушаман... Кир, ичкарига кир, ана, бурчакдаги ўриндикда ўтир. Мен ҳозир. Ярим дақиқада қайтаман.

Эсим кирди-чикди бўлиб, лифтни ҳам кутмай, зина узра юқорига югурдим. Шоша-пиша пиджагимни кийиб, сейфдаги бор пулимни чўнтагимга урдим. Йўлакка чиқшим билан котибага йўлиқдим:

— Ким сўраса ҳам айтинг, мен йўкман... Бугун мен йўкман..

— Туу-шуун-аарли!, — деди котиба киноя аралаш.

Мен унга эътибор бермай оёғимни қўлимга олиб фойега караб чопдим.

Назаримда, у кетиб қоладигандай, умуман, бу англашилмовчилик, у мени излаб келмагандай эди, гўё. Йўк, ана у мени кутиб турибди.

— Кетдик, Ирина. Ташқарига чиқамиз..., — қўлидан тутиб ташқарига бошладим. Юрагим дукиллаб урар, халигача ўзимни қўлга ола билмаган эдим. Ёмғир қорга айланган. Совукнинг захри бироз пасайган. Бироқ, шамол аралаш ураётган қор кўз очирмасди.

Ишхона рўпарасидаги катта йўлда такси тўхтатдим. Биз орқа ўриндикка ўтирдик. Шофёрга “Қаёққа бўлса ҳам хайданг. Шу ердан тезроқ кетайлик!..” дедим. У анграйиб каради-да машинани юргизди.

Иринага разм соламан. Унинг ҳам хаяжонланаётгани сезилиб турибди, фақат билдирмаслик учун жилмайгани-жилмайдигани. Қора кўзлари тубида юракни ўртовчи жозиба бор. Бунини сўз билан ифодалаш жуда ҳам оғир, жуда ҳам қийин... Мен унинг юзларига қўл теккиздим. Бошини хиёл эгиб, кўксимга қўйди-да, қўлларимни каттик сикди.

— Савдо марказига келдик. Энди каерга юрай?, — мик этмай келаётган хайдовчи тилга кирди.

— Хўш, хўш. Энг яхши ресторанга!

Шаҳардаги энг нуфузли ресторанларнинг бири... Залда деярли ҳеч ким йўк. Хилватроқ бўлсин учун бурчакдан жой танладим. Шоҳона зал шифтининг бор бўйига кўзгу тиркалган. Унга осилган айланма биллур қандиллардан таралган ёғдулар, стол-стулларда тахланган қумуш ликопчалар, қошиқ-санчки, пичокларга тегиб сарғимтир, оқиш тусда жилоланади. Деворларига қопланган қимматбаҳо кўкимтир матоҳ, юмшоқ, чарм креслолар, итальянча стол-стуллар, столлар устига терилган соф, биллур қадахлар рестораннинг бир қадар замонавий ва ўзига хослигини билдиради. Табиийки, кишининг кайфиятига ҳам виқор ва шукуҳ, ажиб кўтаринкилик бахшида этади.

Қўлларим калтираяпти. Қордай оппоқ шойи ва силлиқ, ялтироқ мато тортилган столнинг бир четини черта бошладим. Ирина самимийгина, кўзи чакнаб-чараклаб, кулимсирайди, холос. Телпаги, шарфи, сарғиш чарм

пальтосини ечганидан сўнг янаям гўзал бўлиб кетди. Тим кора сочлари эғнида ловуллаб турибди. Бўйнидаги тилла маржон, яшил кофтасининг икки кўксида ўрнатилган кип-қизил атиргулларнинг қоқ ўртаси, гулкосасига жойлаштирилган ям-яшил ёкуткўзлар кандилларнинг ўткир нурида яраклаб нур сочади. Иринанинг қаршисида ўзимни кичрайиб бораётгандай сезаман. Ёнимизга келиб қаққайиб турган навнихолгина қиз, ресторан хизматчиси менга саволомуз қараб турибди. Стол четидаги кора хошияли жилдни очиб таомлар турига кўз ташладим-да, сўнгра таомномани Иринага узатдим.

— Сен ўзинг нима танлаган бўлсанг, менга ҳам шу.

— Яхши, — дедим, — ичимликни айт, бунисини сен танлайсан.

— Вино бўла қолсин. Ўзбекларнинг виносини тотиб кўрайлик-чи.

— Вино бўлса, вино-да. “Минг бир кеча”, ёнига битта “Сижджак” ҳам қўшамиз. Маъқулини танлайсан... Мен ароқ ичаман. Ирина, ҳозир ҳаяжонимни ароқдан бошқа нарса босолмайди, — дедим хушчақчақ бўлишга уриниб.

Дастурхонга бир зумда фэйз кирди, таомлар, ичкиликлар тортилди. Қадахларга тўлатиб қўйдим. Соғликомонлик тилаги бажо айлангач бир кўтаришда тўлиб-тошиб турган “Тошкент” ароғини сипкордим. Ирина лаб теккизиб винони бир хўплади. Бошим кизигандай бўлди, бироқ хануз ўзимга келолмай турардим, ҳаяжон харорати бироз пасайгандай эди. Таомлар газакбоп, ўткир, иштахани очади. Иккинчи қадахни тўлатиб, Иринадан “бахтли тасодиф” шарафига кўтаришимизни илтимос қилдим. Унинг чиройи янаям очилиб кетди. Юрагимдаги ваҳимага ўхшаш тугунлар ечила бошлади. Кўзларига тик қараб туравердим. Журъатим ошгандай бўлди.

— Шундай қилиб ёзувчиман, де, — у самимият билан сўради.

— Ҳа, шу... Бошқа нарса қўлдан келмайди, — тилимга келгани шу бўлди.

У кулиб юборди.

— Яхши одам бўлишингни, аниқроғи, яхши бола эканлигингни ўшандаёқ сезганман. Ҳа-я, сен мендан уч ёш кичкинасан-а?..

— Тўғриси, ғалати бўлиб кетаяпман. Ирина, мени қандай қилиб топдинг?

— Нимайди? Москвада яшаётган аёл қандай қилиб,

кутилмаганда бу ерда пайдо бўлиб қолди, демокчими-сан?

— Ҳа балким. Эй, йўқ, нима десам экан, — каловландим.

— Менда адресинг бор. Униб-ўсган жойингга қўнғирок қилдим. Тошкентда дейишди. Нима, Москвадан қўнғирок қилиш қийин эканми?

— Сен яшаш жойимни... Ҳалиги. Эй, тўхта, уф. Нима десам экан...

— Топдим. Ҳа, шундай. Буни кейин билиб оласан. Мен сенга учрамай, топмасдан қийналиб яшашга қурбим етмаслигини сездим. Тушуняпсанми? Мен ҳеч қачон тақдирнинг олдида, сенинг олдинда, ўз виждоним олдида қарздор бўлиб яшашга дош беролмас эканман.

— Бу нима деганинг, ахир?

— Кейин билиб оласан... Ол, е... Овкатинг совиб қолди, жаноб ёзувчи, — у қулди-да, қўлидаги яримлаган қадахни хаволатди. Мен “нима бўлса бўлди”, дегандай қилиб ўз қадахимни яна лик тўлдириб даст қўтариб сипқориб юбордим. Чунки айни ҳолатда ўзимни туш ва хуш оралиғида қолгандай сезаётгандим.

— Майли, сен айтгандай бўла қолсин... Лекин, Тошкентга қачон келдинг?

— Кеча. Мехмонхонага жойлашдим. Сенинг ишхонангга яқин экан. “Интерконтинентал”. Яхши жой. Энди, сен ўзинг ҳақингда гапир. Менга ишуниси қизиқ. Сен ўзинг, ҳаётинг, яшаш тарзинг тўғрисида сўзласанг-чи... Худого шукр, соғ-омон экансан. Қўз тегмасин. Анча кучқувватга бўлибсан, очиги, унчалик ҳам ўзгармагансан. Яхши-я, барибир ҳаёт, яшаш яхши-я? Дарвоқе, оиланг, фарзандларинг бордир?

— Бор... Ирина. Бор. Тўхта, Сен, нима десам экан, ўзинг қандай яшаяпсан? Москвада нима иш қилаяпсан?

— Асосан савдо. Эрим Франция билан ҳамкорликда тузилган қўшма корхонанинг бош директори. Ўзимнинг фирмам бор. Европа давлатлари билан савдо-сотик қиламан. Ҳозирча ишлар чаккимас. Икки нафар фарзандим бор. Очиги, сен билан бир йилдан буён учрашмоқчи бўлгандим. Иш. Иш... Фурсат тополмадим. Охири қўзимни чирт юмиб Тошкентга учдим. Вақти соати келган экан, мана қаршингда турибман. Тўғри, қўнғирок қилсам ҳам бўларди. Бирок, ўзим келишим керак эди. Ҳа, шундай...

Ичимлик менга таъсир қила бошлаганди. Мен унинг

кўллари ни ушладим. Нигоҳига термулиб, ёш калкигани ни пайкадим. Ичимда бир оғриқ кўтарилди. Ўпкам тўлиб, димоғим ачишди. Кўзларимдан ёш сизди. Ёнига ўтиб, сочларини силадим. Юзини ўзимга қаратдим. У оппоқ узун-узун бармоқлари билан юзимни сийпалай бошлади. Эс-хушимни йўқотиб қўйдим. Биз ҳароратли эхтирос измига ўзимизни топширдик. Такдирнинг марҳамати билан олис йиллардан сўнг юз берган учрашувда ана шундай ходиса рўй бериши табиий эди, албатта.

Кўз олдимни туман қоплади. У менинг бўйнимдан, кулоқларимдан қаттиқ чимчилади.

— Бўлди... бўлди. Жойингга ўтир... илтимос... Қўй. Ўзингни кўлга ол. Эҳ, сен менинг... ўтмишимнинг ёрқин ва мунгли хотирасисан... — у бирдан кулгига олди. — Ха, дарвоқе, ёзувчилар шунақа гапиришади-я?..

Мен ўз ўрнимдан жой олдим. Иринанинг юзларида ҳорғинликми, ўйчанлик ифодасими калкиб турарди. У нигоҳини бир нуқтага тикди. Жим-жит. Оғир ух тортди. Елкасидан нафас олди.

Билмадим, тилимга шу сўз қаёқданам келди:

— Бахтлимисан? — деб юбордим.

У бош силкиди. Тўзриган сочларини текислаб тирсагини столга қўйди-да, қўли билан пешонасини ушлади. Юм-юм йиғлаяпти.

— Йўк, — леди яна бош чайкаб, — йўк... Умуман олганда, ким билсин, ҳаётни кўриб туришнинг, тирикликнинг ўзи бир бахтдир, шундаймасми? Тўқлик, фаровонлик, бойлик, яхши яшаш бахт бўлса, агар шундай деб тушунилса, мен бахтлиман. Лекин, инсонни доимо азоблаб тургувчи бошқа нарсалар ҳам кўп ҳаётда. Кимдир камбағал, базўр кунини кўради. Лекин, қалби хотиржам. Хотира оғриғи йўк унда. У назаримда, мендан кўра бахтлироқдир. У эса ўз ўйинча мени кайғу хасрати йўк, бахтиёр аёл деб ўйлайди.

— Чиройлисан. Сен жудаям гўзалсан, — дедим гапни бошқа ёққа буриб.

У яна жилмайди.

— Хмм. Шундай де. Йўк, сенинг кайфинг ошмаган. Атайлаб чалғитаяпсан. Майли, дийдиёни тўхтатамиз. Қўй, шуни, яхши гаплардан суҳбатлашайлик. Сўра, яна қандай саволинг бор?

Мен бу учрашув бундан кейин қандай давом этишини тасаввуримга ҳам сиғдиrolмаётгандим. Хўп, кечгача бирга ўтиришимиз мумкин. Қейин-чи? Умуман, юрагимда оғриқ-

ли туйғуларни аланга олдирган, ҳаётимнинг оғир, қайғу-ли чоғларида мен билан бирга, йўлдош бўлган аёлга, тақдирим йўлида учраган энг кадрдон инсонга айни дам нима дейишимни билмасдим. Баъзида нимадир демоқчи бўласану, суҳбатдошинг, айниқса, у кўнглингга яқин бўлса, ҳеч нарса деёлмайсан, у эса нима демоқчи эканлигингни бир қарапдаёк билиб олади. Ортиқча гап сўзларга ҳожат қолмайди. Ирина иккимизнинг орамизда ҳам бўлак гапларга ўрин қолмаганиди. Биз, дунёнинг икки бурчагида яшаётган икки хотирдош, орадан ўн олти йил ўтиб яна топишган эдик. Индамасдан, шундай — бир-биримизга қараб ҳам сўзсиз суҳбатлашишимиз мумкин эди.

Ирина жимликни бузди:

— Тоҳир, нимадир дегин... Майли ичайлик, ҳеч бўлма-са қадах сўзи айт...

— Кел, ҳаёт учун ичайлик. Тириклик учун ичайлик.

— Мен учун-чи?

— Сен учун. Сенинг гўзаллигинг учун, Ирина!

— Сен учун ҳам Тоҳир. Мана, қара мен ҳам ичаяп-ман, Тоҳир.

— Оҳ, ана, ўзбекча мусика янгради... Сенга ёкмаяп-тими? Бемалол, ҳеч нарсани ўйлама... Бугун сенга бутун Тошкентни томоша қилдираман. Тошкент зўр шаҳар... гўзал. Айниқса, ёнимда сен борсан... Ўзимгаям дунё бош-қача туюлиб кетяпти. Тошкент сенинг Москвангдан қолишмайди... Тошкентнинг ўзига хос жойларини кўрса-таман...

У яйраб кулди. Чехраси яшнаб кетди.

— Шошма. Мен сенга бир гап айтаман...

— Айт.

— Соатинг неча бўлди?

— Бирга яқинлашди.

— О, демак... Мени меҳмонхонагача кузатиб қўй.

Иккида эрим, Володя кўнғироқ қилади. У Тошкентга атайлаб, сени излаб келганимни билади. Ҳаммасидан хабардор. Сен билан учрашишимни унга айтганман.

Мен нима дейишимни билмай қолдим. Иринанинг жиддий тус олган чехрасида самимият балкиб турибди.

— Нега энди соат иккигача?

— Мана, сен билан юз кўришдик. Суҳбатлашдик... Ё сен бундан хафамисан?

— Йўқ. Ахир, сен, бемалол ўтиролмаяпсан...

— Вақт сен билан менга бўйсунмайди... Нима қилай,

иш. Ишбилармон аёлман, айтишади-ку, "янги рус"ларнинг ишбилармон вакиласи, — у энди атайлаб чехрасига жиддий тус бериб, қовоғини уйгандай бўлди. Кейин яна, ух тортиб, овози юмшади. — Ҳа, майли. Мен сенга бир гап айтайми?

— Айт, айтавер.

— Ишхонангда менинг ёнимга келаётганинга юришингга эътибор бердим. Кейин, зинадан югуриб чиқаётганингни кўриб жуда қувониб кетдим. Ишонасанми, сен кайтиб тушгунингча йиғлаб ҳам олдим.

— Шуям сенинг эсингдами? — дедим. Томоғимга нимадир тикилди.

— Эҳ. Сен билмайсан. Балки, ишонмассан. Ўша жойни эсласам, энг аввало ёдимга сен тушасан. Афсуски, эсламасликнинг иложи йўқ.

Яна уф тортди. Қўлларимни сиқиб, кўзларимга тик каради. Қароқларидан ёш думалади, ғалати бўлиб кетдим. Шу топда Иринанинг ўй-хаёлида қотган лаънати ўтмишни суғуриб олиб ташлагим келар, лекин бунинг ҳеч иложи йўқ эди. Мен ўрнимдан туриб унинг ёнига ўтдим. Қўлини яна кафтим орасига олиб, манглайдан ўпдим. Юрагим минг азобда қоврилаётганди. Ялиндим:

— Қўй, Ирина. Ҳозир мавриди эмас. Қўй, шуни эслама, умуман эслама, қара, ахир сен чиройлисан, бошқа нарсадан гапир, Ирина. Воҳ, Худойимей, лаънат бўлсин бундай ҳаётга... Кел, ахир сен менинг меҳмонимсан, олисдан келдинг. Йиғлама, йиғламагин.

Ирина мунгли киёфада қотиб турди-да, тирсагимдан кўтарди. Ўрнимдан турдим. Тик туриб бошини қучдим. Ирина қўли билан сўл оёғимни ушлаб, шимим почасини кўтара бошлади.

— Тохир... ҳўп десанг оёғингни кўрсам. Тиззангинг пасти, сўл оёғинг эди-а?

— Ҳа, сўл оёғим...

— Мана... оҳ бечорагинам. Мана... чандик, чуқурча бўлиб қолибди-да? Қўлим билан ушлаб ҳам сезаяпман, анча жавр кўргансан... Ҳозир оғримайдими?

— Йўқ. Совукда оз-моз билинади.

— Ундай бўлса, нега шимнинг ичидан қалин иштон киймадинг...

— Хўп кияман. Ўйлама. Яхши бўлади. Ҳа, сен ўзинг нима билан савдо-сотик қилишингни айтмадинг-ку., —

мен уни чалғитмоқчи бўлиб тилимга келганларни айтиб юбордим.

Ирина қатъиятли бир ҳолатга қайтмоққа уринди, лекин эплай олмади.

— Бунн сенга мутлако қизиги йўқ-ку! Тўғрими? Ха, майли Москвадаги асосий супермаркетларнинг деярли барчаси, қаршингда турган ақлсиз аёлники. Шу ақлсиз аёлнинг эри Владимир Павлович Семёнов эса пойтахтнинг машхур саноатчиларидан. Яна нима дейин?

— Яхши. Мана билиб олдим.

— Азбаройи шунчаки сўрадинг. Қани энди, мухтарам ёқимтой мезбон, мени меҳмонхонага кузатасанми?

Ташқари оппок. Қор майдалаб ёғар, ер сатҳидаги қорларни шамол тўзғитиб ўйнарди.

— Россиянинг совуғига ўхшаяптими? — дедим зинапоядан Иринани етаклаб тушаётиб, — кўз очирмаяпти-ку!

— Йўқ, унчаликмас. Россиянинг қиши билан ҳазиллаша кўрма, — деди Ирина қўлгига олиб.

Такси ушлаб, меҳмонхонага йўл олдик. Ирина орқа ойнага бош тираб ташқарини кузатиб бораёпти. Шамол дарахтларнинг яланғоч новдаларига ўрнашиб музлай бошлаган қорни, минг бора силкисин, барибир учириб, тўзғитолмайди. Машина деразаларига изиллаб изғирин урилади. Қор қуюн бўлиб ёғаяпти. Қахратон ҳамласида ўз ҳаётини давом этказаётган шаҳарнинг қоқ маркази “Амир Темур” хиёбонидаги курант соат мили ўн беш минут кам иккини кўрсатарди. Ирина ресторандан чиққанимиздан бери кўзини ташқаридан олгани йўқ, мик этмайди, бошини ойнага тираб олган, қайрилиб ҳам қарамайди. Мен елкасидан қўлимни ўтказиб, уни ўзимга тортдим. У кескин бурилиб, менга тикилди. Кўзларидан ёш шошқатор оқаяпти. Юзи жикқа ҳўл. Ютинади, қалтирайди. Ютинади, қалтирайди. У ўзини бағримга ташлаб ўкириб йиғлаб юборди. Хайдовчи аланглаб бизга қараб, шартта тормоз берди. Хайдовчи рус эди.

— Нима бўлди? Ўзини ёмон ҳис этаяптими?..

— Юринг, ана, етиб келдик... Ҳаммаси, яхши, — дедим.

— Ха, мен ўзимни ҳамиша ёмон ҳис этганман, ҳамиша шундай бўлган, — деди Ирина хикқилаб, елкалари силкиниб.

Машина меҳмонхона тўғрисида тўхтади. Ирина бироз ўзига келиши учун, шофёрдан озгина тўхтаб туришни илтимос қилди. Тилла тасмали чарм сумкасидан лаббўёк ва аллақандай крем-упалар олиб ўзига оро берди. Сўнг юзига жилмайиш бериб қўлимни кесди...

— Ана энди тупсак бўлади. Қани, юр.

Маҳобатли меҳмонхона эшигидан хатлашимиз билан, эшикбон Иринага тавозе-ю таъзим бажо айлаб, жилмайди. Фойеда чарм диванда ўтирган иккита барзанги йигит ўрнидан сапчиб туришди. Иккови ҳам бир хил кийинган. Узун ва ёқадор чарм пиджак, бошида чарм кепка, бўйнида ок шарф. Ок-сарикдан келган, бир-бирига икки томчи сувдай ўхшаш бу икки қорувли йигитни Ирина билан бирга келишганини пайқадим. Йигитлар биз томонга икки-уч қадам ташлашди-да, Ирина охиста бурилиб ёвқараш қилгач, жойида таққа тўхташди. Бири қўл соатига қаради. Уларнинг юз ифодасидан ҳеч бир маъно уқмасам-да, кўнглимда ғашлик уйғонди.

Ирина бикинимдан туртиб, эркалаган кўйи майин охангда сўз қотди:

— Хеейй, болакай!.. Сен уларга эътибор берма. Сени маст деб ўйлашди, чоғи. Қани, қўлингни узат, хайрлашамиз.

— Сен қачон кетасан?

— Эртага, — унинг овози калтиради. Қўллари ҳам титрайпти.

— Ҳозир нима қиласан?

— Айтдим-ку, Москвадан телефон бўлади...

— Кейин-чи?

— Тохир, кечқурунгача энди менинг вақтим йўқ.

Ирина ўкинч билан айни лаҳзада ялинган кўйи сўзлаётганини пайқашим қийин эмасди.

— Айт, мен қачон келай?.. Қайси хонадасан?

— Кечқурун... Соат олтида. Эшикбонга учраш. Нима қилишинг лозимлигини айтади.

Ирина эшикбон томонга бош ирғаб қўйди. Сўнг шарт бурилиб халиги барзанги йигитлар томон юрди, уларнинг қуршовида лифтга кирди. Мен унинг ортидан музтар бўлиб қараб қолдим. Эшикка яқинлашиб, эшикбондан сўрадим.

— Ановилар ким?

— Хонимнинг ёнидагиларми?

— Ҳа, ўшалар.

— Эй-е, Сиз билан бирга келишди-ку... Сиз ва хонимдан икки дақиқа аввал кириб келишди. Эрталаб хоним билан бирга чикиб кетишганди.

— Тушунмадим?..

— Улар хонимнинг кўрикчилари-ку...

— Шундай денг...

Эшикбон “Шунчалар гўлмисан”, — дегандай тикилди. Мен нималар бўлаётганини англаб-англамай ташкарига чиқдим. Демак, Ирина ишхонага ҳам кўрикчилари билан келган. Ресторанда мен билан овқаланаётганда ҳам кўрикчилар кузатувида бўлган. Мен уларни нега кўрмадим? Залда биздан бошқа ҳеч ким йўқ эди-ку... Тушунарли, улар ресторан эшиги ёнида, ташқарида кузатишган. Ташқарида туришган. Энди кечқурунгача нима қиламан? Соат икки бўлди. У Москва билан гаплашяпти. Хар бир қадами назоратда экан.

...Ёз куёши жизғанаги чиккан борлиқни жизиллатиб куйдирмоқда. Жазирамада йўл юрганимизга ҳам уч соатдан ошди. Кун оға бошлади ҳамки, ҳарорат пасаяй демайди. Бунинг устига йўлнинг билк-билк тупроклигини айтмайсизми... Олдинда кетаётган машина ортидан қуюк чанг кўтарилади. Уст-бошимизга қараб бўлмайди — худди атайлаб тупрокқа думалаб олганга ўхшаймиз. Афтангоримиз афтода хол — юзимиздан лой тер оқади. Олдинда тошбақа юриш қилиб бизни чангга кўмиб кетаётган машинанинг “онаси”ни обориб-олиб келганингни фойдаси йўқ. Қани қувиб ўтиб кўр-чи, буларнинг қайси биридан илгарилаб кетиш мумкин, экан, йўқ, умуман мумкин эмас. Тартиб шунақа. Колоннада кетаяпмиз. Жанговар ҳолат. Ўз ўрнида биз ҳам орқада келаётганларни тупрокка кўмиб, расвои раддимаракасини чиқараяпмиз. Хулласи калом, йўлнинг уч-тўрт чакирим масофадаги жойидан кўкка чанг-тўзон ўралар, кимсасиз кишлоқларга дағдаға солиб шўро армиясининг битта полки алланечук сирли топшириқни бажаргани йўлга чиккан эди. Ана шу полкнинг саноксиз оғир техникалари тизилган йўлда, колоннанинг қок ўртасида камина командирлик қилаётган БМП-2 ҳам буйруққа итоат этган ҳолда, колоннанинг измига бўйсуниб, гоҳ тўхтар, гоҳ ҳаракатга келарди.

Куёш борлиқни куйдириб кул қилишга қасдлашгандай эди, назаримда. Лабларим курикшаб, ютинсам бўғзимда лой таъмини туярдим. Чанг-тупроқ ютаверганимдан димоғим ачишар, борлик олов селига фарқ бўлгандай...

Бундай пайтда, кани машина устида — башняда ўтириб кўр-чи, орқанг чўянда жижиллаб қуяди. Люк БМП-2нинг ичкарасига тушиладиган қопқа эшикни очиб кузатув бўлмасига тушдим. Бу жой ташқаридан ҳам баттар; дим, ҳаво йўқ, порох хиди, двигателдан тарқалган ачимтир тутун ва снаряд жойланган мослама тагига тўкилган қуюқ ёқилғининг сассик бўйидан кўнглим айнади. Чидасмай яна ташқарига, машина устига чиқдим. Сўл томондаги люкни очиб, қуролини илиб қўйган, қисм табобат пункти шифокори Ирина Михайловна ёнимда — башняда бемалол ўтирибди. У менинг тажанглигим тутаётганини кузатиб келаяпти чоғи, кулиб қўйди. Қарасам, тагига бронжилети (зирхкийим)ни тўшаб олибди. Мен ҳам худди шундай килдим... Чўяндан кўтарилган иссиқни бронжилет ўтказмас экан. Орқа томонимда, башнядан пастда жанг тўрвалари устида саноёр йигит Саша тунд киёфада уйқусирайди. Эғнимдаги тупроқтус калин бўз матодан тикилган аскар кийимни кеча бензинда ювгандим. Иссиқда баданимни шундай қуйдираяптики, ҳаво ўтмаганидан аззойи-баданим ачишиб-қичишиб кетаяпти. Бунинг устига ёқилғиннинг қўланса хиди бутун бор-будимга сингигандай. Машина чанг-тўзон ичида яна тўхтади. Ирина Михайловна бепарво, қўлидаги дурбин билан кунботардаги кишлоқни кузатапти... Аксиға олиб аёл киши билан бирга жангга чиққаним янада асабимни қўзитди. "Бир камимиз машинада ярадор ёки ўлик ташиш қолувди... Дўхтир хотиннинг буйруғига итоат этиб, олдига тушиб югургандан кўра жангга кирган, жанг қилган минг марта афзал. Катта лейтенант бўлсанг, ўзингга. Аёл киши бўлмаганингда аллақачон суробингни тўғрилаб қўярдим. Уч мартадан бери айнан бизнинг машинага ёпишиб олади...", деган ўй устига-устак қазабимни тоширарди.

Эрталаб қисм четидаги ялангликда оғир техникалар тизилди. Пиёда аскарлар деярли жангга чиқмаслиги эълон қилинди. Ҳар битта танк, БМП-2, БТРга биттадан пиёда аскар олинадиган бўлди. Қисмдан беш юз чақирим олисдаги Файзобод деган жойга борарканмиз, ўша ердаги кузатув нуқталари (постлар)га душман бостириб кирибди, аскарларимизни кириб ташлабди. Демак, вазифа аниқ... Бир ҳафталик озиқ-овқат олдик. Ўқ-дори етарлича. Йўлга тушишимизга чорак дақиқа қолганда колоннанинг олд томонидан иккита аскарга юк халта, асбоб-анжомларини кўтартириб келаётган қисмимиз табобат пункти врач, катта лейтенант Ирина Михайловнага қўзим

тушди. Этим увишди. Нахотки, бу гал хам шу макиён билан бирга борсак?

Ранжиганим сабаби, бошқаларни билмадиму, мен учун дўхтирлар билан жангга чиқишдан ўзга азоб йўқ. Жанг пайтида қаерда ярадор бўлса ўша ерга етиб борасан, шўрлик жангчини ўлик-тиригига қарамай машинага ортиб қиёмат қойимнинг ичидан олиб чиқасан-да хилват-рок жойда ўрнашган кўчма тиббиёт нуктасига стказасан... Кейин яна, ўзингни ўқ ёмғири ичига, жаханнамга урасан, ярадор ташийверасан... Уст-бошнинг қонга чайилиб, шалаббо бўлиб кетади. Бошқалар бекиниб, бир жойда туриб, имкон даражасида ўзини химоя этиб жанг қиладди. Сен эса минага тушган борми, ўқ тегиб чирпирак бўлган борми, минамёт отишмасида темирпарчаси кулаган борми, уф, Худойимей, неки, кўрғиликка дуч келиб ўлим талвасасига тушганларни ахтариб изғиганинг изғиган. Чор тарафдан бошланган сўка-сўқда майдоннинг қок ўртасида қолиб кетасан. Гўёки сен ўлмайдигандай. Жангдан сўнг эса бир неча кун акли хушингдан айрилиб юрасан, кечалари мижду қоқолмайсан, кўзинг илинса бас, қон дарёсига фарқ бўласанми-ей ёки ўликлар ичида ётасанми-ей, қўлсиз-оёқсиз, қонига беланган тўда ичида қолиб кетасанми-ей, гоҳида сени хам тўрт мучанг соғ бўлса-да, мана шу Ирина Михайловна ҳамкорлигида икки аскар оёқ қўлингдан ушлаб ярадорлар сафига иргитиб юборишадими-ей, хуллас, азоб, азоб! Буни биргина мен биламан, худо билади...

Ха, айтганимдай бўлди. Ирина Михайловна бизнинг БМП-2 ёнига келгач, ёнидаги ҳаммол аскарларига юкларини машина устига ташлашни буюрди. У менинг кўзимга бало қазодай кўринди. Механик бўлмасида ўтирган хайдовчи Ринат хам люкни очиб бошини чиқарди-да, қазабини яширолмай рўдраниб сўкинди, ерга чирт эткизиб туфлади. Русчасига "С" харфи билан бошланадиган ҳақоратли сўз айтганини эшитдим.

Ирина Михайловна башняда ўрнатилган тутунснаряд отадиган мосламадан ушлаб машинага чиқди. Ёнбошимга ўтириб люкни очди. Қуролини осиб қўйди. Иягини люк қирғоғига тираб колоннанинг олд қисмига термулиб турди. Сўнгра ёнида мен борлигим ёдига тушган каби секин бўрилиб, жилмайдигандай бўлди.

— Толик, қалайсан?..

Эшитмасликка олиб, машина ичкарасига бошимни тикиб кузатув ойнасини артишга киришдим...

— Толик. Толик, — у секин, сипойилик билан сўзлай бошлади, — Эшитаяпсанми?..

— Ха, эшитаяпман, нимаиди? — дедим кўрс оҳангда.

— Толик, бу сафар ҳам сен билан биргаликда жанг қиламиз...

— Биринчидан, менинг исмим Толик эмас, Тохир. Ха, Тохир! Иккинчидан, агар сиз билан бирга бўлсак, биз жанг қилмаймиз, ўликларни, ярадорларни тапиймиз, — дедим зардам қайнаб...

Ирина Михайловна анграйиб қолди. Йигирма икки ёшлар чамасидаги қора кўз, қорақош, чуваққоз, кирра бурун жозибадор бу навжувонни исми фамилиясини айтмаганда кавказ аёли, ғирт кавказлик дейиш мумкин эди. Билмадим, она томондан тоғли халққа томири туташганми, ҳар ҳолда қисмдаги барча аскарлар ортидан ўлиб тириладиган Ирина Михайловнани кейинги пайтлар менинг жиним суймай қўйганди. Кўрсам ажи нам отланарди. У билан бирга урушга кира бошлаганимиздан бери худди мана шундай унга нисбатан зада бир кайфият пайдо бўлганди менда. Тўғри, авваллари, унга оғзим ланг очилиб маҳлиё бўлиб қолардим. То офицерлар емакхонасига кириб кетгунича казарма деразасидан бошимни чиқариб ортидан караб тураверардим.

Ирина Михайловнанинг юзидаги жилмайиш сўниш олди. Қахр уйғонгандай бўлди.

— Хўп, майли Тохир бўла қолсин исминг. Айт мен нима қилай? Қисм командирининг буйруғи, бу. Уруш, уруш барибир. Ярадорлар, ўлганлар бўлиши табиий. Бу иш билан шуғулланиш бизнинг вазифамиз, — деди у синик товушда.

— Менинг ҳам вазифамми?

— Ха, буйрук бу, солдат!..

— Бу буйрукни, полк командири буйруғини айнан менинг машинамда, мен билан бажаришингиз шартми, — дедим йиғлагудай бўлиб...

— Ха, сен билан бажараман. Айнан, сен билан...

— Полк командирининг буйруғими, бу?

— Йўқ!..

— Ундай бўлса...

— Жим бўл, солдат... Жим бўл... Мен сенга буйрук бераман... — Ирина Михайловнанинг лаб-лунжи пирпираб овози хастаҳол чикди. Катта, қора кўзлари негадир

қахрли ялт этди... Кейин, чукур нафас олди-да, лабларини тишлаб, юзини тескари буриб, бош эгиб, жим бўлиб қолди.

Колонна йўлга тушгандан бери на у, на мен мик этмай келавердик.

Шундай қилиб, эрталабдан милтиғим тоб еди, Ирина Михайловна билан жигиллашиб олдим. Куннинг куйиб бораётгани эса дард устига чипқон бўлди. Жанг олдидан кайфиятни бузиш яхшилик аломати эмас. Ўчакишгандай колонна ярим соатда икки-уч чақирим йўл босаяпти. Чанг ютиб қуёш тифида холсизланишнинг азобини кўз олдингизга бир келтиринг. Сувдондаги сув ҳам исиб қолган, ичсанг оғзингда лой таъмини туясан. Шундай ҳолатда алоқада туришинг, бошингдаги шлемафон (танкчилар киядиган махсус бош кийим десам тушунасиз)ни ечишни ҳечам иложи йўқлиги, хўрлик устига ҳақоратдир. Ташқи алокани узмаслик керак. Ҳар ўн дақиқада қисм ва батальон командири вазиятни сўраб турибди... Бу ҳам майли, устимдаги исқоти қалин бўзни яланғоч баданимга кийганман. Баданим худди бензинда буғланаётгандай бўлаяпти, куйиб, қовжираб бораёпти. "Кийимингни бензинда юв, чилт янги бўлади", деб ўргатган мана шу, механик Ринат. Кеча шунинг гапига кирибман. Шлемафонни ташқи алоқадан узиб, механик хонасидаги ички алоқага уланиб, Ринат билан боғландим. Захримни сочдим:

— Ринат, Сенинг падарингга минг лаънат. Ахир баданим куйиб кетди. Маслаҳатинг бошингни есин, хайвон... Бензин хаво ўткизмасакан... Орқам ўт ёнгандай ачишаяпти. Яна қанақадир доначалар пайдо бўлди. Қашинавериб теримни яра қилиб ташладим... Сен мени қизамиққа йўлиқиб ўлсин, деган бўлсанг керак... Сенга ишонсам, олдинроқ гўрга тикарсан-ку, лаънати!

— Сўкинма, жигар. Отам барибир эшитмайди. Йўк отамни лаънатлама. Бу урушда ҳаммамиз биргаликда гўрга кирадиганга ўхшаймиз. Фарқи нима? Қизамиқдан ўлдинг нима-ю, ўққа учиб ўлдинг нима? Кўп жирилламай устингдаги соқтиённи ечиб қўй, қутиласан, азобдан...

— Ёнимда, манави алвасти қўққайиб ўтирибди... Минг қилсаям аёл киши.

— Эй, унга эътибор бераверма. Юзи қотиб кетган. Ярадор бўлсанг, ҳалиги жойингни ҳам боғлаб қўяди-ку. Дўхтирнинг аёл-эркаги бўлмайди...

Ринат билан алоқани уздим. Безовталаниб кашинаётганимни пайкаган Ирина Михайловна жеркиб берди.

— Еч устингдагини. Тамом, вассалом.

Кийимимни ечиб, орқада мултиллаб келаётган Сапанинг бошига ташладим. У чўчиб тушиб автоматига ёпишди-да, кейин афтини бужмайтирди. Елкасидаги кийимни олиб ерга улоктирди. Ирина Михайловна қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди. Баданим кип-кизариб, доначалар пайдо бўлган, кашиган жойларим шилиниб, қонталаш бўлиб кетганди. Ирина Михайловна лабини тишлаб бош чайкаб қўйди. Сўнг чўнтагидан “БТ” сигаретини олиб тутатди. Менга хумор қилаётганди. Ўзимнинг паст навли аскарларга бериладиган “Охотничье”, филтрсиз сигаретини чекишга номусим йўл қўймади. Суким кетганини сезди шекилли, Ирина Михайловна битта “БТ” сигарети олиб узатди.

— Чекмайман. Ўзимда бор, — дедим.

— Ма, ол чекавер... Меники тугаса сен ҳам берасан, — деди у дўстона оҳангда.

— Сиз унақасини чеколмайсиз. Сизга тўғри келмайди, — дедим юмшаб.

— Нега энди. Истасанг алмашамиз, ол, — у мулоким ва меҳрибонлик билан бир кути “БТ”ни узатди.

— Йўк, раҳмат... Майли, бир дона бераколинг...

Мен энг сифатли “Бўлғортабак”ни мириқиб чека бошладим. Аёлнинг юзига кулги югурди. У менга қўлини узатди:

— Кел, энди, яраша қолайлик. Сен хакикий жангчисан. Жангчилар аёлларни хафа қилишмайди, — деди ва қўшиб қўйди. — Кечиришади.

Кўнглим алланечук бўлиб кетди. Назаримда қаршимдаги аёл менинг ҳимоямга мухтождай, мендан яхшилик сўраётгандай эди.

— Эрталабки қилган қўполлигим учун мени кечиринг, ўртоқ катта лейтенант, — дедим бўшашиб.

— Катта лейтенант дема, хўп десанг, самимий гаплашайлик.

— Келишдик, Ирина Михайловна дейман энди...

— Толик, расмиятчиликни қўй... Оддий қилиб, исминини айтиб чакиравер.

— Ирина...

— Хўш, нима демоқчисан?

— Ирина, мени кечир...

— Ох, зўр бўлди. Энди доим Ирина деб чакир. Мана

шундай, сенсираб гапир. Тушундингми? Сен мени сенсираб гапир... Биласанми сен довжурак, яхши боласан. Мен буни биламан. Шунинг учун доим сен билан, сизларнинг машинада жангга чиқаман... Энди менга каттик гапирмайсан-а?

Юрагимни нимадир ўртаб, ичим куйгандай бўлди. Эрталаб терс гапириб, уни ранжитганимдан уялиб кетдим. У кўнгилчанлик билан сўзларди. Ирина мен томонга яқинроқ сурилди. Кепкаси остидан чиқиб турган қора сочлари, юлдуздай ёник кўзлари илтижоли боқарди. Мен кўзимни олиб кочдим. Ерга қарадим. Нима қилишимни билмай люкдан машина ичкарисига тушиб бир кути "Охотничье"ни олиб чиқдим. Уни олиб лабимга сигарет кистирдим. Ирина гугурт узатди.

— Менга ҳам сигарет бер, — деди у.

— Эй, қўйсанг-чи. Сен бу аччик сигаретни чеколмайсан.

— Чекаман...

— Ўзингни чек. "БТ"дан зўри борми?

— Йўқ. Сен билан бирга, сен чеккан сигаретни чекким келаяпти.

Ирина сигарет тутатди. Кўлимни қисиб қўйди.

— Чанқаб кетдим. Шунақаям иссиқ бўладими! Сувинг борми.

— Бор, лекин қайнаб қолган... Ичаверасанми?

— Бер-чи...

Мен башня ёнида қўлни куйдирар даражада исиган темир сувдонни олдим. Шу маҳал хавода ваҳимали шангиллаган овоз эшитилди. Ўнг томондан, қишлоқ ичкарисидан минамёт ўт очганди. Биздан ўн-ўн беш қадам нарида снаряд портлади. Ирина иккаламиз бир пайтда ўзимизни люк орқали машина ичкарисига урдик. Люкни ёпиб БМП-2 милини қишлоққа тўғриладим. Минамёт ишлаб қолган томонга ўт оча бошладим. ПЛЕМАФОН симини алоқага уладим. Ташки алоқада қий-чув бошланиб кетган эди. Бир маҳал батальон командирининг хириллаган овозини эшитдим: "Хамма Бубенлар диққатига! Мен Бубен бирман! Соколлиллар бодринг ирғитишди. Кутилар таёғи уч. Кутилар таёғи уч!" (Душман минамёт отаяпти. БМП-2лар милини ўнга қаратинглар дегани). Бироздан сўнг у бизнинг аҳволимизни сўради. "Таблетка, таблетка! Мен Бубен бирман..." "Бубен бир мен таблеткаман". "Нима бўлди? Таблетка?" "Бубен бир, кути томондан соат уч. Кичик масофа ўн-ўн беш. Серсоколлар бодринг

ирғитди. Хозирча нол ўттиз етти..." (Душман отган ми-
намёт снаряди мендан ўн-ўн беш метр нарига тушди.
Хозирча ҳаммаси яхши). "Таблетка!" "Бубен бир, мен
таблетка". "Гапимни эшит, таблетка! Ип бўйлаб катта
масофага беш. Сўнгра соат уч, кичик ўн беш, нол олт-
миш бир. Нукта". "Бубен бир тушундим, Сизни". (Беш
километрдан кейин йўлдан ўнга бурилиб ўн беш метр
юриб тўхтайсан. Ўша ерда ўрнашасан. Жанг майдонига
етиб келдик, дегани).

Батальон командирининг буйруғини Иринага айтдим.
У автоматини сўл қўлига олиб, ўнг қўли билан эса люк
ушлагичини қисиб борарди.

Ваҳима пасайгандай бўлди. Бошқа отишма юз бер-
мади. Белгиланган жойда машинани тўхтатдик. Мен
БМП-2 отув мили (пушка)ни рўпарадаги қўрғонга тўғри-
ладим. Люкдан бошимни чиқариб атрофни синчиклаб
кузатдим. Чап тарафда биздан юз кадамлар нарида раз-
ведкачилар взводи, ўнг томонда эса тахминан шунча ма-
софада минамётчилар ўрнашганди. Олдимизда тупрок
кўча кўзга ташланарди. Кўча анча баландликда эди. Шу-
нинг учун тўғридаги қишлоқдан душман ҳужум қилган
тақдирда ҳам биз талофат кўрмаслигимиз мумкин эди.
Мен ўзимча шундай тахмин қилдим. Орқа гомон уфққа
туташиб кетган яланглик. Душман бу ёқдан ҳужумга
ўтолмайди. Биргина хавф қишлоқдан кутилмоқда.

Биз помидорпоянинг қоқ ўртасида жойландик. Катта
арикнинг нариги бетида эса пиёз, бўлғори калампир,
картошка мавж уриб ўсиб ётибди. Машинага арик чети-
да қаторасига ўсган олма, олча, ёнғок дарахтларининг
соялари тегай-тегай деб турибди. Куёш уфққа оғиб бо-
рар, ҳарорат анча пасайган. Ирина дурбин билан атроф-
ни обдон кузатиб чиқди. Саша эса сапёрларнинг таёғи
учига махсус симни бураб ўрнатди-да, ҳар жой ҳар жой-
га сукиб кўра бошлади. Одат бўйича сапёр теваракни
қўлидаги таёқсим билан текшириб чиққандан сўнг, биз
ерга тушишимиз керак. У анчага довул сермаланиб юрди.
Кейин биз бемалол юришимиз мумкин бўлган худудни
айланасига белгилаб, "чегара" тортди.

— Бўлди, энди. Қўркманглар, топ-тоза, — деди у
жанг тўрвасини олаётиб.

— Нимаси бўлди? Худди катта холангнинг томорқа-
сида юргандай бамайлихотирсан... Яхшилаб текшир, —
деди Ринат механик хонасидан машина устига чиқаётиб.

— Саша, манови зорманда аппаратурангни нега олиб келдинг ўзи? Кутичангни кулофингга ўрнатиб, анави шивабрангни қўлингга олиб текширмадинг-ку... Ким айтади сени сапёр деб? Бу ўйининг ўтмайди ошнам, — дедим Ринатнинг гапини тасдиқлаб.

— Шивабра эмас бу... Бу жойларга мина қўйилмаганига кафилман. Тушавер, мен жавоб бераман...

— Минага тушиб портлаб кетганимдан сўнг жавоб берганингни бошимга ураманми? Гапни қўлайтирма. Симчўпингни йиғиштир. Манови ашқол-дашқолларинг билан яна бир марта жиддий тарзда текшириб чиқ!, — зардам қайнади.

Саша тўнғиллаб махсус аппаратура ва сезгир электр таёкни қўлига олди. Атрофни яна бир карра айланиб чиқди. Бошидаги аппаратура қурилмасини ечиб сўкинди:

— Кўнгилларинг жойига тушдими энди? Қайси ахмок ўз томорқасини миналаштириб кетади.

— Томорқасидан ҳосил ололмаслигига кўзи етиб, сента ўхшаганлар пайхонлаб кетишини сезгач, манови помидору картошка пиёзларини ҳам захарлаб жўнавориши мумкин, — деди Ринат кесатиб.

Сашанинг жиғибийрони чиқди. У ҳазилни жиддий қабул киларкан, жахли бурнининг учида эди.

— Мен сапёрман, билдиларингми? Помидор билан ишим йўк... Химвзводни чақир, текшириб беради. Индамаса, одамни ахмокка чиқарасанлар...

— Саша, илтимос дўстим, битта памидор еб кўрсат. Агар ўлмасанг, биз пастга тушамиз. Агар асфаласофингга равона бўлсанг қахрамонларча халок бўлди, деб кафиллик берамиз, — Ринат ҳазил деса жони кирадиганлар хилидан эди.

Саша ўзини базўр тийди. Бўралаб сўкмоқчи эди-ю, Иринадан истихола қилди. Бу тортишувни кузатиб турган Ирина қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди. Саша изза бўлди. Мен машинадан сакраб тушдим. Сапёрнинг елкасига қокиб хафа бўлма, қани симтаёфингни ол, арикка борамиз, дедим.

Ирина ўзига тегишли жанг тўрваларни олиб менга узатди. Бирида чодир тиклаш учун брезент, яна бирида дори-дармонлар, бирида озиқ-овқат, кийимбош — жангчига керакли анжомлар. Айниқса, оғир тўрвани елкалаганимда оғрикнинг зўридан инграб юбордим. Ирина буни сезди. Тўрвани ерга қўйганимдан сўнг, чидаёлмай кура-

гимнинг ўртасини қашилай бошладим... Ирина ёнимга келди. Қўл теккизиб:

— Оғрияптими? — деди.

— Ҳа, куйган шекилли.

— Офтобда яланғоч юрганинг учун шундай бўлаяпти. Ана елканг пўст ташлаб, қизариб қолибди. Энди бундан кейин кийимингни бензинга ювма...

Мен Иринанинг юз ифодасидан ҳеч қанақа кинояни сезмадим. У менга ачинаётганини ҳис қилдим. Қанчалар оғир ярадорларни кўриб дийдаси қотган Иринанинг шу арзимаган нарса учун куйинаётганидан кўнглим кўтарилди. У мени ўзига яқин олаётганини тушунгандай бўлдим. Шу маҳал Ринат яна қитмирлик қилди:

— Орқанг олапес бўлиб қолибди. Опагинангни раҳми келаяпти. Эрталаб бўғиб ўлдирадигандай бўлиб турувдинг, энди унинг олдида мунча илжайганинг-илжайган. Ё кўнглинг кетдими? Комбат билса, оёғингдан осадди, у комбатга тегишли, — деди ўзбекчалаб. Ирина ҳеч нимани тушунмай гоҳ менга, гоҳ Ринатга қаради.

— Ўчир овозингни! — дедим.

Ҳар ҳолда Ирина бизнинг жанжаллашаётганимизни сизди.

— Бўлди килинглар, болакайлар. Сен сапёр билан бирга бориб чўмилиб ол. Ринат иккимиз қишлоқни кузатиб турамиз.

Мен сапёр билан чўмилгани бордим. Ариқ унчалик чуқур эмас, эни эса бир ярим метр чамаси. Бирок, сув муздай эди. Маза қилиб чўмилдим. Тани-жоним ором олди. Ариқ бўйидаги олма, ўрик, гилос дарахтларининг мевалари шигил, фарқ пишган. Кўринишидан бу жойлар қишлоқнинг катта бойларидан бирига тегишли эди.

Жангда кўзга ташланмасликлари учун асосан разведкачиларга бериладиган баргранг масхалатни кийдим. Махсус тўрматодан кенг қилиб тикилган масхалат менга қуйиб қўйгандай мос, шими ҳам айнан боп тушди. Яп-янги масхалатга боқиб сапёр анграйиб қолди. Ҳаваси келди. Бундай масхалат пиёда аскарларнинг етти ухлаб тушига ҳам кирмас эди.

— Ох-хо, яп-янги масхалат. Разведкачиларники-ку... Қардан топдинг.

— Разведкачилар полкидаги ҳамюрт офицер совға қилди. Саша уст-бошимга анчагача суқланиб қаради. Масхалатни кизиқсиниб ушлаб ҳам кўрди.

— Қани бўл. Автоматингни бер... Тезроқ чўмилиб ол. Анавилар кутиб қолди.

Саша сувга тушди. Мен икки елкамда автомат осиб атрофга назар солиб турдим. Ариқнинг икки томонида кета-кетгунча мевали дарахтлар экилган. Кун ботар кенг бедазор. Ариқнинг биз турган томони эса йўл чети бўйлаб кўз илғамас полиздан иборат. Ана шу полиз ичида ҳар эллик-юз кадам ораликда қисмимизга қаралди БМП-2 ва танклар, саушка ҳамда МТЛБлар... Қисм аскарлари полизларни ер билан яксон қилади, мева-чевани битта қўймай териб кетади, деган хаёлга бордим. Саша чўмилиб бўлди. У апил-тапил кийингач, олма дарахти танасига тирмашди. Пастроқдаги шохга чиқиб олди. Сувга тўпиллаб олмалар тўкилди. Саша тик туриб, шошиб-пишиб олма узиб қўйнига сола бошлади. Бир зумда турган жойида қимир этмай қотиб қолди.

— Нима бўлди? Туш энди.

— Толик. Толик. Толик, анавини кара! Қўрғонда одам юрибди, — унинг овози қўрқувдан титраб кетди. Этим увишди.

— Туш, сакра!

Толик тапиллаб ерга тушди. Энтикиб, оғир нафас олди. Қўрқиб кетганди.

— Ўзингни бос, Саша... Қўрғонда одам кўпми?

— Битта чолни кўрдим.

— Машинанинг тўғрисидаги қўрғондами?

— Ха.

— Қуроли борми?

— Билмадим.

— Ма, автоматингни ол. Қани, кетдик. Саша, ваҳима қилма, кишлокда тинч аҳоли қолган. Чол деяпсан-ку, чолнинг қўлидан нима иш келарди? — дедим ҳам ўзимни, ҳам уни юпатиб йўл-йўлакай. — Олмадан бермайсанми. Қани? О, зўр, ширин экан. Егин ўзинг ҳам.

Машина ёнига келганимизда Ирина менга ҳайрат билан қараб қолди.

— Қойилман... Жангчи дегани мана бундай бўпти, — деди бош бармоғини зўр маъносида кўрсатиб.

Ринат иккаласи машина орқасида, пана жойда ўчоқ қазиб, қозон осишга ҳам улгуришибди. Помидор, картошка, пиёз териб келишиб, тўғрашибди. Ринат қозонга ёғ солаяпти. Ирина кунлик овқат учун берилган паштет ва қайнатилган гўшт солинган темир идишларни очаяпти.

— Ох-о, устингдагини каердан ўғирладинг... Боя ахво-
лингга маймунлар йиғлаётувди, ўзингмисан шу туришинг-
да... а?, — Ринатнинг шайтонлиги тутди.

— Анави ерда сотаяпти. Борсанг сенга ҳам кийгизиб
юборишади, — дедим.

— Факат сенинг куйган баданингга шундай кийим-
бош хайф-да, ошнам. Майли, агар кир бўлса, бунисини
керосинда юв. Яхши бўлади. Теринг шилиниб тушиб қўя
колади.

Ринатга гап топиб бериш махол эди. Қўл силкиб
машина устига чиқдим. Сашанинг кайфияти йўқ... Қўйни-
даги олмаларни тўпиллатиб қозон атрофига тўкди-да,
чурк этмай ўчоқка ўтин ташлайверди. Мен башняга ўти-
риб шлемафонни кийдим. Батальон командирига алоқага
чиқдим. Вазиятни командирга махсус рақамлар орқали
тушунтирдим. У менга алоқадан жилмаслигимни, доимо
жанговар ҳолатда шай туришимни, зарурат туғилса, ҳеч
қандай буйруқни кутиб ўтирмай ўзимча ҳаракат қили-
шимни, ўт очишимни буюрди.

Менинг ахборотимдан сўнг алоқа орқали бутун баталь-
онга жанговор ҳолат эълон қилинди.

БМП-2 отув милини Саша айтган қўрғоннинг дераза-
сига тўғрилаб қўйдим. Транпилендан қараб орадаги ма-
софа 350—400 метрлар чамасида эканлигини аниқладим.
БМП-2 учун бу масофа чўт эмас. Гугурт кутисини ҳам
беҳато урса бўларди. Мен махсус кузатувдаги бурчакча-
ни деразанинг нақд ўртасига олиб бордим. ОФЗ снаряд-
ларини лента орқали юқорига, пушканинг ишлаш қисми,
снаряд тушадиган механизмга киритдим. Агар юқори тез-
лик шкаласи бўйича отсам бир дақиқа ичида уч юз олт-
мишта ОФЗ (оскалкали, фугасли, ёнувчи) снаряд чиқиб
кетарди. Бу эса қўрғонни остин-устун қилиб ташларди.
Қўнглим бироз таскин топди. Башняга чиқиб орқага қара-
дим. Ирина ўчок бошида. Ринат билан Саша Иринага
чодир тиклашяпти. Ирина менга қараб жилмайиб қўйди.
Қўнглимда барибир ғашлик уйғонди. “Кечаси эҳтиёт бўли-
шимиз керак”, деган ўй кечди.

Иринанинг чодирини тикланди. Ринат Сашанинг ку-
затувида чўмилгани кетди. Мен қўрғондан кўз узмай
дурбин билан ҳар бир шубҳали жойни назоратдан
ўтказдим. Бирор тирик зот кўринмайди. Бошимдан
шлемафонни ечганим йўқ... Алоқада унчалик аҳамият-
сиз гаплар, ҳар дақиқада ўзаро суриштирув, вазиятнинг
яхшилиги ҳақида кичик командирларнинг ўзидан юқори-

дагиларга берган ахбороти. Шу, бошқа гап йўк. Куёш ботиб борарди.

— Тохир, менга қара! Нега сен машинадан тушмаяпсан, михланиб қолдинг? Қара, атрофимизда ана, разведкачилар, минамётчилар туришибди. Қишлоқ тинч. Йўлдан дам-бадам техникларимиз ўтиб турибди. Ке, менга ёрдамлаш. — Ирина қўлидаги темир косани машинага тарақлатиб урди.

— Ирина, мен алоқадан жилмаслигим керак. “Бу бен—бир” буюрди, — дедим орқамга бурилиб.

— Тинчликми... Нима гап?

— Ҳеч қанақа гап йўк. Бирок, Ирина ўйлаб кўргин-а, шундай, мева-чеваси фарқ пишиб, полизларда ҳосили мўл катта қишлоқнинг одамлари қаёққа қайиб бўлди. Йўлнинг нариги четига қара, поёнсиз буғдойзор. Халқ ўз ризқини осонликча оёқ остида топтатиб қўймайди-ку... Ҳўш, биз икки-уч ой шу ерда қолиб кетсак, нима бўлади? Қишлоқ аҳли барибир қайтиши керак-ку. Уларнинг қайтмаслиги мумкин эмас. Биз уларнинг уйини бузаямиз...

— Нега менга бу гапларни айтаяпсан? Биласан-ку, қўшин киргач, ҳар қандай қишлоқда ҳам одамлар қочиб чиқиб кетади. Биринчи бор кўраётганинг йўк-ку.

— Ирина, биз меҳмон бўлиб турган жойнинг мезбони бор экан.

Ирина сапчиб ўрнидан турди. Менга ялт этиб қаради.

— Қаерда!

— Анави кўрғонда.

У эпчиллик билан машина устига сакраб чиқди.

— Қани. Дурбинни бер-чи... Кўрдингми?

— Йўк. Саша кўрди. Ҳали олма олаётганида кўрибди. Кўрғонда битта чол юрибди экан.

— Шундай де..., — Ирина машина устида тик туриб кўрғондан кўз узолмаяпти. Сўнг юзимга тикилиб сўради:

— Нима қилиш керак дейсан?

— Кўрқитув учун шу томонга пулемётдан ўк отиб кўрмоқчиман...

— Балки, шунчаки бир чолдир?

— Балким.

У елкамга қўлини қўйди. Чалғитиш учун деди:

— Масхалатинг чиройли экан. Ярашибди...

— Ҳа, майли, қўявер, анавилар кела қолсайди. Овкат тайёрми?

— Тайёр бўп колди.
— Ирина, бугун алоқа махсус частотага ўтиб гаплашиш учун парол қандай?

— Ким билан гаплашмоқчисан?

— Батальон командири билан.

“Кечки салом”, дейсан. У сенга “Салом, кечки...”, деб жавоб қайтаради. Кейин келишилган частотани топасан...

— Ўша частотанинг нечалигини билмайсанми?

— Олти юз ўттиз олти.

— О, яшавор, Ирина!

Командирдан рухсат олдим. Коронғи тушмасдан кўрғонни БМП-2дан ўкка тутдим. Бу билан “кўрғонда одам борлигини биламан”, — демоқчи эдим. Кўрғон чанг-тўзон, куюк тутун ичида қолди. Деразалар чил-чил тўкилди. Снаряд бостирма устидаги хашакни тўзғитиб юборди. Яна ўнта снаряд отдим. Ирина дурбинда кузатди. Ринат механик хонасида, Саша эса машина ёнбошида туриб кўрғондан кўз узмай туришди. Бизга разведкачилар ҳамда ёнимиздаги минамётчилар ҳам қўшилишди. Кўрғон ёнғин ичида қолди. Алоқада “Отишмани тўхтатинглар”, деган буйруқ янгради. Катта йўлдан бизга қўшни бўлган, бир юз саксон биринчи полк ўта бошлади. Калоннадаги оғир техникалар, пиёда аскарларнинг кўплигидан душман қуршовга олган постларимизни бир юз саксон биринчи полк озод қилади, асосий жангда шулар қатнашади, деган фикрга келдим.

Кечки овқатдан сўнг Ринат билан Саша соат ўнгача мизғиб оладиган бўлишди. Ирина мен билан қоровулликда туради. У соат ўндан кейин ухлайди. Биз уч йигит эрталабгача икки кишидан галма-гал, биримиз ухлаб, иккаламиз постда туришга келишдик.

Ирина башняда алоқа билан банд бўлди. Мен атрофни айланиб юрдим. Кун бўйи толиққанман. Кўзларим юмилиб-юмилиб бораёпти, баъзида тик турган жойимда уйқу босади, силтаниб кетаман. Бир гал силтанганимда қўлимдаги автомат отилиб кетди. Ирина ҳар ўн беш минутда алоқа орқали батальон командири бу ердаги ахволдан хабардор этаяпти. Иринага нимадир дейишни хоҳлайман, лекин қоровулда турганда гаплашиш мумкин эмас, деган қоида фикримдан қайтаради. У ҳам офицерлик масъулияти, ҳарбий бурчдан келиб чиқиб мик этмай-

ди. Чекишнинг хумори тутади. Бирок постда чекиш мумкин эмас. Кечаси ялтираган чўғ душманга қўл келади. Жангтўрвамдан куруқ чой олиб тилимнинг тагига ташладим. Уйқуни кувгандай бўлдим. Хуллас, сирли ва сокин қишлоқда биринчи кечамизнинг дастлабки соати осойишталик билан ўтди. Постни шерикларга топширдик.

Мен копкўрпамни машина устига тўшадим. Худо кўрсатмасин, бир гап бўлса, башняни зудлик билан ишлатишга тўғри келади. Шунинг учун механик ва отувчи-оператор доимо машинада тунаши лозим.

Атроф сокин, юлдузлар чарақлаб турибди. Ёз тунининг салкин эпкинлари чарчоқ оғушида ухлаган одамга ором бахш этади. Эҳ, худойим, шундай гўзал, тинч дунё қадрига етмаймиз, уруш ўтини ёкамиз. Ўзимизни ҳам, ўзгаларни ҳам хароб қиламиз. Нима кераги бор экан бу азобларнинг? Ҳаммамиз, барча одамлар бир-бирига қўл бериб, мана шундай серюлдуз осмонларга бокиб, шундай ернинг салкин елларида ором олиб хотиржам яшасак бўлмайдами-а? Эҳ, одамлар...

Чодирдан нимадир тараклаб Иринанинг овози келди:

— Тохир! Ухламаяпсанми?

— Ҳа.

— Ухламай тур. Ҳозир ёнингга чиқаман. Орқангга дори суртаман деб ёдимдан чиқибди.

— Керакмас, Ирина. Эрталабгача яхши бўлиб қолади. Ухлайвер.

Ирина машинага чиқиб келди. Мен юзтубан ётдим. У масхалатимнинг остига қўл юборди. Қўл чўғдай иссик ва ёкимли эди.

— Чидайсанми?... Орқангга дори қўяман.

— Майли.

Оҳ. Нимадир баданимни ловуллашиб куйдирди. Кўзимдан олов чиқиб кетди. У бутун танамни спирт билан тозалаб чиқди. Сўнг изидан аллақандай маз суртиб, қўли билан танамга ёя бошлади.

Шундай оғир, шундай чиркин, шундай мусибатли уруш дахшати ичида кечаётган умрнинг энг хароратли ва лаззатли онлари эди бу. Мен аёл қалби тафтини, аёлнинг муҳаббатга тўлиқ меҳри куч-қудрати йигитга қанчалар куч, ирода бахш этиши мумкинлигини англадим. Ирина тобора менга яқинлашиб, узилмас бир ип билан боғланиб бораётган эди.

— Мана бўлди. Энди ўнгланиб ётиб ол. Эрталабгача ҳеч қандай оғриқ сезмайсан.

— Майли, раҳмат, Ирина. Ухлайвер. Автоматингни ёнингга олиб ёт. Мени барибир икки соатдан сўнг уйғотишади.

— Йўқ. Улар яхши болалар экан. Сени уйғотишмайди. Ўрнингга мен тураман... Тўғри тушун... Орқанг шунчаки иссиқда қуймаган. Агар олдини олмасанг йиринглаб кетади. Сен айтаётган доначаларнинг илдизи қаердалигини билмайсан... Қисмга омон-эсон етиб борсак, сени ўзим даволайман. Ухла.

Қовоғим оғирлашиб, оғзимда тахир таъм туяётгандим. Ҳароратим борга ўхшайди. Қўзим юмук бўлгани билан ҳаёлимда ҳар хил манзаралар айланар, толиккан эдим. Чарчоқ ва ҳорғинлик устун келди. Ухлаб қолибман.

Чиндан ҳам эрталабгача мени ҳеч ким уйғотмабди. Саша башня устида шлемафонни кийиб ўтирибди. Минг бир хижолат билан ўрнимдан турдим. Тоғ орти қизариб кўринарди. Сашанинг елкасидан миннатдорчилик маъносида қаттиқ, сиқиб қўйдим. Анча енгил тортган эдим. Ринат механик хонасида уйқуга кетганди. Иринанинг чодирига қарадим. Йўқ. Саша уни ариққа ювингани кетди, деб айтди. Мен катта ариқ томонга юрдим. Ирина чуқурлиги сонигача келадиган ариқнинг қок ўртасида кишялонғоч бўлиб ховучига сув олиб баданини ювар, сувнинг совуқлигиданми, ўз-ўзидан кийкириб юборарди. Мен ақли хушимдан айрилиб унга махлиё бўлиб қараб туравердим. Сарвад, бадани мармардай тиник, тимқора сочлари елкаларига шовуллаб тўкилган, кулгилари жарангдор малак-санам уруш ичида даҳшат ва изтиробдан бошқа нарсани кўрмаган ўсмирга қандай таъсир қилишини тасаввурингизга келтиринг. Мен унга қараб бақрайиб туравердим. Ирина менга кўзи тушиши ҳамона сувга ўтириб олди. Мен индамай ортимга қайтдим. Сашага: нонуштагача ухлайвер, алоқада мен тураман, дедим.

— Яхши, ухлаб турдингми? Тузалиб колдингми?

Чодир ёнида Ирина турибди. Қўлида сочик. Елкасида автомат. Бошланг, ҳўл сочлари тўзғиган, Этигини ечиб оёғига оқ красовка кийиб олибди.

— Раҳмат, Ирина. Анча яхшиман. Кечаги хизматларинг учун нима қилсам, хурсанд бўласан?

— Соғ-омон юрсанг. Сен яшасанг, бас...

Шу тонг ҳурмати, ойдаи балкиб турган аёл бу сўзларни бутун борлиғи, дил-дилидан, ҳалол гапираётганди. Юрагим гупиллаб уриб кетди. Шу тонгда унга кўнглимдан тўкилган гапларни айтгим келди. Бўғзимни нимадир қуйдириб ўтди.

— Сен, сен яхшисан Ирина. Сен зулматдан бу дунё-йимда порлаган нурсан. Уруш комида қолган ҳаётимда севги-мухаббат тимсолисан. Сен, сен, мана шу ҳаётимда очилиб турган гулсан, оппок атиргулсан... Сен Ирина, уф худойимей, яхшисан...

У кафтини юзи билан тўсиб олди, елкалари учиб тушаяпти, йиғлади. Менинг ҳам кўзларимга ёп қуйилди. Йиғлаб юбордим. Кўзимни олиб кочдим. Ирина бош эгиб чодирга кириб кетди. Бироздан сўнг чодирдан овоз келди.

— Тохир, чекасанми?

— Албатта.

— Йўқ демасанг, ён дафтаримни олиб чиқаман уй адресингни ёзиб берасанми?

— Айтиб турсам ёзиб оласанми?

— Йўқ. Ўз дасхатинг билан ёз.

— Майли, олиб кел ён дафтарингни...

Шу пайт рўпарамдаги йўлдан бир юз саксон биринчи полк ортга қайтиб ўта бошлади.

— Кеча роса бизникилар ичкаридаги қишлоқни самолёт ва оғир артилериядан бомбардимон қилишди. Чарчаб ухлаган экансан, сезмадинг ҳам... Уч-тўрт марта бошингга келдим. Ҳароратинг баланд эди. Манави полк ўша ёқдан чиқиб келаяпти. Бугун булардан кейин биз ҳам йўлга тушамиз. Худога шукр, урушга кирмадик. Кўз тегмасин.

Мен унинг ён дафтарига уй адресим, ўқиш жойимни ёзиб қўйдим. “Худо умримни берган бўлса, Сен ҳақингда битта китоб ёзаман. Бу асар ижодимнинг чўққиси бўлади. Менинг назаримда севги мавзусидаги барча китоблар аслида сенга бағишлангандир”, деб ёзиб, имзо қўйдим.

У ён дафтарни ўқиб кўзларини чирт юмиб олди. Кейин бирдан бошини елкамга қўйди.

— Чодирга кирсам майлими? — Йиғлагим келаяпти. Жуда ҳам йиғлагим келаяпти, — деди лаблари пир-

пираб. Кўзларида ҳасрат-қайғу надомат чўкиб ётгандай эди.

— Бор-боравер. Озгина дам ол. Ухла. Қайтаётганимизда уйғотаман. Нонуштани йўлда қиламиз. Шартмас. Ухла. Ана бир юз саксон биринчининг ҳам охириги батальони чиқаяпти. Изидан навбат бизга келади.

У чодирга кириб кетди. Бир дақиқа ўтар-ўтмас Иринанинг чодиридан овоз келди:

— Тохир! Узр, эсимдан чиқибди. Ахир сен сигарет сўровдинг-ку.

— Керакмас, ухла. Мана, ўзимникдан чекаман.

— Йўқ... Икковимиз бирга чекамиз. “БТ” чекамиз. Топдим.

Ирина яна ёнимга келиб ўтирди. Менинг диққат-эътиборим алоқада эди. Ирина менга сигарет тутатиб узатди. Ўзи ҳам чека бошлади. Шу маҳал худди олисда кимдир чўзиб хуштак чалаётгандай бўлди. Сесканиб кетдим. Чийиллаган овоз сония ичида бизга яқинлашиб келаверди. Мен узок масофани беҳато урадиган “РС” (ракета снаряд) тўғри бизнинг бошимизга тушаётганини англаб улгурдим. Жон ҳолатда ўзимни Иринанинг устига ташлаб, уни тўсиб олдим. Атроф гумбуллаб кетди. Назаримда ер кўтарилиб тушгандай бўлди — қулоғим том битди. Ҳеч нарса кўринмай қолди. Автоматларнинг тариллаши, гранатанинг портлаши эшитилди. Иринанинг елкасидан ушлаб силкидим. У қарахт бўлиб қолганди. У башняга қараб югурди-да, машинани ичкарасига кириб олди. Ортидан ўқдай отилиб мен кирдим. Арик томондан гранат мёт ишлаб қолди.

Ринат машинани ёндирди. Алоқада батальон командирига душман бизга хужум бошлаганини маълум қилдим. Халиги РС снаряди чодирнинг қок ўртасига тушган. Чодир титилиб, қул бўлиб кетганди.

Иринанинг чодирини ловуллаб ёнарди. Мен рўпарамдаги қўрғондан иккита оқ иштон-қўйлақ кийган душман гранатат мёт кўтариб девор панасига ўтганини кўрдим. Пушкани ўша ерга тўғирлаб кетма-кет снаряд отдим. Деворнинг уст қисми ўпирилиб тушди. Душманнынг бири чайқалиб йиқилганини кўрдим.

— Ринат, ҳайда, қўрғонда душман бор. Бизни кўриб турибди, машинани четга ол, — деб бакирдим.

Ўнг томондан, полиз ичидан автоматдан ўқ отилгани-

ни сездим. Кузатув ойнасидан караб Ирина қичқириб юборди.

— Ана, иккитаси ўт ичига ётиб олишди. Ўнга-ўнга олсангчи... от энди!

Мен тусмоллаб отдим. Снаряд тушган жойдан тўрт-беш қадам нарида иккита душман сапчиб тушиб, жойини ўзгартирди. Мен ўша ёққа автоматик равишда снаряд ёғдирдим.

— Ринат, ўнга, полизга хайда, — дедим. — Халиги мен отган жойга хайда!

Ринат машинани учуриб борди. Мен пулемётдан тўхтовсиз отардим. Полизнинг кок ўртасида халиги ик-каласи қизил қонига бўялиб ётарди. Бирининг боши ма-жақланиб кетган.

— Устига хайда, Ринат. Эзгила, — деб бақирдим ички алоқада.

Бир маҳал Ирина силкилаяпти. Юзимга тарсаки тор-тиб юборди. Мен қутириб кетган эдим. Ирина бақириб йиғлаб юборди. Шундагина ўзимга келдим.

— Саша йўқ. Саша қолиб кетди, — деди Ирина.

— Ринат орқага хайда. Халиги жойга хайда Саша йўқ...

Чодир портлаган жойга қайтиб бордик... Люкни очиб ташқарига отилдим. Ирина ортимдан сакради. Снаряд тушган жойдан икки-уч қадам берида Саша ўлиб ётибди. Боши кок ўртасидан бўлинган. Юзининг бир томони йўқ. Жасадни десант бўлмасига жойладик. Машина йўл то-монга юрди. Шу пайт қўрғондан яна битта гранатамёт отилди. Машинанинг ёнгинасида портлади. Мен башня-ни қўрғонга буриб тўхтовсиз ота бошладим. Алоқада комбат қўрғон олдида учинчи взвод машинаси портлатиб юборилганини айтди. Ярадорлар бор экан.

— Ринат, қўрғон олдида юр. Ярадорлар бор. Учинчи взвод машинаси ёнида тўхта!

Қўрғон ёнидаги чуқурликда БМП-2 тутаяпти. Маши-на олдида взвод командири ҳамда механик ўлиб ётибди. Ирина пастга тушди. Мен атрофга ўт очиб турдим. Ко-мандирдан ёрдам сўрадим... Шу маҳал қўрғондаги ҳовли ўртасида тут панасига кимдир чошиб ўтди. Дарахт орти-дан гранатамёт чиқиб турибди. Буни Ринат ҳам қўрган экан, туйкус машинани тезлик билан ортга олди. Мен тутни белгилаб ўт очдим. Хеч нарса сезмадим. Пушкани

тутга тўғрилаб турдим. Люкдаги ички ойна оркали ортга қарадим. Ирина ўликларни икки аскар ёрдамида машинага олиб келди. Тут оркасидан кимдир эмаклаб чиқди. Ҳалиги бекинган душман ярадор бўлганлигини пайқадим. Шу пайт уни бир аёл уй эшиги томон судрай бошлади. Мен пушкани уларга тўғриладим. Ирина ҳам кўриб турибди. У қўлимга тармашиб, отма, илтимос қиламан, отма деб ялинади, кўзидан дув-дув ёш оқар... дир-дир қалтирар эди. Мен люкни очиб машинадан тушдим-да, автоматни олиб ҳозиргина ярадор кирган уй томон югурдим. Нега шундай қилаётганимни ўзим ҳам англамасдим. Кўрғоннинг ўша ярадор кирган эшигини шахд билан тепдим. Очик экан. Кўзим ҳеч нарсани кўрмасди. Бу хонадан ўтиб чапдаги эшикни очдим. Кенг уйнинг қок ўртасида соқолли бир киши бужмайиб олган кўйи зирқақшаб қалтирарди. Остона ва гилам қип-қизил қон. Бурчакка тиқилиб олган ёш жувон қўлида эмизикли боласи билан даҳшатли даражада дод солиб йиғларди. Мен нима қилишимни билмасдим. Уй ўртасида оғзидан қон оқиб силтанаётган, соқоли ҳам қонга бўялган кимсанинг оғриқ қотган кўзлари баттар асабимга буров соларди.

Бир маҳал бурчакдаги кўк қўйлакли ёш жувон жимиб қолди. Менга қахрли нигоҳини тикди. Бир менга, бир ердаги ярадор эрига қараб гўдаги оғзига сўл кўксини тутди. Кейин шоша-пиша чақалокқа бу кўкрагини берди. Мен гарангсирадим, эсим кирди-чиқди эди... Аёл боласини ерга қўйди-да, эрининг ёнига чўкди. Қўллари кўкка чўзиб нимадир деб пичирлай бошлади. Сўнг эрини қонли юзларини силаб бағрига босди. Эшик қарсиллаб очилди. Икки разведкачи ва Ирина кириб келди. Мен сапчиб туриб разведкачиларга отманглар деб бақирдим. Ҳалиги ярадорни танам билан тўсиб олдим. Ирина ҳамда разведкачилар қуроллари пастга туширишди. Ирина мени ўрнимдан турғизмоқчи бўлди. Сўл оёғимни босиб чап ёнимга гупиллаб йиқилдим. Оғриқнинг зўридан инграб юбордим. Чап тиззамнинг пастидан қон оқар, ботинкам ичи ҳам билч-билч қон эди. Мен чап оёғимдан яраланибман. Оғриқни шу маҳалгача сезмагандим. Разведкачиларнинг бири мени кўтариб чиқди. Ирина йўл-йўлакай тиззамнинг пастига иккита оғриқни қолдирадиган ампула урди... Оғриқ сусая бошлади, кўзим тиниб борарди.

Қишлоқдан чиққандан кейин кўзимни очибман. Яланглик... Замбилдаман... Бошимда Ирина турибди. Нимадир дейди. Йиғлайди, жилмаяди... кўлим билан сув бер деб, ишора қилдим. У сув келтирди. Муздай сув... Ичим ёнаётган эди. Ютоқиб ичдим.

— Оғрияптими? — деди.

Бош силкидим.

— Озгина чида. Ҳозир вертолёт келади.

— Ирина, менга айт, қачон яраландим?

— Биринчи гал... РС тушганда, — деди у лаби титраб. — Хатто мен ҳам сезмабман... Мени кечир... ахир... Сен мени деб яраландинг...

— ... Вертолёт қачон келади?

— Ҳозир ўн дақиқадан сўнг... Яхшиси сенга укол қилиб кўяй. У боягидай ампулани яна тиззам атрофига санчиди.

Уйқуга кетибман...

...Қишнинг куни қиска бўлади. Қор тўхтаган. Кечки аёз бошланган. Музлаган қуруқ қор оёқ остидағижирлайди. Мен ҳашаматли меҳмонхонага кириб келганимда қоронғи тушиб қолган эди. Қоп-қора ойнали эшикни очиб ичкариладим. Кенг ва ёруғ зал шифтга осилган улкан қандиллар нурида ёғдуланар, залнинг мрамар сатҳи жимираб товланарди. Ичкаридан ёқимли, дилни сархуш қиладиган бўй таралади.

Мени кўриб эшикбон ўрнидан турди. Таъзим қилиб, салом берди. Юзида мулойимлик, базўр бўлса-да, илжайиб турибди.

— Келдингизми, ока?

— Ҳа, Ирина Михайловнага учрашмоқчи эдим.

— Хоним кетдилар, ока...

— Нима-а-а? Нима деяпсиз, ўзи? — чинкириб юбордим.

Устимдан биров совуқ сув куйиб юборгандай бўлди. Турган жойимда типирчилай бошладим.

— Менга қаранг, нега кетади, адашяпсиз чоғи? Ахир ҳозир учрашишимиз керак эди-ку... Халиги аёлни айта-япман. Эсингиздами, мен келгандим-ку, бирга! Ирина Михайловна!

Ғашим оғзимда қолди:

— Хоним бугун соат учда учиб кетди. Сизнинг келишингизни айтувди. Мана, Сизга қолдириб кетди.

Эшикбон тортмадан конверт олиб узатди. Кўз олдим хиралашди. Даф-даф титрайман. Вужудимдан совуқ тер окди.

— Тушунмадим... Тушунмадим... — дердим акли-хушим учиб... зал четидаги чарм диван сари юрдим. Назаримда оёқларим ўзимга бўйсунмаётгандай эди. Ўзимни диванга ташладим. Қўлларим калтираб конвертни очдим. Конверт ичидан сурат чикди. Қирк ёшлар чамасидаги истараси иссиқ жувон билан ўғли бўлса керак, аёлга жуда ўхшаш ўспириннинг бирга тушган суврати. Иккови ҳам кулиб туришибди. Сурат ортида арабий имлода нималардир деб ёзилган эди. Конвертда жуда чиройли дасхат билан Ирина ёзиб қолдирган мактуб ҳам бор эди.

“Салом Тоҳир, азизим! Бугунги кун — ҳаётимнинг энг гўзал куни бўлиб қолади. Орадан шунча йиллар ўтиб сен билан бирга бўлдим. Сени кўрдим. Жуда хурсандман. Соф-саломат экансан. Юрагингни, ўша, ажойиб, инсоний туйғуларни асраб қолибсан. Биласанми, сен жуда яхши одамсан. Бугун менинг туғилган куним. Туғилган кунимни эса сен билан бирга ўтқаздим, ниҳоят. Кейинги йиллар, фақат шу учрашувни кутиб яшадим. Эримга ёлвордим — мен учун энг яхши совға, бугун Тошкентга бориб сени кўриб келишимга изн беришини сўрадим. Рухсат берди. У яхши одам. Мени тушунади. Сен ҳақингда гапириб берганман.

Тоҳир, ўзингни эҳтиёт қил! Мен ярим соатдан кейин учиб кетаман. Шундай бўлгани яхши.

Тоҳир, қўлингдаги суратга яхшилаб разм сол. Танимадинг, тўғри. Бу аёлнинг исми — Шафиқа. Ёнидаги ўғли — Аҳмад. Улар Лондонда яшашади. Худди мен сингари уларнинг ҳаётида ҳам сен — яхши одам (ха, бошқача ибора тополмадим) бўлиб қолгансан. Бу тўғри — шундай бўлиши керак. Улар сени бир умр унутишмайди. Унутиши ҳам мумкин эмас.

Шафиқа ўша, сен отиб ташламаган афғон аёли, унинг кўкрагидаги гўдак эса сен сувратда кўриб турган йигит — Аҳмад! Улар мени топишди. Эсингдами, чодирга снаряд тушиб, (эй, худойим-ей, эсласам титроқ босади) чодир портлаб кетган эди. Ўшанда ҳамма нарсa чодирда қолган эди. Шафиқа биз чиқиб кетгач, ўша жойдан менинг ярми ёниб ётган дафтарчам, шунга

ўхшаш нарсаларни топиб олади. Унинг айтишича, у бизни барибир топмоқни ният қилган.

Ўтган йили менга мактуб ёзди. Ишонасанми, ақлдан озай дедим. Манави суратни эса сенга бериб қўйишимни илтимос қилганди. Унинг ортида “Хаётимизнинг энг оғир лаҳзаларида бизга шафқат қилган мард ва меҳрибон инсонга улкан миннатдорчилик ва қарздорлик билан ташаккур айтамиз... — деб ёзилган.

Тоҳир, Шафиқага қўнғироқ қил. Мана, телефон раками (.....).

Биз сени эрим билан истаган пайтингда Москвада кутамиз...

Мени кечир, ҳозир менга нақадар оғирлигини ўзимдан бошқа ҳеч ким билмайди. Шу билан бирга сени кўриб елкамни босиб турган тоғдай оғир юкдан халос бўлдим.

Тоҳир, сен яхши одамсан, яхши ёзувчи бўласан. Эсингдами, ваъда бергандинг...

Менинг фикримча, дунёнинг қайси чеккасида яшашларидан қатъи назар одамлар урушсиз, тинч-тотув кун кечиришлари керак. Уруш инсонни бир-бирига ёвуз ва шафқатсиз қилиб қўяди. Ўйлаб қарасам, одамлар бир-бирига меҳрибон бўлсалар, бир-бирини отмасалар... бу ҳаётда инсон бўлиб яшай биладилар..

Узр... Сен мендан ранжима... Сени Москвада кутамиз... Омон бўл! Ирина. 16.02.03й”.

Кўча совук эди. Йўл четида тизилган симёғочлар шаҳар кўчасини чароғон этган. Чироқлар нурида қор учқунлари сирли жимирлайди. Мен қорли йўлакда қарахт ҳолда кетиб борардим. Қаёққа бораётганимни ўзим ҳам билмасдим.

МУНДАРИЖА

Кулиб тур, азизим

6

Ўн саккизга кирмаган мен бор

89

Қишдаги лола

187

Кўчкор Норқобил

ҚУЛИЁ ТЎР, АЗИЗИМ

Қ и с с а л а р

«Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси
Бош таҳририяти
Тошкент — 2004

Мухаррир *М.Мансуров*
Бадий муҳаррир *Б.Бобожонов*
Техник муҳаррир *Л.Хижова*
Мусаххихлар *Н.Охунжорова, Ю.Бизаатова*
Саҳифаловчи *М. Атимова*

Теришга берилди 29.07.2004. Босишга 11.10.2004 да рухсат этилди. Бичими 84x108¹/₃₂. Офсет босма. Петербург гарнитура. Шартли босма табағи 11,76. Нашр-хисоб табағи 13,26. Адади 5000 нусха. Буюртма № 622. Баҳоси келишилган нархда.

**«Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик
компанияси босмахонаси.
700083 Тошкент шаҳри, Буюк Турон, 41.**

Н79

Норқобил Қўчқор.

Кулиб тур, азизим: Қиссалар. — Т.: «Шарк», 2004. — 224 б.

ББК 84(5У)6